КОРОЛЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ 2025

Матеріали
XXVIII Всеукраїнської
науково-практичної
конференції

ХАРКІВ

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ім. В. Г. КОРОЛЕНКА
ХАРКІВСЬКЕ ОБЛАСНЕ ВІДДІЛЕННЯ
ВГО УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕЧНА АСОЦІАЦІЯ

КОРОЛЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ 2025
«Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни»

Матеріали
XXVIII Всеукраїнської онлайнової
науково-практичної конференції,
присвяченої 195-річчю заснування ХДНБ ім. В. Г. Короленка

м. Харків, 22–23 жовтня 2025 року

Харків 2026

УДК 02+930.25+069]"364":005.745"2025"]:027.54(477.54-25)ХДНБ](06)
К68

Упорядник ***Олена Куніч***, завідувач відділу науково-методичної роботи ХДНБ ім. В. Г. Короленка
Науковий редактор ***Наталя Петренко***, директор ХДНБ ім. В. Г. Короленка, заслужений працівник культури України

Затверджено до друку вченою радою
Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка
(протокол № 2 від 25.06.2026 р.)

К68 **Короленківські** читання 2025 «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни» : матеріали XXVIII Всеукраїнської онлайнової науково-практичної конференції, присвяченої 195-річчю заснування ХДНБ ім. В. Г. Короленка, м. Харків, 22–23 жовтня 2025 р. / Міністерство культури України, Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, Харківське обласне відділення ВГО Українська бібліотечна асоціація ; [упорядник Олена Куніч ; науковий редактор Наталя Петренко]. – Харків, 2026. – 432 с.

Збірник містить матеріали Короленківських читань 2025 року, присвячених 195-річчю заснування ХДНБ. Висвітлено важливі аспекти розвитку бібліотечно-інформаційного потенціалу, сучасні проблеми функціонування наукових бібліотек та шляхи їх подолання, результати наукових досліджень і пропозиції щодо оптимізації діяльності в сфері бібліотечної, інформаційної та архівної справи. Рекомендовано фахівцям у галузі інформаційної, бібліотечної справи та інших видів соціальних комунікацій.

УДК 02+930.25+069]"364":005.745"2025"]:027.54(477.54-25)ХДНБ](06)

© Харківська державна наукова бібліотека
ім. В. Г. Короленка, 2026

ЗМІСТ

Передмова 10

Петренко Н. Вступне слово 14

Пленарне засідання 16

Петренко Н. В., Карнаух І. А. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка: пріоритети в умовах війни 16

Соляник А. А. Система вищої бібліотечної освіти України: виклики під час російсько-української війни 31

Балишев М. А. Документування війни на прикладі проєктів Центрального державного науково-технічного архіву України 40

Тітова Н. М. Взаємодія бібліотек, музеїв та архівів Дніпропетровщини в контексті збереження історико-культурної та документальної пам’яті регіону 45

Ємельянова Т. О., Паламарчук Л. В. «Від зерна до пікселя»: від превентивної реставрації до використання штучного інтелекту у відновленні кінодокументів 53

Сесія 1: Бібліотеки, архіви, музеї у війні за ідентичність: історія та сучасність 59

Полікарпова Л. П. Стратегічні комунікації бібліотек 59

Пасічник Л. В. Бібліографічні ресурси як джерело дослідження музейних колекцій України в умовах війни: між втратою артефактів та збереженням інформації 65

Шаповалова А. М. Місце та роль ЦДНТА України в репрезентації національної історичної пам’яті на прикладі культурно-мистецького проєкту «Місце спротиву: проєкти інфраструктури металургійного комбінату "Азовсталь"» 70

Кірілова М. М. «Донеччина на мапі часу»: цифрова платформа єднання громад та збереження культурної спадщини в умовах війни (з досвіду діяльності Донецької обласної бібліотеки для дітей) 73

Кравченко Л. І. Історія першого філіального відділення Харківської громадської бібліотеки та технічного відділу ім. П. П. Ріццоні 77

Рибальченко О. М. Історія наукової бібліотеки Державного біотехнологічного університету на сторінках Бібліотечної енциклопедії Харківщини 85

Найда Л. В. Біографічні дослідження в бібліотеці задля збереження національної історичної пам'яті на прикладі життєписів жінок-випускниць Львівської політехніки 90

Дячков Д. М., Аратовський О. С. Збереження та популяризація документальної культурної спадщини Одеської національної наукової бібліотеки за допомогою штучного інтелекту 96

Ярміш Г. П. Книги війни: сковородіана 100

Кузьменко Є. О. Національний музей мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків за умов воєнного лихоліття (2022–2025 рр.) 105

Білоус В. С. Бібліотека Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського – осередок формування та збереження культурного надбання та соціальної пам'яті 109

Білоусенко О. М. Дистанційна форма роботи з джерелами формування Національного архівного фонду 115

Брагінська В. В., Щабельник В. В. Сектор інформаційно-бібліографічного обслуговування в умовах війни: виклики та адаптація 118

Бутенко А. М. Роль бібліотеки у формуванні стійкості суспільства до фейків та маніпуляцій інформаційного простору 122

Волкова А. Ю., Бардук А. В. Використання штучного інтелекту для оптимізації бібліотечної роботи: світові тренди та локальні практики 125

Гадинко О. О. Шкільний музей: його значення, мета та основні завдання 129

Гордаш В. В. Історик в еміграції та історик у діаспорі: наукова спадщина Олександра Оглоблина та Ореста Субтельного (за документами з фонду Національної історичної бібліотеки України) 134

Дідусенко Г. А. Яскравий взірець унікальності бібліотечних оберегів культурно-історичної спадщини України (з досвіду роботи відділу краєзнавства Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. П. Котляревського) 138

Євсеєнко С. В. Видавнича діяльність бібліотеки Харківської державної академії культури: досвід, випробуваний сьогоденням 142

Zapotichna R. The influence of celebrity reading ambassadors on public engagement: international cases 149

Захарченко С. М. Бібліографічні видання як джерело інформації для промоції культурної спадщини (на прикладі бібліографічного покажчика «Проблеми збереження національної культурної спадщини України: сучасний стан та перспективи») 152

Колоскова Г. В. Подкаст як засіб сприйняття інформації віддаленими користувачами сучасної бібліотеки 156

Куніч О. П. Бібліотекар з великої літери: до 75-річчя від дня народження бібліотекознавиці, співробітниці ХДНБ ім. В. Г. Короленка Валентини Мірошникової (1950–2011) 161

Лашко В. А., Нестеренко О. В. Штучний інтелект крізь призму бібліографії (на прикладі створення рекомендаційного бібліографічного покажчика «Штучний інтелект: сьогодення та майбутнє») 172

Листопад О. А., Мардарова І. К. Синергія освітнього процесу та бібліотечних ресурсів як чинник розвитку історичної свідомості здобувачів освіти 177

Литвинова Л. А. Використання штучного інтелекту в бібліотеках: європейський досвід 181

Лісова І. В. Центри культурних послуг: передумови для створення 185

Моргун Ю. А., Федяй С. І., Федяй Ю. В. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб через бібліотечні культурно-освітні практики: кейс проєкту «Книга завжди поруч» 190

Наливайко А. Є., Подоляко Л. П. Музей як центр культурної комунікації: нові соціальні функції та роль особистостей Мезинського музею 196

Печена А. В. Академік Ю. Шемшученко – фундатор Музею історії українського козацького права XVII–XVIII ст. у Глухові 201

Покропивна О. В. Маньковська Руслана Вікторівна: історикиня, краєзнавиця, дослідниця культурної спадщини України 204

Польовик С. М. Міжнародні бібліотечні організації під час війни: уроки та висновки 209

Прохорова Г. В. Шлях до національної наукової ідентичності: віртуальний проєкт «Зроблено в Україні» 213

Sakaliuk O., Olshevska O. The role of digital technologies and artificial intelligence in the sustainable development of libraries 219

Сафонова В. В. Цифрові проєкти соціальної пам'яті як форма збереження й трансляції культурних цінностей: досвід бібліотек Харкова 223

Сафонова О. В. Український мовознавець Василь Степанович Зборовець: актуалізація імені 241

Сєдих В. В. Дмитро Іванович Багалій як документознавець: користувач, творець, укладач, управлінець і науковець 247

Сиволап О. С., Ольшевська О. В. Організація доступу до унікальних інформаційних ресурсів через цифрові мережі (виклики, правове регулювання та практичний досвід Науково-технічної бібліотеки Одеського національного технологічного університету в умовах війни) 255

Скрипник В. В. Бібліотека мистецького закладу вищої освіти як інституція культурної пам'яті: досвід і перспективи 259

Соцков О. В. Бібліотечні тренди: нові вектори розвитку 262

Сошніков І. А. Проєкт віртуальної музейної виставки «Археологічні матеріали з історії Слобожанщини Харківського історичного музею ім. М. Ф. Сумцова» 268

Татарченко О. Б. Газети південної України як джерело дослідження радянської релігійної політики в 1944–1964 роках 273

Сесія 2: Специфіка та актуалізація роботи з документними пам'ятками у бібліотеках, архівах і музеях України та зарубіжжя в умовах воєнного часу 277

Бикова С. О. Краєзнавчий ресурс «Історія Харкова у пам'ятних дошках: фактографічні та бібліографічні відомості»: підсумки за десять років 277

Дзюба Н. Й. Від раритетів до цифри: шлях української дитячої книги 283

Ємець С. А., Куторжевська Л. І. Епістолярна спадщина В. Г. Короленка – свідок соціального захисту населення від більшовицького терору 287

Чернятинська Ю. Г. Електронні інформаційні ресурси у складі Національного архівного фонду: джерелознавчо-інформаційний потенціал 291

Вощенко О. І. Унікальні конволюти в електронній колекції «Репресована україніка» Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського 296

Дідух Л. В., Міхалко В. В. Особливості проведення реевакуації архівних документів та основні умови їх зберігання у тимчасових приміщеннях 301

Касян Л. Г. Фотодокументи та твори живопису із зібрання Музею театрального, музичного та кіномистецтва України як меморії візуального образу Марії Заньковецької 305

Коломієць М. С. Архів академіка О. Я. Усикова як джерело вивчення діяльності вченого на посаді завідувача лабораторії відділу електромагнітних коливань Українського фізико-технічного інституту АН УРСР 311

Ольховська Л. В. Оповідка про гроші (за матеріалами епістолярної спадщини В. Г. Короленка) 314

Якубова Т. А. Книги Г. С. Сковороди та В. Ф. Давиденка: дослідження у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського 320

Борозенець Т. І. Твори М. С. Самокиша в колекції Харківського художнього музею (до 165-річчя від дня народження художника) 324

Тимченко В. М. Спадок візиря Кайтаса Аги за «кадіаскерськими дефтерами» Бахчисарая 1675 року 328

Бугрій А. О. Превентивні заходи збереження бібліотечних фондів у Великій Британії та Франції під час Другої світової війни: порівняльний аналіз 332

Красіков М. М. Книжкові надходження до етнографічного музею «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича Національного технічного університету «ХПІ» у 2024 році: знаки часу 336

Головко О. В. Українські митці в житті Володимира Короленка 341

Телегіна С. В. Орест Габель – громадський діяч, фундатор бібліотечної справи у Харкові на межі XIX–XX сторіч 345

Мамон В. Є. Тетяна Руссес і дитяча книга: бібліотекарка, критик, письменниця 351

Максимов Д. В. Особовий архівний фонд Бориса Інгоря в Харківській державній науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка: до характеристики складу 359

Бойда А. В. Співзасновник Снятинських читалень Іван Гоїв (1860–1950) 363

Ісаєнко О. Я. Особовий архівний фонд українського вченого і педагога, архітектора та історика архітектури, краєзнавця Олександра Лейбфрейда 367

Вечерок О. М. Володимир Короленко – праведник України 372

Лосієвський І. Я. Бібліотека Харківського колегіуму: генеза та початковий етап формування книжкового фонду (кінець 1720-х – 1750-ті рр.) 376

Лосієвський І. Я., Биков В. Г. Організація комплексного (колекційного) зберігання документних пам'яток у фондах Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка 388

Мельник-Хоха Г. Я., Попадюк Н. І. «Imago Ucrainæ на картах XV–XX ст.»: проєктна діяльність, особливості формування та каталогізації цифрової колекції Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника 395

Мірошниченко М. О. Українські видавництва науково-технічного спрямування 1920–1930-х років (на матеріалах фонду рідкісних і цінних документів Науково-технічної бібліотеки КПІ ім. Ігоря Сікорського) 400

Ніколайчук А. П. Проблематика створення цифрової колекції унікальних документів з бібліотечних фондів України в умовах воєнного стану 406

Соколов В. Ю. Місце і значення цимелій у фондах та діяльності бібліотек 410

Тіткова С. А., Швидун І. В. Історія одного видання з фонду цінних та рідкісних видань бібліотеки ім. М. А. Жовтобрюха Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка 414

Ходарєва Ю. В. З історії встановлення міжнародних зв'язків (Л. Б. Хавкіна і конференція Американської бібліотечної асоціації 1926 р.) 421

Яцишин Ю. І. Унікальні аудіовізуальні документи як потенціал міжнародної інтеграції 426

Список абревіатур 430

ПЕРЕДМОВА

Збірник містить матеріали XXVIII Всеукраїнської онлайнової науково-практичної конференції «Короленківські читання» за темою «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни», проведеної 22–23 жовтня 2025 року Харківською державною науковою бібліотекою ім. В. Г. Короленка (ХДНБ ім. В. Г. Короленка) під егідою Міністерства культури та стратегічних комунікацій України (МКСК). Конференцію було присвячено 195-річчю ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Партнерами заходу виступили Харківська державна академія культури (ХДАК), Харківське обласне відділення (філія) ВГО Українська бібліотечна асоціація (ХОВ УБА), Український державний університет науки і технологій (м. Дніпро) (технічний супровід).

У роботі науково-практичної конференції взяли участь представники МКСК, фахівці бібліотек, закладів освіти, музеїв, архівних та науково-дослідних установ з Вінниччини, Волині, Донеччини, Дніпропетровщини, Запоріжжя, Івано-Франківщини, Київщини, Львівщини, Одещини, Полтавщини, Сумщини, Харківщини, Херсонщини, Черкащини, Чернівеччини, Чернігівщини (загалом понад 300 учасників), зокрема Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ), Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого (НБУ ім. Ярослава Мудрого), Національної бібліотеки України для дітей, Національної історичної бібліотеки України (НІБУ), Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (ЛННБ України ім. В. Стефаника), Одеської національної наукової бібліотеки (ОННБ), обласних універсальних наукових бібліотек (ОУНБ). Численну аудиторію учасників заходу становили вчені та фахівці наукових бібліотек закладів вищої освіти (ЗВО) України: Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського, Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара, Державного біотехнологічного університету, Карпатського національного університету ім. Василя Стефаника, Національного університету «Львівська політехніка», Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського», Одеського національного технологічного університету, ХДАК (загалом понад 20 ЗВО).

Архівну галузь представляли фахівці Державної архівної служби України, Державного архіву Харківської області (ДАХО), Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву (ЦДАЕА),

Центрального державного науково-технічного архіву України (ЦДНТА України); музейну – Національного літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди, Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка, Національного заповідника «Глухів», Харківського історичного музею ім. М. Ф. Сумцова, Харківського художнього музею, Будинку-музею М. К. Заньковецької, Музею театрального, музичного та кіномистецтва України та ін.

У межах наукового заходу відбулися пленарне засідання, дві тематичні сесії, експертні слухання «Бібліотеки, архіви та музеї у формуванні Національної електронної бібліотеки України: виклики та перспективи», ініційовані МКСК, постерна сесія, на якій було представлено близько 80 доповідей та повідомлень. З першого дня роботи конференції доповіді та повідомлення учасників заходу експонувалися на інтерактивній віртуальній панелі (платформа Padlet: https://padlet.com/libjournalist/2025-qlg28hlx9mhb4giq). Відеозапис роботи Короленківських читань 2025 розміщено на ютуб-каналі ХДНБ ім. В. Г. Короленка за посиланням: https://www.youtube.com/playlist?list=PLrXeKiSsJYShP0ZIpz1RAkIt91ZzjYULk.

У збірнику матеріалів Короленківських читань 2025, структурованому відповідно до основних напрямів роботи конференції, висвітлено важливі аспекти розвитку бібліотечно-інформаційного потенціалу, сучасні проблеми функціонування наукових бібліотек та шляхи їх подолання, результати наукових досліджень і пропозиції щодо оптимізації діяльності в сфері бібліотечної, інформаційної та архівної справи.

У матеріалах про роботу пленарного засідання представлено доповіді, присвячені пріоритетам діяльності ХДНБ ім. В. Г. Короленка в умовах війни; історії становлення, тенденціям розвитку та інфраструктурним викликам у системі вищої бібліотечно-інформаційної освіти в Україні під час російсько-української війни; роботі ЦДНТА України, пов’язаної з комплектуванням усними історичними документами, реалізацією ініціативних публічних проєктів, одним із основних завдань яких є документування подій російсько-української війни; досвіду співпраці бібліотек, музеїв та архівів Дніпропетровщини у збереженні історико-культурної та документальної пам’яті регіону в умовах повномасштабної війни з Росією; діяльності ЦДАЕА з оцифрування кіноспадщини задля її збереження.

Матеріали тематичної сесії «Бібліотеки, архіви, музеї у війні за ідентичність: історія та сучасність» (представлено 10 доповідей, заслуханих наживо, та 34, поданих до постерної сесії за цим тематичним напрямом) сфокусовано на сучасних дослідженнях й практичних кейсах, присвячених збереженню національної пам'яті, утвердженню ролі та значення культурних інституцій у часи війни, процесам цифрової трансформації. Висвітлено актуальні питання адаптивних змін у бібліотеках, архівах та музеях України в умовах воєнного часу та актуалізації їх роботи як осередків формування та збереження культурної спадщини та соціальної пам'яті народу; цифровізації бібліотек як компонента їхнього інноваційного розвитку; досвід реалізації всеукраїнських та регіональних соціогуманітарних цифрових бібліотечних проєктів та їх значення у збереженні та популяризації культурної спадщини, промоції культурної ідентичності; використання штучного інтелекту (ШІ) в бібліотечній діяльності (світові тренди та локальні практики); інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у соціальне, культурне та освітнє середовище місцевої громади шляхом надання доступу до культурних ресурсів; формування стійкості суспільства до фейків та маніпуляцій інформаційного простору. На прикладі світового досвіду показано, як залучення відомих особистостей здатне підвищити рівень зацікавленості читанням, подолати бар'єри доступу до книг, сприяти розвитку читацьких спільнот. Презентовано наукові розвідки, присвячені вивченню діяльності міжнародних бібліотечних організацій під час війни; історії розвитку закладів культури; внеску діячів науки культури, освіти в бібліотечну, архівну та музейну справу.

У матеріалах тематичної сесії «Специфіка та актуалізація роботи з документними пам'ятками у бібліотеках, архівах і музеях України та зарубіжжя в умовах воєнного часу» (представлено 28 доповідей та повідомлень, у т. ч. 16, заслуханих наживо) висвітлено проблемні питання спеціалізації фондової роботи з пам'ятками друку та писемності; практики формування цифрових колекцій унікальних документів з бібліотечних, архівних та музейних фондів та особових архівних фондів; питання організації роботи з унікальними аудіовізуальними документами як потенціалу для розвитку міжнародної інтеграції; дистанційної роботи з джерелами формування Національного архівного фонду (НАФ); реевакуації архівних документів та основні умови їх зберігання в тимчасових приміщеннях; місця і значення цимелій у фондах та діяльності бібліотек.

Представлено результати наукових досліджень про проведення превентивних заходів збереження бібліотечних фондів у Великій Британії та Франції під час Другої світової війни; діяльність вітчизняних видавництв науково-технічного спрямування у 1920–1930-х роках та характер їх друкованої продукції; історію дитячої книги як важливу сферу наукових досліджень бібліотек; унікальні конволюти в електронній колекції «Репресована українiка» та книги сковородіани (НБУВ); особливості формування та каталогізації цифрової колекції «Imago Ucrainæ на картах XV–XX ст.» (ЛННБ України ім. В. Стефаника); епістолярну спадщину В. Г. Короленка; твори М. С. Самокиша в колекції Харківського художнього музею; фотодокументи та твори живопису зі зібрання Музею театрального, музичного та кіномистецтва України як меморіїв візуального образу Марії Заньковецької; спадок візира Кайтаса Аги за «кадіаскерськими дефтерами» Бахчисарая 1675 року.

Присвячена 195-річчю ХДНБ ім. В. Г. Короленка – книгозбірні, яка була свідком багатьох епохальних змін у суспільному житті, але завжди залишалася освітнім осередком та визначним культурним центром, конференція засвідчила, що і в нинішніх надскладних умовах війни за незалежність України бібліотека залишається платформою для об’єднання зусиль науковців і практиків у розв’язанні актуальних завдань щодо розвитку бібліотечно-інформаційного потенціалу в сучасних умовах, виокремлення найгостріших проблем у бібліотечній, архівній, музейній сфері та визначення шляхів їх подолання.

Ми вдячні всім авторам публікацій за оприлюднення результатів наукових досліджень, внесок у збереження національної ідентичності. Матеріали XXVIII Всеукраїнської онлайнової науково-практичної конференції «Короленківські читання» орієнтовані на науковців, працівників музеїв, архівів, бібліотек, здобувачів вищої освіти профільних ЗВО, а також усіх, хто опікується питаннями відновлення культурної інфраструктури України.

ВСТУПНЕ СЛОВО

Шановні колеги, дорогі гості!

Щиро вітаємо вас на XXVIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Короленківські читання», яка присвячена темі «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни»!

Протягом багатьох років Короленківські читання є унікальною платформою для обміну досвідом та ініціативами між знаними науковцями та молодими фахівцями. Тут налагоджується співпраця між закладами культури, освіти та громадськими організаціями з різних регіонів, а традиційний формат конференції доповнюється нестандартними заходами.

Цього року наша зустріч особлива. Ми зібралися не лише для професійного спілкування, але й для того, щоб разом відзначити 195-річчя від часу заснування ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Наша бібліотека пройшла довгий і непростий шлях, була свідком карколомних подій та епохальних змін у суспільному житті. Протягом майже двох століть книгозбірня залишається творцем культурного життя, скарбницею знань, центром історико-культурної спадщини. Її велична доля тісно пов’язана з історією славетного міста Харкова. У надскладних умовах війни за незалежність України бібліотека в місті-герої, яке є одним з перших оборонних рубежів, що захищає країну, продовжує працювати і залишається відкритою для читачів, створюючи міцний фундамент для позитивних змін у майбутньому. Споріднена з рідним містом силою незламного духу, ХДНБ ім. В. Г. Короленка стала справжнім форпостом, бібліотекою на передовій, бібліотекою, що стоїть на варті захисту культурних та гуманістичних цінностей.

Сьогодні ми, як ніколи, відчуваємо відповідальність за збереження української культури, національної ідентичності, знань та пам’яті. Кожна спільна дія, кожна втілена мрія та сподівання – це наш внесок у Перемогу. Продовжуючи служіння на благо суспільства, справу просвітництва, ми вшановуємо тих, хто захищає нас. Низький уклін і безмежна вдячність нашим Героям, які щодня у важких боях виборюють для нас незалежність, свободу та мирне життя.

Хвилина мовчання за загиблими внаслідок збройної агресії Росії проти України.

Ця болісна пам’ять завжди з нами і зобов’язує нас діяти, бути максимально ефективними на своєму місці – на культурно-освітньому фронті. З цим відчуттям відповідальності нехай наша конференція стане простором для пошуку креативних рішень, обміну цікавим досвідом та розробки ефективних стратегій, які допоможуть нам вистояти та перемогти на нашій, культурній, передовій. Бажаємо плідної роботи!

Наталя Петренко,
директор ХДНБ ім. В. Г. Короленка,
заслужений працівник культури України

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

УДК 027.54(477.54-25)ХДНБ:355.48(477:470)“2022/2025”]:
[021.6:338.246.81]

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ім. В. Г. КОРОЛЕНКА: ПРІОРИТЕТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Петренко Наталя Валентинівна,
директор Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка,
голова Харківського обласного відділення
ВГО Українська бібліотечна асоціація,
заслужений працівник культури України;
Карнаух Ірина Анатоліївна,
учений секретар
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Проаналізовано пріоритетні напрями та стратегії діяльності Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка в умовах повномасштабної російсько-української війни. Особливу увагу приділено важливості роботи бібліотеки як культурно-інформаційного форпосту в прифронтовому регіоні. Висвітлено ключові аспекти функціонування: збереження культурних цінностей; відновлення книгозбірні після пошкоджень; забезпечення безперервності доступу користувачів до базових послуг; соціальна стійкість; партнерські проєкти.*

Ключові слова: *Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, бібліотека-форпост, російсько-українська війна, війна за незалежність України, відновлення, культурні цінності, культурна спадщина, партнерство, соціальна стійкість.*

Annotation. *Priority directions and strategies of the Korolenko Kharkiv State Scientific Library's activities are analyzed in the context of the full-scale Russian-Ukrainian war. Particular attention is paid to the importance of the library's work as a cultural and informational stronghold in a frontline region. Key aspects of its functioning are highlighted: preservation of cultural values; restoration of the book collection after damage; ensuring the continuity of users' access to basic services; social resilience; and partnership projects.*

Keywords: *Korolenko Kharkiv State Scientific Library, library-stronghold, full-scale Russian-Ukrainian war, War for Ukraine's Independence, restoration, cultural values, cultural heritage, partnership, social resilience.*

Четвертий рік в умовах повномасштабної російської агресії проти незалежної України наші стратегічні пріоритети залишаються непохитними. Попри значні пошкодження бібліотечного комплексу, наша діяльність сфокусована на поступовому відновленні повноцінної роботи всіх структурних підрозділів. Першочерговими завданнями залишаються збереження документів Державного бібліотечного фонду та проведення ремонтних робіт. В умовах воєнних викликів ми продовжуємо безперервно обслуговувати користувачів, активно проводимо проєктну діяльність, а також розширюємо міжнародну співпрацю для підтримки та обміну досвідом. Особливу увагу приділяємо нашій історичній місії – архівуванню документів про війну, фіксації воєнних злочинів проти культурної спадщини.

Наші стратегічні пріоритети співпадають з одним із найважливіших напрямів державної політики – збереження та відновлення об’єктів культури, що постраждали внаслідок війни. МКСК України постійно опікується процесами відбудови, повсякчасно турбується про стан будівель, про забезпечення фізичної та психологічної безпеки користувачів та працівників закладів культури, створення належних умов праці та обслуговування, здійснює пошук міжнародних партнерів готових підтримати фінансово інституції культури.

У 2025 році міністерство ініціювало низку важливих культурних ініціатив, спрямованих на підтримку України та посилення культурно-гуманітарної співпраці. Ключовими серед них є Український фонд культурної спадщини та Альянс культурної стійкості. У тісній співпраці з національними та міжнародними партнерами, органами влади, експертами, громадськими та культурно-просвітницькими організаціями було започатковано Платформу культурного відновлення CuRe – Culture for Recovery. Ця міжсекторальна ініціатива має на меті посилити роль культури як ключового рушія відновлення країни, соціальної згуртованості та забезпечення сталого розвитку. Серед основних напрямів діяльності платформи – школа для громад «Культура у відновленні», експертні семінари та воркшопи, присвячені практичному впровадженню культурних підходів у відновленні, реставрації та відбудови країни; програми обміну та діалоги між громадами для поширення кращих практик; створення

цифрового хабу знань (навчальні матеріали та рекомендації); пілотні проєкти з реконструкції культурної інфраструктури.

Результатом плідної співпраці Представництва ЮНЕСКО в Україні, МКСК та ХДНБ ім. В. Г. Короленка стала підтримка з боку ЮНЕСКО проєктів для здійснення протиаварійних робіт на світловому ліхтарі над атріумом бібліотеки та ремонт системи опалення головного корпусу. Фінансування проєктів підтримано Урядом Японії в межах проєкту ЮНЕСКО / цільового фонду Японії «Підтримка України в галузі культури та освіти через ЮНЕСКО; реагування на надзвичайні ситуації для всесвітньої спадщини та культурних цінностей: оцінка збитків та захист» та передбачає здійснення термінових заходів на об'єктах культурної спадщини, пошкоджених внаслідок війни. Демонстрацією спільних намірів та партнерських зв'язків стало підписання тристороннього меморандуму, у якому окреслено засади фінансування проєкту, відповідальність за організацію робіт та обов'язки сторін.

Завдяки фінансуванню ЮНЕСКО та адміністративній підтримці, а також згідно з висновком і дозволом Департаменту культури і туризму Харківської обласної військової адміністрації протягом червня-липня 2025 року було здійснено заміну захисного накриття над покрівлею світлового ліхтаря та влаштовано накриття внутрішньої частини ліхтаря над атріумом бібліотеки. Ці протиаварійні роботи стали важливим кроком до поступової відбудови і знаковою подією у рік святкування 195-річчя книгозбірні. Це має виняткове значення для збереження об'єкта культурної спадщини – легендарної бекетовської будівлі, зведеної у далекому 1901 році, яка вже понад століття приймає відвідувачів. До повномасштабного вторгнення гості мали змогу споглядати вітражі, що прикрашали світловий ліхтар. Проведені заходи дозволять безпечно зберегти автентичні конструкції ліхтаря до проведення повноцінної реставрації. Ми впевнені, що після війни наші відвідувачі знову матимуть змогу милуватися новими вітражами, які будуть відновлені за оригінальними малюнками О. М. Бекетова.

Також у липні розпочато ремонтні роботи системи опалення головного корпусу та модернізації теплового пункту бібліотеки, що дозволить забезпечити оптимальні умови роботи персоналу та збереження бібліотечних фондів. Протягом війни колектив не міг повноцінно працювати в будівлях через пошкодження, у т. ч. зруйновану вибуховими хвилями систему опалення. Ці ремонтні роботи також є важливими, адже багато років хронічне бюджетне недофінансування не дозволяло здійснити

повноцінну заміну системи опалення. Модернізована система опалення бібліотеки буде економити бюджетні кошти на оплату теплоносіїв, забезпечить комфортні умови для обслуговування користувачів та роботи персоналу.

На жаль, ще рано говорити про повноцінну роботу бібліотеки і з огляду на продовження війни та неможливість виконати ремонт (реставраційний) вікон, даху головного корпусу та інші роботи. Тому автентичні дерев'яні вікна нині залишаються закритими дошками та плівкою, їх реставрація вимагає значних коштів, тому для нас є цінною будь-яка матеріальна підтримка. Такою підтримкою стали благодійні внески жителів громади Харкова та колективу бібліотеки, що дозволило закупити матеріали та завдяки фахівцям служби експлуатації та ремонту будівель здійснити скління віконних прорізів у частині історичної будівлі, переважно в книгосховищі головного корпусу.

Наприкінці 2024 року ХДНБ ім. В. Г. Короленка отримала вагому допомогу, спрямовану на енергонезалежність, збереження аналогових та цифрових фондів. За сприяння Всеукраїнської громадської організації Українська бібліотечна асоціація (ВГО УБА) і фінансової підтримки Міжнародного альянсу захисту культурної спадщини в зоні конфліктів (ALIPH Foundation) та Європейського Союзу бібліотека отримала обладнання для оцифрування та зберігання: планетарний сканер CZUR M3000 Pro, мережеве сховище (NAS) Synology та шість жорстких дисків. Для збереження та реставрації цінних колекцій було надано високоякісний японський папір, а для підтримки функціонування – обігрівачі, пилотяги та дезінфекційний засіб «Полідізін-25». Окрім того, завдяки фінансовій підтримці польської фундації BRDA та ALIPH Foundation ХДНБ ім. В. Г. Короленка одержала три потужні зарядні станції Ecoflow Delta 2, що суттєво посилило її енергетичну стійкість.

Суттєвою була також підтримка від українського бізнесу: акціонерне товариство комерційний банк «ПриватБанк» передало в дар техніку для оновлення комп'ютерного парку бібліотеки та покращення сервісів для відвідувачів.

У межах співпраці, спрямованої на посилення безпеки бібліотечних працівників та відвідувачів, Міжнародна гуманітарна організація «Action Against Hunger» (ACF) безоплатно передала комплекти першої домедичної допомоги та дефібрилятор Rescue SAM. Крім того, організація провела спеціалізовані тренінги з базової домедичної допомоги задля набуття персоналом необхідних знань та навичок.

Наша бібліотека є одним із ключових одержувачів обов'язкових примірників видань. Ми глибоко вдячні видавництвам, які зразково виконують вимоги закону про обов'язковий примірник, розуміючи свою відповідальність за духовне життя та інтелектуальний розвиток майбутніх поколінь. Треба відзначити невтомну роботу фахівців бібліотеки, спрямовану на постійний пошук можливостей для поповнення фондів та надання нових якісних послуг користувачам. Це досягається завдяки активній участі в різноманітних конкурсах, акціях та грантових програмах. Серед них – благодійно-просвітницька акція «Книжкова навала» (п'ята хвиля), яку проводить Український центр дослідження проблем безпеки ім. Дмитра Тимчука (група «Інформаційний спротив») у співпраці з Національним військово-історичним музеєм України; ініціативи Благодійного фонду (БФ) «Бібліотечна країна», що регулярно надає нові та цікаві видання.

Завдяки міжнародному партнерству бібліотека розширила доступ до важливих цифрових ресурсів та наукових матеріалів. Грантове фінансування від Фонду катедр українознавства (США) надало ХДНБ ім. В. Г. Короленка безоплатний онлайн-доступ до архіву української періодики на платформі LIBRARIA. Наші користувачі отримали можливість безкоштовно замовляти електронні копії статей / фрагментів книг із фондів Бібліотеки Конгресу США за програмою «Emerging Nations Article Exchange Program» («Програма обміну статтями з країнами, що розвиваються»). Укладено договір про передання прав на некомерційне використання електронних копій видань з Інститутом проблем кріобіології та кріомедицини НАН України.

Знаковою подією, що набула широкого розголосу в Україні та за кордоном, стало прибуття до ХДНБ ім. В. Г. Короленка бібліобуса «Katarina Jee» – мобільного бібліотечного комплексу, подарованого містом Таллінн та колегами з Талліннської центральної бібліотеки на знак підтримки українського народу та з нагоди Всеукраїнського дня бібліотек. Цей гуманітарний благодійний проєкт реалізується у співпраці з Посольством України в Естонській Республіці, МКСК України, Стратегічним центром Таллінна, Талліннським Департаментом культури і спорту. Разом із бібліобусом читачі Харківщини отримали також вживану, але справну комп'ютерну техніку. У рамках програми допомоги Таллінна для України до оснащення автобуса було включено новий автоматичний дефібрилятор, засоби першої допомоги, вогнегасник, а також книги англійською та українською мовами. Ми щиро сподіваємося, що завдяки

доброчинному проєкту естонських партнерів, підтримці МКСК України, меценатів та видавництв, пересувна бібліотека допоможе заповнити прогалини в наданні культурних послуг там, де стаціонарні книгозбірні були зруйновані або залишаються закритими через війну.

Серед перших книг, які зайняли своє місце на полицях пересувної бібліотеки, – цінні подарунки від естонських колег, представників Харківської міської ради та харківських видавництв «Фоліо», «Ранок», «АССА». 30 вересня стартувала всеукраїнська акція з формування фонду першої мобільної бібліотеки Харківщини. Мета ініціативи – зібрати три тисячі сучасних видань для бібліобуса, що вирушить до громад області, бібліотеки яких постраждали внаслідок воєнних дій. Сердечно дякуємо всім, хто любить і підтримує бібліотеки в цей складний період для нашої держави. Кожен ваш щедрий дар, ваш доброчинний внесок для їх відновлення є надзвичайно важливим і цінним.

Одним із найважливіших пріоритетів діяльності книгозбірні в умовах російсько-української війни є збереження історико-культурної спадщини. Для вирішення цього комплексного стратегічного завдання фахівці бібліотеки працюють одразу в кількох ключових напрямах: проведення заходів із безпосереднього фізичного та безпекового збереження фондів; оцифрування бібліотечних колекцій для створення резервних копій та забезпечення доступу до оцифрованих колекцій; фіксація, документування втрат культурних цінностей та міжнародна адвокація; інформування світової спільноти про руйнування та втрати, завдані країною-агресором, та залучення допомоги; активна популяризація історико-культурної спадщини серед громадськості; навчання фахівців та мережування з бібліотеками, архівами та музеями для обміну досвідом та спільного планування заходів. Фахівці бібліотеки беруть активну участь у професійних зустрічах, наукових заходах, присвячених комплексним питанням співпраці та реалізації спільних проєктів зі збереження культурних цінностей. Наші бібліотекарі-практики та науковці діляться цінним досвідом з питань збереження бібліотечних фондів під час воєнних конфліктів, проведення експертизи документних пам’яток, представлення проміжних результатів досліджень з вивчення бібліотечних колекцій та ін.

Важливою подією для нашої книгозбірні стала участь у серії вебінарів «Діяльність архівів та бібліотек під час війни». Захід був організований на запрошення колег із Вестра-Йоталанду (Швеція) та ЦДНТА України. Основною метою чотирьох вебінарів було обговорення особливостей роботи архівів та бібліотек в умовах кризових ситуацій.

До широкої міжнародної дискусії долучилися представники архівів, музеїв, бібліотек, освітніх закладів зі Швеції та України. Фахівці ХДНБ ім. В. Г. Короленка поділилися цінним досвідом щодо збереження фондів та евакуації рідкісних колекцій в умовах повномасштабної агресії. Окремий акцент було зроблено на цінних архівних документах та стародруках; особливому фонді шведських видань, серед яких – унікальні праці Карла Ліннея та каталоги бібліотек Гетеборга.

У квітні спільно з керівниками національних бібліотек України директор ХДНБ ім. В. Г. Короленка проходила стажування в Литовській національній бібліотеці ім. Мартінаса Мажвідаса за програмою, підтриманою та профінансованою Міністерством культури Литовської Республіки. Учасники стажувань ознайомилися з основними напрямами діяльності, реалізацією національних проєктів, впровадженням інформаційних, цифрових технологій, сучасними процесами обслуговування користувачів, а також технічним оснащенням будівель. У рамках візиту обговорювалися можливі шляхи співпраці з метою збереження української культурної спадщини.

Цей рік був відзначений низкою важливих ініціатив книгозбірні, спрямованих на реалізацію всеукраїнського проєкту з архівування війни за незалежність України. Про перебіг виконання завдань проєкту фахівці ХДНБ ім. В. Г. Короленка активно доповідали та ділилися досвідом на провідних професійних майданчиках: на запрошення американських колег зі Школи інформації Державного університету Сан-Хосе виступили на міжнародному симпозіумі «Збереження інформації як спротив: українські бібліотеки документують досвіди війни»; ділилися досвідом під час масштабного документаційного та архівного симпозіуму «Задіяти архіви / Enacting Archives» (м. Львів), що об’єднав понад 100 учасників з України, Європи та Азії (архівістів, дослідників, музейників та представників громадського сектору); брали участь у фахових дискусіях у межах міжуніверситетського круглого столу «Бібліотеки університетів під час війни: нові моделі та засоби роботи», організованого Національним юридичним університетом ім. Ярослава Мудрого у співпраці з провідними освітніми та науковими закладами Харкова.

Результатом плідної та координованої роботи фахівців ХДНБ ім. В. Г. Короленка та бібліотекарів із 17 областей України стало високе професійне визнання. За реалізацію проєкту «Цифровий архів документів про російсько-українську війну» президія ВГО УБА удостоїла ХДНБ ім. В. Г. Короленка почесного звання «Бібліотека року 2025».

Бібліотека продовжує виконувати свою ключову місію – збереження історичної пам’яті та забезпечення вільного доступу до інформації, активно запрошуючи до співробітництва. Триває плідна робота над низкою регіональних проєктів у партнерстві з членами ХОВ УБА: «Бібліотеки Харківщини в умовах воєнного стану» та «Бібліотечна енциклопедія Харківщини». Водночас бібліотека реалізує локальний проєкт світового значення – «Українські ірмолої як складова світової / національної спадщини (електронна колекція ХДНБ ім. В. Г. Короленка)», а також не припиняє оцифрування цінних та рідкісних видань для електронного фонду.

Продовжено створення цифрових копій для всеукраїнського корпоративного проєкту «Електронна бібліотека "Культура України"». Важливим напрямом залишається наповнення українськомовного розділу Вікіпедії матеріалами про об’єкти культурної спадщини та видатних постатей України. На запит Молодіжної громадської організації (ГО) QIRI’M Young та команди Кримськотатарського національного корпусу ХДНБ ім. В. Г. Короленка бере активну участь у наповненні Національного корпусу кримськотатарської мови. Цей масштабний проєкт, ініційований Міністерством реінтеграції у рамках Стратегії розвитку кримськотатарської мови на 2022–2032 роки, реалізується за підтримки швейцарсько-української Програми EGAP (виконується фондом «Східна Європа») та Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

На часі – величезний пласт роботи бібліотеки, присвячений збору, вивченню, фіксації, репрезентації та збереженню регіональної історико-культурної спадщини. Триває робота над краєзнавчими цифровими ресурсами, зокрема проєктами «In memoriam. Некрологи харків’ян – джерело краєзнавчих біографічних студій»; «Історія Харкова у пам’ятних дошках», який цього року відзначає десятиріччя; «Дружні шаржі на сторінках української періодики 1920-х років». Підготовлено й запущено нові віртуальні науково-просвітницькі проєкти «Володимир Александров. "Непохитний репрезентант української ідеї в Харкові"», «Солодка мозаїка: історія "шоколадної імперії" Жоржа Бормана», а також багато інших тематичних ресурсів.

Ключовим виміром розвитку успішної бібліотеки, безумовно, є партнерство. Найкраще партнерство – це міжсекторальна, довгострокова співпраця, побудована на основі довіри. Кожний новий партнер вимагає різних моделей переговорів та креативних рішень, результатом яких є створення унікального культурного продукту.

Ми висловлюємо велику надію на подальший успішний розвиток стратегічно важливого чесько-українського проєкту «Мобільні станції для захисту та оцифрування бібліотечних фондів». У рамках цієї ініціативи до ОННБ вже вирушила мобільна станція ARK 1, оснащена сучасним інноваційним обладнанням, необхідним для невідкладного очищення, дезінфекції, осушення та реставрації пошкоджених документів. Проєкт є результатом плідної міжнародної співпраці та реалізується спільно НБУ ім. Ярослава Мудрого та Національною бібліотекою Чеської Республіки за участі Чеського комітету ICOM і Міністерства культури Чеської Республіки. З української сторони ініціатива отримала підтримку МКСК України. Для забезпечення ефективного використання комплексу в січні 2025 року фахівці ХДНБ ім. В. Г. Короленка успішно пройшли спеціалізований практичний тренінг «Врятувати писемну культурну спадщину».

Продовжується ефективна співпраця з регіональним відділенням фонду «Вікімедіа в Україні» за такими ключовими напрямами, як створення та редагування енциклопедичних статей; навчання та просвітництво; участь та підтримка вільних проєктів; залучення до подій глобальної спільноти Вікімедіа. Завдяки активній громадській позиції бібліотечної вікіспільноти ХДНБ ім. В. Г. Короленка маємо потужну популяризацію роботи українських книгозбірень на щорічних міжнародних конференціях вікіпедистів, які цьогоріч відбулися у Мексиканських Сполучених Штатах, у Республіках Кенія, Узбекистан та Королівстві Швеція. У межах Вікімарафону 2025 наші бібліотекарі організували офлайн вікізустрічі для українців у Норвегії та побудували онлайн вікімости з харківськими вікіпедистами.

Цьогоріч наша бібліотека здійснює науково-інформаційний супровід кількох самобутніх проєктів від провідних регіональних культурних та наукових центрів, громадських організацій. Ці задуми на конкурсних засадах підтримані Українським культурним фондом – державним інвестором розвитку культури та креативних індустрій України. Одним із них є «Слобожанський код. Українська вишивка» – цифровий культурно-освітній проєкт Харківського історичного музею ім. М. Ф. Сумцова у партнерстві з ГО «КЛІО ХАБ». Для популяризації традиційної слобожанської вишивки створено сайт, мобільний застосунок для VR-пристроїв, електронний мультимедійний каталог та віртуальну 3D-виставку.

Ще одним знаковим проєктом є мультимедійна виставка «Місце спротиву: проєкти інфраструктури Металургійного комбінату "Азовсталь"». Цей культурно-мистецький проєкт присвячений оприлюдненню ексклюзивних архівних документів із фондів ЦДНТА України та матеріалів організацій-партнерів. Фахівці ХДНБ ім. В. Г. Короленка здійснили добір публікацій з газетного фонду, що містить понад 23 тисячі назв. Відкрита у вересні експозиція висвітлює історію формування, розвитку й модернізації індустріального гіганта – приватного акціонерного товариства «Металургійний комбінат "Азовсталь"», що став символом незламності, мужності та сили духу українського народу після того, як у 2022 році перетворився на останню фортецю оборони Маріуполя від російських загарбників.

Визначними подіями стали партнерські заходи за участі культурно-освітніх закладів та краєзнавчих центрів різних регіонів. Було проведено історичні читання «Кримськотатарська мова – елемент ідентичності та етнокультурної цілісності української нації», краєзнавчу толоку «Регіональні розвідки: історичні тенденції та сучасні виклики», історичну годину «У боротьбі за право на Батьківщину» з нагоди Дня пам’яті жертв геноциду кримськотатарського народу та інші активності краєзнавчого руху.

Бібліотека стала майданчиком для обговорення майбутніх спільних проєктів зі збереження історико-культурної спадщини. Зустрічі проходили за участі міжнародних експертів та міжсекторальних організацій. Встановлено тісні робочі зв’язки з автором проєкту «Libricide» польським журналістом і фотографом Адамом Касперкевичем; письменником із Ізраїлю Менахемом Заджаком, а також зі співробітниками посольств Литовської, Французької, Австрійської Республік, Федеративної Республіки Німеччини та інших держав.

Пишаємося багаторічною співучастю в культурному проєкті «Великі земляки», започаткованому громадським об’єднанням клубного типу «Гостинна на Дворянській» та корпорацією «Консалтингова група "Рубаненко і партнери"». Цьогоріч співробітники бібліотеки долучилися до авторського колективу науковців-краєзнавців з Харкова, Дніпра, Києва, Запоріжжя з підготовки тематичної книги-календаря та документально-художньої виставки «Великі земляки: Дмитро Яворницький».

2025-й ми можемо впевнено назвати роком посилення стратегічного соціального партнерства та офіційних домовленостей. ХДНБ ім. В. Г. Короленка значно зміцнила зв’язки з провідними закладами

культури та освіти, впливовими громадськими організаціями. Наше співробітництво охоплює ключові сфери: науково-дослідну діяльність, інформаційно-просвітницькі проєкти, культурні ініціативи, спрямовані на утвердження української національної та громадянської ідентичності в умовах воєнного часу, а також організацію та проведення практичної підготовки (практик, стажувань) здобувачів фахової передвищої та вищої освіти. На сьогодні офіційно діють 15 договорів про співпрацю. Більшість з цих угод було успішно пролонговано, що підтверджує міцність і довгостроковість наших дружніх зв'язків із давніми та постійними партнерами. Водночас ХДНБ ім. В. Г. Короленка залишається відкритою до розширення горизонтів співпраці. Ми активно працюємо над залученням нових партнерів як в Україні, так і на міжнародній арені, щоб спільними зусиллями реалізовувати інноваційні проєкти.

У зимово-весняний період ХДНБ ім. В. Г. Короленка не мала можливості відновити обслуговування користувачів у повному обсязі, оскільки цьому перешкоджали наслідки пошкодження бібліотечного комплексу, зокрема системи опалення. Утім, виклики воєнного часу спонукали фахівців книгозбірні гнучко реагувати на нові обставини та трансформувати свою роботу. Саме тому більша частина послуг надавалася в онлайн-форматі, а обслуговування читачів здійснювалося в умовах обмеженого фізичного доступу. З червня було відновлено щоденне обслуговування користувачів (за винятком неділі), при цьому із забезпеченням, зважаючи на воєнний стан, усіх необхідних безпекових умов для надання бібліотечних послуг.

Попри виклики та труднощі війни, незаперечно, існує запит на культурно-просвітницькі ініціативи. Вони стали життєво важливим фактором адаптації, соціальним ресурсом для підтримки суспільства та його ментального стану, слугуючи символом стійкості нації та рушійним двигуном відновлення держави. Бібліотека трансформувалася на мультиплатформну, мультикультурну локацію для спілкування та громадських ініціатив, які презентують потужний потенціал Харкова.

Наші користувачі мають можливість як онлайн, так і в приміщенні бібліотеки (за умови дотримання норм безпеки) почути виступи запрошених знаних лекторів: науковців, краєзнавців, митців; побувати на презентаціях нових видань сучасних авторів та взяти автограф; відвідати книжкові перегляди, арт- та фотовиставки; помандрувати віртуальними стежками незламної Харківщини; перевірити ерудицію в онлайн-вікторинах; подискутувати на краєзнавчих балачках, обмінятися думками

на засіданнях книжкового клубу «Читацький простір» чи міського есперанто-клубу «Ардо»; на майстер-класах виготовити власноруч ляльку-мотанку чи обереги української родини. А ще побувати на світському вечорі «Про що говорять жінки», організованому ГО «Бізнес-ком'юніті Україна» на підтримку мужніх харків'янок – успішних леді, які, попри виклики, залишилися жити й працювати у прифронтовому Харкові.

Дієвим інструментом для зміцнення відносин з партнерами та залучення нової аудиторії стали міжгалузеві колаборації. Результатом такої ефективної співпраці є не тільки ексклюзивні культурні продукти, але й демонстрування корпоративної соціальної відповідальності з просування суспільно важливих ініціатив. Прикладами таких успішних колаб є традиційні заходи проєкту Михайла Красікова «Я пам'ятаю. Життя в традиції…», «Творчі зустрічі в часи війни», «Видатні події і постаті в історії науки і техніки», «Скільки житиму – відкриватиму, Україно, тебе!»; масштабні міжнародні, всеукраїнські партнерські виставки та багато інших.

Серед нових спільних задумів значну зацікавленість серед читачів та кіноманів викликав просвітницький проєкт «Світ кіномистецтва» з лекціями від знаного кінознавця, історика кіно, професора Володимира Мирославського та відкритий у бібліотеці кіноклуб інтелектуального кіно за участі «Кіноклуб. Всеукраїнська мережа» (ГО «Мистецтво кіно»).

У межах відкритого влітку проєкту «Книжковий світ дитинства» відбуваються заходи, спрямовані на популяризацію читання серед дітей та організацію родинного дозвілля. До тематичних онлайн-зустрічей за участі цілих родин, вчителів та бібліотекарів долучаються дитячі письменники; спільно з унікальним Харківським музеєм дитинства проводяться пізнавально-розважальні екскурсії.

Інтерактивні студентські турніри, організовані ХДНБ ім. В. Г. Короленка та Науковою бібліотекою Київського національного університету культури і мистецтв (КНУКіМ) за підтримки ХОВ УБА, об'єднали молодь не тільки з різних регіонів України, але й студентів, які нині через безпекову ситуацію перебувають у Франції, Німеччині, Польщі, Словаччині, Швеції, Сербії. До учасників ювілейного турніру зі словами підтримки та побажаннями перемоги й наснаги звернулися популярні українські митці.

Неабияким попитом користуються інклюзивні послуги, спрямовані на підтримку вразливих груп населення. Бібліотекарі є бажаними гостями в територіальних центрах надання соціальних послуг міста, а також у

пансіонаті для людей похилого віку «Батьківський затишок», де з нетерпінням чекають на наші виїзні культурно-просвітницькі та партнерські мистецькі заходи. Співпраця триває під час навчальних занять в «Університеті третього віку», розмовно-цифровому клубі «Смартфон українською», а також на зустрічах розмовного клубу волонтерського проєкту «Єдині».

Ми активно створюємо середовище підтримки ментального здоров'я і в онлайн-просторі, працює відповідальна особа, яка координує надання психосоціальної підтримки громадянам України. На ютуб-каналі бібліотеки користувачі мають можливість переглянути списки відтворення техніки самодопомоги при стресі та отримати безкоштовну допомогу для покращення емоційного стану під час сесій з психологом та арттерапевтом. Водночас на засіданнях клубу лікувально-оздоровчих технологій наші відвідувачі можуть не лише дізнатися від фахівців про складові здорового способу життя, але й скуштувати свіжозаварені фіточаї з цілющими добавками, поспілкуватися та поділитися власним досвідом у теплій, дружній атмосфері.

ХДНБ ім. В. Г. Короленка залишається найбільшим центром Сходу України з питань популяризації технічної літератури, винахідницької та раціоналізаторської діяльності. Цикли спільних заходів, підготовлених фахівцями бібліотеки та науковими колективами провідних освітніх закладів за підтримки державних органів влади, спрямовані на відзначення досягнень українських винахідників і раціоналізаторів, підтримку ініціатив творчої молоді та стимулювання інновацій, які зміцнюють оборонний потенціал країни. Цьогоріч у рамках проєкту з інформаційного співробітництва «Взаємодія» відбулися традиційні партнерські ініціативи: VII Фестиваль науки «Наука XXI століття: інновації у транспортній галузі» (12 різнопланових онлайн- та офлайн-заходів, що об'єднали майже 600 учасників!), Школа молодого винахідника та круглий стіл «Молодь. Інновації. Майбутнє» (до Міжнародного дня інтелектуальної власності). Також успішно проведено конкурс «Молодий новатор», у якому взяли участь молоді науковці з різних регіонів України. Напередодні Дня винахідника і раціоналізатора відбулася традиційна конференція, до якої долучилися кращі представники технічної еліти Харківщини та інших регіонів: вчені, інженери, учасники освітнього процесу. Саме ці люди, які сьогодні роблять відкриття та створюють винаходи, є величним майбутнім нашої держави.

Війна загострила увагу суспільства до проблем захисту природних ресурсів та навколишнього середовища, а також до вирішення нагальних питань подолання довготривалих руйнівних наслідків для екосистем. Бібліотека не залишається осторонь: ми підтримуємо громадські ініціативи зеленої відбудови України та проводимо освітні заходи для підвищення обізнаності громадськості з усвідомлення екологічних загроз і необхідності захисту довкілля. Нещодавно бібліотека приєдналася до всесвітнього дня прибирання «World Cleanup Day». У вестибюлі книгозбірні встановлено спеціальний контейнер для збору використаних батарейок у межах екологічної акції «Здай батарейку – врятуй планету!». Продовжується співпраця з активістами проєкту «Zero Waste Academy» з поширення принципів свідомого ставлення до природи. З нагоди Всесвітнього дня Землі бібліотека приєдналася до екологічної ініціативи «Моє дерево Перемоги», започаткованої Всеукраїнською екологічною лігою та Всеукраїнською дитячою спілкою «Екологічна варта». Наші співробітники – серед експертів XVI Еко-Енерго-конкурсу творчих робіт на теми збереження природних та енергетичних ресурсів для школярів, молоді та сімей під девізом «Україні – Зелений курс!», проведеного в жовтні під час Українського кліматичного тижня. Важливим складником екологічної освіти користувачів та популяризації наукових знань про довкілля є постійна діяльність клубу «Екологія та енергетика».

Бібліотекарі з прифронтових бібліотек – це люди з винятковою громадянською мужністю, які своєю працею активно сприяють наближенню Перемоги. Нам є про що розповісти світовій та національній спільноті, поділитися цінним досвідом роботи на територіях, уражених війною, та з високим рівнем небезпеки. У цей складний період ХДНБ ім. В. Г. Короленка залишається потужним методичним центром професійного розвитку бібліотекарів, а також координатором всеукраїнських та регіональних бібліотечних проєктів. Бібліотекарі книгозбірні увійшли до складу робочих груп, створених при Державному агентстві України з питань мистецтв та мистецької освіти, для розробки професійних стандартів. Фахівці бібліотеки постійно готують на запит державних органів влади інформаційно-аналітичні матеріали, пропозиції до нормативно-правових документів, а також регулярно запрошуються як експерти для висловлення професійної думки.

Великим попитом серед бібліотечної спільноти користуються як традиційні щорічні заходи, так і нові формати подій всеукраїнського, регіонального та локального рівнів, головними організаторами яких

виступають короленківці: XIV Всеукраїнська онлайн-школа бібліотечного журналіста на актуальну тему «Штучний інтелект у бібліотечних медіа: тренд чи необхідність?» (проведена в партнерстві з КНУКіМ, Луганським та Харківським обласними відділеннями ВГО УБА); мотиваційна сесія «Бібліотечна Харківщина: багатоголосся змін»; інтенсив-тренінг «Грантрайтинг у бібліотеках» для публічних бібліотек Харкова; вебінар для бібліотекарів закладів професійної (професійно-технічної) освіти регіону на тему «Сучасні форми обслуговування користувачів бібліотек»; історична толока, присвячена 195-річчю ХДНБ ім. В. Г. Короленка (проведена спільно з кафедрою документознавства та української мови Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут» та ін.

З початку повномасштабного вторгнення російських військ стало очевидно, що культурні цінності є одними з перших мішеней ворожих нападів, що є грубим порушенням усіх норм міжнародного гуманітарного права. У цих умовах, як ніколи раніше, зрозумілою стала надзвичайна важливість безперебійної роботи закладів культури, зокрема бібліотек, а також надання базових культурних послуг населенню для забезпечення сталої життєдіяльності та функціонування громад в умовах війни. Війна змусила українців ще гостріше цінувати фундаментальні цінності: життя, родину, свободу та мир, а також сприяла беспрецедентному згуртуванню нації проти спільного ворога. Бібліотека – це не просто сховище книг. Це живий організм, динамічний простір, який постійно трансформується, адаптуючись до потреб суспільства та читачів, наповнюючись новими ідеями та акумулюючи енергію знань. Для бібліотек, розташованих у прифронтових містах, на передових рубежах оборони, необхідність зосередитися на пріоритетному, не відволікаючись на другорядне, є критично важливим питанням життєстійкості та збереження ключової місії бути культурно-просвітницьким та психологічним центром підтримки для громади, вартовими української культурної спадщини та національної ідентичності.

Сьогодні, попри всі виклики, спричинені російською військовою агресією, ХДНБ ім. В. Г. Короленка відновлюється. Тут відбувається переосмислення просторів і напрямів діяльності, народжуються нові сенси та стратегічні мрії. Головною рушійною силою цих змін, її серцем і опорою, є люди – користувачі книгозбірні та, безумовно, самі бібліотекарі.

УДК 02:378.016](477)"1925/2025":355.48(477:470)"20"](045)

СИСТЕМА ВИЩОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Соляник Алла Анатоліївна,
проректор з наукової роботи
Харківської державної академії культури,
доктор педагогічних наук, професор
Україна, м. Харків

Анотація. *Охарактеризовано основні етапи інституціоналізації ступеневої вищої бібліотечної освіти в Україні у 1925–2025 рр. Наголошено на провідній ролі українських бібліотекознавців у розбудові цієї системи на початковому етапі її заснування. Виявлено основні вектори модернізації української системи вищої бібліотечно-інформаційної освіти відповідно до вимог Стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG 2015). Визначено головні виклики, що постали перед національною системою вищої бібліотечно-інформаційної освіти внаслідок повномасштабного російського вторгнення на територію незалежної України, серед них: руйнування та хронічне недофінансування мережі освітніх закладів, їх слабка матеріально-технічна база; міграція науково-педагогічних працівників та здобувачів освіти, посилення конкуренції з боку зарубіжних університетів; відсутність конкурсів на спеціальність В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа» через низьку зарплату бібліотекарів.*

Ключові слова: *система вищої бібліотечної освіти, Україна, євроінтеграція, ступенева освіта, бібліотечні освітньо-наукові школи, вектори модернізації освіти, освітні виклики російсько-української війни.*

Annotation. *The main stages of the institutionalization of degree-level higher library education in Ukraine for the 1925–2025 period are characterized. The leading role of Ukrainian librarians in the development of this system at the initial stage of its foundation is emphasized. The main vectors of modernization of the Ukrainian system of higher library and information education are identified in accordance with the requirements of the Standards and Recommendations for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG 2015). The main challenges that faced the national system of higher library and information education as a result of the full-scale invasion of the Russian occupiers into the territory of independent Ukraine are identified, including: destruction and chronic underfunding of the network of educational institutions, their weak material and technical base; migration of scientific and pedagogical workers and students, increased competition from foreign universities; lack of admission competitions for the specialty B13 «Library, Information and Archival Affairs» due to low salaries of librarians.*

Keywords: *system of higher library education, Ukraine, European integration, degree-level education, library educational and scientific schools, vectors of modernization of education, educational challenges of the Russian-Ukrainian war.*

У вересні 2025 року Харківська державна академія культури відзначила 100-річчя заснування в Україні вищої бібліотечної освіти. Цій події було присвячено всеукраїнську наукову конференцію, яка зібрала більше 120 учасників з усіх регіонів України, авторитетних представників харківської, київської, львівської, одеської освітньо-наукових бібліотечних шкіл та їхніх випускників різних поколінь. Наукові рефлексії, що узагальнюють досягнення та перспективи столітнього розвитку вищої бібліотечної освіти, дозволяють стверджувати, що саме Україна була ініціатором запровадження академічної вищої бібліотечної освіти на теренах Російської, а згодом радянської імперії.

Біля витоків запровадження вищої бібліотечної освіти стояли Павло Ярковський (1781–1845), Христина Алчевська (1841–1920), Костянтин Рубінський (1860–1930), Любов Хавкіна (1871–1949), які на теоретичному і практичному рівнях доводили її необхідність, створюючи найкращі зразки організації освіти дорослих, викладаючи фахові дисципліни на університетських кафедрах та бібліотечних курсах. Саме європейський менталітет цих науковців, висока освіченість та знання ними великої кількості іноземних мов, вивчення кращого зарубіжного досвіду підготовки бібліотечних фахівців сприяли організаційній та когнітивній інституціоналізації галузевої вищої освіти. Науковий світогляд П. Ярковського, як майбутнього українського бібліотекознавця та бібліографа, формувався в Кременецькому ліцеї під впливом кращих європейських освітніх практик, реалізованих під час викладання в ліцеї першокласними педагогами, залученими з Варшави, Відня, Вільно, Кракова. Відомо, що послідовники П. Ярковського, які також викладали курс бібліографії у Віленському, Краківському, Варшавському університетах (О. Богаткевич, Е. Брандке, Й. Мушковський, Й. Лелевель, К. Естрейхер-старший, якого називають «батьком польської бібліографії»), визнавали здобутки та високу кваліфікацію П. Ярковського як першого лектора цієї навчальної дисципліни і використовували його досвід у власних науково-методичних розробках [2].

Розуміння необхідності запровадження спеціальної підготовки бібліотекарів прийшло до Любові Хавкіної саме завдяки вивченню нею в 1898–1901 рр. курсу бібліотекознавства у доктора А. Бухгольца –

керівника міських бібліотек Берліна й викладача Берлінського університету ім. Гумбольдта, а також дослідженню досвіду організації роботи бібліотек Німеччини й Франції, знайомству з кращими практиками Американської бібліотечної асоціації, створеної відомим бібліотекознавцем Мелвілом Дьюї.

Відкриті Л. Хавкіною в 1913 році на базі Московського міського народного університету ім. А. Л. Шанявського бібліотечні курси були організовані за зразком заснованих Мелвілом Дьюї американських бібліотечних курсів, які згодом він перетворив у Вищу бібліотечну школу при Колумбійському університеті. Саме про такі перспективи інституціоналізації фахової бібліотечної освіти мріяла Л. Хавкіна, розбудовуючи організаційні засади професійної підготовки бібліотечних фахівців на початку XX ст. А дата створення у вересні 1925 року окремого підрозділу закладу вищої освіти – факультету політичної освіти Харківського інституту народної освіти, пізніше – самостійного ЗВО, який згодом став першим і до 1960-х років єдиним спеціалізованим навчальним закладом підготовки бібліотечних фахівців – Харківським бібліотечним інститутом (нині ХДАК), – дала відлік заснуванню вищої бібліотечної освіти в Україні [1].

Важливо підкреслити, що першим в історії Радянського Союзу аспірантом, який 1938 року успішно захистив кандидатську дисертацію зі спеціальності «Бібліотекознавство», був уродженець Полтави Давид Лекаренко. З моменту захисту ним дисертації, присвяченій внеску дореволюційних бібліотекознавців, зокрема й Х. Д. Алчевської, у розвиток методики вивчення читачів, почалося офіційне визнання бібліотекознавства як наукової спеціальності. Після одержання наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності «Бібліотекознавство» Давида Лекаренка було призначено на посаду завідувача кафедри бібліотекознавства та за сумісництвом деканом факультету бібліотекознавства Харківського державного бібліотечного інституту, де він працював з 1939 до 1941 року. Тобто біля витоків започаткування на теренах Російської імперії всіх рівнів вищої бібліотечної освіти були саме українські бібліотекознавці.

За 100 років було розбудовано потужну систему ступеневої вищої бібліотечної освіти, що має всі ознаки сталого розвитку: створено потужну освітньо-наукову інфраструктуру, яка є гарантом відтворюваності бібліотечних фахівців рівня «бакалавр», «магістр», «доктор філософії» та «доктор наук», основою оновлення науково-педагогічного складу

випускових кафедр ЗВО для безперервної підготовки фахівців з нової комплексної спеціальності В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа». У семи ЗВО діють аспірантури, у двох – докторантури та постійні спеціалізовані вчені ради з правом захисту докторських дисертацій; виходять друком численні авторитетні фахові наукові видання («Бібліотекознавство і бібліографія» (1964–1992), «Бібліотечний вісник» (1993); «Вісник Книжкової палати України» (1996); «Бібліотечна планета» (1998); «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (1998); «Вісник Харківської державної академії культури» (1999); «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» (2004); «Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство» (2008); «Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук» (2018)). На базі НБУВ сформовано академічний сектор наукових досліджень в галузі книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства. Налагоджені системні зв'язки зі стейкхолдерами, перш за все з ВГО УБА та МКСК України, які зацікавлені в підтримці якісної підготовки сучасних бібліотечних фахівців і на державному рівні лобіюють створення кращих умов для реалізації цього процесу.

За останні п'ять років, незважаючи на повномасштабне російське вторгнення та функціонування в умовах війни, українська система вищої освіти була трансформована згідно з вимогами стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості в європейському просторі вищої освіти, більше відомі як ESG 2015. Сучасна модернізація змісту та структури вищої бібліотечної освіти пов'язані з впливом глобальної цифровізації суспільства, імплементацією Україною стандартів європейського освітнього простору, який базується на принципах:

– структурування вищої освіти за трьома рівнями (бакалавр, магістр, доктор філософії) для забезпечення взаємного визнання дипломів;

– мобільності студентів та викладачів для проходження стажувань та навчання за кордоном, опанування кращих європейських освітніх практик;

– підвищення якості та результативності освіти, її переходу на навчання протягом усього життя;

– забезпечення рівності, соціальної злагоди і активного громадянства як ключових цілей;

– розвитку креативності та підприємливості на всіх рівнях здобуття освіти, посилення «трикутника знань» шляхом взаємодії освіти, досліджень та інновацій.

Задля успішної євроінтеграції української освітньої системи та досягнення якості підготовки конкурентоспроможних бібліотечних фахівців нині на порядку денному:

– розбудова навичок для XXI ст.: трансверсальних та базових – здатність вчитися, критично мислити, математичних, природничих компетентностей, підприємливості, цифрової компетентності, спілкування сучасними іноземними мовами; а також професійних навичок;

– стимулювання відкритого та гнучкого навчання;

– покращення результатів навчання, ефективності оцінювання та визнання освітніх результатів й кваліфікацій, включно з результатами неформального навчання;

– якнайширше застосування потенціалу ІКТ і відкритих освітніх ресурсів для впровадження інноваційних методик викладання;

– оптимізація фінансування на засадах спільної відповідальності, яке позиціонується як інструмент підвищення продуктивності та економічного зростання;

– подальший розвиток державно-приватного партнерства в системі вищої освіти [2].

На порядку денному українських ЗВО, які готують бібліотечних фахівців, запровадження міждисциплінарних освітніх програм та дуальної освіти. Варто підкреслити, що навіть після повномасштабного російського вторгнення на територію незалежної України національна система вищої освіти, зокрема й бібліотечно-інформаційної, не припинила й не загальмувала євроінтеграційних темпів свого розвитку, а з деяких напрямків навіть їх прискорила. У 2024 році було прийнято оновлений та максимально наближений до європейських вимог «Перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти», ускладнено приймальні вимоги до ЗВО (уведено додаткові вступні іспити до магістратури та аспірантури), підвищено ліцензійні вимоги до науково-педагогічних працівників (НПП). Незважаючи на надважкі випробування воєнного часу і майже чотири роки навчання та викладання під ракетними обстрілами, пошкодження матеріально-технічної бази багатьох українських ЗВО, нестачу фінансування на придбання інноваційного обладнання, вимушене

переміщення здобувачів освіти та НПП у безпечні західні регіони та за кордон, велику конкуренцію з боку європейських університетів, сучасна система вищої бібліотечно-інформаційної освіти демонструє моральну незламність, сталість функціонування та незворотність європейського вектору свого розвитку.

На противагу військовим загрозам функціонування суттєво посилилася консолідація та продуктивна співпраця ЗВО: створюються робочі групи з розроблення нового покоління освітніх та професійних стандартів, активно обговорюються законодавчі новації, проводяться численні наукові конференції та вебінари, зокрема й з актуальних проблем підвищення якості вищої бібліотечно-інформаційної освіти, створюються разові спеціалізовані ради для захисту дисертаційних досліджень здобувачів наукового ступеня доктора філософії з інформаційної, бібліотечної та архівної справи, підвищується ефективність співпраці ЗВО з ВГО УБА.

Нині система ступеневої освіти зі спеціальності В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа» охоплює:

– початковий рівень вищої освіти (фаховий молодший бакалавр), якого готують 32 ЗВО, пропонуючи на ринку освітніх послуг 82 освітні програми;

– перший (бакалаврський) рівень вищої освіти – 44 ЗВО, 91 освітня програма;

– другий (магістерський) рівень вищої освіти – 32 ЗВО, 69 освітніх пропозицій;

– освітньо-науковий рівень вищої освіти (доктор філософії) – 7 ЗВО, 7 освітньо-наукових програм «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа».

Одним із головних викликів невпинного збільшення кількості освітніх програм з комплексної спеціальності В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа» є їх профілізація в бік документознавства та інформаційної діяльності як найбільш привабливої для абітурієнтів унаслідок широких можливостей майбутнього працевлаштування: до 70% освітніх програм бакалаврату та магістратури є за змістом або інформаційними («Інформаційна діяльність», «Інформаційна аналітика»), або документознавчими («Документознавство та інформаційна діяльність», «Документаційне забезпечення управління»).

Кількісний (формальний) підхід до розподілу місць держзамовлення на підготовку фахівців зі спеціальності В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа» призвів до того, що у 2025 році на бакалавріат і магістратуру з цієї спеціальності було виділено 380 бюджетних місць (285 місць на бакалаврський рівень вищої освіти, 95 – на магістерський), при цьому на бакалавріаті 275 місць виділено для ЗВО, підпорядкованих Міністерству освіти і науки України, і лише 10 (3,5%) місць – на всі ЗВО, підпорядковані МКСК України, тобто головному стейкхолдеру, який опікується кадровим забезпеченням 15 тисяч бібліотек, що в умовах тотальної цифровізації суспільства потребують якісно нової генерації кадрів вищої кваліфікації. При цьому не враховується, що саме ці ЗВО є фундаторами вищої бібліотечної освіти України, сформували декілька поколінь наукових шкіл та відповідну наукову інфраструктуру для якісної підготовки фахівців всіх рівнів, зокрема й відтворення науково-педагогічних кадрів бібліотекознавчого профілю. Аналогічний принцип розподілу бюджетних місць діє, на жаль, і на магістерському рівні вищої освіти: з 95 місць, виділених на підготовку фахівців зі спеціальності В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа», 90 місць віддано для ЗВО, підпорядкованих Міністерству освіти і науки України, і лише 5 місць на всі ЗВО, підпорядковані МКСК, що складає лише 5% від загальної кількості бюджетних місць. При цьому варто зауважити, що лише 27% ЗВО пропонують універсальну за змістом освітню програму «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», 42% профілізують свої ОП як «Документознавство та інформаційна діяльність», 25% пропонують на освітній ринок ОП «Інформаційно-аналітична діяльність», тобто в Україні не залишилося жодної освітньої програми суто бібліотекознавчого спрямування, хоча бібліотеки країни гостро потребують саме бібліотечних фахівців.

У цих умовах надважливим завданням є збереження бібліотечної складової в змісті освітніх програм, що зазначено в змісті фахових компетентностей та програмних результатів навчання, закріплених у чинних стандартах вищої освіти I та II освітніх рівнів та професійних стандартах «Бібліотекар», «Бібліограф», «Фахівець з бібліотечної справи». Результати контент-аналізу змісту та структури освітніх програм непрофільних ЗВО, які відкрили набір на спеціальність В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа» без наявності на випускових кафедрах відповідного кадрового забезпечення, свідчить про вкрай фрагментарну бібліотекознавчу складову фахової підготовки майбутніх бакалаврів з

означеної спеціальності. Найяскравішим прикладом в цьому контексті є освітня програма першого (бакалаврського) рівня вищої освіти «Інформаційна діяльність» зі спеціальності В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа», відкрита в Національному лісотехнічному університеті (м. Львів). Гарантом програми є завідувач кафедри психології та соціогуманітарних дисциплін, а до складу групи забезпечення входять доцент цієї кафедри та доцент кафедри права і суспільних наук, які не мають жодних публікацій в галузі інформаційної, бібліотечної та архівної справи. Уся бібліотечна складова підготовки майбутніх інформаційних фахівців сконцентрована в чотирьох темах курсу «Бібліотекознавство», а саме «Довідково-бібліографічний апарат», «Бібліотечні каталоги», «Бібліотечний фонд», «Формування документних фондів бібліотек: технологічні процеси». Такі важливі дисципліни, як «Технологія електронних бібліотек і архівів», «Бібліотечні та інформаційні послуги», «Фондознавство» запропоновані здобувачам у блоці дисциплін за вибором як альтернатива «Брендингу» та «Графічному дизайну», що робить важливі фахові дисципліни приреченими на ігнорування здобувачами освіти. Варто зауважити, що за результатами вступної кампанії 2025 року на цю освітню програму було подано 114 заяв абітурієнтів, 9 осіб було зараховано на бюджетні місця і 28 – на контракт.

Аналогічні приклади порушень ліцензійних вимог упровадження освітньої діяльності демонструють Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара, який запровадив зі спеціальності В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа» непрофільну для неї освітню програму «Діджитальні медіа», або Національний університет водного господарства з освітньою програмою «Управління інформаційними комунікаціями». Гонитва університетів за модними назвами освітніх програм заради залучення більшої кількості абітурієнтів не сприяє якості підготовки фахівців та остаточно вихолощує вкрай необхідні здобувачам фахові компетентності й результати навчання.

Нова система розподілу бюджетних місць з відкритою конкурсною пропозицією, коли створюється єдиний рейтинг усіх вступників на певну спеціальність по всій Україні, і бюджетні місця розподіляються автоматично між абітурієнтами з найвищими конкурсними балами, незалежно від того, до якого ЗВО вони подавали документи, фактично унеможливлює цільовий розподіл бюджетних місць для підтримки освітніх програм бібліотекознавчого профілю.

Повномасштабне російське вторгнення на територію суверенної України призвело до від'їзду потенційних абітурієнтів за кордон або в безпечні регіони країни поза зоною активних бойових дій. Внаслідок цього ЗВО, розташовані в східних регіонах України, фактично залишилися без абітурієнтів. З іншого боку, низька заробітна плата бібліотечних фахівців в Україні теж не сприяє зростанню попиту абітурієнтів з високими конкурсними балами на освітні програми бібліотечної профілізації, тому вкрай назріло всебічне лобіювання на загальнодержавному рівні вирішення життєво важливої проблеми підвищення зарплат бібліотекарям, зростання суспільного іміджу бібліотечної професії, яку мають вирішувати як профільне міністерство, так і Профспілка працівників культури України та ВГО УБА. Лише спільними зусиллями ми зможемо зберегти ступеневу підготовку бібліотечних фахівців вищої кваліфікації, яка стане рушійною силою розбудови нової ери українських бібліотек та держави в цілому.

Список бібліографічних посилань

1. Бабкова Н. В. Запровадження вищої бібліотечної освіти в Україні у другій декаді XX ст. // Вісник Харківської державної академії культури. 2024. Випуск 65. С. 121–142.

2. Гуменчук А. В. Вища бібліотечно-інформаційна освіта: еволюційні трансформації та закономірності розвитку : монографія. Київ : Ліра-К, 2024. 284 с. : табл.

3. Європейська і світова інтеграція в галузі освіти – шлях до підвищення якості освіти : національна доповідь. URL: https://surl.li/ywabei (дата звернення: 20.09.2025).

УДК 930.25(477.411)ЦДНТА:355.48(477:470)"2022/…":002.1](045)

ДОКУМЕНТУВАННЯ ВІЙНИ НА ПРИКЛАДІ ПРОЄКТІВ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ

Балишев Марат Артурович,
директор Центрального державного
науково-технічного архіву України,
доктор історичних наук, старший дослідник
Україна, м. Харків

Анотація. *Висвітлено досвід Центрального державного науково-технічного архіву України, пов'язаний з комплектуванням архіву усними історичними документами. Установа здійснює низку ініціативних публічних проєктів, одним з основних завдань яких є документування подій російсько-української війни.*

Ключові слова: *архів, документація, ініціативний проєкт, історико-культурна спадщина, Національний архівний фонд, російсько-українська війна, усно-історичні матеріали, ЦДНТА України.*

Annotation. *The article presents the experience of the Central State Scientific and Technical Archive of Ukraine related to the acceptance of oral history documents into the institution's collections. The archive implements a number of public initiative projects, one of the main tasks of which is to document the events of the Russian-Ukrainian war.*

Keywords: *archive, documentation, initiative project, historical and cultural heritage, National Archival Fund, Russian-Ukrainian War, oral history materials, Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine.*

З перших днів військової агресії Росії проти України з'явилося багато громадських ініціатив щодо документування різних подій війни. У результаті цієї діяльності було накопичено безпрецедентно великий масив інформації, документів або інших матеріалів. Сьогодні в Україні існують десятки ініціативних проєктів (загальнонаціональних та локальних), більшість з яких здійснюється або здійснювалася за фінансової підтримки міжнародних партнерів. Навіть поверхневий аналіз зазначеного інформаційного поля дозволяє дійти висновку, що зібрані під час цих процесів свідчення дуже різняться як за формою та форматами, так і за змістовним наповненням, охоплюючи достатньо широкий спектр інформації. Так, до їх основних кейсів можна віднести документування процесуально значимих документів, збирання ego-

документів, різні формати усно-історичних досліджень, фото та відео документування подій війни або пошкоджених об’єктів, накопичення цифрових масивів офіційних та неофіційних документів, створених під час військових дій тощо.

Звичайно, що більшість зазначених ініціатив здійснюється на аматорських засадах без застосування відповідної методології, систематизації, проведення експертизи цінності та інших загальноприйнятих заходів науково-технічної обробки накопичених інформаційних масивів. Водночас в умовах припинення останнім часом фінансової підтримки багатьох таких ініціативних проєктів привабливість цієї діяльності має сталу тенденцію до зниження, враховуючи і складність утримання вже зібраних колекцій.

Акцентуючись на важливості накопичення та збереження документальних свідчень про події російсько-української війни, вбачається доцільним розглянути можливість передавання таких масивів даних до державних архівних установ, які фахово опікуються процесами з формування, забезпечення збереження та використання інформації документів Національного архівного фонду (НАФ).

Зокрема, за ініціативою Державної архівної служби України передбачається створення єдиного в країні Архіву війни, що передбачено заходами операційного плану Стратегії захисту документальної спадщини як запоруки збереження національної ідентичності та державності на період до 2027 року, затвердженої Кабінетом Міністрів України 24.12.2024 р. № 1349-р. Очікується, що цей проєкт буде реалізовано на базі Центрального державного архіву громадських об’єднань та україніки з можливістю перегляду його матеріалів на вебпорталі Укрдержархіву.

Проте і на сьогодні в діяльності центральних архівів є достатньо прикладів щодо акумулювання відповідних тематичних матеріалів. Зокрема, у результаті співпраці ЦДНТА України та науковців історичного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (ХНУ ім. В. Н. Каразіна) було організовано поповнення НАФ усно-історичними документами, з яких в архіві було сформовано новий документальний комплекс «Українсько-польська співпраця з порятунку культурної спадщини в період російської військової агресії» [5]. Зазначені матеріали (низка аудіо-інтерв’ю структурованого типу) висвітлюють питання щодо надання благодійної (гуманітарної) допомоги від польських колег культурно-освітнім установам Харкова під час подій російсько-української війни. Зокрема, це бесіди з експертами: керівниками

і співробітниками структурних підрозділів органів місцевого самоврядування і науково-дослідними підрозділами ХНУ ім. В. Н. Каразіна, які в умовах війни забезпечували організаційно-координаційну функцію в процесі взаємодії між українською та польською сторонами; а також із керівниками архівних, музейних та бібліотечних установ Харкова, що співпрацювали з польськими партнерами у процесі порятунку об'єктів спадщини [4].

Іншим прикладом подібної кооперації є співпраця ЦДНТА України з ГО «Музей відкрито на ремонт», що триває з 2022 року [1, с. 32]. З початку повномасштабного вторгнення, працюючи в екстремальних умовах, команда громадської організації докладає значних зусиль для евакуації та захисту сотень тисяч музейних експонатів та творів мистецтва з музейних колекцій, розташованих у зонах активних бойових дій, або таких, що перебувають під загрозою обстрілів, співпрацюючи з майже 200 регіональними музеями України. Результатом співпраці між ЦДНТА України та ГО «Музей відкрито на ремонт» є поповнення НАФ офіційними та неофіційними документами, які висвітлюють процес евакуації волонтерами та активістами цієї організації історико-культурних цінностей (музейних артефактів, архівних документів тощо) з музейних установ, розташованих у зонах бойових дій, прифронтових та небезпечних регіонах, зокрема в Донецькій, Луганській, Миколаївській, Херсонській, Запорізькій та Харківській областях упродовж 2022–2024 рр.

Зазначену колекцію також доповнять усно-історичні документи (інтерв'ю) з представниками цієї громадської організації, з яких планується сформувати новий архівний комплекс «Історія евакуаційних процесів історико-культурних цінностей (документів НАФ та предметів Державного музейного фонду України, зокрема й приватних колекцій) з зони бойових дій та зон ризику в період російської військової агресії ГО "Музей відкрито на ремонт"». З метою проведення експертизи цінності її активістами до ЦДНТА України вже передано першу частину документів, які стосуються Донецької області.

Фонди ЦДНТА України планується поповнити також аудіовізуальними документами, створеними під час реалізації спільного міжнародного проєкту архіву та польського фотографа і журналіста Адама Касперкевича (Adam Kasperkiewicz), що діє за підтримки польського фонду «Pix.house» (м. Познань), який з початку повномасштабного вторгнення працює над документуванням російських військових злочинів проти української культури. Ініціативний проєкт ЦДНТА України під

назвою «Погляд на війну через об’єктив: цивільна архітектура та інфраструктурні об’єкти України крізь призму архівних документів», спрямований привернути увагу світової спільноти до важливості збереження історико-культурної спадщини в умовах війни, зокрема архівних документів, які можуть стати в нагоді при відбудові пошкоджених або зруйнованих об’єктів [2, с. 138].

Метою проєкту є фіксація та оприлюднення шкоди, нанесеної військовими діями конкретним цивільним об’єктам різного призначення, розташованим у деяких містах України. На першому етапі роботи над проєктом було проведено фотофіксацію близько 20 пошкоджених цивільних об’єктів різного призначення в Харкові, науково-технічна документація до яких відклалася в фондах ЦДНТА України. У перспективі основними формами реалізації проєкту буде організація виставкових експозицій в Україні та країнах Євросоюзу, зокрема й організованих фондом «Pix.house», першу з яких планується відкрити у Харкові.

Також у межах цього проєкту передбачається створення локальних фотоекспозицій окремих історичних будівель, пошкоджених внаслідок російської агресії, які також будуть проілюстровані архівними матеріалами. Одним з таких об’єктів має стати будівля Палацу правосуддя у Харкові, де розміщується Харківський апеляційний суд, спроєктована та побудована видатним українським архітектором О. М. Бекетовим (1862–1941). У ЦДНТА України зберігається найбільший в Україні фонд архітектора, зокрема й кресленики до цього унікального архітектурного проєкту [3]. Сьогоднішній стан історичної будівлі Палацу правосуддя, яка також зазнала руйнувань внаслідок російської агресії, уже зафіксовано відомим польським фотодокументалістом.

У 2025 році ЦДНТА України започаткував культурно-мистецький проєкт під назвою «Місце спротиву: проєкти інфраструктури металургійного комбінату «Азовсталь», який реалізується під егідою УКФ. Мета проєкту – створення мультимедійної виставки, присвяченої унікальним документам з фондів ЦДНТА України та матеріалам організацій-партнерів, що відображають історію деяких інфраструктурних об’єктів металургійного комбінату «Азовсталь». Проєкт виконує просвітницьку місію, популяризуючи інноваційні розробки українських фахівців та їхній внесок у розвиток промисловості. Він має іміджеве значення для культурно-освітніх установ України, акцентуючи увагу суспільства на історії об’єктів, що стали символами російсько-української війни, та важливості збереження історико-культурної спадщини.

На офіційному вебсайті проєкту (miscesprotivu.archives.gov.ua) вже оприлюднено документи ЦДНТА України та матеріали організацій-партнерів, присвячені унікальному індустріальному об'єкту «Азовсталь». Зазначені матеріали розкривають його значення для сучасного суспільства, допомагаючи не лише зберегти пам'ять, але й оживити історію.

У сучасному медіапросторі тема «Азовсталі» та її героїчного минулого залишається однією з найбільш обговорюваних. Вона знаходить відгук як серед українців, так і на міжнародному рівні. Водночас проєкт спрямований на руйнування російських пропагандистських наративів, які намагаються применшити значення «Азовсталі» або представити її як об'єкт, що не має історичної та культурної цінності.

У межах цього ініціативного проєкту здійснюється робота щодо збирання усно-історичних матеріалів у вигляді інтерв'ю з безпосередніми учасниками подій – захисниками м. Маріуполя та металургійного комбінату «Азовсталь». Архівістами досягнуто домовленостей про запис серії інтерв'ю з амбасадорами громадської організації «Серце Азовсталі», яка опікується захисниками та захисницями Маріуполя, що боронили місто упродовж 86 днів на початку повномасштабного вторгнення російських військ в Україну. Проєкт «Серце Азовсталі» є частиною мілітарної ініціативи «Сталевий фронт Ріната Ахметова», спрямованої на всебічну підтримку українських військових. У підготовці та організації записів інтерв'ю беруть участь активісти ГО «Музей відкрито на ремонт». Передбачається, що зазначені усно-історичні матеріали пройдуть науково-технічне опрацювання, будуть транскрибовані та передані на державне зберігання.

Дуже важливо, щоб усі зібрані під час російсько-української війни документальні свідчення могли стати частиною НАФ (у разі їхньої відповідності існуючим критеріям). Це дозволить прийдешнім поколінням добре вивчити та запам'ятати новий урок історії, коли український народ знову змушений виборювати зі зброєю свою незалежність.

Список бібліографічних посилань

1. Балишев М. А. Особливості функціонування ЦДНТА України під час російсько-української війни // Короленківські читання – 2023. «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни» : матеріали XXVI Всеукраїнської онлайнової науково-практичної конференції, м. Харків, 25–26 жовтня 2023 р. Харків, 2024. С. 27–34. URL: https://ia800802.us.archive.org/23/items/korolenkivski-chytannja-2023-new-file/Korolenkivski-Chytannja-2023-new-file.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

2. Балишев М. А., Голубкіна Г. С. Нові функціональні та методологічні підходи у діяльності Центрального державного науково-технічного архіву України // Наука та наукознавство. 2024. № 2. С. 126–145. Електронний аналог: DOI: https://doi.org/10.15407/sofs2024.02.126 (дата звернення: 20.09.2025).

3. Балишев М. А., Голубкіна Г. С. Фонд особового походження О. М. Бекетова у Центральному державному науково-технічному архіві України (до 155-річчя від дня народження зодчого) // Архіви України. 2017. № 3/4. С. 130–139.

4. Вовк О. І. Українсько-польська співпраця з порятунку культурної спадщини під час російської збройної агресії (на прикладі Харкова*) //* Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Історія». Випуск 67. 2025. С. 241–267. Електронний аналог: DOI: https://doi.org/10.26565/2220-7929-2025-67-13 (дата звернення: 20.09.2025).

5. ЦДНТА України (Центральний державний науково-технічний архів України). Ф. 251. К. 5-2. Оп. 1. Од. зб. 1–8.

УДК 021.8:[069+930.25]:930.85](477.63)(045)

ВЗАЄМОДІЯ БІБЛІОТЕК, МУЗЕЇВ ТА АРХІВІВ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ В КОНТЕКСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ РЕГІОНУ

Тітова Надія Миколаївна,
директор КЗК «Дніпропетровська обласна
універсальна наукова бібліотека
ім. Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія»,
заслужений працівник культури України
Україна, м. Дніпро

Анотація. *Розглянуто важливість співпраці бібліотек, музеїв та архівів Дніпропетровщини в збереженні документальної пам'яті регіону в умовах повномасштабної війни з Росією. Проаналізовано окремі аспекти та специфічні напрями діяльності, притаманні цим закладам, що знаходить відображення в характері організації, покладених на них завдань.*

Ключові слова: *Дніпропетровська ОУНБ ім. Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія, Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького, Державний архів Дніпропетровської області, музей історії міста Дніпро, музей спротиву Голодомору, документальна пам'ять регіону.*

Annotation. *The importance of cooperation between libraries, museums and archives of the Dnipropetrovsk region in preserving the documentary memory of the region in the*

conditions of a full-scale war with Russia is considered. Separate aspects and specific areas of activity inherent in all these institutions, which are reflected in the nature of the organization and the tasks assigned to them, are analyzed.

Keywords: *Dnipropetrovsk National Historical Museum named after Cyril and Methodius, Dnipropetrovsk National Historical Museum named after D.I. Yavornytsky, State Archives of Dnipropetrovsk Region, Museum of the History of the City of Dnipro, Museum of the Resistance to the Holodomor, Documentary Memory of the Region.*

Грані співпраці бібліотек, архівів та музеїв уже тривалий час розглядаються як на міжнародному, так і на всеукраїнському й регіональному рівнях. Це пояснюється тим, що саме зазначені заклади є головними інформаційними системами в усіх регіонах нашої держави [1]. Варто зауважити, що консолідована взаємодія бібліотек, музеїв та архівів є надзвичайно важливою, оскільки саме вони також є найважливішими осередками краєзнавчої пошукової, науково-дослідницької та організаційно-масової роботи.

Основи співпраці бібліотек, музеїв і архівів закладено ще в середньовіччі: вони часто знаходилися в одному приміщенні й виконували спільну функцію – популяризацію історичних фактів, документів, творчості. Співпраця цих закладів актуалізувалася на початку ХХ ст., а вже у ХХІ ст. з розвитком інформаційних технологій це набуло нового змісту і стало більш ефективним. Символічно, але варто згадати: у ХХ ст. через відсутність єдиного приміщення для обласної наукової з 1975 року й донині відділ центрального книгосховища нашої бібліотеки, у якому налічується більше мільйона книжкових видань, знаходиться в приміщенні Державного архіву області (3 і 4-й поверхи), а з 1988 року частина відділів бібліотеки (краєзнавчий, періодики, мистецтв, патентно-технічний, «Вікно в Америку», Канадсько-український бібліотечний центр) знаходяться в приміщенні історичного музею області. Тож усі важливі регіональні проєкти і заходи – це поле нашої загальної взаємодії.

Зміни, які відбуваються в краєзнавчій діяльності бібліотек в умовах ведення Росією повномасштабної війни в Україні, активізують посилення співпраці бібліотек з музеями та архівами в різних аспектах своєї діяльності. Ця взаємодія зумовлена розширенням комунікаційних функцій установ, організаційно-технологічними змінами і важливими завданнями щодо кропіткого, ретельного формування та збереження друкованих та електронних ресурсів та організації забезпечення безбар’єрного доступу до них у цей трагічний історичний період у житті нашої держави.

Головними науково-методичними та координаційними центрами з бібліотечної, музейної та архівної справи в нашому регіоні є Дніпропетровська ОУНБ ім. Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія, Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького (ДНІМ) та Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО).

Усі три заклади мають солідний історичний шлях розвитку: Дніпропетровська ОУНБ заснована в Катеринославі в 1834, ДНІМ – у 1849, ДАДО – у 1922 році. Отже, в 2024 році бібліотека відсвяткувала своє 190-річчя, музей – 175-річчя, а обласному архіву цьогоріч виповнилося 103 роки. За ці роки бібліотека, музей та архів накопичили і зосередили в своїх фондах унікальні документи, за допомогою яких відслідковується розвиток науки, історії, культури, пам'ятних дат і подій, ювілеї славетних діячів та уродженців краю.

У нашій області на сьогодні налічується 1666 бібліотек різних систем і відомств, з них три обласні бібліотеки, які знаходяться в Дніпрі, і 608 публічних бібліотек, що знаходяться в територіальних громадах (ТГ) області (86 громад). У бібліотечних фондах області зберігаються численні документальні матеріали про край: література з історії міст і сіл області, твори місцевих письменників, обов'язковий примірник видань, який відповідно до чинного законодавства надходить тільки до ОУНБ і має статус довічного зберігання. Бібліотеки Дніпропетровщини в партнерстві з музеями та архівами систематично готують тематичні списки та бібліографічні покажчики краєзнавчої літератури, організовують тематичні виставки з історії краю, зустрічі з учасниками історичних подій, видатними діячами, створюють електронну базу краєзнавчих документів. За багаторічну історію бібліотеками накопичено вагомий досвід не тільки зі збирання та збереження документів, удосконалення технологій та методик роботи з ними, а й використання документної інформації та доступу до неї. Варто також зазначити, що фонди бібліотек, на відміну від музейних та архівних, є більш доступними для користувачів і не мають обмежень в обслуговуванні. Усі фонди відкриті, причому найбільш цінні видання в ОУНБ оцифровані і цілодобово доступні в електронному вигляді на сайті книгозбірні.

Музеї, зберігаючи та експонуючи пам'ятки матеріальної та духовної культури, реліквії, володіють великою силою емоційного впливу, сприяють вивченню історії краю з давніх часів до сьогодення. За статистичними даними, в області налічується 144 музеї, з них 17 музеїв

комунальної власності системи МКСК, один – державної (Металургійний державний музей України у приміщенні Інституту чорної металургії ім. З. І. Некрасова НАН України, м. Дніпро), та 127 музеїв на громадських засадах при галузевих управліннях, акціонерних товариствах, на підприємствах, у навчальних закладах, комерційних структурах, деякі – у сільській місцевості (з них 39 – народні). На правах відділів до ДНІМ ім. Д. І. Яворницького входять п'ять окремих музеїв: історичний музей та діорама «Битва за Дніпро», меморіальний будинок-музей академіка Д. І. Яворницького, музей «Літературне Придніпров'я», музейний центр О. П. Блаватської та її родини, музей історії та розвитку місцевого самоврядування Дніпропетровської області (у будинку обласної ради).

Наймолодший з них (заснований у березні 2020 р.) – Музей історії міста Дніпро – розташований в історичній будівлі, колишньому будинку губернатора. За цей час вдалося зібрати понад 3000 різних предметів, пов'язаних з історією міста. Частину артефактів (до 300 од.) отримано під час археологічних розкопок Лазаревської церкви в Севастопольському парку. Це, зокрема, й речі, пов'язані з Олександром Полем. Суттєву частину колекцій зібрали містяни. Наразі музей налічує п'ять залів, експозиція кожного з яких висвітлює певну сферу міського життя (архітектура, культура, суспільство, торгівля та зала «Дніпро, мости, пороги»). У музеї використовуються інтерактивні технології, зокрема про історію міста можна дізнатися з мультимедійних інформаційних панелей та фільмів, що проєктуються на стіни залу. Спеціально для музею «оживлено» старі фотографії, на яких зображено родину Олександра Поля, велику повінь на початку XX ст., тогочасні будинки Катеринослава.

Навесні 2019 року до керівництва Дніпропетровської області надійшло звернення щодо необхідності створення музею пам'яті жертв Голодомору. 7 травня того ж року ця ініціатива була підтримана загальними зборами Громадської ради при Дніпровській міськраді. Свою назву Музей спротиву Голодомору отримав через те, що при створенні нового тематичного музею засновники вирішили акцентувати увагу не тільки на жертвах, а й на спротиві, зокрема на антирадянських виступах та повстаннях у регіоні, наймасштабнішим серед яких було Павлоградське повстання 1930 року. У листопаді 2020 року у будівлі ДНІМ ім. Д. І. Яворницького та в приміщенні ОУНБ експонувалася виставка, присвячена спротиву селянства голодомору, спричиненого радянською владою. Виставку було підготовлено новоствореним

Дніпровським музеєм спротиву Голодомору спільно з бібліотекою, історичним музеєм та архівом області.

У вивченні історії краю особлива роль належить документам державних архівів, оскільки тут органічно поєднується архівістика та краєзнавство. Документи органів влади та управління, установ народного господарства і підприємств, громадських організацій, які знаходяться у сховищах архівів, є цінними, а головне – достовірними джерелами для вивчення історії краю. Архів певною мірою можна розглядати як середовище соціальних комунікацій, засобом ретроспективної документної спадщини, через які здійснюється «спілкування» з минулим. Архіви міст і районів області (їх в області 46) збирають, ідентифікують, описують та класифікують документи, забезпечують їхнє зберігання, реставрацію та організовують доступ до користування наявними документами. Архіви, накопичуючи цінні документи й матеріали, які здебільшого є в одному примірнику та мають неперecічне значення не тільки для істориків-науковців, але й для всіх, хто займається вивченням історії краю.

У повсякденному житті та при виконанні багатьох проєктів, планів та своїх трудових обов'язків кожен з нас переконувався, що серед численних соціальних інститутів, які здійснюють функції збереження загальнонаціональної та регіональної пам'яті, бібліотекам, музеям, архівам належить особлива роль. Як соціальні багатофункціональні заклади вони покликані збирати, зберігати, науково досліджувати та надавати у суспільне споглядання чи користування документальні джерела, історичні артефакти, що є свідками розвитку суспільства в його багатьох вимірах. Фонди бібліотек, музеїв та архівів є носіями соціальної, колективної культурної. пам'яті, а також активним комунікативним засобом збереження та трансляції культурних цінностей від покоління до покоління, посередником між минулим, сучасним і майбутнім. І взаємодія між ними надзвичайно важлива і вкрай необхідна. Документи, що зберігаються в фондах бібліотек, музеїв, архівів, є унікальними за змістом, різноманітними за типом та характером і складають невід'ємну частину історико-культурної спадщини держави в цілому та кожного регіону зокрема.

Багатовікова історія суспільства свідчить про те, що бібліотеки, музеї та архіви незалежно один від одного збирали й зберігали документи, рукописи. Однак, усім цим закладам водночас притаманні специфічні риси, що знаходять відображення в характері організації нашої діяльності, у покладених на нас завданнях. Кожна із зазначених установ має свої

особливості щодо формування фондів, обліку, систематизації їх типів і видів, підходів до зберігання та розповсюдження інформації про них. У той час як в архіві справа, одиниця обліку та одиниця зберігання може формуватися з одного документа або їх сукупності, у бібліотеці кожна книга, а в музеї кожен предмет розглядаються як окрема одиниця обліку. Однією з основних функцій бібліотек, музеїв та архівів є створення матеріальних умов і правових засад, за яких забезпечується зберігання документних фондів та музейних колекцій; здійснюється комплекс організаційних, науково обґрунтованих заходів щодо захисту матеріальних цінностей від розкрадання та руйнувань, збереження автентичності з мінімальним втручанням у їхній існуючий вигляд; консервація і реставрація документного та музейного фондів. Бібліотеки, архіви, музеї об'єднує спільна доля, загальні проблеми та загальні методи роботи. Архівіст і музеєзнавець Г. С. Габаєв у праці «Досвід формулювання основних принципів організації наукових сховищ» писав, що архів – це лабораторія вченого, музей – кафедра популяризатора, а бібліотека – і те, й інше.

Об'єктами бібліотечного, музейного, та архівного зберігання є книга, предмет, документ. Науковці стверджують, що бібліотеки, музеї та архіви є рівноцінними, оскільки взаємодоповнюють один одного підсистемами єдиної системи історичної пам'яті. І тут варто зазначити, що організатори сьогоднішнього заходу – ХДНБ ім. В. Г. Короленка, яка спільно з ХДАК більше двадцяти років проводить щорічну науково-практичну конференцію «Короленківські читання» зовсім не випадково в 2013 році розширила коло учасників. Якщо перші роки конференція об'єднувала тільки бібліотеки, то з 2013-го приєдналися музеї та архіви, що знайшло відображення у назві форуму. Наприклад, у 2013 році тематика читань була «Бібліотеки, музеї, архіви у медіапросторі регіону»; 2014-го – «Бібліотеки, архіви, музеї: формування цифрового регіонального простору»; 2015-го – «Бібліотеки, архіви, музеї: інноваційні моделі розвитку». Зрозуміло, що з 2022 року розглядається тема «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни», адже четвертий рік ми працюємо в умовах воєнного стану.

У бібліотек, архівів та музеїв за всієї їх специфічності дійсно є багато спільного. Бібліотека зберігає друковані видання, музей – предмети часу, архів – рукописні та машинописні тексти. Суттєвою відмінністю друкованого видання від цінності архівного документа є якісна характеристика тиражованості першого та унікальності останнього, бо він

взагалі існує тільки в одному екземплярі. До того ж відмінність архіву від інших установ пам'яті в тому, що він має не лише культурні цілі, як бібліотека та музей, а й юридичні, політичні та суспільні.

Зі збільшенням обсягів електронних ресурсів і розвитком технологій надання мультимедійної інформації все частіше говориться про суміщення функцій бібліотек, музеїв і архівів як документно-інформаційних інституцій. Ми маємо активніше використовувати весь потенціал, який міг би бути отриманий за умов нашої тіснішої взаємодії. Так, наприклад, з метою спільної каталогізації періодичних видань та виготовлення їх цифрових копій наша бібліотека стала ініціатором створення електронного ретрокаталогу краєзнавчої періодики, яка є в фондах нашої бібліотеки та історичного музею. Робота здійснюється на підставі Меморандуму, підписаного бібліотекою і музеєм. Зазначений каталог містить таку інформацію про видання: назва, роки видання, наявні номери, аналітичний розпис статей, відомості про місце зберігання документа. Обов'язковою умовою є наявність електронних копій документів, доданих окремо до кожного номера. Практичною користю для користувачів буде те, що дослідник, який вивчає історію Дніпропетровщини, зможе з одного ресурсу (електронного каталогу) дізнатися, де зберігається потрібне видання й замовити його в цьому закладі.

У лютому 2022 року Дніпропетровська ОУНБ розпочала створення бази FAKTU «Хроніки війни. Факти. Онлайн-медіа» – аналітичний розпис інтернет-публікацій щодо подій, пов'язаних з російсько-українською війною. На сьогодні внесено 10 337 статей, до яких приєднані повні тексти, а до деяких – відео і фото (на сьогодні 20 973). Пошук у цій БД доступний не тільки в локальній мережі, а й на сайті бібліотеки. Інший проєкт, започаткований бібліотекою, – розділ сайту «Бібліотеки: хроніки війни», де знайшли відображення події воєнного часу, що пов'язані з бібліотеками Дніпропетровщини, «Дошки пам'яті», посилання на БД аналітичного розпису інтернет-публікацій бібліотек України взагалі.

Бібліотеки, музеї, архіви є своєрідними осередками краєзнавства, які докладають чимало зусиль для розвитку регіонально-історичних досліджень та збереження своїх фондів [1; 4]. В умовах гострої фази російсько-української війни з новою силою заявила про себе загроза знищення історико культурної та документальної пам'яті нашої держави, яку ворог намагається здійснювати не лише різними засобами маніпулятивних технологій, а також шляхом фізичного знищення бібліотек, музеїв, архівів та їх фондів. Так, на 30 вересня 2025 року в нашій

області зруйновані та не підлягають відновленню п’ять бібліотек, які знаходилися на межі з Донецькою областю. Бібліотеки, що опиняються в окупації, зазнають ідеологічних чисток книжкових фондів від (як стверджують агресори) «екстремістської», «бандерівської» літератури, до якої відносять усі видання з історії України, українську художню і дитячу літературу, зміст яких суперечить російській пропаганді. Зазвичай такі книги безповоротно знищуються. Мародерство культурних цінностей з боку агресора носить абсолютно системний характер. Від мародерства страждають і вітчизняні архіви. На захоплених тимчасово окупованих територіях, де ворог готує «повномасштабну анексію», вона передбачає й крадіжку архівних документів з метою включення їх до складу російського архівного фонду. Саме тому зараз, коли ворог наблизився до кордонів Дніпропетровської області, ДАДО проводиться релокація (переміщення) архівних документів з населених місць, які знищують окупанти. Така сама робота проводиться з фондами бібліотек, які зараз опинилися на лінії фронту.

В умовах війни особливого значення набуває завдання створення страхового фонду документів та його подальшого надійного зберігання, яке має реалізовуватися за рахунок прискорення темпів оцифрування документної культурної спадщини з подальшим зберіганням оцифрованих документних ресурсів у хмарних сховищах. І цю роботу ми плануємо в партнерстві з музеями та архівами.

У своїй практичній діяльності бібліотеки, музеї, архівні установи Дніпропетровщини тісно взаємодіють не тільки між собою, а й з державними науковими установами, ЗВО, творчими спілками, громадськими організаціями, а також підтримують творчі зв’язки з краєзнавцями-аматорами. Саме тому всіх їх можна не без підстав вважати своєрідними осередками краєзнавства, що докладають чимало зусиль для розвитку історичних досліджень та збереження історико-культурної та документальної пам’яті регіону.

Список бібліографічних посилань

1. Артамонова С. С., Романовський Р. В. Взаємодія архівів, бібліотек, музеїв як основа збереження національної архівної спадщини України // Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 листопада 2011 р., м. Київ / Національна історична бібліотека України. Київ, 2011. С. 11–14.

2. Взаємодія бібліотек, музеїв у розвитку цілісного інформаційного простору / Мілашовська О. І. та ін. // Освіта і наука. 2022. Випуск 1. С. 73–75.
3. Шемаєв С. О. Взаємодія бібліотек, музеїв, архівів: український досвід // Вісник Харківської державної академії культури. 2019. Випуск 56. С. 128.
4. Щербина Н. Роль державних культурно-освітніх закладів і архівних установ у розвитку історичного краєзнавства на Одещині у другій половині XX століття // Краєзнавство. 2008. Випуск 1/4. С. 36–43.

УДК 930.253(477.411)ЦДАЕА:[002.1:791]]:[004.89:778.1]](045)

«ВІД ЗЕРНА ДО ПІКСЕЛЯ»: ВІД ПРЕВЕНТИВНОЇ РЕСТАВРАЦІЇ ДО ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВІДНОВЛЕННІ КІНОДОКУМЕНТІВ

Ємельянова Тетяна Олександрівна,
директор Центрального державного
аудіовізуального та електронного архіву,
кандидат історичних наук;
Паламарчук Людмила Василівна,
заступник директора – головний зберігач фондів
Центрального державного аудіовізуального
та електронного архіву
Україна, м. Київ

Анотація. *Розглянуто сучасний підхід до збереження кіноспадщини шляхом оцифрування та цифрової реставрації кінодокументів. Особливу увагу приділено можливостям штучного інтелекту у сфері цифрової реставрації кінодокументів. На прикладі фільму «Український рух» (1918 р.), що зберігається в Центральному державному аудіовізуальному та електронному архіві (ЦДАЕА), проаналізовано інструменти та методи цифрової реставрації кінодокументів на основі ШІ, підкреслено їхні переваги та перспективи для розвитку кіноархівів.*

Ключові слова: *кінодокументи, кіноспадщина, Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів, цифрова реставрація, штучний інтелект.*

Annotation. *The current approach to film heritage preservation through the digitization and digital restoration of film documents is considered. Particular respect s given to the capabilities of artificial intelligence in the field of digital restoration of film documents. Using the film «Ukrainian Rukh» (1918), which is preserved in the Central State Audiovisual and Electronic Archive, tools and methods of digital restoration of film documents based on AI, their advantages and prospects for the development of film archives are emphasized.*

Keywords: *film documents, film heritage, Central State Audiovisual and Electronic Archive, digital restoration, artificial intelligence.*

Кінодокументи є не лише культурним надбанням, але й важливим знаннєвим ресурсом, що зберігає колективну пам’ять суспільства. Водночас значна частина кінодокументів втрачена або перебуває під загрозою зникнення. Це підтверджується й світовою статистикою значних втрат німих та ранніх звукових фільмів. За оцінками ЮНЕСКО десятирічної давнини, 80% аудіовізуальних документів знаходяться під загрозою зникнення назавжди [1].

Фізична нестабільність аналогових носіїв є причиною їх поступового руйнування: зникають світлочутливі властивості, деформується структура плівки, погіршується якість звуку та зображення. До цього додаються проблеми з відсутністю сучасного обладнання для підтримання оптимальних умов у сховищах кінодокументів, складнощі з експлуатацією застарілої техніки та ризики, спричинені воєнним станом. Ці чинники створюють додаткові виклики для збереження та доступності кінодокументів, що зберігаються в й становлять невід’ємну частину культурної спадщини України.

Колекція кінодокументів ЦДАЕА є багатою та налічує понад 12 700 одиниць обліку. Вона охоплює кіножурнали, спеціальні випуски, сюжетні матеріали для телебачення та кіно, документальні фільми, науково-популярну продукцію, театральні постановки й концертні програми як українських, так і зарубіжних виробників.

Тривалий час основним інструментом збереження кінодокументів була превентивна реставрація кіноплівки. До появи цифрових технологій всі роботи здійснювалися фотохімічними методами: механічним ремонтом та очищенням плівки за допомогою спеціальних реагентів. Хоча ці заходи частково усували пошкодження і поліпшували якість кадру, вони не могли забезпечити повного відновлення серйозно пошкоджених ділянок та мали ряд технічних обмежень. Це зумовило потребу щодо впровадження нових цифрових підходів до реставрації [2].

Упродовж останнього десятиріччя сучасні цифрові технології відновлення кінодокументів в архіві значно розвинулися, ставши ефективною альтернативою традиційним аналоговим методам реставрації. Відновлення здійснюється на основі цифрової копії кінодокумента, яку

отримують в процесі оцифрування. У рамках виконання Програми з оцифрування архівних інформаційних ресурсів, що триває понад десять років, архівом було створено понад 5100 цифрових копій кінодокументів, що становить понад 40% їх загальної кількості [3]. Оцифрування кінодокументів проводиться за допомогою сучасного сканувального обладнання, яке дозволяє працювати з кіноплівками різних форматів і технічного стану та забезпечує високу роздільну здатність 2K та 4K.

Цифрова реставрація здійснюється в сучасних сканерних системах у процесі оцифрування кінодокумента безпосередньо програмно-апаратною системою. Технологія дозволяє значно прискорити процес видалення «дефектів часу», що з'явилися протягом життєвого циклу оригінальних носіїв. У випадку найбільш ранніх кінодокументів (зокрема, часів німого кіно), що зберігаються взак архіві, часто доводиться усувати такі дефекти, як подряпини, засвітлення облич, нечіткість написів і контурів фігур, надмірну яскравість та нестабільність кадру. При цьому ефективність роботи значною мірою залежить від професійного досвіду реставратора, який керує інструментами програми.

Донедавна штучний інтелект суттєво не впливав на цифрову реставрацію. Попри його довготривале застосування в процесі оцифрування, традиційні алгоритми забезпечували якісне відновлення візуальної інформації та сприяли підвищенню естетичної цінності кінодокументів. Утім останні п'ять років характеризуються стрімкою інтеграцією штучного інтелекту в різні сфери людської діяльності. Генеративний ШІ нового покоління досяг такого рівня розвитку, що він не лише може доповнювати людську діяльність, але в перспективі може навіть її замінити [4].

Міжнародний досвід, зокрема Міжнародної федерації кіноархівів, демонструє високу ефективність застосування алгоритмів ШІ у відновленні пошкоджених кіноплівок, стабілізації зображення та покращенні кольору. Завдяки ШІ заклади культури можуть транскрибувати тисячі годин аудіовізуального контенту та покращувати доступність своїх колекцій, як це зробив Британський інститут кіномистецтва [5].

Кіноархів Академії в Лос-Анджелесі застосовує ШІ для роботи з пошкодженою нітратною плівкою. Аналізуючи та відновлюючи кадри, алгоритми машинного навчання повернули до життя цінні моменти історії

кіно, що раніше вважалися втраченими [5]. Національний архів фільмів і звуку Австралії активно впроваджує інструменти штучного інтелекту для управління своїми колекціями. Вони використовують технології розпізнавання обличчя та об'єктів, транскрипцію мовлення в текст й оптичне розпізнавання символів [6].

Прикладом успішного застосування алгоритмів ШІ в цифровій реставрації є кінофільм «Український рух» (1918 р.), що зберігається в ЦДАЕА. Переглянути процес реставрації архівного кінодокумента можна на ютуб-каналі архіву (https://www.youtube.com/watch?v=FizO6vAa7bM). Стрічка, яка містить унікальні кадри, була відновлена завдяки 4K-оцифруванню, цифровій реставрації та алгоритмам ШІ.

У 2019 році кінорежисер, письменник та викладач Іван Канівець разом з командою почав працювати над цифровою реставрацією кінофільму. Методи ручної реставрації виявилися малоефективними через трудомісткість і дороговартість. При цьому виникали проблеми з видаленням шуму, адже класичні методи реставрації вимагали наявності великих однорідних ділянок кадру, яких у старій плівці майже не було. Використання фрагментів інших кадрів теж не давало результату, бо шум сильно змінювався. Інші підходи також виявилися малоефективними. Спроби прискорити процес за допомогою скриптів і плагінів скоротили час обробки в кілька разів, але не покращили якість, що створило потребу в пошуку нових рішень.

Справжній якісний прорив став можливим зі впровадженням ШІ, що дозволило мінімізувати людські помилки, підвищити ефективність і тим самим покращити якість реставрації. Особливо ефективно ШІ працював з шумом, автоматично підбираючи ділянки кадру для очищення, а також прискорюючи пошук матеріалу для інтерполяції, скорочуючи час обробки з 10–15 годин до 20–30 хвилин при кращій якості результату. Завдяки ретельній роботі та застосуванню інноваційних технологій Івану Канівцю вдалося відновити втрачені деталі кінодокумента та ефективно подолати проблеми, пов'язані зі значними пошкодженнями носія [7].

Отже, використання ШІ у сфері збереження кінодокументів є важливим і неминучим етапом розвитку. ШІ ефективно автоматизує процеси реставрації: усуває дефекти, стабілізує зображення та відновлює кольори. Завдяки цьому з'являється можливість відновити пошкоджені документи, які раніше вважалися безповоротно втраченими. ШІ не лише

забезпечує ширший доступ до кіноспадщини для суспільства, але й дозволяє культурним установам оживити їхні «сплячі» колекції, надаючи їм нове життя. Проте впровадження цих технологій породжує серйозні етичні виклики, зокрема щодо автентичності, авторського права та конфіденційності. Коли ШІ доповнює або змінює оригінальні кадри, він може спотворити історичну правду. Наприклад, неправильно підібрані кольори або згенеровані кадри можуть змінити первісний задум режисера. Це змушує нас замислитись: чи зберігаємо ми історію, чи просто переписуємо її, коли ШІ вставляє кадри, яких раніше не існувало, або неправильно інтерпретує контекст.

Як було наголошено на Конгресі Міжнародної федерації кіноархівів 2025 року, ШІ потрібно використовувати продумано, щоб зберегти історичну цілісність кінематографічної спадщини [8].

Експерти Національного архіву фільмів та звуку Австралії підтверджують цю думку, зауважуючи, що «ШІ – це не панацея, а інструмент, який вимагає ретельного контролю, постійного навчання й інституційної відданості та етичній практиці. ШІ це важливість балансування інновацій з відповідальністю» [9]. На думку авторів, ключовим для успішної інтеграції ШІ є збереження балансу між автоматизацією та експертизою людини. Технології ШІ є потужним інструментом, але саме досвідчений архівіст несе відповідальність за збереження історичної та художньої цілісності документів, приймаючи остаточні рішення щодо реставрації.

Запровадження ШІ в сучасних умовах не можливе без вирішення низки проблем, серед яких треба виділити високу початкову вартість технологій, питання захисту конфіденційності даних, а також спеціалізованого навчання персоналу. У зв’язку з цим ефективна реалізація таких технологічних рішень потребує налагодження тісної співпраці між кіноархівами та компаніями-розробниками ШІ, що є важливою передумовою для стимулювання інноваційних процесів і забезпечення збереження кіноспадщини для прийдешніх поколінь.

Список бібліографічних посилань

1. Towards sustainable preservation and accessibility of documentary heritage. UNESCO, 2021. 123 p. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380171 (дата звернення: 24.09.2025).

2. Ємельянова Т. Цифрова реставрація архівних кінодокументів // Короленківські читання 2024. «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни» : матеріали XXVII всеукраїнської онлайнової науково-практичної конференції (з міжнародною участю), м. Харків, 24–25 жовтня 2024 р. / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка та ін. Харків, 2025. С. 157–161. URL: https://archive.org/details/2024_20250604 (дата звернення: 24.09.2025).

3. Оцифрування документів // Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів: сайт. URL: https://tsdaea.archives.gov.ua/oczyfruvannya-dokumentiv/ (дата звернення: 26.09.2025).

4. FIA policy and practical guide with respect to Artificial Intelligence – Updated version. URL: https://fia-actors.com/2025/03/10/fia-policy-and-practical-guide-with-respect-to-artificial-intelligence/ (дата звернення: 26.09.2025).

5. Future of Film Archiving: How AI is Revolutionizing Preservation. Vitrina. URL: https://vitrina.ai/blog/future-of-film-archiving-ai-revolutionizing-preservation/ (дата звернення: 26.09.2025).

6. Unlocking Hidden Stories: How AI is Transforming Audiovisual Collections at the NFSA / By Manuel Charr // MuseumNext. Oktober 22 2023/ URL: https://www.museumnext.com/article/unlocking-hidden-stories-how-ai-is-transforming-audiovisual-collections-at-the-nfsa/ (дата звернення: 24.09.2025).

7. В Україні представили відреставрований за допомогою ШІ фільм про революцію 1918 року // Detector Media. 2024. 23 червня. URL: https://surl.lu/bhkfyo (дата звернення: 24.09.2025).

8. 3 Takeaways from FIAF Congress 2025: AI and the Future of Moving Image Collections // Axiell. URL: https://www.axiell.com/blog-post/fiaf-congress-2025-wrap-up/ (дата звернення: 23.09.2025).

9. Unlocking Hidden Stories: How AI is Transforming Audiovisual Collections at the NFSA. Museum Next. URL: https://surl.li/ybsmup (дата звернення: 26.09.2025).

СЕСІЯ 1:
БІБЛІОТЕКИ, АРХІВИ, МУЗЕЇ У ВІЙНІ ЗА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 021:[004:316.77:005.21]](045)

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ БІБЛІОТЕК

Полікарпова Людмила Петрівна,
заступник генерального директора
з науково-методичної роботи
Національної бібліотеки України для дітей,
заслужений працівник культури України
Україна, м. Київ

Анотація. *Розглянуто роль стратегічних комунікацій в діяльності сучасних бібліотек. Визначено, що вони є ключовим інструментом формування позитивного іміджу, забезпечення прозорості, відкритості та залучення нових користувачів. Наголошено на важливості впровадження цифрових технологій, розвитку партнерств і професійної взаємодії. Стратегічні комунікації сприяють підвищенню пізнаваності бібліотек, їхній інтеграції в національний та міжнародний простір і утверджують бібліотеку як значущий культурно-освітній та соціальний центр.*

Ключові слова: *стратегічні комунікації, впровадження цифрових технологій, розвиток партнерств, професійна взаємодія.*

Annotation. *The article examines the role of strategic communications in the activities of modern libraries. It emphasizes that they are a key tool for shaping a positive image, ensuring transparency and openness, and attracting new users. The importance of digital technologies, partnerships, and professional interaction is highlighted. Strategic communications contribute to increasing the visibility of libraries, integrating them into national and international contexts, and strengthening their role as significant cultural, educational, and social centers.*

Keywords: *strategic communications, implementation of digital technologies, development of partnerships, professional interaction.*

У сучасному суспільстві бібліотека перестає бути лише місцем збереження та видачі книг. Вона дедалі більше трансформується у відкритий культурно-освітній центр, простір для творчості та інновацій, платформу для суспільного діалогу й обміну ідеями, а також у середовище психологічної та соціальної підтримки. Сьогодні бібліотека виконує

функції не тільки інституції знань, але й центру громадської активності, що об’єднує різні соціальні групи, сприяє розвитку критичного мислення, формує культуру читання та інформаційної грамотності. Стратегічні комунікації – це системний, цілеспрямований процес побудови взаємодії між бібліотекою та її користувачами, партнерами, громадськістю, державними і міжнародними інституціями. Впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність бібліотеки змінило підходи до створення та надання інформаційних продуктів і послуг. Це дало змогу значно розширити обсяги доступних ресурсів, якими відвідувачі можуть скористатися будь-коли і з будь-якого місця. У результаті бібліотека перетворюється на сучасний інформаційний і соціально-комунікаційний центр.

У добу цифрових технологій і глобальних викликів, зокрема війни, бібліотека стала й осередком стійкості громади, місцем, де можна не лише здобути інформацію, а й отримати емоційну рівновагу, підтримку та можливість взаємодії. Саме тому стратегічні комунікації набувають визначального значення – вони забезпечують видимість бібліотеки у публічному просторі, сприяють поширенню знань про її можливості, підсилюють її ефективність як соціальної інституції та роблять її діяльність впливовою й значущою для розвитку громади й суспільства загалом.

Що ж включає поняття стратегічних комунікацій у бібліотеці? Перш за все – це інформаційна політика бібліотеки; формування позитивного іміджу; розвиток комунікацій із громадою та партнерами; використання сучасних цифрових технологій для розширення аудиторії. Цілями стратегічних комунікацій бібліотеки є формування довіри до бібліотеки як до надійного культурного й освітнього партнера:

– забезпечення прозорості та відкритості, які формують довіру до бібліотеки як до соціального інституту, адже користувачі очікують не лише якісних послуг, а й чіткого розуміння того, як бібліотека працює, навіщо впроваджуються ті чи інші ініціативи, та які результати вони приносять громаді;

– регулярне інформування громади про діяльність бібліотеки через офіційний сайт, соціальні мережі, публічні звіти та інформаційні заходи, що включає постійне оновлення новин, анонсів подій, доступ до електронних каталогів, методичних матеріалів, фотозвітів та ресурсів для дітей, батьків і педагогів на сайті бібліотеки; створення динамічного та інтерактивного контенту: пости, відеоогляди книжок, прямі ефіри з

авторами, сторіз із подій, конкурси та флешмоби, що залучають дітей та молодь у мережах; щорічні та квартальні звіти у відкритому доступі, які демонструють досягнення бібліотеки, використання ресурсів, успішні проєкти та партнерства;

– відкритість у фінансових питаннях (зокрема висвітлення результатів використання бюджетних коштів і грантів), яка підтверджує, що бібліотека є відповідальним розпорядником коштів і ефективно використовує кожну копійку на благо користувачів. Це можуть бути публікації щорічних фінансових звітів на офіційному сайті бібліотеки, місцевій пресі, соцмережах з використання інфографіки, діаграм, таблиць, щоб зробити фінансові дані доступними для широкого загалу, продемонструвавши показники результативності, приклади історій успіху та зміни, що відбулися завдяки бюджетним чи грантовим інвестиціям.

Пріоритетною метою стратегічних комунікацій бібліотеки також є залучення нових користувачів шляхом розширення сервісів і популяризації книги та читання, у тому числі серед дітей та юнацтва. У контексті стратегічних комунікацій бібліотек потужну основу складає реалізація Стратегії розвитку читання на період до 2032 року «Читання як життєва стратегія», яка надає бібліотекам чіткі орієнтири та державну підтримку і дозволяє бути активними учасниками у формуванні політики [1]. Ефективні стратегічні комунікації в бібліотечній сфері є не лише інструментом просування, а й важливою складовою державної культурної політики, що дозволяє бібліотекам стати видимими, цінними та незамінними центрами розвитку читання, знань та інтелектуальної взаємодії. Національна бібліотека України (НБУ) для дітей проводить всеукраїнські заходи, у яких можуть брати участь користувачів різних вікових категорій з різних регіонів України. Це Всеукраїнський тиждень дитячого читання, Всеукраїнський конкурс лідерів читання», національний проєкт «Україна читає дітям» тощо.

Підвищення пізнаванності бібліотеки як на національному, так і міжнародному рівнях передбачає участь у міжнародних програмах та конкурсах, реєстрація у всеукраїнських та світових ініціативах (наприклад, IBBY, EIFL, IFLA), подання заявок на гранти міжнародних організацій (UNICEF, USAID, Goethe-Institut тощо). НБУ для дітей забезпечує функціонування Української національної секції Міжнародної ради з дитячої та юнацької книги (IBBY), один з головних напрямів роботи якої – популяризація сучасної української дитячої літератури на міжнародному рівні, подання письменників на престижні міжнародні премії та

представлення їх творів у каталогах та виставках. Важливим є і налагодження комунікації з представниками національних секцій інших країн.

Успішно проведено Всеукраїнський конкурс дитячого малюнка «Зелене відновлення України: дитячий погляд» – проєкт, реалізований НБУ для дітей у межах Програми ООН із навколишнього середовища (United Nations Environment Programme, UNEP) та Програми підтримки ОБСЄ для України (OSCE SPU) за участі представників Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, Державної екологічної інспекції України.

Ще один важливий напрям розвитку – партнерство з бізнесом. Йдеться не просто про спонсорство чи одноразову допомогу, а про сталу співпрацю, яка приносить користь обом сторонам. Сьогодні соціальна відповідальність є частиною стратегії кожної поважної компанії. Партнерство з бібліотеками дозволяє бізнесу реалізовувати соціальні ініціативи, формувати позитивний імідж, виходити на нові цільові аудиторії, отримувати ненав’язливу рекламу в позитивному контексті, брати участь у суспільно значущих проєктах, що дедалі більше впливає на репутацію та довіру споживачів, а бібліотеки отримують ресурси для проведення конкурсів, програм, підтримку у вигляді техніки, матеріалів, сувенірної продукції, можливість залучення нових відвідувачів через спільні заходи, експертну підтримку, коли партнери беруть участь як спікери або експерти. Ми створюємо взаємовигідну ситуацію: бібліотека отримує ресурси, бізнес – імідж і довіру, а діти – нові можливості.

Один зі «свіжих» прикладів – наша співпраця з організаторами Фестивалю нових сенсів «ПОВЕРХИ» у ТРЦ Respublika Park. Коли бібліотека виходить за свої звичні межі, це завжди нові знайомства, відкриття, зустрічі з друзями й можливість долучитися до добрих справ. Саме так було на «ПОВЕРХАХ»: наш стенд і локація для спілкування та майстерок приваблювали маленьких відвідувачів та їхніх батьків, які відкривали для себе сучасну дитячу бібліотеку. Тут діти робили ляльки-мотанки, браслети, аквагрим, смакували «читамінки» – солодощі з натяком на читання, а батьки дізнавалися про конкурси, програми та можливості бібліотеки. Особливо важливо, що фестиваль мав благодійну мету – зібрані кошти спрямовувалися на підтримку осередку реабілітації ветеранів Tytanovi rehab. Тож бібліотека водночас відкривала нові горизонти для громади й долучалася до суспільно значущої справи.

НБУ для дітей традиційно виступає центром координації та розвитку дитячих бібліотек в Україні, і саме завдяки активним партнерствам розширює свій вплив на національному та міжнародному рівнях. Співпраця та обмін досвідом із закордонними бібліотеками відбуваються через спільні онлайн-зустрічі, вебінари, тренінги для бібліотекарів. Зокрема у квітні відбулася міжнародна панельна дискусія «Читання як чинник формування особистості дітей, які вимушені адаптуватися до нових умов життя», організована спільно з Національною секцією IBBY та ГО «Українська асоціація працівників бібліотек для дітей». Під час фахового зібрання обговорювалися бібліотечні практики на допомогу соціалізації дітей – ВПО; потреби в соціалізації та міжкультурній взаємодії українських дітей за кордоном; проблеми збереження української мови, культури та традицій серед дітей, які навчаються за кордоном, а також міжнародний досвід залучення дітей до читання. Важливим та цікавим було знайомство з діяльністю національних секцій IBBY Республіки Молдова та Швеції, спрямоване на підтримку українських дітей за кордоном, поширення української літератури серед бібліотек у містах перебування українських дітей.

Сьогодні одним із ключових чинників розвитку бібліотек є налагодження професійної комунікації між спеціалістами галузі. Такий обмін досвідом і знаннями дозволяє швидко реагувати на сучасні виклики, впроваджувати інноваційні практики та забезпечувати високу якість послуг для дітей і підлітків. Форми комунікації можуть бути різними: від традиційних семінарів і конференцій до сучасних онлайн-платформ, мережевих груп та спільних творчих проєктів. Важливим є і міжсекторальне партнерство – залучення до професійного діалогу представників освітньої, культурної та психологічної сфер. Тематика таких комунікацій охоплює широке коло актуальних питань: цифрові послуги та технології – впровадження електронних каталогів, онлайн-читалень, мобільних застосунків, використання мультимедійних інструментів для популяризації читання; робота з дітьми з особливими освітніми потребами – створення інклюзивного бібліотечного простору, адаптованих видань, застосування спеціальних методик у роботі з дітьми; підтримка читання в умовах кризи – розробка програм і заходів, які допомагають дітям зберігати інтерес до книги навіть у складних життєвих обставинах, під час війни чи соціальних потрясінь; психологічна підтримка користувачів – використання елементів арттерапії, бібліотерапії, ігротерапії для збереження ментального здоров’я дітей та їхніх батьків.

Така співпраця сприяє формуванню професійної спільноти бібліотекарів, яка здатна швидко поширювати кращі практики, підтримувати один одного та виступати єдиним голосом у відстоюванні прав дітей на доступ до якісних культурних і освітніх послуг.

Прикладом успішної професійної комунікації та навчання стала Всеукраїнська онлайн-школа для бібліотечних працівників територіальних громад «Бібліотеки. Діти. Громади», організована нашою бібліотекою. Онлайн-школа створена як інноваційна освітня платформа, що поєднує елементи навчання, практичного досвіду та мережевої взаємодії між бібліотекарями різних регіонів. Її мета – підвищення кваліфікації, поширення кращих практик роботи з дітьми та підлітками, формування єдиної професійної спільноти бібліотекарів територіальних громад та підтримка бібліотек у процесі трансформації на сучасні культурно-освітні центри.

Ефективна професійна комунікація на національному та міжнародному рівнях є фундаментом для сталого розвитку бібліотек, які працюють з дітьми та громадами. Вітчизняні ініціативи демонструють здатність українських бібліотек швидко реагувати на виклики часу, ділитися досвідом і формувати нову якість бібліотечного обслуговування. Міжнародні партнерства дозволяють бібліотекам України інтегруватися у світовий професійний простір, переймати найкращі практики, брати участь у глобальних дискусіях про роль бібліотек у суспільстві та отримувати додаткові ресурси для розвитку. А поєднання вітчизняної взаємодії та міжнародного співробітництва забезпечує комплексний розвиток бібліотечної галузі, робить бібліотеки видимими, інноваційними та впливовими центрами культури, освіти й соціальної підтримки.

Список бібліографічних посилань

1. Стратегія розвитку читання на період до 2032 року «Читання як життєва стратегія» : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 березня 2023 р. № 190-р // Верховна Рада України. Законодавство України : офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190-2023-%D1%80#Text (дата звернення 09.10.2025).

2. Українська бібліотечна асоціація : портал. URL: https://ula.org.ua (дата звернення: 09.10.2025).

3. IFLA. Global Vision for Libraries / International Federation of Library Associations and Institutions. URL: https://www.ifla.org/global-vision-report/ (дата звернення: 09.10.2025).

4. IFLA-UNESCO Public Library Manifesto 2022 // UNESCO. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000385149 (дата звернення: 09.10.2025).

5. Олійник О. В. Сучасні інформаційні технології у діяльності публічних бібліотек. Харків, 2021.

УДК 739.2:069.5:7.025.3:01](477.7+477.52/.6)]:355.01(477:
470)"2014/2025"(045)

БІБЛІОГРАФІЧНІ РЕСУРСИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЙ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: МІЖ ВТРАТОЮ АРТЕФАКТІВ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯМ ІНФОРМАЦІЇ

Пасічник Лілія Володимирівна,
старший науковий співробітник
відділу образотворчого та декоративно-
прикладного мистецтв
Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського НАН України,
кандидат мистецтвознавства
Україна, м. Київ

Анотація. *Проаналізовано бібліографічні ресурси як ключові джерела дослідження музейних колекцій України в умовах війни, коли безпосередній доступ до фондів став неможливим через окупацію та втрату артефактів. Особливу увагу зосереджено на важливості дослідження й опублікування друкованих каталогів та наукових праць для збереження інформації про колекції та подальших реституційних процесів. Досліджено доступні джерела щодо колекцій ювелірного мистецтва з музеїв східних, південних регіонів України та Криму.*

Ключові слова: *музейні колекції, культурна спадщина України, війна, культурна окупація, ювелірне мистецтво, регіональні музеї, каталоги музеїв.*

Annotation. *The report is devoted to the analysis of bibliographic resources as key sources for studying museum collections of Ukraine during the war, when direct access to the collections became impossible due to occupation and the loss of artifacts. Special attention is focused on the importance of researching and publishing printed catalogs and scholarly works to preserve information about collections and to support future restitution processes. The study examines available sources on jewelry art collections from museums in the eastern and southern regions of Ukraine and Crimea.*

Keywords: *museum collections, cultural heritage of Ukraine, war, cultural occupation, jewelry art, regional museums, museum catalogs.*

Військові дії через російську агресію та окупація значних територій України зробили вивчення музейних колекцій для дослідників фізично неможливим. Саме тому бібліографічні ресурси про музеї, особливо регіональні, у центральних бібліотеках України стають критично важливим об'єктом збереження знань. Друковані каталоги, альбоми, путівники, буклети та наукові видання – це фактично єдині публічні джерела, які дозволяють підтвердити існування, склад, художню вартість та ідентифікацію музейних колекцій, навіть коли сам заклад окупований або експонати викрадені. У доповіді акцентовано увагу на бібліографічних ресурсах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, що відображають склад колекцій ювелірного мистецтва краєзнавчих музеїв та заповідників, які зазнали втрат через окупацію та пограбування на Сході, Півдні та в Криму.

Нині музеї, де зберігалися предмети ювелірного мистецтва, умовно можна об'єднати в дві групи: музеї, що перебувають в тривалій окупації з 2014 року, та музеї, які були пограбовані. під час окупації (з 2022 р.).

Від 2014 року музейні колекції, зокрема археологічні прикраси доби бронзи, скіфські й сарматські ювелірні вироби та ін., на захоплених РФ територіях Донбасу та Криму опинилися під контролем окупаційних адміністрацій. Колекція Донецького обласного краєзнавчого музею (загальний фонд – понад 130 тис. музейних предметів) включала археологічні прикраси, скляні вироби, хрести, етнографічні ювелірні вироби. Музей представлений двома путівниками (1966, 1976), у ранішому з них йдеться про сарматські прикраси, другий містить інформацію про експонати із кочівницьких поховань, а також жіночі етнографічні прикраси. Важливим джерелом є путівник по залах музею у вигляді фотоальбому «Літопис Донбасу по експозиції Донецького обласного краєзнавчого музею» (2005), де, зокрема, зазначено про ювелірні предмети в колекціях фондів музею – археологічні знахідки (скіфські, сарматські та половецькі прикраси – гривні, колти, каблучки та інші прикраси зі срібла, бронзи, скла та заліза); жіночі етнографічні прикраси кін. XVIII – поч. XX ст.; культові предмети релігійного спрямування – ікони, срібні шати до ікон, хрести тощо [1]. Луганський обласний краєзнавчий музей мав унікальне археологічне зібрання – 60 тис. од. та нумізматичну колекцію – понад 2 тис. од., що було представлене в кількох путівниках та буклеті радянського часу (1963, 1968, 1971, 1979, 1980, 1987). Вони містили лише побіжну інформацію про археологічні колекції ювелірного мистецтва, зокрема вироби часу салтівської культури, комплекс предметів

із поховання багатого скіфського воїна, меч-акинак, сарматські прикраси, а також середньовічні прикраси доби Київської Русі.

Під час окупації Криму в 2014 році провідні музеї, де зберігалися унікальні колекції античного, скіфського, сарматського та середньовічного ювелірного мистецтва, були загарбані росіянами. Одна з найбільших археологічних колекцій скіфського та сарматського ювелірного мистецтва, античних коштовностей та етнографічних прикрас на території півострова зберігалася в Центральному музеї Тавриди (м. Сімферополь), фонди якого загалом складали понад 100 тис. од. зб. У путівниках музею (1963, 1966, 1969, 1984), як і в більшості путівників радянського часу, дуже побіжно згадуються предмети ювелірного мистецтва (зокрема, йдеться про археологічні знахідки з розкопок Неаполя скіфського). Керченський історико-культурний заповідник, до складу якого як структурна одиниця до окупації входив Керченський історико-археологічний музей (зберігалося понад 100 тис. археологічних знахідок) – один з найстаріших в Україні історико-археологічних музеїв, представлений трьома путівниками по музею (1926, 1937, 1956), що містять інформацію про сарматські археологічні знахідки та золоту маску Боспорського царя Рескупорида (III ст.).

Цінними є два томи ілюстрованих альбомів нумізматичної колекції музею «Скарби античних монет» (2006) та «Античні монети» (2010), на жаль, анонсований третій том «Середньовічні монети» так і не вийшов. Бахчисарайський історико-культурний заповідник, де зберігалося близько 100 тис. експонатів археологічних знахідок та кілька тисяч творів живопису, скульптури, графіки і декоративно-прикладного мистецтва, представлений кількома путівниками (1964, 1965, 1972, 1973), фотонарисом (1970), фотоальбомами (1976, 1983) та фотокнигою (1986). Здебільшого це перевидання інформації опису історії та інтер'єру палацу, де є згадка про вітрини, у яких представлено жіночі прикраси та скриньки для коштовностей, а також містяться кілька фотографій прикрас без належної атрибуції (жіноча головна прикраса, срібна поясна пряжка та жіночий пояс, браслети із сарматських поховань, римські монети тощо). У путівнику доби незалежності України (1995) вміщено кілька фото археологічних знахідок з пізньоантичних та середньовічних поховань, зокрема прикрас, зброї, монет та срібних прикрас XVIII ст. і монет Кримського ханства XVIII ст.

Національний заповідник «Херсонес Таврійський» (м. Севастополь) – об'єкт світової та української культурної спадщини, занесений до Списку

всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у 2013 році (фонди музею майже 500 тис. од. зб.) – включає історико-археологічний музей, де до окупації зберігалися колекції античних прикрас і коштовностей Боспорського царства, а також сарматські та середньовічні ювелірні вироби. Наявні путівники (1956, 1958, 1962, 1969, 1972, 1975, 1979, 1985, 2005, 2007, 2008) презентують дослідження цього унікального комплексу здебільшого як архітектурної античної пам'ятки, а також об'єкта культурної спадщини, вміщуючи поодинокі зразки археологічних знахідок.

Цінними джерелами є видання «Кримський Херсонес: місто, хора, музей та його околиці» (2003); «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора (V ст. до н. е. – XIV ст. н. е.). Пропозиція України для внесення до Списку всесвітньої спадщини» (2011) та альбом «Скарби Херсонеса Таврійського» (2013), де представлено античні та середньовічні ювелірні артефакти з розкопок Херсонесу та околиць музею на території Кримського півострова [2–4]. Цінним джерелом про археологічні колекції ювелірних виробів (золоті скіфські, сарматські, готські та гунські прикраси) з чотирьох кримських музеїв, що на момент окупації АРК експонувалися в Нідерландах і були повернені Україні лише в 2023 році, є каталог виставки «Скарби Криму. Повернення» [5].

До музеїв з великими колекціями ювелірного мистецтва, що були пограбовані під час окупації території російськими військами у 2022 році і зазнали підтверджених після деокупації критичних втрат, треба віднести Херсонський обласний краєзнавчий і Мелітопольський міський краєзнавчий музеї (Запорізька обл.). Херсонський обласний археологічний музей (загальні фонди – понад 180 тис. предметів) репрезентував одне з кращих в Україні зібрань археологічних знахідок, вміщуючи артефакти скіфського, сарматського та гуно-аланського періодів, середньовічні прикраси, нумізматичну колекцію, зібрання холодної та вогнепальної зброї, шати до ікон. Доступний путівник музею (1987) містить інформацію про золоту нашийну прикрасу, знайдену в кургані скіфського поховання, а також про гунно-алланські золоті прикраси (масивні сережки, ланцюжок з підвісками, діадему та ін.). Цінним джерелом про ювелірні колекції музею є альбом-каталог «120 раритетів Херсонського краєзнавчого музею» (2010), де відображено кращі археологічні пам'ятки ювелірного мистецтва [6]. У Мелітопольському міському краєзнавчому музеї (загальний фонд майже 50 тис. предметів), який в окупації з 2022 року, зберігалися унікальні археологічні збірки скіфського (IV ст. до н. е.), гунського золота (V ст.), зокрема гривні, нагрудники, намиста, золоті

бляшки тощо, а також нумізматична колекція та інші коштовні предмети, що були вивезені окупантами. Єдиний доступний путівник музею (1976 р.), окрім побіжних згадок про археологічні експонати-прикраси, містить інформацію про багаті археологічні знахідки скіфського часу (понад 3,5 тис. золотих бляшок і прикрас) та сарматські прикраси.

Таким чином, завдяки пошуковій роботі було виявлено низький рівень видання каталогів, альбомів та інших довідково-ілюстративних праць регіональних музеїв з 1991 р. Як правило, за окремими винятками, це загальна інформація про музей у вигляді путівників та буклетів радянського часу. Таким чином, опублікування сучасних каталогів, альбомів, путівників та монографій про фонди регіональних музеїв, фотофіксування артефактів та оцифрування музейних колекцій, робота з інтеграції музеїв до електронної системи Реєстру Музейного фонду України – це не просто музейна чи бібліотечна потреба, не лише публічне підтвердження наявності зібрань в музеях України перед світовою громадськістю під час агресії РФ, а питання збереження культурної пам’яті, історії та ідентичності України.

Список бібліографічних посилань

1. Літопис Донбасу по експозиції Донецького обласного краєзнавчого музею : путівник по залах музею : фотоальбом. Донецьк, 2005. 112 с.

2. Кримський Херсонес. Місто, хора, музей та околиці. Austin : Institute of Classical Archeology The University of Texas at Austin, 2003. 232 с.

3. Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора (V ст. до н. е. – XIV ст. н. е.). Пропозиція України для внесення до Списку всесвітньої спадщини / Національний заповідник «Херсонес Таврійський», НДІ пам’яткоохоронних досліджень. Севастополь, 2011. [26] с.

4. Сокровища Херсонеса Таврического = Treasures of Tauric Chersonesos = Скарби Херсонеса Таврійського : [альбом] / [автори-упорядники: Н. Алексєєнко та ін.]. Киев : Мистецтво, 2013. 319 с.

5. Скарби Криму. Повернення = Treasures of Crimea. Return : [каталог виставки] / [науковий редактор О. Ліфантій ; тексти: Є. Величко та ін.] ; Національний музей історії України, Скарбниця Національного музею історії України. Київ, 2024. 230 с.

6. 120 раритетів Херсонського краєзнавчого музею = 120 rarities of the Kherson museum / [автори текстів: Т. Г. Братченко та ін.]. Херсон, 2010. 126 с.

УДК 930.25(477.411)ЦДНТА:930.85(477):669.013(477.62-21Маріуполь)](045)

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ЦДНТА УКРАЇНИ В РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НА ПРИКЛАДІ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО ПРОЄКТУ «МІСЦЕ СПРОТИВУ: ПРОЄКТИ ІНФРАСТРУКТУРИ МЕТАЛУРГІЙНОГО КОМБІНАТУ "АЗОВСТАЛЬ"»

Шаповалова Анастасія Миколаївна,
архівіст І категорії відділу використання
інформації документів
Центрального державного науково-
технічного архіву України
Україна, м. Харків

Анотація. *ЦДНТА України у співпраці з провідними бібліотеками та культурними інституціями реалізує проєкт «Місце спротиву: проєкти інфраструктури металургійного комбінату "Азовсталь"», присвячений інфраструктурній спадщині заводу. Його мета – збереження історичної пам'яті та висвітлення внеску українських інженерів у розвиток металургії через архівні, бібліотечні та аудіовізуальні джерела. Основою слугують унікальні документи з фондів ЦДНТА України, зокрема проєктна та науково-дослідна документація. У час війни цей культурно-мистецький проєкт протистоїть спробам інформаційного викривлення історії та утверджує значущість «Азовсталі», як символу опору й індустріального поступу України.*

Ключові слова: *ЦДНТА України, Азовсталь, металургійний комбінат, металургійна галузь України, ХДНБ ім. В. Г. Короленка, культурно-мистецький проєкт.*

Annotation. *The Central State Scientific and Technical Archive of Ukraine (CSSTA of Ukraine), in cooperation with leading libraries and cultural institutions, is implementing the project «Place of Resistance: Infrastructure Projects of the Azovstal Metallurgical Plant», dedicated to the infrastructural heritage of the plant. Its goal is to preserve historical memory and highlight the contribution of Ukrainian engineers to the development of metallurgy through archival, library and audiovisual sources. The basis is unique documents from the CSSTA of Ukraine funds, in particular design and research documentation. In times of war, this cultural and artistic project resists attempts at informational distortion of history and affirms the significance of Azovstal as a symbol of resistance and industrial progress of Ukraine.*

Keywords: *CSSTA of Ukraine, Azovstal, metallurgical plant, metallurgical industry of Ukraine, Korolenko Kharkiv State Scientific Library, cultural and artistic project.*

Центральний державний науково-технічний архів України нині постає як сучасний відкритий простір для наукових досліджень у сфері історії науки, техніки та інженерної думки. У фондах архіву зібрано унікальні документи, що охоплюють період з 1851 до 2021 року. Загальна кількість одиниць зберігання – понад 650 тис. (проєктна, конструкторсько-технологічна документація, звіти про науково-дослідні роботи, патентні та усно-історичні матеріали). Завдяки цим документам можна не лише простежити еволюцію технічної думки, але й виявити зв’язок між розвитком наукових досліджень та суспільними запитами.

На початку 2025 року на відзначення Дня пам’яті захисників України та 95-річчя з дня ухвалення рішення про створення металургійного комбінату «Азовсталь» архів презентував онлайнову виставку «Невідома "Азовсталь". Сторінками історії останнього бастіону Маріуполя». У тематико-експозиційному плані виставкового проєкту було згадано не лише події оборони заводу у 2022 році, але й представлено проєктну та науково-дослідну документацію, що популяризує та зберігає пам’ять про значущість цього індустріального гіганта.

Саме ця виставка стала поштовхом до започаткування нового культурно-мистецького проєкту «Місце спротиву: проєкти інфраструктури Металургійного комбінату "Азовсталь"», який реалізується ЦДНТА України за підтримки УКФ та партнерів установи. ЦДНТА України – єдина архівна установа, яка централізовано зберігає науково-технічні документи, пов’язані з індустріальним розвитком країни. У межах проєкту створюється мультимедійна виставка, на якій будуть експонуватися архівні документи, бібліотечні матеріали, аудіовізуальні джерела, що ілюструють історію деяких інфраструктурних об’єктів комбінату. Метою проєкту є не лише збереження пам’яті про «Азовсталь» як масштабний промисловий об’єкт, але й висвітлення його значення для різних суспільних груп крізь призму архівних та бібліотечних джерел.

Зазначений масштабний проєкт втілюється в життя у партнерстві з ГО «Музей відкрито на ремонт», НБУВ, ХДНБ ім. В. Г. Короленка, ЦДАЕА, пресслужбою групи «Метінвест».

ХДНБ ім. В. Г. Короленка – одна з провідних наукових бібліотек країни – стала одним із знакових партнерів проєкту. Багаторічна співпраця книгозбірні та ЦДНТА України базується на угоді про партнерство.

Працівники ЦДНТА України опрацювали понад 150 од. періодичних видань кінця 1930-х до початку 2000-х рр. з фондів бібліотеки. Газетні підшивки стали цінним доповненням до архівних матеріалів і відкрили нові аспекти виробничих процесів на «Азовсталі». Наприклад, у газетній замітці «Мінеральні добрива з мартенівського шлаку» згадується про завершення будівництва потужного шлакопомольного цеху для переробки відходів мартенівського виробництва, з якого виготовляли цінне мінеральне добриво фосфатошлак. Короткі публікації в газетах висвітлюють будівництво доменних печей, мартенівських цехів, порту «Азовсталь» (раніше – «Новоазовський»), а також розповідають про трудові досягнення працівників, які присвятили життя розвитку підприємства. У деяких періодичних виданнях навіть існували постійні рубрики, присвячені будівництву та впровадженню нових технологій.

ХДНБ ім. В. Г. Короленка активно долучається й до просвітницької місії – популяризації наукових розробок українських інженерів та їхнього внеску у розвиток металургійної галузі. Отже, ці дві наукові установи об’єднані спільною метою – збереженням, популяризацією та відкритим доступом до культурної й історичної спадщини. В умовах війни ці інституції виступають носіями історичної пам’яті та потужною протидією російським пропагандистським наративам, які намагаються применшити значення внеску українського народу у розвиток металургійної галузі та знецінити культурну й історичну значущість «Азовсталі». Через спільне оприлюднення архівно-бібліотечних ресурсів проєкт «Місце спротиву: проєкти інфраструктури металургійного комбінату "Азовсталь"» утверджує національну пам’ять.

УДК 908(477.62)"364":004.65]:027.625(477.62-25)]](045)

«ДОНЕЧЧИНА НА МАПІ ЧАСУ»: ЦИФРОВА ПЛАТФОРМА ЄДНАННЯ ГРОМАД ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ
(з досвіду діяльності Донецької обласної бібліотеки для дітей)

Кіріллова Марина Миколаївна,
завідувач відділу науково-методичної роботи
та бібліотечного маркетингу
КЗК «Донецька обласна бібліотека для дітей»
Україна, м. Маріуполь Донецької обл.

Анотація. *Висвітлено досвід роботи Донецької обласної бібліотеки для дітей зі створення цифрової платформи «Донеччина на мапі часу» для об'єднання громад та збереження локальної історії в умовах російської агресії. Підкреслено роль проєкту як інструменту протидії дезінформації та формування національної ідентичності в умовах втрат культурної спадщини.*

Ключові слова: *бібліотека, культурна спадщина, локальна історія, цифрова платформа, Донеччина, краєзнавчий проєкт, єднання громад, російська агресія.*

Annotation. *The experience of the Donetsk Regional Library for Children in creating a digital platform «Donetsk Region on the Map of Time» for the unification of communities and the preservation of local history in the conditions of Russian aggression is highlighted. The role of the project as a tool for countering disinformation and forming national identity in the conditions of loss of cultural heritage is emphasized.*

Keywords: *library, cultural heritage, local history, digital platform, Donetsk region, local history project, community unity, Russian aggression.*

У часи глобальних викликів, пов'язаних з війною, загрозою втрати ідентичності та агресивним потоком дезінформації, збереження культурної спадщини та локальної історії стає не просто важливим, а критично необхідним. Це фундамент, на якому тримається наша національна ідентичність, наше минуле, сьогодення і майбутнє.

Особливо актуальною ця тема є для Донеччини, регіону, який щодня стикається з безпрецедентними ризиками. Станом на 21.07.2025 року, за даними МКСК України, у країні постраждало понад 1528 пам'яток культурної спадщини та понад 2359 об'єктів культурної інфраструктури. Донеччина є одним із регіонів, що зазнали найбільших втрат. Так, у її територіальних громадах постраждало 87% культурної інфраструктури.

До реєстру збитків об’єктів культурної спадщини внесено 173 пам’ятки [1]. Ці дані, на жаль, є неповними, оскільки значні території Донецької області досі перебувають під тимчасовою окупацією, що унеможливлює точний підрахунок втрат. Ми стали свідками не лише фізичного руйнування будівель, пам’яток, бібліотек та музеїв, але й спроб стерти нашу історичну пам’ять. У таких умовах кожен збережений артефакт, кожен спогад і кожен факт набувають надзвичайної цінності, стаючи своєрідним актом опору і відновлення.

Саме з усвідомленням цієї місії Донецька обласна бібліотека для дітей ініціювала краєзнавчий проєкт «Донеччина на мапі часу», центром якого є створення відкритого цифрового ресурсу, що об’єднає зусилля бібліотек, краєзнавців, освітян та всіх небайдужих громадян для збереження та популяризації культурної спадщини та локальної історії нашого регіону. Це не просто цифровий архів, а жива платформа, що документує історію та формує стійку ідентичність для майбутніх поколінь. Цей проєкт є свідченням того, що навіть в умовах найтяжчих випробувань ми продовжуємо творити, зберігати і будувати.

У процесі створення цифрової платформи відбувається співпраця, що об’єднала зусилля шкільних та публічних бібліотек, музеїв та клубних закладів, краєзнавців та освітян регіону. Ця синергія дозволяє акумулювати знання та досвід, а також залучати широкі верстви населення до ініціативи Донецької обласної бібліотеки для дітей. У цьому контексті краєзнавчі проєкти мають потужний соціальний ефект. Вони створюють міцні зв’язки між членами громади, перетворюючи пасивних спостерігачів на активних учасників. Кожний, хто ділиться спогадами, сімейними фотографіями або документами, відчуває себе частиною великого спільного проєкту.

Відтак ми активно залучаємо різні соціальні групи: освітяни використовують платформу як освітній інструмент для вивчення історії рідного краю; діти та молодь дізнаються через проєкт про своє коріння та формують патріотичну свідомість; знання та матеріали місцевих жителів та краєзнавців є основою для наповнення платформи, а їхня участь сприяє збереженню автентичної історії. Таким чином, проєкт допомагає відновити соціальний капітал та відчуття спільності, що є критично важливим в умовах війни та роз’єднання.

Окрім вищезазначеного, в умовах інформаційної війни краєзнавство стає потужним інструментом культурної дипломатії та дозволяє протидіяти стереотипам та дезінформації, що нав’язуються агресором.

«Донеччина на мапі часу» має на меті презентувати автентичну історію та культуру регіону, проєкт руйнує міфи та ілюструє справжню історію Донбасу, яка є багатогранною та глибоко вкоріненою в українську культуру. Завдяки проєкту ми можемо показати світу Донеччину з багатою культурною спадщиною, що поєднує в собі традиції представників різних етносів – українців, греків, німців, євреїв, поляків та попри все залишається невід'ємною частиною України.

Реалізація такої масштабної ініціативи вимагає чіткого алгоритму дій. Через обмеженість фінансових і технічних ресурсів (відсутність власних серверів, спеціалізованого програмного забезпечення), фахівці Донецької обласної бібліотеки для дітей змогли розпочати проєкт лише після підключення закладу до Google Workspace. Це рішення стало ключовим, оскільки надало доступ до надійних і безкоштовних інструментів, що дозволили ефективно координувати роботу. Після цього було розроблено поетапний план, який дозволяє ефективно співпрацювати з громадами, забезпечуючи високу якість зібраних матеріалів.

Організаційний етап тривав протягом червня–серпня 2025 року й став фундаментом проєкту. Першочерговим завданням було зацікавлення потенційних партнерів та ознайомлення їх з можливостями майбутньої цифрової платформи. З цією метою було проведено серію онлайн-презентацій для керівників бібліотек і представників громад. На цих зустрічах ініціативна група представила макет платформи, яка наразі доступна в тестовому режимі за посиланням https://sites.google.com/bibliokids-mrpl.com.ua/donetsk-time-map та детально роз'яснила її функціонал, структуру, потенціал для збереження локальної історії. Ключовим моментом стало визначення модераторів у кожній громаді – відповідальних осіб (зазвичай, працівники бібліотек, музеїв, клубних закладів), які координують збір матеріалів на місцях. Після реєстрації вони отримали доступ до спільного простору та інструкції з чіткими рекомендаціями щодо збору даних, їхньої систематизації та завантаження на платформу. Наразі сформована мережа модераторів налічує понад 60 представників від 44 громад Донецької області.

Етап збору матеріалів (вересень–жовтень 2025) – найактивніша фаза проєкту, коли відбувається безпосередня взаємодія з громадами. Модератори на місцях організовують роботу з місцевими жителями, залучають їх до збору матеріалів. Це можуть бути фото- та відеоматеріали, що відображають життя громади в різні роки; спогади та усні історії, запис інтерв'ю з очевидцями історичних подій, адже кожне свідчення є цінним

джерелом, що допомагає відтворити картину минулого; зафіксовані місцеві легенди, історичні довідки, документи, пов'язані з історією населеного пункту.

Фахівці обласної бібліотеки для дітей акцентують увагу на важливості кожного свідчення, адже саме з цих маленьких фрагментів складається повна й об'єктивна картина. Паралельно зі збором матеріалів відбуваються систематичні групові та індивідуальні зустрічі з модераторами у форматі консультацій, воркшопів, мозкових штурмів. Це надає можливість координаторам від обласної бібліотеки для дітей оперативно коригувати рубрики та алгоритми взаємодії з громадами, а модераторам відчути себе не просто виконавцями, а справжніми творцями історії.

На сьогодні у спільному архіві вже з'явилися перші краєзнавчі документи – маленькі, але дуже цінні кроки до створення великого цифрового ресурсу. Це історії очевидців, які вимушені були отримувати перепустки для виїзду з рідної, проте вже окупованої території; довідки про видатних земляків; фотофакти зруйнованих закладів культури, опис унікальних традицій греків Надазов'я тощо.

Наступний етап перевірки та публікації матеріалів запланований на листопад 2025 – березень 2026 року. У цей період відбуватиметься ретельна перевірка та модерація контенту. Ми маємо проаналізувати зміст (на відповідність матеріалів заявленій темі, на достовірність даних); мову (перевірка на наявність помилок, редагування текстів); встановлення джерела матеріалу та дотримання норм авторського права, отримання дозволу на публікацію. Лише після успішної перевірки матеріали публікуються на сайті. Цей процес займає час, але він є критично важливим для забезпечення якості та надійності платформи. Ми прагнемо, щоб «Донеччина на мапі часу» стала авторитетним ресурсом, якому можна довіряти.

Ми сподіваємося, що ця платформа перетвориться на живу мапу історії Донеччини, яка наповнюватиметься новими матеріалами, свідченнями та фактами, відображаючи реальне життя громад. Вона стане цінним джерелом для науковців, вчителів, учнів та всіх, хто цікавиться локальною історією. Це дозволить зберегти пам'ять про місця, зруйновані війною, і допоможе відтворити повну картину життя регіону. В умовах, коли ворог намагається стерти наше минуле, ми відповідаємо цілеспрямованою і злагодженою роботою, доводячи, що пам'ять є нашим найсильнішим захистом.

Ми також бачимо величезний потенціал для масштабування нашого досвіду. Розроблена нами модель є універсальною, тобто може бути легко адаптованою для будь-якої області України, яка також стикається з викликами війни та займається збереженням культурної спадщини. Використання доступних і безкоштовних інструментів Google Workspace робить нашу методику фінансово необтяжливою та легкою для впровадження. Тому ми закликаємо всіх керівників бібліотек і представників громад: не бійтеся розпочинати подібні ініціативи! Наша історія є нашою спільною цінністю і лише разом ми зможемо її зберегти.

Список бібліографічних посилань

1. 1528 пам’яток культурної спадщини та 2359 об’єктів культурної інфраструктури постраждали в Україні через російську агресію // Міністерство культури та стратегічних комунікацій України : [сайт]. URL: https://mincult.gov.ua/news/1528-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny-ta-2359-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosijsku-agresiyu/ (дата звернення: 18.09.2025).

УДК 027.022:025.3/.6-051](477.54-25)ХГБ(091)"18/19"(045)

ІСТОРІЯ ПЕРШОГО ФІЛІАЛЬНОГО ВІДДІЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ ТА ТЕХНІЧНОГО ВІДДІЛУ ім. П. П. РІЦЦОНІ

Кравченко Людмила Іванівна,
завідувач сектору відділу науково-інформаційного
забезпечення інноваційних процесів
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Висвітлено історію діяльності Першого філіального відділення Харківської громадської бібліотеки та створеного при ньому Технічного відділу імені П. П. Ріццоні. Наведено відомості про завідувачок першої в Харкові «бібліотеки для робітників»*

Ключові слова: *бібліотека, Технічний відділ імені П. П. Ріццоні, бібліотека для робітників, відділ науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів, завідувачка першого відділку філії Харківської громадської бібліотеки.*

Annotation. *The history of the creation and functioning of the first branch of the Kharkiv Public Library and the technical department named after Rizzoni and the closure of the branch. We are talking about the head of the first library for employees in Kharkiv.*

Keywords: *library, technical department named after Rizzoni, library for employees, department of scientific and information support of innovative processes, head of the first department of the branch of the Kharkiv Public Library.*

Історія Першого філіального відділення Харківської громадської бібліотеки (ХГБ) та Технічного відділу ім. П. П. Ріццоні сягає кінця XIX – початку XX ст. Відділення, яке відкрили у 1901 році, стало першою в Харкові «бібліотекою для робітників», яке заклало основи сучасного відділу науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів ХДНБ ім. В. Г. Короленка [8, с. 39]. Відділення було самостійним підрозділом, керівництво здійснювалося загальними зборами членів ХГБ, управління – за посередництвом комісії та комітету. У відділенні працювали абонемент для видачі книг користувачам додому за плату і кабінет для безкоштовного читання. У 1908 році через політичну ситуацію в країні Перше відділення філії було закрито. І хоча Технічний відділ ім. П. П. Ріццоні проіснував недовго, він продемонстрував свою важливість як осередок спільних цінностей, оскільки слугував місцем для отримання знань у робітничого населення Харкова.

Відкрита 1886 року громадська бібліотека стала важливим просвітницьким осередком для всіх прошарків суспільства. Наприкінці січня 1901 року бібліотека отримала нову будівлю з книгосховищем у центрі міста, а вже 2 лютого на одній із заводських околиць міста, на вулиці Петінській (нині Георгія Тарасенка), 44, відбулося освячення та відкриття її Першого філіального відділення.

У молебні та урочистостях взяли участь інспектор Харківського навчального округу С. О. Раєвський, голова Правління ХГБ професор Д. І. Багалій, старший фабричний інспектор О. М. Биков, члени правління філіального відділення бібліотеки на чолі з головою Є. Р. Клевезалем, а також майбутні користувачі бібліотеки з місцевого населення. На завершення церемонії відбулося чаювання, під час якого виголошувалися промови, тости. Зачитувалися вітальні телеграми та листи.

Ще у 1887 році на загальних зборах ХГБ було зауважено, що серед читачів мало робітників, хоча в ній була безкоштовна для всіх доступна читальня. Для популяризації книгозбірні та залучення до неї пролетарського читача на зборах прозвучали пропозиції щодо

започаткування безоплатної видачі книг додому або відкриття на робітничих околицях міста безкоштовних читалень. Членами громадської бібліотеки протягом тривалого часу висловлювалися пропозиції щодо відкриття філій. У ті часи на околицях міста вже діяли безкоштовні бібліотеки-читальні Харківського товариства грамотності, але за асортиментом книжкових видань вони не задовольняли робочих, адже були обмежені Правилами про безкоштовні народні читальні та порядок спостереження за ними (1890 р.).

Щоб задовольнити потреби заводчан, спочатку хотіли влаштувати контору для видачі книг з ХГБ у приміщенні Харківського паровозобудівного заводу (ХПЗ). Для вирішення питання Дмитро Багалій вів перемовини з Павлом Ріццоні та Максиміліаном Гельферіхом-Саде, але згодом це визнали незручним. Заява від робочих заводського району послугувала приводом для відкриття філії.

Наприкінці 1899 року було затверджено новий Статут громадської бібліотеки, доповнений параграфом про право відкриття філіального відділення [6, с. 58]. Під головуванням М. Д. Раєвської-Іванової було створено організаційну комісію, основними напрямами діяльності якої стали залучення нових членів, дбання про матеріальне забезпечення філії, розробка інструкцій і правил, складання каталогів. Каталог, який укладався, був розрахований на читача з середньою освітою та для тих хто займався самоосвітою. За браком коштів філіальне відділення не мало можливості витрачати їх на читача з вищою освітою, оскільки цієї категорії було небагато і вони мали можливість читати в громадській бібліотеці.

1 жовтня 1900 року було затверджено інструкцію для філії та обрано комісію. До її складу увійшли 24 особи з членів громадської бібліотеки, які зробили членські внески на користь філіального відділення. Діяльність організаційної комісії закінчилася 1 листопада 1900 року. У листопаді того ж року було обрано комітет першої філії з 12 осіб, який очолив лікар Є. Р. Клевезаль, товаришем голови призначили А. Н. Можарову [6, с. 62]. Для роботи філії почався збір книг і коштів. Книги дарували члени комісії та за їх проханням окремі особи. Запрошення зробити пожертвування були опубліковані в місцевих газетах, з листами зверталися до видавництв та авторів. Книги для філії купувалися на земському книжному складі зі знижкою 22–23%, а відсутні там – у зі знижкою 10%, а також у харківських букіністів. Комітет великого значення надавав підбору книг: було створено спеціальну комісію, яка відслідковувала нові видання й подавала комітету

заявки на їх придбання. В останні роки роботи філії ця комісія фактично не працювала.

Каталог, укладений у філії, мав успіх, адже над розділом белетристики працювали мовознавець, теоретик літератури В. І. Харцієв і літературознавець Б. А. Лезін, історії – професор історик В. П. Бузескул і викладач історії Г. Е. Гінце. Професіоналізм управлінської команди відділення, співпраця з фахівцями різних галузей сприяло розвитку філії. Досвід і авторитет науковців та фахівців зумовлювали ріст фонду та користувачів. Якщо на жовтень 1901 року було зібрано 2821 книгу, то 1905 року фонд налічував 4976, а 1906 – 5725 примірників. Громадська бібліотека жертвувала для своєї першої філії не лише книги та періодичні видання, а й необхідне обладнання та меблі: книжкову шафу, стійки з конторкою, столи, вішаки тощо.

Від початку роботи філії визначився такий склад читачів: фабричні робочі, ремісники, службовці й особи вільних професій, учні, діти, жінки, у т. ч. домашні господині; службовці, торговці та ін. У різні роки склад читацьких групи змінювався. Відвідувачами кабінету для читання були жителі району Петінка (переважно робітники ХПЗ), чисельність яких становила тисячі. У 1900–1901 рр. робочий колектив ХПЗ, за відомостями дирекції, складав більше трьох тисяч (3491) осіб [1, с. 22]. Очевидно, відкриття бібліотеки в заводському районі міста було на часі та відповідало тогочасним просвітницьким потребам.

За статистичними даними філії за 1903 рік, за місцем проживання користувачів найбільше відвідувачів було з Петінської та прилеглих до неї вулиць (51%); 29% належали віддаленим частинам міста, Молочній і Кінній вулицям – 8%; по 4% припадало на колонію паровозобудівного заводу, Заїківку, Старо-Московську вулицю та центральну частину міста. Маючи в пріоритеті читача-робітника, робочий час бібліотеки вдень було скорочено і продовжено ввечері, таким чином заклад працював з 11:00 до 14:00 і після двогодинної перерви знову обслуговував з 16:00 до 22:00.

Помітивши, що грошова застава є перешкодою для залучення користувачів, комітет запровадив правила і форми поруки, що успішно практикували: вчителі – за учнів, співробітники – за знайомих їм осіб. На заміну застави пропонувалася розписка з поданням документа на проживання. До комітету також надходили кошти від збору з концертів і спектаклів, пожертвування. За перший звітний рік найбільшу суму в розмірі 100 рублів пожертвували Азовсько-Донський банк, Г. Боремонов та П. Ріццоні. Також гроші жертвували О. Габель, Г. Дюков, М. Гельферіх,

Н. Генелес та ін. Багато осіб, зокрема Д. Багалій, О. Биков, О. Габель, жертвували книги та періодичні видання, деякі дарувальники залишалися анонімними.

На 1901 рік було передплачено 14 журналів і 9 газет, зокрема «Вестник Европы», «Жизнь», «Харьковские Губернские Ведомости», «Харьковский Листок», «Южный край». У 1902 році асортимент найменувань збільшився на п’ять найменувань і налічував 19 назв журналів і 12 газет. У кабінеті газети лежали на столах для спільного користування.

Населення району поступово долучалося до нового закладу. Якщо в перший місяць почали працювати з 56 підписниками, то в березні вони становили 92 особи, у квітні – 115, травні – 146, а у вересні філія вже мала 218 користувачів. У лютому 1901 року кабінет для читання відвідали 359 користувачів, у вересні – 827.

Філіальне відділення ХГБ представило матеріали про свою діяльність на Курській виставці з народної освіти та виставці Харківського повітового земства, у роботі яких взяли участь [7, с. 51]. У 1903 році вийшов з друку каталог з ретельним відбором книг, що містив понад 2500 кращих за змістом та дозволених цензурою видань. В останньому розділі було зібрано твори з історії революції. Каталог переважно складався з книг, які сприяли пробудженню класової самосвідомості, революційного духу, тому царська влада вважала його ідейно спрямованим.

Комітет підтримував зв’язок з користувачами, цікавився їхніми запитами, що враховувалося при комплектуванні. Результати проведених бесід і розглянутих заяв записували в спеціальній книзі. Була спроба вивчення читацьких інтересів за допомогою опитувальних листків, що роздавалися для заповнення, але вона виявилася неуспішною, оскільки дуже мало з них повернулися заповненими.

Щорічно збільшувалася кількість підписників як у бібліотеці, так і в кабінеті для читання. На третьому році роботи філії її користувачами були переважно робочі і ремісники, які читали родинами та зі знайомими. Найбільший попит мала белетристика. Обтяженим важкою працею робітникам було зручніше читати вдома легку літературу для відпочинку. У кабінеті доросла публіка надавала перевагу газетам і журналам, а найбільший попит серед книг мала дитяча література. Комітет дбав про затишок своїх читачів, коли збільшилася кількість відвідувачів, у т. ч.

дітей, на одну кімнату було розширено приміщення філії, а також запрошено співробітницю для нагляду за дітьми.

30 січня 1904 року від комітету першої філії через посередництво його члена Можарової було покладено похоронний вінок літературному критику, теоретику народництва М. К. Михайловському. Згодом, на п'ятому році існування філії, збори, які проводила комісія філіального відділення, доручили комітету порушити клопотання про присвоєння першому відділенню його імені. У 1905 році комітет через Правління ХГБ порушив це клопотання, але відповіді від адміністрації не надійшло [5, с. 58]. Проаналізувавши річні звіти ХГБ та її філіальних відділень, зауважимо, що після цього клопотання назва філіального відділення з іменуванням М. К. Михайловського не зустрічається, тобто й далі в документах 1906–1909 рр. філія називалася Першим філіальним відділенням.

На четвертому році роботи філії комітет передавав дублетні книги і старі журнали до Харківського арештантського відділення. У цей самий період отримано 200 подарованих польських книг [3, с. 72]. Через матеріальну скруту комітет скоротив приміщення на одну кімнату. Успішно працюючи у заводському районі Харкова, члени філії мріяли про відкриття такої ж бібліотеки в залізничному районі для обслуговування робочих залізничних майстерень. Їхня мрія здійснилася, коли 1 липня 1905 року було відкрито Другу філію ХГБ.

На п'ятому році свого існування філіальне відділення зіткнулося з недоброзичливим ставленням влади: заплановані заходи (спектаклі, лекції), організовані на користь відділення, скасовувалися, що призвело до збитків. Не дочекався комітет відповіді від губернатора на дозвіл продажу книг, не вдалося купити власний будинок для бібліотеки в цьому ж районі та одержати земельну ділянку для будівництва. Попри труднощі, плата за абонемент знижувалася від 10 до 5 копійок за місяць, було покращено умови в приміщенні, заклад переїхав на нову квартиру в будинку № 45 на вулиці Петінській. З 1904 року щорічно зростав попит на серйозне читання, книги з історії та суспільних наук, хоча перевага залишалася за белетристикою.

Економічна криза, російсько-японська війна, конфлікт між державою і суспільством відобразилися і на фінансовій стороні філії. Для обговорення її матеріального становища 21 вересня 1906 року було проведено екстрені збори комісії філіального відділення (і другого також) та прийнято рішення оформити позику грошей з резервного фонду першої

філії на витрати обох філій, а також підвищити плату за читання книг. Таким чином, з 1 жовтня 1906 року ця плата становила 20 копійок на місяць всім підписникам, крім робочих.

З 1906 року значно збільшилася кількість читачів. Показники фабричних робітників і ремісників до кінця звітного 1906 року зросли на 100%, а учнів збільшилися майже вдвічі. Також суттєво зріс попит на книги та періодичні видання, тому запити читачів вдавалося задовольняти лише частково за підтримки меценатів. Директор ХПЗ П. П. Ріццоні в 1906 році пожертвував книги з техніки на суму 300 рублів. Ці книги послужили основою для створення Технічного відділу при Першому філіальному відділенні. Примірники отримали спеціальну позначку «для робітників». Згідно з волею мецената книги видавалися додому тільки робітникам, а в кабінеті для читання ними могли користуватися всі охочі. Оскільки щорічно Павло Ріццоні надавав грошові субсидії та пожертвування для розвитку відділу, комітет постановив назвати його «Технічний відділ імені П. П. Ріццоні при Першому філіальному відділенні» [4, с. 62].

Економічні труднощі 1906–1907 рр. призвели до підвищення орендної плати за квартиру для бібліотеки до 500 крб.

Особи, причетні до створення філіальних відділень, співчували тогочасній революційній боротьбі та були активними революціонерами. Просвітництво, розповсюдження книги і знань були для них не єдиною метою, а й способом пробудження революційної свідомості пролетаріату та пропаганди революційних ідей. З 1907 року почалися жорстокі переслідування опозиційного руху, настав період реакції – «надзвичайних заходів» у боротьбі з революційним рухом та народниками. На завідувачку Першої філії ХГБ Пелагею Чернишову було зроблено донос, а в результаті обшуку філії та квартири Пелагеї Іванівни встановлено зв’язок з революціонерами та знайдено заборонену цензурою літературу. 28 лютого 1908 р. генерал-губернатор підписав постанову про закриття філії, на всі бібліотечні книги було накладено арешт.

До речі, протягом восьми років існування філії її очолювали дві жінки: обидві дворянського походження, вони мали гарну освіту та були активними революціонерками. Перша завідувачка – Аделаїда Север’янівна Ястребова – чудово знала бібліотечну справу та народну літературу. Їй вдалося створити бібліотеку з привабливим і затишним простором, вона користувалася довірою у читачів, мала позитивний вплив на своїх помічниць. Аделаїда Север’янівна обіймала посаду завідувачки першої

філії до кінця звітного 1904 року, тобто до 1 жовтня, але через хворобу була змушена залишити роботу. За спогадами В. О. Гассельбрінк, Ястребова відмовилася від посади завідувачки на користь своєї соратниці Пелагеї Іванівни Чернишової, яка бідувала та шукала просвітницької роботи.

Пелагея Іванівна стала другою й останньою завідувачкою першої філії, оскільки працювала до її закриття. Маючи зв'язки з народовольцями та соціалістами-революціонерами, своє призначення вона бачила в пропагандистській діяльності, тому ця посада цілком їй підходила. У філіальному відділенні розповсюджувалася революційна література, у звичайні книги вклеювалися заборонені царською владою видання «Іскра», «Революційна Росія», твори Степняка тощо. Чернишова була активною учасницею революції 1905 року. Про завідувачок філії залишилася пам'ять завдяки спогадам колишніх співробітників і звітам ХГБ.

Після закриття першої філії весь книжковий фонд, включно з технічною літературою, передали до читальні при Народному домі, а цінні видання завідувачка віддала робітникам. Гроші філії надійшли на потреби «3-го розряду» ХГБ.

Бібліотека донесла до своїх читачів світло знань, вони продовжили свій читацький шлях у ХГБ, де в 1909 році було відмічено збільшення відвідувачів з районів, що раніше обслуговувалися філіями [2, с. 28]. Діяльність Першого філіального відділення ХГБ і Технічного відділу ім. П. П. Ріццоні при ньому заклали підвалини для формування спеціалізованих фондів технічної літератури.

Список бібліографічних посилань

1. История Харьковского паровозостроительного завода: 1895–1917 : сборник документов и материалов. Харьков, 1956. 380 с.

2. Мамон В. Харківська громадська бібліотека: філіальні підрозділи : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр, спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» / Харківська державна академія культури. Харків, 2024. 42 с. URL: https://repository.ac.kharkov.ua/handle/123456789/2885 (дата звернення: 12.09.2025).

3. Отчет Харьковской общественной библиотеки за восемнадцатый год ее существования (с 1-го окт. 1903 г. по 1 окт. 1904 г.) и ее филиального отделения за четвертый год ее существования (с 1-го окт. 1903 г. по 1 окт. 1904 г.). Харьков, 1904. 2, 106, XXXV с.

4. Отчет Харьковской общественной библиотеки за двадцать первый год ее существования (с 1-го окт. 1906 г. по 1-е окт. 1907 г.) и ее филиальных отделений 1-го

за седьмой год существования, 2-го за третий год существования (с 1-го окт. 1906 г. по 1-е окт. 1907 г.). Харьков, 1908. 85, XXIV с.

5. Отчет Харьковской общественной библиотеки за девятнадцатый год ее существования (с 1-го окт. 1904 г. по 1 окт. 1905 г.) и ее филиальных отделений 1-го за пятый год существования (с 1-го окт. 1904 г. по 1-е окт. 1905 г.), 2-го за первый год существования (с 1-го июл. 1905 г. по 1-е окт. 1905 г.). Харьков, 1905. 97 с.

6. Отчет Харьковской общественной библиотеки за пятнадцатый год ее существования (с 1-го окт. 1900 г. по 1-е окт. 1901 г.) и ее филиального отделения (с 2-го февр. по 1 окт. 1901 г.). Харьков, 1901. 64 с.

7. Отчет Харьковской общественной библиотеки за шестнадцатый год ее существования (с 1-го окт. 1901 г. по 1-е окт. 1902 г.) и ее филиального отделения за второй год его существования (с 1-го окт. 1901 г. по 1-е окт. 1902 г.). Харьков, 1902. 86 с.

8. Прохорова В. Г. Шлях у 110 років відділу технічної літератури Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (1901–2012 рр.) // Збірник наукових праць / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Харків, 2012. Випуск 7. С. 37–63.

УДК 027.7(477.54-25)(091):[02:030](477.54)](045)

ІСТОРІЯ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ДЕРЖАВНОГО БІОТЕХНОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ НА СТОРІНКАХ БІБЛІОТЕЧНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ХАРКІВЩИНИ

Рибальченко Олена Миколаївна,
заступник директора Наукової бібліотеки
Державного біотехнологічного університету
Україна, м. Харків

Анотація. *Висвітлено унікальну історію становлення Наукової бібліотеки Державного біотехнологічного університету (НБ ДБТУ), яка, попри свій молодий вік, є спадкоємицею чотирьох давніх харківських книгозбірень, чиї витоки сягають XIX та початку XX ст. Зазначено, що об'єднання стало не завершенням історій згаданих бібліотек, а новим етапом розвитку завдяки формуванню спільної колекції, об'єднанню традицій та професійного досвіду. Описано проєкт «Історія НБ ДБТУ» та процес популяризації цієї історії через ресурс «Бібліотечна енциклопедія Харківщини», що дозволяє зберегти та систематизувати унікальний літопис бібліотечної справи регіону.*

Ключові слова: *Наукова бібліотека ДБТУ, історія бібліотеки, Бібліотечна енциклопедія Харківщини, університетські бібліотеки, Харківщина, бібліотекознавство.*

Annotation. *The article highlights the unique history of the formation of the Scientific Library of the State Biotechnological University (SL SBTU), which, despite its «young» age, is the successor of four ancient Kharkiv libraries. whose origins date back to the 19th and early 20th centuries. It is noted that the merger was not the end of the histories of these libraries but a new stage of development due to the formation of a common collection, the unification of traditions, and professional experience. The project «History of SL SBTU» and the process of popularizing this history through the resource «Library Encyclopedia of Kharkiv Region», which allows preserving and systematizing the unique chronicle of librarianship in the region, are also described.*

Keywords: *Scientific Library of SBU, library history, Library Encyclopedia of Kharkiv Region, university libraries, Kharkiv region, librarianship.*

Історія – це фундамент, на якому будується майбутнє, а її збереження є ключовим завданням для кожної установи. Бібліотеки закладів освіти, як осередки знань, відіграють у цьому особливу роль, адже вони не лише накопичують, а й фіксують та передають історичний досвід поколінь.

Науковій бібліотеці Державного біотехнологічного університету нині чотири роки, однак її історія має набагато старіші корені. Унікальність бібліотеки полягає в тому, що вона є результатом об'єднання чотирьох самостійних книгозбірень: Наукової бібліотеки Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. Петра Василенка (НБ ХНТУСГ), Фундаментальної бібліотеки Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва (ФБ ХНАУ), Інформаційно-бібліотечного центру Харківської державної зооветеринарної академії (ІБЦ ХДЗВА) та Наукової бібліотеки Харківського державного університету харчування та торгівлі (НБ ХДУХТ). Це робить НБ ДБТУ водночас і наймолодшою, і однією з найстаріших бібліотек ЗВО Харківщини.

Минувшина чотирьох бібліотек, кожна з яких творила свою окрему історію у складі вишів Харкова, стала основою літопису НБ ДБТУ, у якому кожна книгозбірня продовжує жити в одному спільному академічному просторі, зберігаючи не лише фонди, а й традиції, досвід, долі працівників та поколінь читачів. Реорганізація перетворила бібліотеку не лише адміністративно, а й стала важливим кроком до збереження та переосмислення бібліотечної спадщини.

Отже, витоки об'єднаної бібліотеки починаються з XIX ст. У 1816 році в передмісті Варшави Маримонті (Польща) було засновано

Головну школу хліборобства, яка згодом, у 1921 році, стане Харківським інститутом сільського господарства і лісівництва, а потім, у 2002-му, – Харківським національним аграрним університетом ім. В. В. Докучаєва. Фундаментальна бібліотека ХНАУ, заклавши перші цеглини в нашу спільну спадщину, пройшла шлях від перших 250 примірників книг польською, німецькою та французькою мовами до сучасного інформаційного центру з фондом майже 611 тис. примірників.

Паралельно, у тому ж XIX ст., потужну сторінку нашої історії почали писати бібліотеки двох ветеринарних навчальних закладів: Харківського ветеринарного училища, створеного 1851 року, яке у 1873 році стало Харківським ветеринарним інститутом (ХВІ), та Харківського землеробного училища (1856 р. заснування), яке у 1932 році стало Харківським зоотехнічним інститутом (ХЗІ). Об'єднання бібліотечних ресурсів ХВІ та ХЗІ у 1960 році стали основою бібліотек Харківського зооветеринарного інституту (ХЗВІ), а з 2001-го – ХДЗВА. Інформаційно-бібліотечний центр академії з книжковим фондом 212,5 тис. друкованих документів був потужним носієм знань та традицій ветеринарної освіти та науки Слобожанщини.

На початку XX ст., у 1930 році, свою історію розпочала бібліотека Харківського інституту механізації і електрифікації сільського господарства, згодом – ХНТУСГ ім. Петра Василенка. Основою її книжкового фонду спочатку були приватні колекції підручників та навчальних посібників та видання перших викладачів інституту з теорії машин, тракторів, комбайнів. Протягом дев'яти десятиліть НБ ХНТУСГ накопичила більше 366 тис. документів, що стосуються різних напрямків сільськогосподарських та технічних наук, забезпечуючи інформаційні потреби студентів та науковців у галузі сільськогосподарського машинобудування та інженерії.

З 1967 року свою сторінку в літописі почала писати ще одна бібліотека, віддзеркалюючи розвиток закладу вищої освіти громадського харчування (від інституту до академії, потім – університету) – Харківського державного університету харчування та торгівлі. Фонди НБ ХДУХТ (299,6 тис.) формувалися як універсальне зібрання з акцентом на харчову промисловість, товарознавство, експертизу товарів і послуг та суміжні галузі.

Кожна з чотирьох бібліотек мала власний голос і обличчя, які не мали загубитися в адміністративній трансформації. Їхня історія – це більше, ніж хронологія, фонди чи статистики. Це живі нитки пам'яті, які

зшивали покоління викладачів, студентів та бібліотекарів навколо спільної справи – збереження та передання знань. Нині НБ ДБТУ стала спадкоємицею їхніх традицій, досвіду, цінностей. Ми не просто фіксуємо факт об'єднання – ми зберігаємо імена, сенси, невидиму, але потужну силу професійного тяжіння. Ця історія – частина масивного літопису бібліотечної справи Харківщини, яка гідна залишитися в пам'яті майбутніх поколінь. Тому в бібліотеці було прийнято рішення започаткувати проєкт «Історія НБ ДБТУ», який можна знайти на сайті в розділі «Проєкти». Метою проєкту є збереження та популяризація історичної спадщини Наукової бібліотеки університету, прагнення зберегти витоки, які стали основою сьогодення. Проєкт покликаний зафіксувати та представити ключові етапи розвитку бібліотеки, а також показати її роль у формуванні освітнього та наукового простору. Це дає змогу не лише увічнити минуле, а й підкреслити важливість бібліотеки як сучасного інформаційного центру.

Проєкт «Історія НБ ДБТУ» складається з кількох тематичних розділів, які разом створюють повну картину створення і розвитку бібліотеки. Значна частина проєкту присвячена роботі бібліотеки в умовах воєнного стану з 2022 року. Цей розділ містить інформацію про руйнування приміщень, наслідки атак та зусилля колективу з ліквідації пошкоджень та збереження фондів. Окремими частинами висвітлюються історії бібліотек-попередниць книгозбірні. Це дозволяє простежити їхній внесок у спільну спадщину. Насамкінець, проєкт містить розділ «Історія НБ ДБТУ в особах», присвячений керівництву та співробітникам, які своєю працею формували обличчя бібліотеки та її цінності.

Робота над проєктом триває, відбувається підготовка персоніфікованих статей, аналізуються згадування у засобах масової інформації, здійснюється перевірка фактів, відбір світлин, перегляд і узагальнення заходів, у т. ч. загальноуніверситетських та культурно-просвітницьких, які висвітлювали діяльність бібліотек на допомогу навчальному, науково-дослідницькому та виховному процесів ЗВО тощо.

З метою популяризації історії бібліотеки за межами університету було прийнято рішення долучитися до регіонального проєкту «Бібліотечна енциклопедія Харківщини». На цій інтегрованій платформі систематизовано інформацію про бібліотечну справу і суміжні галузі. Розширюючи український професійний сегмент в інформаційному просторі, ресурс є важливим інструментом, що увічнює внесок бібліотек регіону в розвиток освіти та культури [1]. Готуючи матеріали для

енциклопедії, ми створили цілісний літопис, до якого увійшло п’ять окремих статей (про кожну з чотирьох об’єднаних бібліотек та про новостворену НБ ДБТУ). Саме Бібліотечна енциклопедія Харківщини виступає потужною платформою, що інтегрує ці історії в доступний ресурс та забезпечує їх збереження для майбутніх поколінь.

Отже, фундаментом історії Наукової бібліотеки ДБТУ, де кожна цеглинка має значення, є статті «Фундаментальна бібліотека Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва» [2]; «Інформаційно-бібліотечний центр Харківської державної зооветеринарної академії» [3]; «Наукова бібліотека Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка» [4]; «Наукова бібліотека Харківського державного університету харчування та торгівлі» (статтю 2016 року заново відредаговано) [5]; «Наукова бібліотека Державного біотехнологічного університету» [6]. У кожній з публікацій акцентовано увагу на історії створення, специфіці фондів бібліотек, зміні статусу внаслідок об’єднання. Енциклопедичні статті – це форма культурної пам’яті, що залишається навіть тоді, коли змінюється структура чи назви закладів. Наш підхід – зберегти кожну історію бібліотеки окремо, але показати їх єдність у новій інституції. Усі статті мають спільне гіперпосилання до статті «Наукова бібліотека Державного біотехнологічного університету» [5], а також містять нагадування про нормативні документи, що підтверджують правонаступність вказаних історій. Також кожна стаття має гіперпосилання на ресурс «Проєкт Історія НБ ДБТУ», де більш детально розглядається історія бібліотеки. До переліку гіперпосилань також додано посилання на сайт НБ ДБТУ, електронні ресурси, сторінки у соціальних мережах. Додаткові джерела стануть у нагоді всім, хто бажає ознайомитися з історією книгозбірні у ширшому форматі.

Об’єднання чотирьох бібліотек в єдину структуру НБ ДБТУ створило унікальний прецедент, де молода установа є водночас носієм як вікових традицій, так і нових знань. Це злиття не призвело до втрати індивідуальності, а, навпаки, стало основою для нового, потужного академічного простору. Проєкт «Історія НБ ДБТУ» та співпраця з Бібліотечною енциклопедією Харківщини відіграють ключову роль у збереженні колективної пам’яті, спадкоємності поколінь. Вони забезпечують не лише архівацію фактів, а й передачу сенсів, досвіду та цінностей для майбутніх поколінь, підтверджуючи правонаступність та увіковічуючи внесок кожної з бібліотек-попередниць.

Список бібліографічних посилань

1. Бібліотечна енциклопедія Харківщини : регіональний корпоративний проєкт / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. URL: http://libenc.korolenko.kharkov.com (дата звернення: 12.10.2025).
2. Кандаурова О. Д., Рибальченко О. М. Фундаментальна бібліотека Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва // Бібліотечна енциклопедія Харківщини : регіональний корпоративний проєкт / Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка. Дата публікації: 07.10.2025. Харків, 2025. URL: https://surl.li/fjhdej (дата звернення: 12.08.2025).
3. Рибальченко О. М., Свириденко Г. В. Інформаційно-бібліотечний центр Харківської державної зооветеринарної академії // Там само. Дата публікації: 24.09.2025. Харків, 2025. URL: https://surl.li/xyhdtd (дата звернення: 12.08.2025).
4. Рибальченко О. М., Наугольнова Н. Г. Наукова бібліотека Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка // Там само. Дата публікації: 21.10.2025. Харків, 2025. URL: https://surl.li/oktqha (дата звернення: 12.08.2025).
5. Бакуменко Л. Г. Наукова бібліотека Харківського державного університету харчування та торгівлі // Там само. Дата публікації: 26.09.2016. Оновлено: 22.06.2020. Харків, 2020. URL: https://surl.li/bmvkby (дата звернення: 12.08.2025).
6. Рибальченко О. М., Наугольнова Н. Г. Наукова бібліотека Державного біотехнологічного університету // Там само. Дата публікації: 12.08.2020. Харків, 2020. URL: https://surl.li/ingpnx (дата звернення: 12.08.2025).

УДК 929:37.091.8-055.2]:378.4:62(477.83-25)Львівська_політехніка](045)

БІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В БІБЛІОТЕЦІ ЗАДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НА ПРИКЛАДІ ЖИТТЄПИСІВ ЖІНОК-ВИПУСКНИЦЬ ЛЬВІВСЬКОЇ ПОЛІТЕХНІКИ

Найда Людмила Вячеславівна,
головний бібліограф Науково-технічної бібліотеки
Національного університету «Львівська політехніка»
Україна, м. Львів

Анотація. *Подано результати дослідження життя і діяльності випускниць Львівської політехніки періоду міжвоєнного двадцятиріччя. Акцент зроблено на постатях студенток-українок Стефанії Гебус-Баранецької та Галини Захарясевич-Липи, які стали відомими художницями, а також Катерини Зарицької – громадської діячки, членкині ОУН. Завдяки вивченню архівних документів представлено докладні*

відомості про їхнє навчання у Львівській політехніці, увиразнено фрагменти життєвого шляху та доповнено новими штрихами їх біографічні портрети. Підкреслено необхідність проведення біографічних досліджень задля збереження історичної пам'яті та історії Львівської політехніки.

Ключові слова: *історична пам'ять, дослідження, випускниці, студентки, Львівська політехніка, біографії.*

Annotation. *The article presents the results of research into the lives and activities of female graduates of Lviv Polytechnic during the interwar period. The focus is on the figures of Ukrainian students Stefania Gebus-Baranetska and Galina Zakharasevich-Lipa, who became famous artists, as well as Kateryna Zaritska, a public figure and member of the OUN. Thanks to the study of archival documents, detailed information about their studies at Lviv Polytechnic is presented, fragments of their life paths are highlighted, and their biographical portraits are supplemented with new details. The need for biographical research to preserve the historical memory and history of Lviv Polytechnic is emphasized.*

Keywords: *historical memory, research, graduates, students, Lviv Polytechnic, biographies.*

Відомо, наскільки важливими для розуміння історії розвитку суспільства є біографічні дослідження. Біографіка, як явище культури і науки, відіграє важливу роль у справі збереження й передачі історичної пам’яті, що як відомо, ґрунтується на подіях і життєписах відомих постатей.

У полі нашої зацікавленості дослідження історії Львівської політехніки, у тому числі біографій випускників та слухачів навчального закладу, які відзначились у різних сферах суспільного життя: науці, політиці, мистецтві. Однією з таких ініціатив є підготовка і випуск біографічного довідника «(Не)Відомі випускники Львівської політехніки». Імена багатьох з них незаслужено забуті, а подекуди і невідомі не тільки університетській спільноті, а й громадськості. Біографічний довідник – це спільна праця Науково-технічної бібліотеки та кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка».

Сьогодні ми зосередимося на випускницях навчального закладу періоду міжвоєнного двадцятиріччя, студентках, які одними з перших вступали на навчання, адже прийом жінок до Львівської політехніки почався лише 1919 року. У центрі уваги – студентки-українки Стефанія Гебус-Баранецька та Галина Захарясевич-Липа, які стали відомими художницями, а також Катерина Зарицька, громадська діячка, членкиня ОУН. Вивчаючи матеріали кожної з біографій, було досліджено багато

різних джерел. Особливістю всієї біографічної літератури про цих доволі відомих осіб були лише короткі згадки про їхнє навчання у Львівській політехніці. Крім цього, у різних джерелах були суперечливі дані, отож для підтвердження або спростування інформації та більш ширшого представлення їх як випускниць навчального закладу потрібно було документальне підтвердження й робота з архівними матеріалами. Фактичні дані не тільки розширили відомості про навчання студенток у Львівській політехніці, а ще й увиразнили картини їхнього життєвого шляху та дозволили додати нові штрихи до біографічних портретів випускниць.

Формування їхнього світогляду відбувалося у складний історичний період творення української національної ідентичності в Галичині. Тут у міжвоєнне двадцятиріччя внаслідок дискримінаційної освітньої політики Польщі українські державні середні школи перебували у складній ситуації. Те саме стосувалося навчання у вищих навчальних закладах [11]. Існували лише деякі приватні навчальні заклади, серед яких перша приватна жіноча гімназія сестер-василіянок, у якій могли навчатися українською мовою та отримати виховання сотні українських дівчат. Для всіх героїнь нашої розповіді ця школа стала важливим осередком, де сформувався їхній світогляд. Галина Захарясевич та Катерина Зарицька успішно закінчили гімназію, а Стефанія Гебус викладала в цьому закладі [10]. Але як по-різному склався їхній життєвий шлях: Стефанія Гебус-Баранецька мала можливість працювати за фахом і творити, зате Галині Захарясевич та Катерині Зарицькій доля приготувала важкі випробування.

Стефанія Гебус-Баранецька (09.12.1905–22.04.1985) – студентка Львівської політехніки (1928–1933), відома художниця-графік, педагогиня, одна з яскравих представниць львівського графічного мистецтва XX ст., авторка понад 300 творчих робіт, переважно екслібрисів, а також вітальних листівок [1]. У 1928 році після закінчення школи мистецтв Стефанія Гебус вступила на загальний відділ Львівської політехніки на відділення рисунку та декоративного живопису. Ще під час навчання на старших курсах протягом 1931–1933 рр. вона також працювала там асистенткою. Після завершення навчання Стефанія розпочала трудову діяльність у Львівській художньо-промисловій школі на посаді викладача рисунку, малярства, графіки і килимарства. У 1947 році продовжила викладацьку роботу на кафедрі композиції на графічному факультеті Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва на посаді старшого викладача. Наприкінці того ж року стає асистентом кафедри композиції графічного факультету і починає працювати над дисертацією, яку потрібно

було завершити у 1949 році. Робота була виконана всього на 65%, але захистити її вона не змогла, оскільки в грудні 1948 року була звільнена [3]. З 1950 року працювала в основному зі школярами, навчаючи малюванню та кресленню, однак не полишала займатися творчістю. Померла художниця 22 квітня 1985 року.

Ім'я та творчість Галини Захарясевич довго залишилися поза межами національного культурного простору. Чому? Всебічно обдарована, вона знала кілька іноземних мов, мала літературні здібності – писала вірші, оповідання та філософські казки. Її мистецький доробок вражає різноманітністю: ілюструвала народні пісні, казки й твори українських класиків, виготовляла вітальні листівки народного та релігійного змісту, виконувала сценічні декорації, а також створювала костюми до вистав. Яскраво проявила себе у техніці розпису по тканині – батику [2].

Галина Захарясевич-Липа (28.04.1910–10.06.1968) – художниця, ілюстраторка, дизайнерка, громадська діячка, студентка Львівської політехніки у 1930–1935 рр. У 1930 році Галина записалася до Львівської політехніки на загальний відділ як вільна слухачка. Навчалась у групі рисунку. У 1933 році, на третьому курсі навчання, у зв'язку з ліквідацією загального відділу Галина Захарясевич звернулась із заявою до деканату архітектурного відділу з проханням зарахувати її на перший курс. Отримавши дозвіл, у 1934/1935 н. р. вона продовжила студії на архітектурному відділі.

У 1935 році за рекомендацією асистента доцентури кафедри моделювання Юзефа Ружиського виїхала на навчання до Віденської школи мистецтв і ремесел [5; 6], де впродовж 1935–1938 рр. навчалася дизайну. Спеціалізувалася на книжковій графіці, опановувала різні техніки, зокрема батик (розпис по тканині). Отримавши диплом з відзнакою, Галина Захарясевич поїхала працювати до Варшави, де упродовж 1938–1942 рр. активно займалася художньою творчістю. Влітку 1943 року Галина з сім'єю переїхала ближче до Львова, на Яворівщину. У її житті почалися важкі випробування, адже її чоловіка – лікаря Юрія Липу визнали «ворогом народу»… Його громадська діяльність, поетична творчість і письменство зруйнували життя й ускладнили долю Галини Захарясевич. Комуністична влада по-звірячому вбила Юрія Липу і надовго розлучила з молодшою донькою Мартою, яку Галина була змушена віддати на виховання чужим людям. Сама ж, остерігаючись подальших репресій, переїхала до Львова, змінила прізвище на дівоче, з яким прожила до кінця життя.

Політична система не тільки не дала Галині Захарясевич можливості розвинути свій талант, а й на довгі роки викреслила її з культурної та мистецької пам'яті українців. Їй нелегко було знайти роботу, проте доля посміхнулася і вона отримала роботу на Львівському промкомбінаті в цеху розпису тканин. Як стверджували очевидці, довелося їй працювати і двірником. В останні роки життя важко хворіла, померла 10 червня 1968 року.

Катерина Зарицька (3.11.1914–29.08.1986) – донька математика, дійсного члена Наукового товариства ім. Шевченка, професора Львівського університету Мирона Зарицького, діячка національно-визвольного руху: членкиня ОУН, зв'язкова Романа Шухевича, організаторка і керівниця Українського Червоного Хреста. Була студенткою Львівської політехніки (1932–1933), відділу земельної та водної інженерії на спеціалізації мірництво [12]. У листопаді 1934 року заарештована за звинуваченням за участь в організації вбивства міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Пєрацького [4]. Отримала 8 років ув'язнення, однак завдяки апеляціям та амністії загальний термін було скорочено до чотирьох.

У травні 1939 року Катерина Зарицька вийшла на волю, а в листопаді того ж року поєднала свою долю з Михайлом Сорокою, з яким познайомилась, перебуваючи у Станіславівській в'язниці. Деякий час, очікуючи народження сина, відійшла від підпільної діяльності і відновила своє навчання у Львівській політехніці на відділі земельної і водної інженерії (1939–1940 рр.). Проте у березні 1940 року вона була заарештована відділом НКВС як активна діячка ОУН. Влітку 1941 року з приходом німців Зарицька опинилася на волі, а коли в 1942 році німецька влада дозволила діяльність деяких вищих навчальних закладів і в Львівській політехніці було організовано Державні технічні фахові курси, Катерина продовжила там навчання. Упродовж 1942–1944 рр. вона навчалася під прізвищем Сорока на інженерно-будівельному відділі за спеціалізацією цивільне будівництво та мірництво [9].

Своє подальше життя вона присвятила підпільній та агітаційній роботі в ОУН та Українській Повстанській Армії (УПА), писала політичні статті під псевдонімом «У. Кужіль». Постійно перебувала під пильним оком працівників НКВС. У вересні 1947 року Катерина Зарицька була засуджена за участь в «антирадянській націоналістичній організації» ОУН і 25 років провела в тюрмах та таборах суворого режиму. На волю вийшла

у вересні 1972 року із забороною проживати не лише у Львові, а й в усій Західній Україні. Померла 29 серпня 1986 року.

Окрім публікації біографічних статей у довіднику «(Не)Відомі випускники Львівської політехніки», нами підготовлено матеріал для сайту університету в рубриці «Хроніки Львівської політехніки» [7], взято участь у заходах, організованих Інститутом біографічних досліджень НБУВ, у т. ч. при відзначенні Дня біографа на каналі «Biography. Біографіка. Біографістика» на платформі ютуб [8].

Отже, на прикладі цільового вивчення архівних документів, опрацювання джерел, присвячених життю і діяльності випускниць Львівської політехніки, і написання їхніх біографій ми бачимо, яку роль можуть відігравати дослідження в бібліотеці не тільки задля збереження національної пам'яті, а й втілюватися у різних формах популяризації життєписів відомих постатей минулого. Потреба виконання біографічних студій набуває актуальності сьогодні при необхідності протистояти випробуванням, пропагуючи важливі гуманістичні цінності, порівнюючи долі людей минулого і сучасників.

Список бібліографічних посилань

1. В'юник А. А. Стефанія Гебус-Баранецька. Київ, 1968. 55 с.
2. Галина Захарясевич-Липа: спомин про мисткиню / упорядник Д. Сапіга. Львів, 2021. 122 с.
3. Гебус-Баранецька Стефанія Мефодіївна : особова справа // Львівський обласний архів, ЛДІПДМ. Том 2. С. 118–215.
4. Дело по расследованию убийства министра Перацкого членами ОУН. Рава-Русское поветовое управление государственной полиции // ДАЛО (Державний архів Львівської області). Ф. 220. Оп. 1. Спр. 188. Арк. 69.
5. Личное дело Захариясевич Гелены Марьи // ДАЛО (Державний архів Львівської області). Ф. 27. Оп. 5. Спр. 5823. 7 арк.
6. Там само. Спр. 5818. 6 арк.
7. Найда Л. Галина Захарясевич – слухачка Львівської політехніки // Національний університет «Львівська політехніка» : сайт. URL : https://lpnu.ua/news/halyna-zakhariasevych-slukhachka-lvivskoi-politekhniky (дата звернення: 19.06.2025).
8. Найда Л. (Не)Відомі випускники Львівської політехніки: Галина Захарясевич-Липа // YouTube. Biography. Біографіка. Біографістика. URL : https://www.youtube.com/watch?v=YyGH9P3WQIo&t=3s (дата звернення: 15.09.2025).
9. Онишко Л. «Нам сонце всміхалось крізь ржавії грати...». Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі : монографія. Торонто ; Львів, 2007. 912 с. URL: https://surl.li/ybsmup (дата звернення: 19.06.2025).

10. Пропам’ятна книга гімназії Сестер Василіанок у Львові ; [редактор В. Лев]. Нью-Йорк : Наукове Товариство ім. Шевченка, 1980. URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24859/file.pdf (дата звернення: 19.06.2025).

11. Руда О. Розвиток освітніх процесів у Львові (1923–1939) // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. 2015. Випуск 16. С. 221–235. URL: https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/21.pdf (дата звернення: 19.06.2025).

12. Список студентів (різні факультети) 1932/33 навч. р. Львівський політехнічний інститут // ДАЛО (Державний архів Львівської області). Ф. 27. Оп. 5. Спр. 18878. Арк. 40.

УДК 027.54(477.74-25)ОННБ:[004.8:[002.1+930.25]](045)

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ОДЕСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ЗА ДОПОМОГОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Дячков Денис Миколайович,
бібліотекар І категорії
відділу створення та організації електронних ресурсів
Одеської національної наукової бібліотеки;
Аратовський Олег Сергійович,
бібліотекар ІІ категорії
відділу створення та організації електронних ресурсів
Одеської національної наукової бібліотеки
Україна, м. Одеса

Анотація. *Взаємодія бібліотекарів та ШІ створює синергію, яка дозволяє бібліотекам розвиватися та залишатися актуальними в цифровому просторі. Висвітлено застосування технологій штучного інтелекту Одеською національною науковою бібліотекою у процесах оцифрування фондів, розпізнавання текстів, цифрової реставрації, промоції та удоступнення інформації. Розглянуто використання сучасних цифрових інструментів і соцмереж для популяризації культурної спадщини та підкреслено роль бібліотекаря як навігатора в інформаційному середовищі.*

Ключові слова: *Одеська національна наукова бібліотека, культурна спадщина, оцифрування, штучний інтелект, збереження документів, промоція, соціальні мережі, медіапростір.*

Annotation. *The interaction between librarians and AI creates synergy that allows libraries to develop and remain relevant in the digital space. The article highlights the use of artificial intelligence technologies by the Odessa National Scientific Library in the processes of digitizing collections, text recognition, digital restoration, promotion, and information access. It examines the use of modern digital tools and social networks to promote cultural heritage and emphasizes the role of librarians as navigators in the information environment.*

Keywords: *Odessa National Scientific Library, cultural heritage, digitization, artificial intelligence, document preservation, promotion, social networks, media space.*

Одеська національна наукова бібліотека – одна з найстаріших і найбільших книгозбірень України (1829 р.), у фондах якої зберігається понад 5,5 млн документів. Унікальні фонди стародруків, рукописів, рідкісних видань і картографічних матеріалів становлять важливу частину національної культурної спадщини. Бібліотека активно займається оцифруванням документів зі свого фонду, забезпечує доступ до електронних ресурсів і виступає культурно-освітнім центром міжнародного рівня.

У цифрову еру бібліотеки перетворюються на сучасні інформаційні центри. Завдяки штучному інтелекту та цифровізації вони долають виклики зростання обсягів інформації, забезпечують швидкий доступ до інформації, ефективно зберігають унікальні документи. Штучний інтелект відкриває нові можливості для бібліотек. Він автоматизує процеси, прискорює створення метаданих, оцифрування та розпізнавання текстів, забезпечує персоналізований пошук, крім того, допомагає реставрувати документи, тобто відновлювати цифрові копії, підвищуючи ефективність бібліотечних послуг [2].

У відповідь на потреби часу та суспільства в електронних сервісах в ОННБ було створено відділ електронних ресурсів як спеціалізований підрозділ, що займається оцифруванням документів, створенням електронних колекцій і забезпеченням доступу до них. Завдяки його діяльності користувачі отримують можливість працювати з унікальними матеріалами в режимі онлайн. Робота відділу спрямована на збереження документальної спадщини шляхом створення цифрових копій. Це дозволяє не лише зберегти матеріали для нащадків, але й зробити їх доступними для дослідників у будь-якій точці світу. Важливим аспектом роботи відділу є інтеграція електронних ресурсів ОННБ у міжнародне цифрове середовище, що сприяє популяризації української культури на світовому рівні.

Оцифрування фондів – це ключ до збереження унікальних і рідкісних видань, які можуть бути втрачені або пошкоджені. Створення

цифрових копій гарантує їхню доступність і збереження для майбутніх поколінь. Показники оцифрованих копій з фондів ОННБ наведено на рисунку.

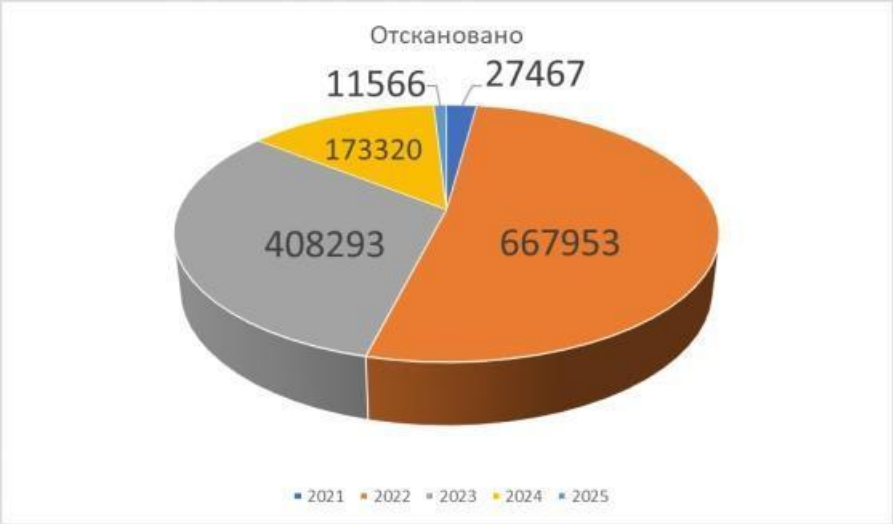

Рис. Показники оцифрованих копій з фондів ОННБ

Повномасштабне вторгнення Росії загострило виклики для збереження культурної спадщини. З лютого 2022 року ОННБ здійснює інтенсивну цифровізацію рідкісних видань та архівів, що дозволило збільшити колекцію страхового фонду на 1,4 млн зображень і забезпечити збереження облікових документів.

Оцифрування є першим і найважливішим етапом збереження інформації. Воно передбачає створення цифрових копій паперових документів за допомогою спеціальних пристроїв. Якщо раніше це робилося шляхом сканування, то сьогодні все активніше використовуються сучасні цифрові камери зі штучним інтелектом. Наприклад, камера Sony a7CR дозволяє отримувати зображення високої роздільної здатності з мінімальними втратами якості. Водночас сканери CZUR обладнані алгоритмами AI, які автоматично вирівнюють сторінки, видаляють тіні та інші спотворення. Це значно підвищує якість кінцевого результату та скорочує час обробки документів. Таким чином, процес оцифрування стає не лише швидшим, але й набагато ефективнішим та якіснішим. Однією з ключових технологій у сфері оцифрування є OCR (Optical Character Recognition), яка дозволяє перетворювати зображення друкованих і рукописних текстів у редагований формат. Це відкриває нові

можливості: текст можна копіювати, редагувати, індексувати й робити доступним для пошуку. Сучасні системи OCR із використанням ШІ розпізнають складні шрифти й пошкоджені документи, зберігаючи структуру та форматування сторінок. Алгоритми цифрової реставрації видаляють дефекти, коригують контраст і відновлюють втрачені фрагменти, надаючи нове життя унікальним матеріалам.

Сучасна бібліотека не лише оцифровує фонди, а й популяризує їх серед користувачів, використовуючи цифрові інструменти з елементами ШІ. Для створення постерів, інфографіки та анонсів застосовуються Canva й VistaCreate, для 3D-моделювання приміщень, історичних об'єктів і віртуальних екскурсій – Blender, а для монтажу відео та цифрових сторітелінгів – CupCut.

Цифрові інструменти забезпечують створення естетичного й доступного контенту, адаптованого до різних аудиторій. Він виконує комунікативну функцію, передаючи історичний контекст у зрозумілій інтерактивній формі. На офіційній фейсбук-сторінці відділу популяризується історія ОННБ через медіаконтент, у якому «оживають» ключові постаті: Мальвіна Пфейфер – перша жінка-бібліотекарка, архітектор Федір Нестурх, а також символічні персонажі, як-от Геродот і пам'ятник Книголюбу. Такі публікації емоційно залучають аудиторію, стимулюють інтерес до історії бібліотеки, її фондів і персоналій, роблячи науку та культуру ближчими й зрозумілішими.

Постійне підвищення кваліфікації бібліотекарів є необхідним в умовах швидкого розвитку технологій. Співробітники ОННБ беруть участь у тренінгах і воркшопах із цифрових технологій та ШІ, що сприяє впровадженню інновацій в практику. Прикладом є воркшоп «Як зекономити 100+ годин на рік завдяки ШІ», що демонструє практичну ефективність таких рішень. ШІ не замінює бібліотекаря, а доповнює його роботу. Роль фахівця трансформується від зберігача знань до навігатора в інформаційному просторі, що сприяє розвитку критичного мислення й медіаграмотності користувачів. Синергія людини та ШІ забезпечує розвиток бібліотек у цифрову епоху.

Штучний інтелект є важливим інструментом у розвитку бібліотек. Він дозволяє зберігати культурну спадщину, зробити її доступною, підвищувати ефективність роботи та створювати новий рівень взаємодії з користувачами. Використання ШІ у поєднанні з професійними знаннями бібліотекарів відкриває нові можливості для науки, освіти та культури.

ОННБ демонструє, що традиції та інновації можуть гармонійно поєднуватися, формуючи модель сучасної бібліотеки, яка зберігає минуле й водночас дивиться у майбутнє.

Список бібліографічних посилань

1. Інформаційні технології : словник термінів. Київ : Держспоживстандарт України, 2005.
2. ДСТУ ISO/IEC 2382-34:2003. Штучний інтелект. Нейронні мережі (ISO/IEC 2382-34:1999, IDT). Чинний від 01.10.2004. [Б. м.], 2005. IV, 20 с.
3. Пам'ятки писемності та культури: вивчення, збереження, популяризація : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, Одеса, 11–12 грудня 2024 р. Одеса, 2025. 230 с. URL: https://odnb.odessa.ua/img/novini_2024/4820/pampisemnosti.pdf (дата звернення: 04.06.2026).
4. Winters J. AI Meets Archives: The Future of Machine Learning in Cultural Heritage // Clir News. 21.10.2024. С. 1–4. URL: https://www.clir.org/2024/10/ai-meets-archives-the-future-of-machine-learning-in-cultural-heritage (дата звернення: 14.10.2025).
5. Fleischhacker D., Kern R. & Göderle W. Enhancing OCR in historical documents with complex layouts through machine learning // International Journal on Digital Libraries. 2025. Volume 26, article number 3. DOI: https://doi.org/10.1007/s00799-025-00413-z (дата звернення: 04.06.2026).
6. Bernasconi E., Ferilli S. Enhancing Symbol Recognition in Library Science via Advanced Technological Solutions // MDPI. 07.02.2025. С. 1–8. URL: https://www.mdpi.com/2078-2489/16/2/119 (дата звернення: 14.10.2025).

УДК 069:929](477.54-22)]:1-051(477)(092)Сковорода]:02](045)

КНИГИ ВІЙНИ: СКОВОРОДІАНА

Ярміш Ганна Петрівна,
завідувач науково-освітнього відділу
Національного літературно-меморіального
музею Г. С. Сковороди
Україна, с. Сковородинівка Харківської обл.

Анотація. *Розповідається про книги, приурочені до 300-ї річниці від дня народження Григорія Сковороди, яка відзначалася 2022 року. Початок російсько-української війни, влучання рашистської ракети у приміщення музею Г. Сковороди не зупинили видавничу діяльність, а спонукали до значного підвищення інтересу до творчості філософа. Дослідники розкрили його образ не лише за стандартними*

відомостями, але подали його як людину, що озвучила Закони Всесвіту, розкрила шанси особистості для розвитку в культурній сфері; дослідили Сковороду – алхіміка та чарівника, який бореться зі злом та передбачає перемогу України.

Ключові слова: *Сковорода Г. С., філософія, самопізнання, алхімія, любов, мудрість, Перемога.*

Annotation. *The article talks about the books dedicated to the 300th anniversary of the birth of Hryhoriy Skovoroda, which was celebrated in 2022. The beginning of the Russian-Ukrainian war, the hit of an enemy missile into the premises of the Hryhoriy Skovoroda museum did not stop the publishing activity, but prompted a significant increase in interest in the work of Hryhoriy Skovoroda. The researchers revealed the image of the philosopher not only according to standard information, but presented him as a person who voiced the Laws of the Universe, revealed the chances of an individual for development in the cultural sphere; they studied Skovoroda - an alchemist and a wizard who fights evil and predicts the Victory of Ukraine.*

Keywords: *Skovoroda G. S., philosophy, self-knowledge, alchemy, love, wisdom, Victory.*

Григорій Сковорода – знакова особистість у розвої української культури та національної ідентичності. 2022-й був роком 300-річчя від дня народження Григорія Варсави Сковороди. Планувалося проведення визначних подій, проте зловісний ранок 24 лютого призупинив заплановане, а пізній вечір 6 травня сколихнув прогресивну світову громадськість. І постать Сковороди, його творчість спонукала до нових досліджень. Саме в слові з новою силою постав образ українського Першорозума.

Про це зазначає в слові до читача унікального ювілейного видання «СковороДАР. Життя, творчість спадок : збірка творів» укладач і перекладач Назар Федорак: «Уночі проти 7 травня ворог застосував ракету вартістю кілька мільйонів, аби завдати удару по будівлі музею Григорія Сковороди… Справжня мета – стерти, зруйнувати культуру та свідомість, мораль і духовність, винищити те, що робить нас інакшими – такими, що не дають поневолити себе й не прагнуть неволити інших… ми одностайно вирішили: цій книзі бути! Якщо ворог так прагне знищити наше духовне коріння, то ми маємо зробити все, щоб уберегти й відродити його вповні». Книга наповнена стильними модерними малюнками Катерини Перепелиці, серію яких розпочинає скульптура Григорія Сковороди, що лишилася неушкодженою після ракетного удару по музею і стала одним із символів нескореності духу української нації. Крім цікавих ілюстративних малюнків до творів Варсави, у книзі вміщені світлини музейних експонатів. У 2024

році Назар Федорак упорядкував «Місяцеслов за Сковородою. Для читання на щодень», видрукуване у видавництві «А-ба-ба-га-ла-ма-га».

Для безкоштовного розповсюдження була видрукувана книга «Сковорода і Ми», в якій вміщено статті 40 авторів, що писали не лише про Г. Сковороду, а про власні переживання, про власні ідейні пошуки, про власні мрії, про «філософію любові», «філософію свободи», «філософію щастя», «філософію серця» – про все, на що надихав і надихає геній Григорія Сковороди, саме в роки війни. Авторів об'єднав Григорій Савич. На мою думку, найвлучніше висловилася про Варсаву психологиня Дзвенимира Зьома: «Йому часто приписують різні статуси…: філософа, вчителя, езотерика, мислителя, просвітителя – це має місце бути, та лише частково. Бо описати такого рівня Людину Світу – мови не вистачить… він озвучив Закони Всесвіту, Божі Закони, які не підлягають сумнівам. …Григорій Сковорода передав їх нам для збагачення не лише нашої, а й світової культури» [1, с. 52]. Радує, що на сьогодні книжкова сковородіана цікавить думаючу українську молодь.

У книзі «Сковорода. Самовладання» Тарас Лютий розкриває постать філософа на тлі складних процесів в історії України, адже Варсава є свідком втрати Гетьманщиною автономії та її перетворення на провінцію в умовах експансії Російської імперії [4]. За таких умов інтелектуальна місія Сковороди полягала у створенні філософського проєкту формування особистості, розрахованого на тих, хто готовий до самовладного існування, Ідея самовладання Сковороди виростає з вчення про самопізнання та споріднену працю, адже кожна особа здатна розпізнати отримані від Бога таланти, знайти себе у світі, самореалізуватися та здобути щастя. Автор розглядає цілу низку сковородинських тем: основні віхи біографії Сковороди, засади його ідентичності та на чому стоїть його вкоріненість в українській культурі, мова філософа, стосунок до української релігійної та літературної барокової традиції та ін. А в передмові автор згадує про сковородинівський музей під час його приїзду до комплексу філософа: «…панував звичайнісінький літній затишок. Якби тишу погожої днини не полохали віддалені вибухи артилерії, можна було б подумати, ніби ніщо не здатне втрутитись у цей святий спокій. Але підійшовши ближче, ми побачили залишки згарища… видовище гарива більше нагадувало не уразу, а щось величне, подобу міфічного птаха Фенікса, здатного повсякчас відроджуватися з попелу… Для Сковороди це був один з найвеличніших символів осмислення вічності… й обожнювався з воскресінням Христа» [4, с. 274]. Споглядання території меморіального

комплексу викликали в автора алюзії барокової символіки Сковороди: сонце, яблуневий сад, наповнений достиглими плодами. Згадані символи вічності, відродження, невмирущості невпинно спадають на думку в цьому сокровенному місці.

«На вічний спомин та з побажанням успіхів у многотрудній праці на ниві поширення ідей та вчення геніального сина України» книгу «Феномен Григорія Сковороди і сковородиністика на позвах часу» надіслали музеєві автори Віталій Шевченко та Михайло Чайковський.

У книзі «Григорій Сковорода: джерела мудрості», що вийшла в серії «Скарби християнської мудрості», Богдан Завідняк проводить порівняльний аналіз містичних, схоластичних та гуманістичних джерел філософії Григорія Сковороди; висвітлює вплив на становлення нашого мудреця трактатів Філона Олександрійського, Ареопагітика, Рішара Сен-Вікторського; співставляє спільні мотиви моральної філософії українського мислителя та творчої спадщини італійця Франческо Петрарки. Богопізнання в любові Григорія Сковороди розглядається як любов до Бога. «Що дає основу? – Любов. Що творить? – Любов. Що зберігає? – Любов. Любов. Що дає насолоду? – Любов. Любов, початок, у тобі ж кінець» [2, 277]. «Якщо хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю». Б. Завідняк слушно зазначає: Сковорода має «декілька лиць», «його знають як співця "Саду Божественних пісень" та повчальних байок, але як мислитель у світі академічної філософії для багатьох він ще малозрозумілий і малооригінальний» [2; 6], і зауважує, що причиною цього є мова, яка мало нагадує сучасну українську Крім того, Сковорода в епістолярній та поетичній творчості послуговується латиною. В оригіналі твори філософа досліджують висококваліфіковані фахівці.

Досить цікавою є книга Костянтина та Михайла Родигіних «Алхімія Григорія Сковороди» [5]. Самі ж автори запитують, що таке алхімія Григорія Сковороди, як і чому вона можлива? Перший погляд, профанний та стереотипний: нонсенс. Де Сковорода, а де алхімія? Де темні таємничі склепіння фаустовських чертогів, а де простацькі «сопілка і вівця», що «дорожчі царського вінця»? Сковорода прямим текстом висловився проти «роблення золота». Однак Григорій Савич закликав не зупинятися на буквальних прочитаннях, а з видимого пізнавати невидиме. І саме тут на рівні символів та емблем перед нами розкривається це дивовижне явище, таємнича алхімія Григорія Сковороди, де і загадкове мистецтво Гермеса, і невловний, наче Меркурій, український філософ-мандрівник виявляються не такими, якими здавалися при поверхневому розгляді; де безодня

прикликує безодню, а таємниця сама поглядає на шукача з непізнаних і незбагненних глибин…

Книга містить сім розділів, у яких розглядається епоха Григорія Сковороди; мислитель у часі, просторі та суспільній свідомості; натурфілософія, природознавство та алхімія у творах Сковороди; алхімічні ідеї, принципи та символи сковородинської творчості; емблематика, символотворчість і «таємновідництво» філософа; алхімічна компонента української наукової традиції. У післямові «Григорій Сковорода та філософський камінь» автори знайшли понад десяток різновизначень Варсави. Розмаїття інтерпретацій свідчить про багатогранний та контраверсійний характер творчого доробку Сковороди, створеного на зламі епох, на межі середньовічної та новочасної філософських традицій, у примірках барокового проєкту всезагального селективного синтезу. Звідси і «античернече чернецтво», і «антимасонське масонство», і «антиалхімічна алхімія» [5, с. 279]. Знаково, що книга підписана до друку в день 300-ліття філософа.

На землю українську прийшли реальні зловісні почвари, на боротьбу з якими, об’єднані спільною метою, піднялися героїчні захисники і захисниці. Владислав Івченко у книзі «Імені Сковороди» розкрив зовсім неочікуване бачення боротьби з ворогом. Боєць тероборони Олександр Вишня за дивних обставин потрапляє до лав Окремого мобільного загону ментального захисту. Він стає бійцем, що займається пошуком і знищенням чудовиськ. Загін носить ім’я Григорія Савича Сковороди, який був, на думку автора, першим відомим українським мисливцем за чудовиськами. Твір зовсім не науковий, власне жодного документального факту. Тільки фентазі. Але твір наповнений героїкою перемог, болем втрат, вірою у ПЕРЕМОГУ. Знаємо: і Сковорода, і його учень Михайло Ковалинський бачили пророчі сни. Спогадом зі сну закінчується й роман.

Унікальним виданням є «Байки Харківські» у двох книгах, де Лілія Сало виготовила макет та адаптувала текст шрифтом Брайля. Гарним подарунком для дітей було видання «Байок Харківських», підготовлене харківським видавництвом «Віват». Цю яскраву пізнавальну книгу надруковано молдовською, болгарською, румунською, вірменською мовами.

Список бібліографічних посилань

1. Григорій Сковорода і Ми / упорядник Олесь Доній. Київ : Саміт-Книга, 2022. 224 с.
2. Завідняк Б. Григорій Сковорода: джерела мудрости. Львів : Місіонер, 2023. 344 с. (Серія «Скарби християнської мудрості»).
3. Івченко В. Імені Сковороди. Київ : Темпора, 2023. 460 с.
4. Лютий Т. Сковорода. Самовладання. Київ : Темпора, 2022. 632 с.
5. Родигін К., Родигін М. Алхімія Григорія Сковороди. Київ : Видавництво Руслана Халікова, 2022. 419 с.
6. СковороДАР. Життя, творчість спадок: збірка творів / укладач Н. Федорак ; переклад з давньоукраїнської Н. Косенко, Н. Федорака. Харків, 2022. 416 с.

УДК 069:7](477.411)"2022/2025"(091)(045)

НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ МИСТЕЦТВ ім. БОГДАНА ТА ВАРВАРИ ХАНЕНКІВ ЗА УМОВ ВОЄННОГО ЛИХОЛІТТЯ (2022–2025 рр.)

Кузьменко Євгеній Олександрович,
аспірант Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського НАН України
Україна, м. Київ

Анотація. *Розглянуто виставково-експозиційну, науково-дослідну, міжнародну, видавничу, культурно-освітню та інформаційну діяльність Музею Ханенків за умов російської військової експансії 2022–2025 рр.*

Ключові слова: *Національний музей мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків, Музей Ханенків, російська військова експансія, вторгнення, війна, колекція, зібрання, робота, виставка, проєкт.*

Annotation. *The article examines the activities of the Khanenko Museum under the conditions of Russian military expansion in 2022–2025: exhibition, research, international, publishing, cultural and educational, and informational.*

Keywords: *The Bohdan and Varvara Khanenko National Museum of Arts, The Khanenko Museum, russian military expansion, invasion, war, collection, gathering, work, exhibition, project.*

Національний музей мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків, або Музей Ханенків – одна з провідних музейних інституцій України, яка офіційно виникла в 1919 році. У 2024 році заклад відзначив 105-ту річницю з часу заснування. Історія музейної колекції, що нині налічує понад 25 тис. од. зб. та є найбагатшим і найрепрезентативнішим зібранням зарубіжного мистецтва в Україні, сягає витоками кінця XIX ст. Вона нерозривно пов'язана з подружжям Богдана та Варвари Ханенків, українських меценатів і колекціонерів [2; 5].

Музей Ханенків – невід'ємна складова частина, перлина національного та світового культурного надбання, важливий елемент національної безпеки у контексті формування національної, історичної пам'яті та свідомості, тому його діяльність на сучасному етапі потребує належного наукового опрацювання, осмислення крізь призму подій нинішньої російсько-української війни, передусім, у контексті викликів для музейної спільноти, шляхів їхнього подолання, а також напрямів та перспектив розвитку.

Окреслена проблема, хоча й актуальна, але не знайшла належного висвітлення в спеціальній науковій літературі. Руйнування будівель музею внаслідок атаки 10 жовтня 2022 року розглядали О. Реєнт, Г. Денисенко та ін. [6]. Виставкову діяльність у країнах Європи у воєнний час як складову частину евакуації колекції досліджували Л. Фицик, І. Фицик [7], а культурно-освітню та інклюзивну – О. Кашшай, М. Доценко [3].

Мета роботи полягає в розгляді діяльності Музею Ханенків за умов російської військової експансії 2022–2025 рр. Задля її досягнення необхідно висвітлити проблеми, виклики з якими зіткнувся музей після 24 лютого 2022 року, а також його виставково-експозиційну, науково-дослідну, міжнародну, видавничу, культурно-освітню, інформаційну діяльність.

Зазначимо, що Національний музей мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків, попри випробування воєнного часу, адаптувався до нових умов та плідно продовжує роботу. Упродовж перших місяців вторгнення під час обстрілів столиці й дефіциту матеріально-технічних засобів завдяки підтримці та допомозі МКСК, міжнародних партнерів, організацій його команда на чолі з Ю. Вагановою убезпечила музейну колекцію. Зали Музею Ханенків спорожніли, а їхні фото стали символом викликів, з якими зіткнулася музейна спільнота після 24 лютого 2022 р. [1].

У перші тижні та місяці війни музей продовжував комунікувати з киянами та загалом громадськістю, через дописи в соцмережах «Фейсбук», «Інстаграм», зокрема долучився до всеукраїнської акції «Close the sky» [4]. Наприкінці весни – на початку літа 2022 року музей відновив роботу у форматі екскурсій, лекцій, майстер-класів тощо, у яких центральне місце займали музейний дворик, його мозаїки авторства В. Овчинникова, а також інтер'єри маєтку Ханенків. Головна увага приділялася історії зібрання, будівлі, а також родині Ханенків тощо [1].

До російського вторгнення дворик мав другорядне значення в житті музею. Натомість нині він став одним із найважливіших елементів культурно-освітньої та екскурсійної роботи установи. У серпні 2022 року в залах музею, вперше з 24 лютого, відкрилася виставка сучасного мистецтва «Солдатики: вторгнення», яка мала на меті переосмислити виставковий простір, відрефлексувати нові реалії, виклики [1].

10 жовтня 2022 року через російський ракетний удар по центру Києва будівля музею зазнала пошкоджень, зокрема було вибито вікна й віконні рами, пошкоджено інтер'єри, декор тощо, проте заклад за кілька днів продовжив приймати відвідувачів. Нині наслідки атаки загалом усунуто, але через регулярні ворожі обстріли столиці загроза руйнування зберігається [1; 2; 6–8]. Це грубе порушення міжнародного гуманітарного права: Женевських конвенцій «Про захист жертв війни» (1949–1950 рр.) та Гаазької конвенції «Про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту» (1954 р.), яке можна кваліфікувати як військовий злочин, складову частину політики культурного геноциду.

Упродовж 2023–2025 рр. Музей Ханенків у співпраці з європейськими партнерами реалізував низку виставкових проєктів, зокрема у Литві та Франції (2023–2024 рр.), Польщі й Німеччині (2024–2026 рр.) та ін. [1]. Віховою подією в міжнародній діяльності Музею Ханенків, українсько-французьких відносинах стало проведення у червні–листопаді 2023 року виставки «Біля витоків сакрального образу. Ікони з Музею Ханенків» у Луврі. Вона репрезентувала ханенківську збірку ікон VI–XIII ст. – енкаустичні ікони Пресвятої Богородиці, свв. Іоанна Хрестителя, Сергія та Вакха, Платона й Гликерії з монастиря св. Катерини на Синаї (VI–VII ст.), а також мікромозаїчний образ св. Миколая Чудотворця з Константинополя (XIII ст.). У подальшому ікони досліджувалися в Центрі досліджень та реставрації музеїв Франції [1; 8].

Означені проєкти мали на меті вбезпечити безцінні шедеври та супроводжувалися грунтовними науковими студіями, реставрацією й консервацією тощо. Водночас протягом 2024–2025 рр. у залах Музею Ханенків відбулися виставки голландсько-українського та українсько-французького живопису кінця XIX – середини XX ст., зокрема на особливу увагу заслуговує «Гаага–Київ. Живопис кінця XIX – початку XX ст. з родинних колекцій Гогстедерів та Понамарчуків». Означений проєкт реалізовано завдяки ініціативі нідерландського колекціонера, куратора Музею Бредіуса в Гаазі В. Гогстедера та за участі українських колекціонерів – сім'ї Понамарчуків. У межах виставки можна було ознайомитися з оригінальними творами представників гаазької школи живопису: Й. Негюйса, Й. Аккерінги, братів Марісів та ін., а також з роботами провідних українських митців – С. Васильківського, І. Труша, М. Пимоненка та ін. Загалом експонувалося понад 40 творів мистецтва світового значення. У концепції проєкту акцент зроблено на українсько-нідерландських культурних зв'язках у контексті традицій колекціонування, мистецьких символів. Виставку доповнював гарно ілюстрований, двомовний каталог, у якому подано репродукції картин, опубліковано вітання від мерів Гааги та Києва, статті про зв'язок Музею Ханенків з Нідерландами, гаазьку школу та імпресіонізм, провідні тематичні напрями творчості голландських митців [2].

У контексті науково-дослідної, видавничої діяльності музею варто наголосити, що 2024 року у видавництві «Сафран» побачила світ книга-каталог «Мистецтво Азії та ісламського світу». У чотирьох розділах – мистецтво індуїзму та буддизму, ісламського світу, Китаю, а також Японії – репрезентовано найзнаковіші твори з азійської й ісламської колекцій Музею Ханенків. Означені проєкти були важливою складовою політики культурної дипломатії, мали важливе значення, у контексті зміцнення та підтримки контактів з європейськими державами, інституціями, а також привернення уваги світової спільноти до війни в Україні та російських воєнних злочинів.

Перспективними напрямами розвитку Музею Ханенків залишаються поглиблення та розширення міжнародної діяльності, а саме реалізація спільних виставково-експозиційних, науково-дослідних та реставраційно-консерваційних проєктів. Водночас особливої уваги потребують видавнича (у світлі нових відкриттів) та інформаційна (розробка сучасного сайту)

робота. Проблема має перспективи досліджень за матеріалами інших музейних закладів Києва та України.

Список бібліографічних посилань

1. Вебер Ю. «Музеї повинні визнати…» // Українська правда. Життя. URL: https://life.pravda.com.ua/culture/muzey-hanenkiv-zakinchiv-restavraciyu-305803 (дата звернення: 12.09.2025).
2. Гаага–Київ. Живопис кінця XIX – початку XX ст. з родинних колекцій Гогстедерів та Понамарчуків. Київ, 2024. 60 с.
3. Кашшай О., Доценко М. Виставкова діяльність НМ «Київська картинна галерея» в умовах вторгнення // Вісник НАОМА. 2024. № 2. С. 65–72.
4. Музей Ханенків. «Close the sky». URL: https://www.facebook.com/khanenkomuseum/photos/pb.100064767248610.-2207520000/10160712354279162/?type=3 (дата звернення: 10.09.2025).
5. Олійник О. Г. Музей мистецтв ім. Б. та В. Ханенків Національний // Енциклопедія сучасної України. Київ, 2020. Том 22. URL: https://esu.com.ua/article-70359 (дата звернення: 07.09.2025).
6. Реєнт О., Денисенко Г. Культурна спадщина України в умовах російсько-української війни // Український історичний журнал. 2024. № 6. С. 44–65.
7. Фицик Л., Фицик І. Інтеграція України в культурний простір Європи в умовах повномасштабної війни // ЄІС. 2024. № 29. С. 244–257.
8. Aux origines de l'image sacrée. Dossier de presse. Paris, 2023. 11 p.

УДК 027.7(477.44-25):[908+930.85+001](477.44)](045)

БІБЛІОТЕКА ВІННИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО – ОСЕРЕДОК ФОРМУВАННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Білоус Валентина Степанівна,
директор бібліотеки
Вінницького державного педагогічного
університету ім. Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця

Анотація. *Висвітлено основну місію інституцій національної пам'яті. Акцентовано увагу на ролі бібліотеки як носія культурної спадщини та соціальної пам`яті народу. Підкреслено важливість електронних бібліотечних ресурсів. Наведено*

досвід краєзнавчої діяльності бібліотеки щодо формування та збереження історичної пам`яті, наукового та культурного надбання Вінниччини та зокрема Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського.

Ключові слова: *інституції пам'яті, культурна спадщина, краєзнавча діяльність, бібліотека ВДПУ ім. М. Коцюбинського.*

Annotation. *The article highlights the main mission of institutions of national memory. The attention is focused on the role of the library as a carrier of cultural heritage and social memory of the people. The importance of electronic library resources is emphasized. The experience of the library's local history activities in the formation and preservation of historical memory, scientific and cultural heritage of the Vinnytsia region and in particular the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University is presented.*

Keywords: *institutions of memory, cultural heritage, local history activities, library of the VSPU named after M. Kotsiubynsky.*

Світові тенденції всіх сфер життя та діяльності суспільства сприяють формуванню інформаційного простору, національної та ментальної самоідентифікації, вимагають забезпечення якісного оперативного доступу до культурної спадщини людства. Одним із головних суспільних інструментів збереження культурної спадщини нації, історичної пам'яті та історико-культурної інформації протягом всієї історії людства слугують документно-інформаційні інституції пам'яті. Архівні документи, які зберігаються в архівних, музейних, бібліотечних фондах, є унікальними за змістом, різноманітними за типом та характером і складають невід'ємну частину духовної спадщини українського народу [1].

Діяльність інституцій пам'яті сприяють збереженню, охороні та передаванню майбутнім поколінням унікального ментального надбання, що міститься у культурному, історичному, освітньому, знаннєвому спадку громади, вони відтворюють її специфічні відмінності, котрі ідентифікують місцевих мешканців, викликають незмінний інтерес у дослідників, туристів. Ці окреслені риси становлять соціальну пам'ять громади, а її сховищами та носіями є місцеві бібліотеки, архіви, музеї [5, с. 9].

Серед численних соціальних інституцій, що виконують функції збереження національної пам'яті, особлива роль належить бібліотекам, які покликані збирати, зберігати, науково досліджувати та надавати у суспільне користування історико-культурні джерела, історичні артефакти, що є свідками розвитку суспільства в його багатьох вимірах. Це – своєрідне творення історичних документальних депозитаріїв, що має величезне значення у накопиченні національної пам'яті, це – потужні

акумулюючі посередники між минулим, сучасним і майбутнім. Діяльність інституцій пам'яті інколи подаються через метафори: «скарбниці пам'яті нації», «будинки пам'яті», «сховища пам'яті», «суспільні інститути пам'яті» тощо [7, с. 163]. Саме бібліотеки є джерелами, носіями та хранителями історико-культурного надбання, національної самобутності, соціальної пам'яті народу. Реалії часу перетворили класичні сховища в соціальні інституції, що забезпечують широкий доступ до своїх інформаційних ресурсів, нових знань, надають можливість здійснювати наукові відкриття та впливати на соціально-політичний розвиток суспільства. У бібліотеках формуються історико-біографічні та біобібліографічні ресурси наукового, освітнього, культурно-інформаційного та пізнавального характеру. Вони розбудовуються переважно в розрізі краєзнавства, висвітлення місцевої історії, представлення персоналій відомих і незаслужено забутих земляків [6, с. 270]. З давніх часів бібліотеки були й донині залишаються ознакою культури та цивілізованості суспільства, безцінними скарбницями духовних багатств людства. Почуття поваги до минулого, історичної причетності та відповідальності за нього притаманне кожній людині – це та основа, той фундамент, який дозволяє сьогоднішньому поколінню бути сильними.

Бібліотека Вінницького державного педагогічного університету (ВДПУ) ім. Михайла Коцюбинського – осередок формування та збереження культурного надбання та соціальної пам'яті освітян регіону. Використовуючи традиційні та активно впроваджуючи інноваційні форми роботи, вона формує краєзнавчий фонд, здійснює науково-дослідну та краєзнавчу діяльність, генерує нові знання та ідеї, організовує обслуговування користувачів.

Вивчення історії свого народу, його звичаїв, культури, національних та етнічних проблем свого краю, виховання патріотизму у нової студентської генерації поглиблює зміст краєзнавчої роботи бібліотеки. Краєзнавчий фонд бібліотеки є універсальним за змістом, комплектується з усіх галузей знань та відображає життя Вінницької області. Окрім власне краєзнавчих документів, у бібліотеці зосереджуються видання університету, праці викладачів, а також документи про навчальний заклад. Щорічно фонд поповнюється науковими записками ВДПУ, збірниками матеріалів обласних історико-краєзнавчих конференцій. Персоналії краєзнавців-дослідників подає довідник С. Д. Гальчака «Краєзнавці Вінниччини: Біографії. Бібліографія» [3]. До краєзнавчої тематики

звертаються студенти всіх факультетів, де викладається загальноуніверситетський курс «Етнологія. Етнографія. Народознавство», а також науковці університету, краєзнавці та освітяни регіону. Бібліотека, використовуючи краєзнавчі бібліотечно-бібліографічні ресурси, зосереджує своє зусилля на наданні користувачам інформації про національні, етнічні, природничо-географічні, культурно-історичні, мовні традиції краю.

Бібліотекою підготовлено шість випусків бібліографічних покажчиків наукових праць викладачів ВДПУ ім. М. М. Коцюбинського, які охоплюють публікації за період з 1970 року. Створено своєрідну галерею представників педагогічної еліти, підготувавши низку інформаційних довідників та покажчиків біобібліографічного характеру. Видано довідники «Ювіляри ВДПУ», присвячені викладачам, котрі своєю плідною працею зробили вагомий внесок у справу підготовки вчительських кадрів та розвиток освітянської галузі на Поділлі. Славна когорта яскравих особистостей педагогів гідно представлена виданнями бібліотеки у серії «Педагоги Вінниччини». Біографічні та біобібліографічні краєзнавчі дослідження сприяють процесу збору та обробки документальних та усних джерел, зберігають частину народної пам'яті у процесі накопичення матеріалів для подальших досліджень. Досвід краєзнавчої роботи в бібліотеці висвітлено в брошурі «Краєзнавча робота в бібліотеці ВДПУ».

Велика увага приділяється вивченню історії власне бібліотеки. Працівники багатьох поколінь бібліотеки вздовж десятиліть проводили невтомну й подвижницьку працю, спрямовану на охорону писемної культури нашого народу, відродження духовності та історичної пам'яті. Збільшення суспільного та наукового інтересу до національного культурного надбання України, закономірно призвели до усвідомлення, що пріоритетним напрямом діяльності бібліотек є забезпечення вільного доступу до інформації, формування та збереження краєзнавчих документів як паперових так і електронних.

Сьогодні у віртуальному інформаційному просторі вагоме місце належить вебсайту, який є ефективним інструментом доступу до інформаційних ресурсів. Серед матеріалів, уміщених на вебсайті, – колекції унікальних фотодокументів, публікації наукової, історичної, краєзнавчої тематики, онлайн-виставки інформаційних ресурсів бібліотеки. Щорічно оновлюються краєзнавчі календарі знаменних дат, представлені оригінальні дослідницькі біографічні матеріали та

біобібліографія. Формується архів повнотекстових документів «Вінниччина в Інтернеті за темами: "Історичне краєзнавство", "Географічне краєзнавство", "Культура Поділля", "Мистецтво Поділля", "Літературне краєзнавство"». Створено краєзнавчий вебпроєкт «Персоналії, життя яких пов'язане з Поділлям». У соціальній мережі «Фейсбук» представлено проєкт про видавничу діяльність вчених університету «Є імена, які талантом сяють». Використовуючи сучасні цифрові та комп'ютерні технології, бібліотека активно ілюструє свою діяльність: створює електронні архіви фотодокументів, блоги, флешальбоми, презентації, розділ на сайті «Віртуальні виставки» містить матеріали регіональної біографіки.

Сучасне суспільство переживає складні стани, що набули характеру системних кризових явищ. У таких умовах потреба збереження культурної спадщини є особливо гострою. Крім культурної спадщини, яка щодня перебуває під загрозою знищення чи пошкодження, збереження потребує інформація про події, що відбуваються просто зараз, під час російсько-української війни. Ці дані становлять неабияку цінність для майбутніх досліджень цих подій, а також слугуватимуть доказами скоєння воєнних злочинів РФ на міжнародних судах [8].

Бібліотека долучилася до проєкту «Цифровий архів документів про російсько-українську війну», який реалізується бібліотеками України. З метою вшанування та збереження пам'яті про загиблих студентів, випускників, співробітників та викладачів ВДПУ ім. М. Коцюбинського внаслідок збройної агресії РФ проти України бібліотекою започатковано проєкт «Вінниччина і повномасштабне вторгнення російських військ в Україну». На сайті розміщено банер «Дошка пам'яті ВДПУ». Бібліотека тримає інформаційно-ресурсний стрій, вплітає свою нитку у полотно спільної перемоги, озброює освітянську спільноту знаннями про культурну спадщину, інтегрує у міжнародний науково-освітній простір, використовує в розробці власних продуктів і послуг. Таким чином, у різних сценаріях невизначеності, у викликах сьогодення, спричинених війною, бібліотека залишається надійним інформаційним центром університету. Ми маємо бути готовими до будь-яких викликів та ризиків, «до виживання та досягнення успіху в різних сценаріях часів драматичних невідомостей» [4]. Кожен жорстокий прояв країни зла ще більше об'єднує нас, вселяє віру в перемогу нашої України. Труднощі, які виникають, загартовують, дозволяють набути новий досвід, що робить нас сильними, готовими до будь-яких випробувань [2]. Збережемо для нащадків культурну та

національну пам`ять. Відбудуємо країну, зруйновані міста, навчальні заклади, бібліотеки, архіви, музеї. Нічого не забудемо, не простимо!

Список бібліографічних посилань

1. Архівні установи України : довідник. Київ, 2012. Том 2, книга 2. XXVII. 602 с. (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники).

2. Білоус В. С. Діяльність бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського в умовах війни: потреби та можливості // Трансформація роботи бібліотек в умовах воєнного стану : Всеукраїнська науково-практична конференція, 20 квітня 2023 р. / Наукова бібліотека Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2023.

3. Білоус В. С. Дослідження історії бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського – складова бібліотечного краєзнавства // Бібліотеки і суспільство: рух у часі та просторі : матеріали III науково-практичної інтернет-конференції / Наукова бібліотека Харківського національного медичного університету, 22–29 жовтня 2018 р. Харків, 2018. С. 5.

4. Білоус В. С. Формування та збереження культурної і національної пам’яті – місія документно-інформаційних інституцій // Етнокультурне розмаїття України: загальнонаціональна єдність та євроінтеграційний поступ : Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю, 23–24 серпня 2024 р., м. Одеса / Одеська національна наукова бібліотека. Одеса, 2024. URL: http://odnb.odessa.ua/ (дата звернення: 12.09.2025).

5. Гальчак С. Д. Краєзнавці Вінниччини: Біографії. Бібліографія. Вінниця, 2005. 224 с.

6. Колесникова Т. О. Організація віддаленої роботи колективів бібліотек університетів України за часів драматичних невідомостей. 2021 р. URL: http://eadnurt.diit.edu.ua/ jspui/handle/123456789/11914 (дата звернення: 12.09.2025).

7. Липак Г. Роль бібліотек, архівів, музеїв у формуванні соціокомунікаційного простору територіальних громад // Бібліотечний вісник. 2018. № 5. С. 8–14.

8. Міщук С. М., Міщук Г. А. Інформаційні ресурси регіональної біографіки обласних універсальних наукових бібліотек України // Українська біографістика. 2016. № 14. С. 263–276.

9. Шкира О. Бібліотека як соціальна інституція пам’яті: ресурс креативного атмосферного середовища // Бібліотека у сучасному інформаційному просторі: проблеми та перспективи (до 100-річчя бібліотеки Університету Ушинського) : тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної бібліотечної конференції. Одеса, 2023. С. 163.

10. Як зберегти цифрову спадщину?: Важливі інструкції та добірки. Війна з культурою. 19 липня 2022 р. URL: https://www.ukrainer.net/zberehty-tsyfrovu-spadshchynu/ (дата звернення: 14.09.2025).

УДК 930.253(477.411)ЦДАЕА:[004.67:002.1-028.26]-024.87](045)

ДИСТАНЦІЙНА ФОРМА РОБОТИ З ДЖЕРЕЛАМИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ

Білоусенко Олеся Миколаївна,
провідний архівіст відділу формування
Національного архівного фонду
аудіовізуальними документами
Центрального державного
аудіовізуального та електронного архіву,
студентка І курсу ІІ (магістерського)
рівня вищої освіти
Київського столичного університету
ім. Бориса Грінченка
Україна, м. Київ

Анотація. *Розглянуто особливості дистанційної форми роботи з джерелами формування Національного архівного фонду. Висвітлено значення інформаційно-комунікаційних технологій у налагодженні взаємодії з власниками цифрових аудіовізуальних документів та організації їх передавання на постійне зберігання до Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву (ЦДАЕА).*

Ключові слова: *інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), файлообмінні сервіси, дистанційна форма роботи, цифрові аудіовізуальні документи, Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів, ЦДАЕА.*

Annotation. *The peculiarities of remote work with sources of NAF formation are considered. The importance of information and communication technologies in establishing interaction with owners of digital audiovisual documents and organizing their transfer for permanent storage to the Central State Audiovisual and Electronic Archive (CSAEA) is highlighted.*

Keywords: *information and communication technologies (ICT), file-sharing services, remote working, digital audiovisual documents, Central State Audiovisual and Electronic Archive, CSAEA.*

Загальновідомо, що цифрові технології доволі швидко посіли чільне місце в кожній сфері суспільної діяльності й стали їх невід’ємною частиною. Такий стан справ вплинув не тільки на посилення створення цифрової аудіовізуальної продукції різними теле- та кіностудіями,

інформаційними агентствами, окремими фотографами тощо, а й на збільшення частки цього виду документів у складі Національного архівного фонду. Оскільки формування НАФ цифровими аудіовізуальними документами є для ЦДАЕА одним з пріоритетних завдань, то вважаємо його досвід дистанційної роботи з джерелами формування НАФ з цими документами доречним та актуальним [2].

Попередньо вбачаємо за доцільне уточнити визначення понять «джерело формування НАФ аудіовізуальними документами» та «файлообмінний сервіс». Під джерелами формування НАФ аудіовізуальними документами маємо на увазі «юридичних або фізичних осіб – утворювачів і/або власників документів, що підлягають внесенню до НАФ» [1; с. 14], а файлообмінні сервіси розуміємо як сервіси, що надають користувачам такі інформаційні послуги: зберігання, цілодобовий доступ до файлів, можливість їх швидкої передачі іншим користувачам тощо [3, с. 48].

Неможливо заперечити, що цифрові технології є чи не найголовнішим здобутком сучасності, а впровадження дистанційної форми роботи з власниками цифрових аудіовізуальних документів за допомогою різних інтернет-ресурсів та платформ лише питання часу. Відзначимо, що пришвидшеному впровадженню в усі галузі, зокрема й архівну, дистанційного формату роботи сприяла стрімко поширювана світом гостра респіраторна хвороба COVID-19. Нові умови роботи, зумовлені карантинними обмеженнями, примушували послуговуватися на тривалій основі різними месенджерами та мережею «Інтернет», яка забезпечує можливість не тільки листування електронною поштою, а й організацію онлайнових зустрічей на платформах Zoom, Google Meet та ін.

Отриманий досвід використання інформаційно-комунікаційних технологій для виконання завдань з формування НАФ цифровими аудіовізуальними документами дозволив працівникам ЦДАЕА адаптувати його до умов воєнного часу, коли особисті зустрічі з власниками з метою приймання-передавання документів втратили статус буденної практики.

Відтак, комунікація з постійними та потенційними джерелами формування НАФ перейшла в дистанційний формат і стала включати в себе не тільки онлайнові зустрічі та листування за допомогою електронної пошти, а й використання соціальних мереж. Важливість їх залучення для реалізації комплексу завдань з формування НАФ цифровими

аудіовізуальними документами важко переоцінити, оскільки вони не лише сприяють побудові розуміння в архівіста способів зйомки, кола інтересів і, зрештою, авторського почерку творців, а й виступають подеколи більш ефективним засобом комунікації між архівістом та власником документів. Певна річ, наповнення персональних сторінок у соціальних мережах не завжди повно відображає склад документів власника й може виступати лише орієнтиром для розбудови подальшого спілкування. Але загалом, чи не найголовнішою перевагою використання соціальних мереж як засобів дистанційної комунікації є можливість миттєвого встановлення контакту з власником та започаткування перемовин між ним та архівістом.

Потрібно зазначити, що зацікавленість фотографів, режисерів та ін. фіксувати події повномасштабного російського вторгнення до України вплинула на розширення та урізноманітнення кола джерел формування НАФ. В умовах воєнного часу, коли власники цифрових аудіовізуальних документів можуть перебувати за кордоном, на фронті, у відрядженнях, дистанційний формат роботи забезпечує гнучку співпрацю. Прикладом цього є залучення файлообмінних сервісів, які оптимізовують процес приймання-передавання документів від постійних та потенційних джерел формування НАФ, а також сприяють більш широкій взаємодії сторін, як свідчить досвід ЦДАЕА.

Утім, попри очевидні переваги використання інформаційно-комунікаційних технологій під час роботи з джерелами формування НАФ варто зауважити на виклики, пов’язані з постійним вдосконаленням цифрових технологій. Ця обставина обґрунтовує важливість неперервного розвитку цифрової грамотності працівників ЦДАЕА. Таким чином, підвищення кваліфікації сучасних архівістів в цій царині стало фактично безперервним процесом, що вимагає гнучкості та адаптивності до змін, відкритості до засвоєння інформації та отримання нового досвіду. Отже, наразі дистанційна форма роботи з джерелами формування НАФ продемонструвала свою ефективність та може проводитися нарівні з традиційною.

Список бібліографічних посилань

1. Відбір на постійне зберігання аудіовізуальних документів : методичні рекомендації / Держкомархів України, УНДІАСД, ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного ; укладачі: К. Т. Селіверстова, А. М. Шелест, О. Г. Саприкіна

та ін. Київ, 2010. 64 с. Електронний аналог. URL: https://tsdaea.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2025/04/vidbir-avd-1.pdf (дата звернення: 21.08.2025).

2. Історія архіву // Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів : сайт. URL: https://tsdaea.archives.gov.ua/istoriya/ (дата звернення: 20.08.2025).

3. Погоріла Ю. В. Переваги використання файлообмінних сервісів на підприємствах // Інформаційні технології і системи в документознавчій сфері : матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції (м. Вінниця, 15 квітня 2022 р.) Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 48–50. URL: https://jitas.donnu.edu.ua/issue/view/509 (дата звернення: 21.08.2025).

УДК 025.5:004.77:027.7](477.54-25)НЮУ_ім._Ярослава_Мудрого(091)(045)

СЕКТОР ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА АДАПТАЦІЯ

Брагінська Вікторія Володимирівна,
завідувач сектору Наукової бібліотеки
Національного юридичного
університету ім. Ярослава Мудрого;
Щабельник Вікторія Вікторівна,
провідний бібліограф Наукової бібліотеки
Національного юридичного
університету ім. Ярослава Мудрого
Україна, м. Харків

Анотація. *Висвітлено досвід роботи сектору інформаційно-бібліографічного обслуговування бібліотеки Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого з дистанційного забезпечення наукових та освітніх потреб користувачів.*

Ключові слова: *сектор інформаційно-бібліографічного обслуговування, бібліотека Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, дистанційні послуги, сервісна діяльність.*

Annotation. *The article highlights the experience of the Information and Bibliographic Services Sector of the Library of Yaroslav the Wise National Law University in remotely meeting the research and educational needs of users.*

Keywords: *Library of Yaroslav the Wise National Law University, remote services, service activity.*

Війна змінила життя кожного українця, і бібліотеки закладів вищої освіти не стали винятком. У період війни бібліотеки ЗВО України зіткнулися з низкою викликів: руйнуванням інфраструктури, вимушеним переселенням працівників, викладачів і студентів, перебоями в доступі до інформаційних ресурсів. За таких умов дистанційна інформаційно-бібліографічна діяльність набула особливого значення, перетворившись на ключовий механізм підтримки освітнього процесу, наукових досліджень та забезпечення безперервного доступу до знань.

Університетська бібліотека зосереджує свою діяльність на підтримці базових інформаційних ресурсів, серед яких провідне місце посідає Електронний каталог. Його ефективне наповнення та управління забезпечують розширення інформаційно-пошукових можливостей і формують умови для якісної наукової комунікації. На етапі аналітико-синтетичного опрацювання даних пріоритетним завданням стає надання відкритого доступу до повнотекстових документів і метаданих публікацій.

Співробітники сектору інформаційно-бібліографічного обслуговування, адаптуючись до сучасних викликів, створюють довідково-бібліографічні матеріали, бюлетені нових надходжень, бібліографічні покажчики, а також надають консультації з ефективного використання ресурсів і пошуку наукової літератури. Важливим напрямом також є організація навчальних заходів, презентацій і семінарів, спрямованих на розвиток навичок інформаційного пошуку. Зокрема, це реалізується через іністудію цифрової грамотності #Cyfra_Library та постійно оновлюваний освітній ресурс «Інформаційна культура студента», що об’єднує дистанційні сервіси наукової бібліотеки [1; 2]. Працівники сектору долучаються до екскурсійної діяльності бібліотеки й регулярно проводять інформаційні зустрічі для першокурсників, знайомлять їх із можливостями та інструментами роботи з бібліотечними ресурсами.

Значних зусиль, знань й професійних здібностей потребує створення біобібліографічних покажчиків до ювілейних і пам’ятних дат. Ця робота здійснюється в межах внутрішньоуніверситетських видавничих проєктів, присвячених ученим, представникам харківської школи права та ювілярам. Підготовлено бібліографічні видання: біобібліографічний посібник до 75-річчя від дня народження проф. І. Є. Марочкіна серії «Харківська школа кримінального процесуального права» (презентовано на меморіальному круглому столі «Пам’ять учнів продовжує життя

Вчителів»); біобібліографічні покажчики видатних вчених-криміналістів серії «Харківська наукова криміналістична школа» до 110-річчя від дня народження проф. В. П. Колмакова і до 100-річчя від дня народження проф. Г. А. Матусовського (презентація відбулася в рамках VIII Харківського міжнародного юридичного форуму); упорядковано бібліографічний каталог «Колекція книг особистої бібліотеки доктора юридичних наук, професора, академіка В. Я. Тація, подарованої Національному юридичному університету ім. Ярослава Мудрого» з метою забезпечення сучасних стандартів інформаційно-бібліографічного супроводу наукових досліджень у галузі правознавства.

Співробітники сектору безкоштовно надають послуги щодо визначення індексу УДК та авторського знаку для наукових і академічних робіт, зокрема статей, бакалаврських і магістерських робіт, авторефератів та дисертацій. Скористатися послугою можуть науковці, співробітники, викладачі та студенти НЮУ ім. Ярослава Мудрого, надіславши запит на електронну пошту. Створено освітній ресурс «На допомогу організації науково-дослідної роботи», де зібрано перелік нормативно-правових і регламентивних документів, а також посилання на тематичні блоки, що містять корисні матеріали, методичні рекомендації, зразки оформлення наукових праць та інші ресурси, необхідні для ефективного проведення науково-дослідної роботи [3].

Дотримання академічної доброчесності відіграє важливу роль у підвищенні рівня знань у молодого покоління, сприяє професійному зростанню фахівців. На сайті бібліотеки університету створено освітній ресурс «Академічна доброчесність: плагіат та авторські права», де зібрано перелік документів, а також посилання на тематичні блоки, що містять бібліографічні матеріали щодо культури академічного письма на засадах академічної доброчесності, щодо дотримання чинних стандартів (ДСТУ), інформаційний бюлетень «Академічна доброчесність», онлайн-ресурси для перевірки матеріалів на плагіат, курс «Академічна доброчесність в європейському освітньому і науковому просторах: багатовимірна імерсивна модель» 2024/25 та багато іншої актуальної інформації, яка постійно оновлюється фахівцями інформаційно-бібліографічного відділу.

Відповіді на інформаційні запити користувачів щодо пошуку, уточнення чи розшуку необхідних відомостей надаються за допомогою електронної пошти, онлайн-форм на сайті бібліотеки та спеціалізованих сервісів, зокрема послуги «Наші працівники завжди готові допомогти». Крім того, персональні консультації здійснюються через соціальні мережі

(фейсбук, твіттер, інстаграм). Для інформування про нові надходження, заходи й надання консультацій активно використовуються комунікаційні платформи фейсбук, телеграм та інстаграм, що забезпечує доступність сервісів у зручному для користувачів форматі.

З метою національно-патріотичного виховання студентства сектором продовжено наповнення, розділу сайту наукової бібліотеки «Віртуальні книжкові виставки, огляди, презентації».

Загалом дистанційна інформаційно-бібліографічна робота в НБ НЮУ ім. Ярослава Мудрого є невід'ємною складовою сучасного інформаційного обслуговування, що сприяє підвищенню якості освіти та наукових досліджень. Впровадження цифровізації вимагають від бібліотечних фахівців належного рівня освіти та кваліфікації, що ґрунтується на поєднанні навичок володіння комп'ютерними технологіями, критичного мислення, ефективних стратегій пошуку інформації, розвинутого емоційного інтелекту та актуальних знань у сфері технологій.

Список бібліографічних посилань

1. Дистанційні сервіси Наукової бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого : інтерактивний плакат. Genially. URL: https://view.genial.ly/605b12a613ee700d0d5e9e43/interactive-image-interactive-image (дата звернення: 31.03.2025).

2. Е-ресурси Наукової бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого : інтерактивний плакат. Genially. URL: https://surl.li/ybsmup (дата звернення: 31.03.2025).

3. На допомогу організації науково-дослідної роботи : електронний ресурс для науковців / Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, Наукова бібліотека ; укладачі: М. Я. Жуковська, О. І. Самофал. Харків, 2021. URL: https://surl.li/xwxjgf (дата звернення: 31.03.2025).

УДК 02:316.776.23]:316.658](045)

РОЛЬ БІБЛІОТЕКИ У ФОРМУВАННІ СТІЙКОСТІ СУСПІЛЬСТВА ДО ФЕЙКІВ ТА МАНІПУЛЯЦІЙ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Бутенко Андрій Миколайович,
аспірант Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського
Україна, м. Київ

Анотація. *В умовах стрімкого розвитку соціальних мереж поширення фейків та дезінформації неймовірно зросло і вже досягло глобального рівня. Люди стикаються з недостовірною інформацією щоденно. І від вміння критично думати залежить подальший розвиток не лише окремої людини, а й суспільства в цілому. У процесі формування стійкості суспільства важливу роль можуть зіграти саме бібліотеки.*

Ключові слова: *бібліотеки, фейк, інформаційний простір, епоха постправди.*

Annotation. *In the conditions of the rapid development of the social network, the spread of fakes and disinformation has grown incredibly and has already reached a global level. People are faced with unreliable information every day. And the further development of not only an individual person, but also society as a whole depends on the ability to think critically. Libraries can play an important role in fostering societal resilience to these challenges.*

Keywords: *libraries, fake, information space, post-truth era.*

Маніпуляції в інформаційному просторі, на жаль, явище не нове. Багато років вплив на суспільство відбувався через розповсюдження ідеології, пропаганди чи агітації. До широкого застосування соціальних мереж та інформаційних платформ, поширенням інформації було лише через офіційні ЗМІ (преса, радіо, телебачення, фільми, тощо), які контролювала держава. Останні 20 років доступ до поширення інформації та маніпуляції отримали всі користувачі мережі «Інтернет», що значно посилило розвиток ери постправди.

З філософської точки зору постправда ґрунтується на теорії суб’єктивного релятивізму. Теорія стверджує, що істина, знання та цінності є відносними та залежать від суб'єкта (людини), а не від об'єктивної реальності [1]. За визначенням сучасного українського

філософа В. Волконського, постправда – це не що інше, як «…такий стан суспільно-політичного дискурсу та практики, коли правдивість чи хибність фактів та суджень ігнорується» [2].

Найбільш розповсюдженими критеріями визначення постправди є а) ігнорування у повідомленні об'єктивних фактів; б) апеляція до цінностей та переконань особистості; в) використання емоційного тиску для аргументації своєї позиції [3]. Виховуючи ці критерії, виходить, що епоха постправди фактично характеризується конструюванням альтернативної реальності, що пов'язано з низкою феноменів: фейками, інформаційним хайпом, дезінформацією тощо [4].

Проте найбільшою проблемою є те, що люди не бажають перевіряти факти, мислять шаблонно, а не критично й не використовують логіку при сприйнятті інформації. Окрім цього, є впливові чинники (наприклад, економічні), що посилюють поширення дезінформації [5], тобто досягнення економічних результатів за рахунок поширення інформації на основі її емоційної привабливості та особистих уподобань людей. Або ж наукові чинники, коли довіра до науки знижується за рахунок фінансової підтримки приватних наукових досліджень, що призводить до «перебільшення» наукових висновків або створення «хибного балансу» [6].

В епоху, коли на формування суспільної думки впливає маніпуляція емоціями та особистих переконань, бібліотеки можуть бути осередком критичного мислення та перевірки об'єктивності поданої інформації. Проте спочатку самі бібліотеки мають вирішити власні завдання, що стосуються змісту і технологій. Для того, щоб стати осередком «правдивої» інформації бібліотекарі повинні прискорено опановувати нові пристрої, технології, методики, оновлювати перелік інформаційних послуг та нових інформаційних продуктів. Бібліотеки мають забезпечувати динамічне функціонування системи стійких інформаційно-комунікаційних зв'язків до різноманітних інформаційних впливів.

Формування стійкості суспільства до фейків та маніпуляцій вимагає розвитку навичок пошуку першоджерела, критичної оцінки інформації, вміння розрізняти маніпуляції від реальних фактів. Роль бібліотеки у формуванні цієї стійкості визначається якістю та розвиненістю її технологічних процесів. Застосування нових технологій, що дає змогу розширити спектр інформаційних послуг для населення.

Бібліотека сьогодні перетворюється на більше, ніж просто сховище книг. Вона стає місцем спілкування, центром розвитку та місцем ефективного пошуку інформації, відбору й аналізу оперативної інформації інтернет-середовища і соціальних медіа.

Список бібліографічних посилань

1. Суб’єктивізм // Вікіпедія. URL: https://surl.li/kbkphg (дата звернення: 18.09.2025).

2. Волковський В. Доля філософії в епоху постправди: слуга короля чи клоун на агорі // Україна модерна. 2019. № 26. С. 88–98. DOI: http://dx.doi.org/10.30970/uam.2019.26.1102 (дата звернення: 18.09.2025).

3. Бунєєва К. Фейк у контексті комунікативних практик // Гуманітарний корпус. 2022. № 43. С. 39–42.

4. Коркос Я. Епоха пост правди у сучасному світі: витоки та причини // Наукові перспективи. 2023. № 4. С. 537–554. DOI: https://doi.org/10.32782/psyspu/2023.1.4 (дата звернення: 18.09.2025).

5. Hopkin J., Rosamond B. Post-truth Politics, Bullshit and Bad Ideas: ‘Deficit Fetishism’ in the UK // New Political Economy. 2017. № 23 (4). P. 1–15. DOI: https://doi.org/10.1080/13563467.2017.1373757 (дата звернення: 18.09.2025).

6. Barzilai S., Chinn A. C. A review of educational responses to the «post-truth» condition: Four lenses on «post-truth» problems // Educational Psychologist. 2020. № 55 (3). P. 107–119. DOI: https://doi.org/10.1080/00461520.2020.1786388 (дата звернення: 18.09.2025).

УДК 004.896:027.7(477.74-25)-048.34]:004-044.922](045)

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ РОБОТИ: СВІТОВІ ТРЕНДИ ТА ЛОКАЛЬНІ ПРАКТИКИ

Волкова Анастасія Юріївна,
завідувач сектору Науково-технічної бібліотеки,
асистент кафедри інформаційних
технологій та кібербезпеки
Одеського національного технологічного університету;
Бардук Аліна Валеріївна,
бібліотекар Науково-технічної бібліотеки
Одеського національного технологічного університету
Україна, м. Одеса

Анотація. *Досліджено використання штучного інтелекту для оптимізації бібліотечної роботи, враховуючи світові тренди та локальні практики. Розглянуто застосування ШІ для автоматизації рутинних процесів, підвищення ефективності взаємодії з користувачами та надання нових послуг, таких як інформаційні чат боти та віртуальні помічники.*

Ключові слова: *цифрові технології, штучний інтелект, бібліотеки, цифровізація, інформаційні ресурси, автоматизація процесів.*

Annotation. *The paper explores the use of artificial intelligence (AI) to optimize library operations, taking into account global trends and local practices. It examines the use of AI to automate routine processes, improve the efficiency of user interaction, and provide new services such as informational chatbots and virtual assistants.*

Keywords: *digital technologies, artificial intelligence, libraries, digitalization, information resources, process automation.*

Штучний інтелект впливає на всі сфери життя людини. Академічні бібліотеки не є винятком, вони також стикаються як з новими можливостями, так і загрозами впровадження ШІ в їх роботу. Оскільки бібліотекарі є інформаційними працівниками, застосування та впровадження інструментів ШІ є способом покращити якість та швидкість бібліотечних послуг. ШІ дозволяє не лише автоматизувати рутинні процеси, але й підвищити ефективність взаємодії з користувачами, розмежовуючи завдання, які може оптимізувати ШІ, і тих, що беззаперечно потребують людського втручання.

Штучний інтелект у бібліотечній справі може використовуватися в різних формах: автоматична каталогізація та класифікація, інформаційні чат-боти, автоматичне індексування на основі експертних систем, інтелектуальна взаємодія з інтернет-джерелами, використання віртуальних помічників для відповідей на базові питання користувачів. Згідно з опитуванням, проведеним Асоціацією бібліотек та інформаційних технологій (LITA), 54% респондентів вважають, що штучний інтелект має потенціал суттєво вплинути на бібліотечні послуги, а 36% уже досліджують або впроваджують проєкти, пов'язані зі ШІ [1].

Впровадження інструментів ШІ також мають свої перешкоди. Однією з найголовніших є обмежене розуміння ШІ бібліотекарями. Нові проєкти інтелектуальних послуг є самодостатніми та потребують високого рівня технічної підтримки, яку більшість бібліотек наразі не в змозі забезпечити [2]. Якщо бібліотека не бачить потенційних можливостей, які дає штучний інтелект, навчання співробітників не буде пріоритетом. Водночас університети ЮАР уже проводять курси з штучного інтелекту з використанням таких інструментів, як ChatGPT, і ця тенденція тільки зростає. Крім того, академічні бібліотеки створюють ресурси для студентів і викладачів, щоб краще зрозуміти, як використовувати штучний інтелект із дотриманням усіх необхідних етичних норм [3].

Труднощі з імплементацією ШІ також виникають при інтеграції існуючими бібліотечними системами та послугами, також впровадження потребує значних фінансових зобов'язань за використання тих чи інших систем, які фінансування не завжди може забезпечити.

За даними дослідження, університетські бібліотеки у Великій Британії та Китаї досить повільно впроваджують у свою роботу штучний інтелект. Дослідники проаналізували, як використовують ШІ у 25 провідних британських та 25 китайських університетах. Виявилося, що прогрес є дуже незначним. Головними причинами такого повільного процесу є недостатня кваліфікація співробітників, обережне ставлення до технологій ШІ, побоювань щодо етичних наслідків та обмеженого фінансування [4]. Водночас багато світових ЗВО не бояться викликів та впроваджують ШІ в бібліотечні послуги. Чат-боти є одними з найпопулярніших методів впровадження ШІ в роботу академічних бібліотек. Вони допомагають бібліотекам забезпечити базову інформаційну підтримку своїх користувачів цілодобово. Ось деякі приклади використання чат-ботів бібліотеками університетів США:

ANTswers – експериментальний чат-бот, який може відповідати на запитання про бібліотеки Каліфорнійського університету в Ірвайні. Цей вебдодаток працює на віддаленому сервері бібліотеки та доступ до якого здійснюється через сторінку вебінтерфейсу. Дає відповіді на прості та короткі запитання користувачів [5].

KingbotGPT – експериментальний чат-бот на базі штучного інтелекту, створений командою бібліотеки Державного університету Сан-Хосе. Поза робочим часом чат у реальному часі надає необхідну бібліотечну інформацію та допомогу. Використовує технологію доповненого генерування пошуку (RAG) для надання точної інформації, враховуючи специфіку бібліотечної справи [6].

Хоча наразі бібліотеки використовують чат-боти на основі ШІ для базових потреб, немає сумніву, що надалі вони будуть інтегровані з різними технологіями, такими як голосовий пошук та інтернет речей, надаючи користувачам зручніші та більш персоналізовані послуги.

Також використовуються більш новітні способи застосування ШІ, наприклад, Варненська регіональна бібліотека «Пенчо Славейков» представила людиноподібного робота на ім’я Емма, що стало значним кроком у впровадження технологій в освіту. У рамках проєкту «STEAM-профорієнтація для майбутніх лідерів покоління Z», що підтримується Посольством США, створено освітній ресурс для того, щоб зробити навчання інтерактивним та захопливим. Робот вільно спілкується болгарською та англійською мовами, презентуючи інформацію за допомогою усних пояснень та візуальних посібників на своєму маленькому екрані. Її здатністю проводити інтерактивні ігри, танцювати та читати лекції захоплює аудиторію. Під час своєї презентації Емма виступила зі вступною доповіддю з океанографії та продемонструвала свою універсальність, дотепно відповівши на запитання про її уподобання в читанні. Зазначено, що Емма постійно оновлюватиметься новою інформацією для розширення своїх можливостей. Спочатку вона слугуватиме в більш розважальному контексті для відвідувачів, пропонуючи презентації про послуги та можливості бібліотеки [7].

Можна зробити висновок, що штучний інтелект продовжуватиме імплементуватись до бібліотечних послуг та приймати різні форми при впровадженні в процес освіти та обслуговування користувачів. З ростом його популярності бібліотеки зіштовхнуться з багатьма проблемами, включаючи недостатнє фінансування, затрати часу та ресурсів, недостатню

підготовку персоналу, захист із приводу скорочення робочих місць, підвищену предвзятість до технологій, проблеми конфіденційності та ін.

Аналіз світового досвіду використання ШІ в бібліотечному середовищі допоможе установам, які тільки починають свій шлях впровадження технологій. Надаючи необхідне навчання та формування обізнаності бібліотекарів у сфері ШІ ще до застосування цих технологій на робочому місці, бібліотеки зможуть гарантувати, що бібліотекарі будуть мати високий рівень готовності для використання потенціалу ШІ та сприяння трансформації бібліотечних послуг.

Список бібліографічних посилань

1. Library & Information Technology Association (LITA): Reference work entry. London, 2018. 471 p.

2. Cox, Andrew M. et al. Robot libraries: a systematic review of the literature // The Journal of Academic Librarianship. 2023. Volume 49 No. 5, P. 102772. DOI: 10.1016/j.acalib.2023.102772 (дата звернення: 10.09.2025).

3. Emin D. The Rise of Artificial Intelligence in Academic Libraries: Opportunities and Concerns // Emerging Library &Information Perspectives. 2025. No. 1, Volume 7. P. 29–44.

4. Huang Y., Cox A., Cox J. Artificial Intelligence in academic library strategy in the United Kingdom and the Mainland of China // The Journal of Academic Librarianship. 2023. No. 6, Volume 49. P. 1–10.

5. UCI Libraries' Chatbot Files (ANTswers) // Open Access Publications from the University of California : [Website]. 2025. URL: https://escholarship.org/uc/uci_libs_antswers (дата звернення: 10.09.2025).

6. Kingbot: A. I. Reference // Dr. Martin Luther King, Jr. Library : [Website]. 2025. URL: https://library.sjsu.edu/kingbot (дата звернення: 10.09.2025).

7. Varna Library Introduces Bulgaria’s First Humanoid Robot // Novinite JSC : [Website]. 2025. URL: https://surl.li/orcwvw (дата звернення: 11.09.2025).

УДК 069:9]:373.3/.5](477)(045)

ШКІЛЬНИЙ МУЗЕЙ: ЙОГО ЗНАЧЕННЯ, МЕТА ТА ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ

Гадинко Олександр Олександрович,
учитель історії та громадянської освіти
Сторожинецької гімназії Сторожинецької міської ради
Чернівецького району Чернівецької області
Україна, м. Сторожинець Чернівецької обл.

Анотація. *Розглянуто питання еволюціонування приватних зібрань та колекцій державних, громадських та приватних музеїв, що стали основою та центрами наукових досліджень, осередками виховання підростаючого покоління та суспільства, сферою проведення національної музеєзнавчої поведінки. Особливу увагу приділено актуальності збереження, колекціонування та популяризації матеріалів давнини, які слугують пам'ятками історії рідного краю, специфіці роботи з оригіналами, особливостям збору матеріалів та їх експозиції, опублікуваннню результатів роботи, що визначає актуальність, профіль та практичне значення шкільних музеїв як осередків виховання молоді.*

Ключові слова: *музей, пам'ятка, етнографія, краєзнавство, експозиція. кабінет, колекція, першоджерела.*

Annotation. *The report discusses how private collections evolved into state, public and private museums, becoming the basis and centres of scientific research, centres for educating the younger generation and society, a sphere for national museum studies, and a source of community pride. Particular attention is paid to the relevance of preserving, collecting and popularising ancient materials that serve as historical monuments of the native land, the specifics of working with originals, the peculiarities of collecting materials and their exhibition, and the publication of the results of the work, which ultimately determines the relevance, profile and practical significance of such school museums as centres for educating the younger generation of society.*

Keywords: *museum, monument, ethnography, local history, exhibition, cabinet, collection, primary sources.*

Як відомо, попередники музеїв з'явилися на тому етапі розвитку людського суспільства, коли предмети-оригінали, взяті з природи і суспільного життя, стали зберігатися не в утилітарних господарських цілях, або як матеріальні цінності, а як документальні, меморіальні свідчення й естетичні цінності. В античну епоху храми, а потім і приватні колекції (з III ст. до н. е.) зосереджували переважно витвори мистецтва.

До епохи Відродження в Європі для музеїв були вже характерні деякі наукові функції, що було пов'язано з Великими географічними відкриттями, а також з потребами науки і виробництва. Колекціонувалися зразки тваринного і рослинного світу, мінерали, геодезичні й астрономічні інструменти, предмети, що становили етнографічний інтерес. Велику популярність набирали палацові зібрання: кунсткамери, мюнц-кабінети, натуралієн-кабінети, у яких концентрувалися наукові, етнографічні та історично-художні цінності. З'явились і перші описи музеїв, а також музеологічні твори. Такий шлях свого історичного розвитку пройшли теперішні музеї.

У XVII–XVIII ст. почали формуватися численні приватні колекції – історичні, археологічні, науково-природничі, мистецькі, які у XVIII–XIX ст. лягли в основу багатьох державних національних музеїв. У період розвитку капіталізму (XIX ст.) зросла об'єктивна потреба в розвитку музеїв, що сприяло виникненню цілої музейної мережі з просвітницько-виховними й науковими функціями. У середині XIX ст. музеї з'явилися при статистичних комітетах, земствах, вчених архівних комісіях, наукових товариствах, університетах. В Україні 1899 року (м. Київ) було відкрито перший міський музей старожитностей та мистецтв, що став основою для створення багатьох музеїв. Нині Національний музей історії України – це не просто один з найбільших музеїв України, це справжня скарбниця-архів минулого українського народу, приклад якого намагаються наслідувати – збирати, зберігати та публікувати найрізноманітніші матеріали історичного минулого.

До 1917 року на території Україні діяло 36 різних музеїв, станом на 1985 рік в Україні вже працювало 174 державних, близько 400 народних музеїв та майже 9 тисяч закладів на громадських засадах. Сьогодні музейний фонд країни щоденно зазнає величезних змін та непоправних втрат внаслідок воєнних дій. У зв'язку з цим наразі гостро постало питання збереження історичних цінностей та матеріалів, які комплектувалися, зберігалися та розповідали про минуле та сьогодення України. Саме таку першопрохідну роботу виконували і надалі виконують шкільні музеї, які відіграють велику роль у поповненні та збагаченні музейного фонду України.

Загальновідомо, музеї ведуть велику дослідницьку й виховну роботу, комплектують і вивчають колекції, складають наукову документацію, забезпечують режим збереження і реставрації музейних предметів, готують до видання монографії, каталоги, довідники, публікують

першоджерела, можуть бути науково-методичними центрами, які керують роботою всіх державних і громадських музеїв. Недарма все прогресивне людство світу щороку 18 травня відзначає Міжнародний день музеїв.

Сьогодні національна політика музеїв [1] спрямована на підтримку історичної науки, де конкретні умови роботи музеїв (наприклад, шкільних), спрямовані на розвиток творчої самодіяльності, громадської активності учнів, поглиблення їх загальноосвітньої підготовки, піднесення творчих інтересів дітей, учнів, гуртківців до пошукової, краєзнавчої, дослідницької роботи, проведення виховної, навчальної, освітньої, науково-практичної роботи серед учнівської молоді, зрештою – широких верств населення, вивчення, охорону, пропаганду пам’яток історії, культури і природи рідного краю. Безперечно, це не лише важка рутинна та потрібна для всього суспільства справа, а й актуальна, особливо сьогодні. Така робота музеєзнавців реалізується лише в процесі збирання, вивчення, обробки, збереження, оформлення та пропаганди матеріалів – першоджерел історії природи і суспільства, що мають виховну та науково-пізнавальну цінність [2].

У роботі музею широко застосовуються різноманітні форми і методи навчально-виховної роботи (екскурсії, виставки, колекціонування тощо). Шкільний музей, використовуючи їх комплексно, робить їх більш ефективними, діловими. Це, звичайно, не означає, що музей може замінити всі форми навчально-виховної роботи, адже кожна з них вирішує свої завдання Так, виставкова робота має багато спільного з музейною, але не передбачає постійного збереження матеріалів.

Неодмінною ознакою шкільного музею є наявність фонду, оригінальних матеріалів, що відповідають його профілю. Ця властивість дає змогу відрізнити шкільний музей від будь-якого іншого шкільного зібрання.

Отож, відмінність між шкільними та державними музеями полягає у наступному:

– територія систематичного збирання експонатів для шкільного музею, особливо краєзнавчого, менша, ніж для державного і обмежується вона місцевістю біля школи, доступною для обстеження силами учнів;

– глибиною і розмахом розробки експозиційних тем, безперечно, шкільні музеї значно поступаються перед державними;

– шкільні музеї мають обмежені можливості для збереження експонатів, хоча вимоги для всіх музеїв однакові;

– експозиції шкільних музеїв більш пристосовані для проведення навчально-виховної роботи;

– усю роботу в музеї виконують учні під керівництвом педагогів та за допомогою батьків, громадськості;

– шкільний музей має приділяти більше уваги накопиченню матеріалів, що висвітлюють форми і методи його роботи (описи екскурсій, походів по місцях бойової слави, зустрічей із знатними людьми краю; матеріали краєзнавчих обстежень) [5].

Немаловажним є те, що шкільні музеї не треба змішувати з предметними кабінетами, які згідно з положенням про них є навчальними підрозділами школи, укомплектованими чітко визначеним набором навчальних посібників, технічних засобів навчання, спеціальними меблями (наприклад, кабінет історії Сторожинецької районної гімназії, який чудово оформлений старовинними предметами побуту кінця XIX – початку XX ст. і є одним з кращих в області). Тут цілком можуть проводитися уроки, факультативні заняття, гурткова робота з учнями. Шкільний музей і навчальні кабінети обов’язково мають доповнювати один одного.

Поряд із загальними для всіх музеїв рисами, що виявляються у збиранні, вивченні та популяризації пам’яток матеріальної, писемної і духовної культури, природних та історичних колекцій, історичних джерел, первинних знань з історії природи та суспільства, які мають велике пізнавально-виховне значення, для шкільних музеїв властиві деякі особливості, зумовлені їхньою метою і завданнями. Загальна мета шкільних музеїв як однієї з форм освітньо-виховної роботи школи полягає у сприянні успішному виконанню завдань з виховання молоді, підготовці всебічно і гармонійно розвинених членів суспільства, громадян держави, які готові працювати на благополуччя країни та громади.

Виходячи із загальних і специфічних виховних можливостей шкільних музеїв різних профілів, можна визначити такі їхні основні завдання:

– формувати в учнів науково-освітній світогляд;

– розвивати творчу самодіяльність і громадську активність учнів, формувати активну життєву позицію;

– сприяти загальному розвитку і розширенню кругозору учнів, вихованню в них пізнавальних інтересів, творчих здібностей, дослідницьких нахилів; прищеплювати вміння самостійно поповнювати

свої знання, орієнтуватися у стрімкому потоці політичної та наукової інформації;

– розширювати зміст навчально-виховного процесу, забезпечувати тісний зв’язок його з життям;

– сприяти профорієнтації учнів;

– залучати учнів до активної участі у збереженні і популяризації серед населення пам’яток матеріальної та духовної культури нашого народу, охороні природи, вивченні ресурсів країни.

Отже, проаналізувавши викладену інформацію, можна дійти висновків, що краєзнавчі шкільні музеї належать до комплексних, тобто таких, що ведуть роботу в різних напрямках. Збираючи, вивчаючи, систематизуючи і пропагуючи регіональні пам’ятки історії, природні та мистецькі колекції, ці музеї є краєзнавчими та реалізують міжпредметні зв’язки в навчально-виховному процесі. Експозиція краєзнавчого музею складається з розділів: природа краю (обов’язковий); історія (села / міста, навчального закладу, краю); культура краю (мистецтво, література).

Тематична структура експозиції шкільного краєзнавчого музею має багато спільного з тематикою програм навчальних предметів: природознавства, фізичної географії, ботаніки, зоології, особливо, історії. При цьому програми передбачають вивчення природи та історії рідного краю на уроці, під час практичних занять, у позаурочний час, колективно і самостійно. Це створює сприятливі умови для активної і систематичної участі в роботі шкільного музею майже кожного учня, а, головне дає змогу широко використовувати матеріали краєзнавчого музею в навчально-виховному процесі.

Список бібліографічних посилань

1. Про музеї та музейну справу : Закон України від 29.06. 1995 № 249/95-ВР // Верховна Рада України : сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 10.09.2025).

2. Антонюк Є. І. Роль музеїв у вихованні патріотичних почуттів та громадянських якостей школярів: збірник статей / Управління освіти облдержадміністрації. Чернівці, 1997.

3. Кожолянко Г., Кожолянко О. Етнографічні музеї Буковини. Чернівці, 2014. 280 с.

4. Ліщук Д., Гадинко О. Особистості епох. Чернівці ; Сторожинець, 2006. 100 с.

5. Шкільний музей : методичні рекомендації. Чернівці, 2003. 50 с.

УДК 94-051(477):314.151.3-054.72(=161.2)]:027.54(477.411)НІБУ](045)

ІСТОРИК В ЕМІГРАЦІЇ ТА ІСТОРИК У ДІАСПОРІ: НАУКОВА СПАДЩИНА ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА ТА ОРЕСТА СУБТЕЛЬНОГО (за документами з фонду Національної історичної бібліотеки України)

Гордаш Валерія Валентинівна,
бібліограф І категорії
Національної історичної бібліотеки України
Україна, м. Київ

Анотація. *Висвітлено науковий доробок провідних істориків української діаспори – Олександра Оглоблина та Ореста Субтельного, чиї праці відіграли ключову роль у формуванні сучасної концепції української історії за межами України.*

Ключові слова: *українська діаспора, еміграція, українські громади, культурна ідентичність, національна пам'ять, історія України.*

Annotation. *This article highlights the scholarly contributions of leading historians of the Ukrainian diaspora, Oleksandr Ohloblyn and Orest Subtelnyi, emphasizing the crucial role their works played in shaping the modern concept of Ukrainian history beyond the borders of Ukraine.*

Keywords: *Ukrainian diaspora, emigration, Ukrainian communities, cultural identity, national memory, history of Ukraine.*

Здійснено спробу висвітлити постаті дослідників, чиї праці заклали підґрунтя для глибшого вивчення і розуміння української історії. Їхній внесок є надзвичайно важливим, адже саме завдяки наполегливій роботі з викриття хибних тверджень про Україну в різні історичні періоди вдалося донести правду до світу.

За радянського періоду українська історична наука була таким собі «кріпаком» уряду і комуністичної партії, відчувала постійний тиск, що й змушувало тогочасних істориків притримуватися офіційно узгодженої «правильної» подачі історичних подій. За вдалим визначенням проф. О. Оглоблина, заходами партії була створена «уніфікована й навіть уніформована совєтська українська історіографія» [1, с. 6].

Олександр Петрович Оглоблин (1899–1992) – дослідник суспільно-політичної та економічної історії кінця XVII – початку XIX ст. У 1925 році завдяки своїй енергії та працездатності він підготував і видав друком два томи наукових праць з історії української економіки XVIII–XIX ст. За одну

з них, опубліковану під титулатурою «Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетьманщине» (Київ, 1925), після публічного захисту в Одесі в 1926 році він першим з вітчизняних істориків удостоївся наукового ступеня доктора історії української культури. Це та інші видання зберігаються у фонді НІБУ. На думку Любомира Винара, історика й бібліографа (хоча це його твердження є не зовсім точним), до появи книги Олександра Оглоблина розвиток економіки Гетьманщини залишався поза увагою істориків, що визначило роль цієї праці в доповненні схеми української історії Михайла Грушевського, зокрема її поширенні щодо XVIII–XIX ст. [2].

Знаковою в біографії дослідника стала монографія «Українська історіографія. 1917–1956 рр.», яку Олександр Петрович вмістив в т. 5/6 журналу «The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the in the United States» (Нью-Йорк, 1957). Вона була написана на пропозицію президента УВАН, одного з її засновників і головного редактора цього видання Михайла Вєтухіва та професора Колумбійського університету Філіпа Мозлі. До слова, Михайло Олексійович Вєтухів деякий час був ректором Харківського університету.

Саме завдяки завзятості Олександра Оглоблина розпочалася робота над виданням «Українського історичного журналу», який вкотре змінив долю української науки, спростовуючи радянські ідеологеми. На той час зацікавленням науковця були дві великі проблеми з приводу української історіографії. Перша стосувалася питань «генеалогії сучасної української історіографії й пов’язаної з нею проблеми наукових ґенерацій. Друга, ясна річ, – досліди над українською історіографією 1920–1930-х років, доповнені критичними студіями повоєнної української історіографії як в СССР, так і поза його межами» [3, с. 45–46]. Саме цим питанням були присвячені наукові статті й академічні доповіді дослідника. Ідея національно-державної самостійності України в її історичному розвитку завжди цікавила історика. Цій проблемі присвячено низку праць, опублікованих упродовж 1950–1960-х років. Серед них – монографії «Українсько-московська угода 1654 р.», «Думки про Хмельниччину», «Гетьман Іван Мазепа та його доба» та статті, що публікувалися в наукових збірниках (The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the in the United States УВАН, Український Історик). Крім згаданих видань, що зберігаються у фонді НІБУ, відзначимо працю «Думки про сучасну українську совєтську історіографію» з автографом на авантитулі для українського філософа, публіциста, громадсько-

політичного діяча, дійсного члена НТШ і УВАН М. І. Шлемкевича «Високоповажному Др. Миколі Шлемкевичу на добру згадку. Автор. 20.X.1963. Ludlow» [1].

Результатом досліджень з генеалогії, яку Оглоблин вважав не допоміжною історичною дисципліною, а самостійною наукою, стали численні праці історика про роди, зокрема Дорошенків, Ханенків, Туманських. Цікавою й цінною стала монографія «Предки Миколи Гоголя», у якій детально описано родину письменника. Олександр Оглоблин опублікував понад 300 наукових праць і понад 250 гасел в Енциклопедії України, а майже 100 його праць ще залишаються в рукописах. За півстолітню наукову та академічну діяльність можна простежити широкий спектр наукових інтересів історика.

Орест Субтельний – учень і наступник Олександра Оглоблина, діяльність якого свідчить про серйозне зацікавлення українською історією та відповідними джерелами, він оприлюднив досі маловідомі документи з історії українського козацтва. Його книги демонстрували знання автора кількох європейських мов, що у Сполучених Штатах на той час було доволі незвичним не лише серед молодих істориків. У період, коли майже не було англомовних видань, які розкривали б історію українського козацтва, книга «Habsburgs and Zaporozhian Cossacks : the diary of Erich Lassota von Steblau. 1594» (Габсбурги і запорозькі козаки: щоденник Еріха Лясоти фон Стеблау. 1594) (Littleton, Colorado, 1975), перекладена з німецької мови Субтельним і опублікована з передмовою Любомира Винара, викликала зацікавленість не тільки у читачів з української діаспори. У своєму подорожньому щоденнику Лясота описує Київ кінця XVI ст., а також наводить чимало інформації щодо природи козацької демократії – яким чином рада козацького війська вела справи та приймала рішення.

Наступна праця «On the eve of Poltava: the letters of Ivan Mazepa to Adam Sieniawski, 1704–1708» (Напередодні Полтави: листування Івана Мазепи з Адамом Синявським, 1704–1708) (Нью-Йорк, 1975), як і попередня, була присвячена дослідженню джерел з історії козацтва, у якій Субтельний не тільки перекладає, а опрацьовує низку документів, а й особисто пише передмову. Невеликий вступ, написаний Олександром Оглоблиним до опублікованої в Нью-Йорку книги, відіграв вирішальну роль при схваленні рукопису в УВАН у США.

Орест Субтельний фундаментально не погоджувався зі своїм наставником Олександром Оглоблиним в одному з важливих питань, а

саме в інтерпретації постаті Івана Мазепи. Останній вважав його позитивним та самовідданим борцем за волю України, який мріяв про цілковиту віддаленість від російської імперії. На думку ж Субтельного, гетьман змальовується як типовий автономіст, який продовжував традиції своїх попередників. Що стосується «Мазепинців» («The Mazepists: Ukrainian separatism in the early eighteenth century», книга вийшла в 1981 і була перекладена українською в 1994 р.), робота в цілому позитивно вплинула на науковців, а деякі рецензії були навіть схвальними.

У своєму підході Орест Субтельний загалом синтезував методику Михайла Грушевського з його акцентуванням ролі народних мас і постаті Дорошенка, з наголосом про вплив еліти на них. Ґрунтовно описуючи козацьку історію, дослідник не уникав негативних аспектів різноманітних народних повстань і відзначав мудрість рішень багатьох українських провідників упродовж століть. Останній етап кар'єри Субтельного характеризувався подальшою зміною тематики його творів. Замість історії України в Європі він зосередився на історії українців у Північній Америці.

Таким чином, акцентуючи увагу на відомих постатях істориків Олександра Оглоблина і Ореста Субтельного, можна з упевненістю сказати, що їхні дослідницькі праці пройшли довготривале випробування часом. Науковий доробок знаних науковців ґрунтовно розкрив проблеми історичних подій того часу на підставі значного масиву джерел, які на той період були доступними невеликому колу людей, а подекуди й засекреченими. Історія – це один довгий шлях, котрий є безкінечним, і його варто вивчати, а щоб вона не була забута чи стерта, її варто фіксувати, бо без історії ми не зможемо існувати як нація в цілому.

Список бібліографічних посилань

1. Оглоблин О. Думки про сучасну українську совєтську історіографію. Нью-Йорк, 1963. 87 с. Бібліографія та примітки: 135 назв.

2. Винар Л. Видатний дослідник Мазепинської доби // Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / упорядники: І. Гирич, А. Атаманенко. 2-ге видання, доповнене. Нью-Йорк ; Київ ; Львів ; Париж ; Торонто, 2001. С. 14–46.

3. Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика // Збірник на пошану професора доктора Олександра Оглоблина. Нью-Йорк, 1977. С. 20–56. Бібліографія: 58 назв.

УДК 012Бучневич+016:[929Бучневич+902+908(477)(092)]]:
027.53(477.53-25)ПОУНБ](045)

ЯСКРАВИЙ ВЗІРЕЦЬ УНІКАЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕЧНИХ ОБЕРЕГІВ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ
(з досвіду роботи відділу краєзнавства Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. П. Котляревського)

Дідусенко Ганна Анатоліївна,
головний бібліотекар відділу краєзнавства
Полтавської обласної універсальної наукової
бібліотеки ім. І. П. Котляревського
Україна, м. Полтава

Анотація. *Висвітлено важливість ролі регіональних краєзнавчих видань у збереженні культурно-історичної спадщини України на прикладі біобібліографічного покажчика «Василь Євстафійович Бучневич (1860–1928)».*

Ключові слова: *культурно-історична спадщина, краєзнавчі бібліографічні видання, бібліотечна серія, біобібліографічний покажчик, Полтавська ОУНБ імені І. П. Котляревського, Бучневич В. Є., Мокляк В. О.*

Annotation. *The article highlights the importance of the role of regional local history publications in preserving the cultural and historical heritage of Ukraine using the example of the biobibliographic index «Vasyl Yevstafiyovych Buchnevich (1860–1928)».*

Keywords: *cultural and historical heritage, local history bibliographic publications, library series, biobibliographic index, Poltava I. P. Kotlyarevskyi National Library of Natural History, Buchnevich V. E., Moklyak V. E.*

Історико-культурна спадщина України є фундаментом національної ідентичності, джерелом мудрості та натхнення, а також потужним інструментом для розвитку українського суспільства в усіх сферах, тому збереження історико-культурного надбання України – це не просто питання про минуле, а, насамперед, про наше сьогодення та майбутнє.

Особливу роль у збереженні історико-культурної спадщини України незмінно відіграють краєзнавчі бібліографічні покажчики. Акумулюючи ґрунтовну джерелознавчу базу, вони насамперед забезпечують збереження і доступність унікальної краєзнавчої інформації й водночас, висвітлюючи унікальні риси окремого регіону, сприяють вихованню почуття гордості за свою малу батьківщину, зміцненню ідентичності та усвідомлення себе частиною великої української спільноти. Підтвердженням цього є

універсальний бібліографічний покажчик «Календар знаменних і пам’ятних дат Полтавщини», який видається з 1969 року і наразі не втратив ані актуальності, ані незмінної популярності в користувачів.

У науково-освітньому просторі Полтавського краю краєзнавчі бібліографічні покажчики як безцінні інформаційні джерела завжди мали вагоме значення. У світлі цього наративу упорядкування краєзнавчих видань є важливим напрямом роботи відділу краєзнавства Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського. Під час тематичного планування ми не тільки орієнтуємося на соціально-історичну значущість майбутнього видання, але й беремо до уваги запити та інтереси користувачів. Окрім того, задля фіксації вичерпної джерельної бази ми нерідко залучаємо до співпраці культурно-наукову спільноту. Наразі працівники відділу краєзнавства Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського підготували численний пласт краєзнавчих бібліографічних покажчиків та декілька бібліографічних серій. Серед цього видавничого розмаю вагоме місце займають біобібліографічні покажчики, що висвітлюють життєпис знаних полтавців, чий інтелект, талант та наполегливість залишили глибокий слід в історії нашого краю та сформували неповторну полтавську ідентичність.

Особливе місце серед видатних діячів нашого краю займають краєзнавці. Збираючи свідчення очевидців, працюючи з місцевими архівами, родинними документами, фотографіями, усними переказами тощо, вони виявляють та оприлюднюють унікальні краєзнавчі відомості з історії та культури Полтавщини. Тож задля захисту і популяризації творчого спадку полтавських дослідників працівники відділу краєзнавства у 2017 році започаткували серію «Видатні краєзнавці Полтавщини». Наразі підготовлено дев’ять випусків цієї серії. Перші вісім присвячені видатним краєзнавцям – нашим сучасникам: «Благословляю я ті дні, коли до правди прихилився» (2017) висвітлює постать літературознавця та письменника Петра Петровича Ротача; «Подвижниця краєзнавчої справи Віра Никанорівна Жук: до 90-річчя від дня народження» (2018); «Тарас Пустовіт: до 60-річчя від дня народження» (2019); «Славні літописці – Козюри» (2020); «Олександр Білоусько: до 70-ліття від дня народження» (2021); «Володимир Мокляк: до 60-річчя від дня народження» (2021); «Віталій Григор’єв: до 75-річчя від дня народження» (2022); «Людмила Розсоха: до 75-річчя від дня народження» (2022).

Дев’ятий випуск – «Василь Євстафійович Бучневич (1860–1928)», підготовлений 2024 року, ми присвятили патріарху полтавського

краєзнавства В. Є. Бучневичу. Будучи істориком не за фахом, а за покликом серця, Василь Євстафійович залишив гідний творчий спадок. Особливу цінність його розвідкам надає включення до них повних текстів першоджерел, з якими працював дослідник. Тож не дивно, що і сьогодні праці В. Є. Бучневича користуються незмінним користувацьким попитом.

Цей покажчик є спільним видавничим проєктом: роботу розпочали з науковим співробітником Полтавського краєзнавчого музею ім. Василя Кричевського В. М. Усенком, згодом до нас долучилася завідувачка відділу формування та використання газетних фондів НБУВ Наталія Миколаївна Носкіна. Завдяки плідній і творчій співпраці вийшло друком гарне інформаційне видання, яке репрезентує унікальні краєзнавчі фонди Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського, доповнені матеріалами з фондів НБУВ, місцевого краєзнавчого музею та напрацюваннями полтавських краєзнавців. Покажчик максимально повно акумулює джерела, пов’язані з життям та творчістю В. Є. Бучневича, та налічує 233 джерела, найстаріше з яких датується 1882 роком.

Унікальності покажчику надає вступна стаття «Василь Євстафійович Бучневич», підготовлена заслуженим працівником культури України, заступником директора з наукової роботи Полтавського краєзнавчого музею ім. Василя Кричевського. В. О. Мокляком. Володимир Олександрович, спираючись на результати власних багаторічних досліджень, вичерпно і систематизовано висвітлює життєпис Василя Бучневича та робить ґрунтовний історико-критичний аналіз його праць. Особливу цінність мають наукові уточнення дослідника щодо неоднозначних чи помилкових фактів у життєписі В. Є. Бучневича. Зокрема, В. Мокляк дослідив різночитання в написанні по батькові, які зустрічаються в різних, зокрема і наукових, джерелах, також уточнив місце його народження. У своїй розвідці науковець аргументовано доводить, що єдине правильне написання по батькові у В. Є. Бучневича – «Євстафійович», а безспірним місцем його народження можна вважати лише колишній Ямпільський повіт Кам’янець-Подільської губернії. Родзинкою публікації є висновки В. О. Мокляка щодо релевантності світлини, яку співвідносять із В. І. Бучневичем. На його думку, це фото належить зовсім іншій особі: «На фото людина в одязі 1970-х років, стиль самої фотографії саме цього часу і чомусь дуже нагадує відомого полтавського архітектора та історика архітектури Клавдія Васильовича Гладиша» [1, с. 8]. Саму ж відсутність зображень полтавського краєзнавця

та безрезультатність багаторічних невтомних пошуків науковець пов’язує з репресіями 1930-х років. За часів сталінського правління мати родича, який працював у судових органах Російської імперії, було небезпечно, тож не дивно, що будь-які сімейні згадки про В. Є. Бучневича, не кажучи вже про його фото, найімовірніше, були повністю знищені.

Біобібліографічний покажчик «Василь Євстафійович Бучневич (1860–1924)», що є типовим взірцем бібліографічних видань відділу краєзнавства Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського, можна охарактеризувати як:

1. Цінне інформаційне джерело – репрезентує унікальну інформаційну базу, яка поряд із загальнодоступними та загальновідомими джерелами зберігає інформацію про унікальні, рідкісні та маловідомі документи, які без належного обліку можуть бути втрачені або забуті.

2. Зручний провідник в інформаційному морі – акумулювання відповідним чином впорядкованої інформаційної база та наявність досконалого довідково-бібліографічного апарату сприяє швидкому та зрозумілому отриманню необхідних відомостей з життєпису В. Є. Бучневича.

3. Науково-дослідницька цінність – поєднання джерельної бази покажчика з науковою розвідкою Володимира Мокляка створює унікальний майданчик для проведення подальших наукових досліджень та краєзнавчих розвідок.

4. Культурно-просвітницька цінність – крізь призму поширення та популяризації знань про В. Є. Бучневича сприяє вихованню патріотизму та гордості за Полтавський край.

Усе перелічене робить покажчик цінним та унікальним джерелом інформації для науковців, істориків, краєзнавців, музейників, освітян та здобувачів вищої освіти, працівників культурно-мистецьких закладів та всіх полтавців, які цікавляться цією неперсічною особистістю, одним із науковців, який стояв біля витоків полтавського краєзнавства.

Краєзнавчі бібліографічні видання, власне, як і всі бібліографічні покажчики, відграють унікальну, лише їм властиву, роль у збереженні культурно-історичної спадщини України. У контексті сьогодення роль цих видань, як оберегів української національної ідентичності, стає ще більш критичною, тож усвідомлення важливості краєзнавчої бібліографії та підтримка її розвитку є важливим завданням для всіх, хто небайдужий до збереження культурного надбання України.

Список бібліографічних посилань

1. Василій Євстафійович Бучневич (1860–1928) : біобібліографічний покажчик / ПОУНБ ім. І. П. Котляревського ; укладачі: Г. А. Дідусенко, В. В. Стоян, В. М. Усенко. 2024. 38 с. (Серія «Видатні краєзнавці Полтавщини» ; випуск 9). Електронний аналог: URL: https://drive.google.com/file/d/1_UNyV1s2VafPVP7RgJnM64KWWWUGAX8n/view (дата звернення: 04.09.2025).
2. Видання відділу краєзнавства Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського. URL: https://library.pl.ua/nashi_vidannja/kraeznavchi/ (дата звернення: 04.09.2025).

УДК 655.59:[027.7:378.6(477.54-25)ХДАК]](045)

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕКИ ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ: ДОСВІД, ВИПРОБУВАНИЙ СЬОГОДЕННЯМ

Євсеєнко Світлана Василівна,
провідний бібліограф бібліотеки
Харківської державної академії культури
Україна, м. Харків

Анотація. *Розкрито систему науково-бібліографічних видань бібліотеки Харківської державної академії культури, їхнє суспільне та практичне значення, досвід, набутий співробітниками інформаційно-бібліографічного відділу під час підготовки бібліографічної продукції.*

Ключові слова: *бібліотека Харківської державної академії культури, видавнича діяльність, бібліографічні покажчики, біобібліографічні покажчики, дайджести.*

Annotation. *The system of scientific and bibliographic publications of the Kharkiv State Academy of Culture library, their social and practical significance, and the experience gained by the employees of the information and bibliographic department during the preparation of bibliographic products are disclosed.*

Keywords: *Library of the Kharkiv State Academy of Culture, bibliographic indexes, biobibliographic indexes, digests.*

Харківська державна академія культури, фундатор і лідер бібліотечно-інформаційної та культурологічно-мистецької освіти й науки в Україні, пройшла великий, наповнений здобутками історичний шлях. Цей шлях разом з академією пройшла й бібліотека [1], одним із напрямів

роботи якої є видавнича діяльність, спрямована на відображення наукових і творчих досягнень ХДАК, розкриття внеску викладачів академії в розбудову галузевої науки, освіти й культури України, популяризацію потужних наукових шкіл, формування позитивного іміджу вишу. Саме для досягнення цих цілей фахівці інформаційно-бібліографічного відділу створили систему науково-бібліографічних видань, до якої входять бібліографічні покажчики, біобібліографічні покажчики, дайджести.

Публікаційну активність учених ХДАК відображають бібліографічні покажчики «Праці викладачів та співробітників Харківської державної академії культури». Перші спроби зафіксувати бібліографічну інформацію про публікації викладачів Харківського державного інституту культури (нині – ХДАК) були здійснені в 1970 році. Окремим виданням покажчик не був опублікований. На шпальтах міжвідомчого збірника «Бібліотекознавство і бібліографія» протягом 1971–1974 рр. було відображено окремі розділи покажчика з проблем бібліотекознавства, бібліографознавства, бібліотечних фондів і каталогів та культосвітньої роботи з публікаціями за 1947–1970 рр.

Повноцінна й цілеспрямована робота з підготовки та випуску покажчиків праць викладачів розпочалася в бібліотеці 1998 року. Під час підготовки видання укладачі провели велику роботу зі збору публікацій за понад пів століття. Рішенням ученої ради було затверджено структуру покажчика, де кожна персоналія розпочинається науково-біографічною довідкою. Було розроблено анкети для працюючих викладачів, опрацьовано всі особові справи викладачів, які на той час уже не працювали в академії.

У 2000 році вийшла друком перша частина покажчика. Видання обсягом 400 сторінок містить 316 персоналій та публікації за 1947–1998 рр. викладачів бібліотечного факультету, факультету культосвітньої роботи та їх наступників (що існували на момент випуску покажчика) – факультетів бібліотекознавства та інформатики, документознавства та інформаційної діяльності, культурології. 2004 року вийшла його друга частина, до якої ввійшли 111 персоналій та публікації викладачів творчих факультетів – народного музичного мистецтва та режисерсько-хореографічного. Покажчик укладено в автоматизованому режимі на основі бібліографічної бази даних «Друковані праці викладачів ХДАК», що функціонувала в середовищі ISIS. Бібліографічний покажчик «Праці викладачів та співробітників Харківської державної академії культури (1947–1998)» (у 2 частинах) створив підґрунтя для подальших випусків покажчиків, які

виходять друком кожні п’ять років до ювілейних дат академії та містять біографічні довідки й основні праці, опубліковані під час роботи авторів на штатних посадах у ХДАК, під час навчання в аспірантурі та докторантурі академії, а також після їх виходу на пенсію.

З 2009 року до покажчиків почали включати електронні ресурси віддаленого та локального доступу. Відповідно вони почали виходити під назвою «Праці викладачів та співробітників Харківської державної академії культури». До бібліографічного покажчика «Праці викладачів та співробітників Харківської державної академії культури (2019–2023)», що вийшов друком 2024 року до 95-річчя ХДАК, увійшли 302 біографічні довідки та 3895 бібліографічних описів. Це результат високої публікаційної активності викладачів та співробітників академії.

За час підготовки покажчиків удосконалювався та розширювався склад біографічних довідок. На сьогодні до них входять: прізвище, ім’я та по батькові; дати життя, освіта; науковий ступінь, учене звання, почесне звання; теми дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата, доктора наук, доктора філософії (державною мовою); роки роботи в ХДАК на штатних посадах; посада; назва кафедри, на якій працює / працював викладач, попередні керівні посади та роки перебування; назва структурного підрозділу академії, де працює / працював співробітник. Цей біографічний ресурс формується завдяки тісній взаємодії бібліографів з працівниками відділу кадрів та архіву й презентує науковий потенціал академії, історію її факультетів, кафедр та підрозділів з 1947 до липня 2024 року (до моменту виходу в світ). У бібліографічних списках праць до кожної персоналії описи подаються в хронології відповідно до міждержавного стандарту ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», пронумеровані в межах персоналії. Бібліографічні описи містять також факультативні елементи, щоб за потреби адаптувати їх під різні міжнародні стилі. До покажчика увійшло багато публікацій, проіндексованих у міжнародних базах даних Scopus та Web of Science, тому в області приміток подається електронна адреса публікацій у цих БД. Науковий доробок викладачів та співробітників ЗВО – монографії, навчальні посібники, статті зі збірників, журналів, енциклопедій, рецензії, бібліографічні посібники, автореферати дисертацій, матеріали доповідей наукових конференцій, художні твори, фотоматеріали, редакторські роботи авторів, електронні ресурси віддаленого та локального доступу, навчально-методичні видання тощо.

Покажчики «Праці викладачів та співробітників Харківської державної академії культури» мають суспільне значення. Вони зосереджують, зберігають і надають у використання перевірені de visu соціально та професійно значущі джерела інформації, фіксують право інтелектуальної власності кожного автора публікації, залучені до наукових досліджень та довідкового обслуговування користувачів, слугують надійними помічниками в презентації наукової роботи академії під час акредитації освітніх програм, ліцензування освітньої діяльності та звітності.

У системі атестації наукових кадрів вищої кваліфікації – докторів наук, кандидатів наук та докторів філософії – основною ланкою є спеціалізовані вчені ради. У 2020 році укладено бібліографічний покажчик «Дисертації, захищені в спеціалізованих вчених радах Харківської державної академії культури». До видання, присвяченого 25-річчю діяльності спеціалізованих вчених рад, увійшли матеріали про історію їх створення та функціонування, а також анотовані бібліографічні описи дисертацій, захищених у вчених радах академії з 1994 до 2019 року.

У 2002 році бібліотека розпочала випуск біобібліографічних покажчиків. Згідно з рішенням ученої ради ХДАК було засновано серію «Видатні педагоги Харківської державної академії культури». Тепер завдяки відображенню документальної, фактографічної та бібліографічної інформації спільнота має можливість ознайомитися з особливостями наукової, творчої, організаторської діяльності видатних науковців ХДАК, їхніми потужними науковими школами.

Відкрив серію біобібліографічний покажчик «Василь Миколайович Шейко: до 60-річчя від дня народження», присвячений ректору ХДАК у 1989–2022 рр., а нині почесному ректору ХДАК, доктору історичних наук, професору, заслуженому діячеві мистецтв України В. М. Шейку. Протягом 2012–2022 рр. бібліографи підготували ще три ювілейних видання, які повною мірою висвітлюють науковий доробок ученого, презентують формування його як історика, історика культури, культуролога, викладача, лідера Харківської наукової культурологічної школи, ректора XXI століття.

На сьогодні біобібліографічними покажчиками серії «Видатні педагоги ХДАК» охоплено майже всі напрями розвитку науки та мистецтва в академії – культурологічний (Шейко В. М.), режисерський (Гордєєв С. І., Житницький А. З.), хореографічний (Колногузенко Б. М., Чепалов О. І.), музичний (Гулеско І. І., готується до друку

покажчик, присвячений Польській І. І.), історичний (Чернявський Г. Й., Потрашков С. В.), філософський (Дяченко М. В.), соціально-комунікаційний. Так, декілька наших видань відображають наукову та науково-педагогічну діяльність презентантів Харківської бібліотечної освітньо-наукової школи. Передусім це покажчик, присвячений одному з найкращих її представників, фундатору вищої бібліотечної освіти в Україні Н. Я. Фрідьєвій. Саме вона стояла біля джерел бібліотечної освіти, коли очолила в 1928 році бібліотечну секцію на факультеті політосвіти Харківського інституту народної освіти, багато років була спочатку деканом бібліотечного факультету Харківського інституту політосвіти, а потім завідувачкою кафедри бібліотекознавства Харківського державного бібліотечного інституту. ХДАК, ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна, кабінет бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної ХДНБ ім. В. Г. Короленка шанують пам’ять про Н. Я. Фрідьєву – проводять ювілейні наукові конференції, публікують біографічні статті, але біобібліографічний покажчик було випущено вперше 2015 року. Його видання ініційовано на науковій конференції «Надія Яківна Фрідьєва – видатний український бібліотекознавець і педагог», що пройшла на базі ХДАК у квітні 2014 року.

У 2002 році вийшов друком покажчик, присвячений професору, завідувачці кафедри галузевого бібліографознавства ХДІК у 1979–1989 рр. Н. Ф. Колосовій – представниці бібліографознавчої школи ХДАК. У 2005, 2010 та 2020 рр. вийшли друком біобібліографічні покажчики, у яких висвітлено життєвий шлях та науковий доробок Н. М. Кушнаренко – доктора педагогічних наук, професора, заслуженого працівника культури України, лідера наукової школи документології ХДАК.

Презентантом Харківської бібліотечної освітньо-наукової школи, лідером наукової бібліотечно-інформаційної школи ХДАК є А. А. Соляник. Біобібліографічні покажчики, що вийшли друком до її ювілейних дат у 2014 та 2024 рр., розкривають усі щаблі кар’єрного зростання науковиці від талановитого викладача до доктора педагогічних наук, професора, декана, проректора з наукової роботи, репрезентують її науковий доробок. У 2013 році підготовлено покажчик, присвячений лідеру наукової школи ХДАК «Інформаційні системи та процеси, електронний документообіг» Г. Г. Асєєву, у 2018-му – презентанту Харківської бібліотечної освітньо-наукової школи Г. В. Шемаєвій. Від лаборанта кафедри галузевого бібліографознавства ХДІК до професора, доктора наук із соціальних комунікацій, до речі, першого в

Україні – такий науковий шлях І. О. Давидової. Усвідомленому вибору професійного розвитку сприяло її знайомство та співпраця з Н. Ф. Колосовою, яка тоді очолювала кафедру галузевого бібліографознавства. Покажчик, присвячений лідеру наукової школи соціальних комунікацій і документно-інформаційних систем ХДАК І. О. Давидовій, вийшов у 2022 році.

Безперечно, науковий доробок презентантів Харківської бібліотечної освітньо-наукової школи – потужний ресурс у розвитку бібліотекознавства, бібліографознавства, соціальних комунікацій, документознавства, вищої бібліотечно-інформаційної освіти України. Формат біобібліографічних покажчиків серії «Видатні педагоги ХДАК» сприяє швидкому, якісному та продуктивному використанню їх науковою спільнотою.

Багаторічну історію має ще один видавничий проєкт бібліотеки ХДАК – дайджести «Віват, Академіє!». Згідно з ДСТУ 3017:2015 Видання. Основні види (п. 4.7.2), дайджест – це видання, що містить короткий виклад твору (творів) у вигляді витягів з оригіналу або добірку в повному чи скороченому вигляді найцікавіших творів, вибраних з інших видань. Наші дайджести – добірка газетних статей про ХДАК за певні періоди. Першою повнотекстовою формою відображення історії ХДАК у пресі став дайджест «ХДІК: Що написано пером…», який вийшов у 1995 р. і містить тексти 66 газетних публікацій, що вийшли друком упродовж 1991–1994 рр. Згодом вчена рада ХДАК ухвалила рішення щодо зміни назви видання на «Віват, Академіє!». Дайджести набули статусу продовжуваних видань, мають передмову (вступне слово ректора академії) та допоміжні покажчики: персоналій; творчих колективів ХДАК, яким присвячено публікації; назв газет, матеріали з яких розміщено у виданнях. Усього вийшли друком вісім випусків дайджеста. А 1893 публікації, накопичені в дайджестах з 1991 р., залишаються цінним ресурсом про діяльність колективу ХДАК (викладачів, студентів, випускників, творчих колективів).

Наші видання різні за структурою, змістом, але у них є й спільне: усі вони науково-допоміжні, мають чітку цільову та читацьку аудиторію, призначені для подальших наукових досліджень; до їх підготовки залучаються наукові консультанти; затверджуються вченою радою ХДАК; укладаються з обов’язковим дотриманням державних стандартів бібліографічного опису, положень ДСТУ 4861:2007 «Видання. Вихідні відомості» щодо видавничого оформлення; розміщуються на сайті

бібліотеки та в репозитарії ХДАК; мають ISBN; розсилаються обов'язкові примірники, завдяки чому популяризуються через електронні каталоги НБУВ та НБУ ім. Ярослава Мудрого, їхні метабібліографічні покажчики, літописи книг Книжкової палати України, електронний каталог ХДНБ ім. В. Г. Короленка; виходять у друкованому вигляді та мають електронні версії. Наявний розгалужений склад допоміжних покажчиків. Усі покажчики серії «Видатні педагоги ХДАК» містять фотоматеріали з особистих архівів науковців, архіву ХДАК, фото афіш, обкладинок книг. На декілька покажчиків є рецензії в професійних виданнях, а укладачі неодноразово брали участь і ставали переможцями конкурсу «Бібліотекар року». Наші видання слугують джерелами для написання статей до Бібліотечної енциклопедії Харківщини, Української бібліотечної енциклопедії, Енциклопедії Сучасної України, Вікіпедії. Співробітники інформаційно-бібліографічного відділу набули багатого досвіду у видавничій діяльності завдяки участі в численних семінарах та вебінарах, науково-практичних конференціях, круглих столах, бібліографічних студіях, Днях бібліографії, конкурсах «Бібліотекар року», а презентації наших покажчиків сприяють налагодженню комунікації між бібліотекою ХДАК та бібліотеками, закладами культури й вищої освіти Харкова та України загалом.

Ми впевнені: за бібліотеками – зберігачами достовірної інформації, які функціонують на основі налагодженої, роками перевіреної традиційної технології в сукупності з новітніми технологіями – майбутнє.

Список бібліографічних посилань

1. Кирпа Т. О., Євсеєнко С. В. Бібліотека Харківської державної академії культури // Харківська державна академія культури: до 95-річчя з дня заснування : монографія / [за наукової редакції Н. О. Рябухи]. Харків, 2024. С. 231–239.

2. Кушнаренко Н., Євсеєнко С. Біобібліографічні покажчики як засіб формування позитивного іміджу освітньо-наукового закладу // Вісник Книжкової палати. 2016. № 9. С. 48–52.

УДК 028-048.67:929(100)](045)

THE INFLUENCE OF CELEBRITY READING AMBASSADORS ON PUBLIC ENGAGEMENT: INTERNATIONAL CASES

Zapotichna Roksolana,
Associate Professor,
Lviv State University of Internal Affairs
Ukraine, Lviv

Анотація. *Проаналізовано роль знаменитостей як амбасадорів читання у формуванні культури читання в різних країнах світу. Розглянуто приклади з Великої Британії (співпраця Дж. К. Ролінґ з організацією The Reading Agency), США (Book Club Опри Вінфрі) та Південної Кореї (популяризація читання серед молоді завдяки K-pop виконавцям). Показано, що залучення відомих особистостей здатне підвищити рівень зацікавленості читанням, подолати бар'єри доступу до книжок та сприяти розвитку читацьких спільнот. Результати дослідження можуть бути використані для розробки ефективних стратегій популяризації читання в інших країнах.*

Ключові слова: *популяризація читання, амбасадори читання, знаменитості, літературні ініціативи, міжнародний досвід, K-pop.*

Annotation. *The paper examines the role of celebrities as reading ambassadors in shaping reading culture across different countries. It presents case studies from the United Kingdom (J. K. Rowling's collaboration with The Reading Agency), the United States (Oprah Winfrey's Book Club), and South Korea (youth reading promotion through K-pop idols). The tudy demonstrates that celebrity involvement can significantly increase public interest in reading, break down barriers to book access, and foster the development of reading communities. The findings may be applied in designing effective reading promotion strategies in other cultural contexts.*

Keywords: *reading promotion, reading ambassadors, celebrities, literary initiatives, international experience, K-pop.*

Promoting a culture of reading remains a global challenge, especially in communities where literacy rates are low or where digital distractions dominate. One successful strategy that has emerged internationally is the use of celebrity reading ambassadors–public figures who leverage their popularity to encourage reading habits among diverse audiences.

This presentation explores real-world examples from various countries where celebrities have played a pivotal role in reading promotion campaigns. Case studies include initiatives led by actors, musicians, athletes, and social

influencers who partner with libraries, schools, and literacy organizations to raise awareness, increase book access, and inspire lifelong learning.

By examining these international models, the talk highlights the unique impact of celebrity involvement in changing public attitudes toward reading, bridging generational gaps, and fostering community engagement. Attendees will gain insights into how similar strategies can be adapted and implemented in their own contexts to cultivate a passion for reading and literacy.

In the United Kingdom, one of the most influential figures in promoting reading culture has been author JK Rowling, best known for the Harry Potter series. Beyond her literary success, Rowling has actively supported initiatives aimed at encouraging reading among children and adults alike.

A key partner in this effort is The Reading Agency, a UK-based charity dedicated to helping people become confident and enthusiastic readers. The Reading Agency organizes national campaigns such as «Summer Reading Challenge» and «Reading Friends», which focus on engaging communities through libraries and local groups.

JK Rowling has publicly endorsed several Reading Agency projects, lending her celebrity status to increase visibility and credibility. For example, she has participated in promotional videos, charity events, and social media campaigns that encourage parents to read with their children and highlight the joy and benefits of reading.

The collaboration between Rowling and the Reading Agency has helped:

- Raise awareness about literacy challenges across the UK;
- Motivate reluctant readers through relatable role models;
- Promote library use and access to books in underserved communities;
- Encourage lifelong reading habits beyond formal education.

This partnership exemplifies how a globally recognized author can serve as a powerful reading ambassador, inspiring millions and supporting nationwide literacy programs [1].

In the United States, one of the most notable examples of celebrity-led reading promotion is Oprah Winfrey's Book Club, established on 17 September 1996 with *The Deep End of the Ocean* by Jacquelyn Mitchard as its inaugural selection. Initially introduced as a segment of *The Oprah Winfrey Show*, the initiative rapidly evolved into a nationwide cultural phenomenon, significantly influencing reading habits and book consumption patterns. Numerous titles chosen for the Book Club achieved bestseller status, with documented sales figures often reaching hundreds of thousands or even millions of copies.

Scholarly and industry analyses have described this phenomenon as the «Oprah Effect», estimating its contribution to book sales in the range of hundreds of millions of U.S. dollars, and positioning Winfrey as one of the most influential individual actors in the publishing sector.

The cultural and social influence of the Book Club extended beyond economic metrics. In collaboration with publishers and educational institutions, approximately 600,000 free copies of selected titles were distributed to over 3,500 libraries and schools across the United States, improving access to reading materials, particularly in underserved communities. The initiative has been credited with fostering the establishment of local reading groups, stimulating literary discussion, and promoting engagement with a wide range of authors and genres. A notable aspect of Winfrey's curatorial approach was the inclusion of works by authors from diverse cultural and ethnic backgrounds, which contributed to increased visibility and readership of literature addressing complex social, political, and historical issues.

Following the conclusion of *The Oprah Winfrey Show* in 2011, the Book Club transitioned to digital formats, including the OprahDaily.com platform, podcasts, and live-streamed discussions. Although the immediate commercial impact of the selections appears to have moderated in the digital era, the symbolic and cultural significance of inclusion in the Book Club remains substantial, representing a mark of prestige within the literary community. This case illustrates the capacity of a high-profile public figure to exert a sustained influence on reading culture, serving both as a catalyst for commercial success and as a vehicle for the promotion of literacy, cultural diversity, and community engagement [2].

In South Korea, reading among youth has gained momentum through a growing trend known as «text hip», where reading is perceived as fashionable and culturally relevant. One key factor fueling this trend is the visible endorsement of books by K-pop idols. Public figures such as BTS members, Huh Yun-jin (Le Sserafim), and Jang Won-young (IVE) have been photographed carrying various titles-ranging from Mieko Kawakami's *Breast and Eggs* to Koike Ryunosuke's *Buddha's Words* – as they travel through public spaces like Incheon International Airport. These so-called *«airport books»* have attracted attention on social media, encouraging young fans to explore new literature.

This phenomenon aligns with a broader shift in reading habits: in 2024, youth and young adults in their teens and twenties wrote nearly 35% more book reviews, with teenage reviewers increasing by nearly 198% year-over-year,

according to a report by the major Korean bookstore chain Yes24. This indicates an active, participatory reading culture – one where young readers not only consume texts but also engage and share through book reviews, transcriptions, and social media posts.

Collectively, these developments illustrate how K-pop idols, by simply being seen with books, help normalize and glamorize reading, contributing significantly to evolving reading behaviors among South Korea's youth [3].

Список бібліографічних посилань

1. The Reading Agency (n.d.). Everything changes when you read [Homepage]. The Reading Agency. Retrieved August 12, 2025, from The Reading Agency website.
2. Oprah.com. (n.d.). Books. Oprah.com. Retrieved August 12, 2025, from https://www.oprah.com/app/books.html.
3. Lee J. (2025, March 8). From custom covers to K-pop clubs, Gen Z is making reading cool again. Korea Joong Ang Daily. Retrieved August 12, 2025, from https://surl.li/bgkaga.

УДК 016:[719+930.85]]:027.53(477.53-25)ПОУНБ](045)

БІБЛІОГРАФІЧНІ ВИДАННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ ПРОМОЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ (на прикладі бібліографічного покажчика «Проблеми збереження національної культурної спадщини України: сучасний стан та перспективи»)

Захарченко Світлана Миколаївна,
завідувач відділу наукової інформації та бібліографії
Полтавської обласної універсальної наукової
бібліотеки ім. І. П. Котляревського
Україна, м. Полтава

Анотація. *Розглянуто матеріали бібліографічного покажчика «Проблеми збереження національної культурної спадщини України: сучасний стан та перспективи», створеного працівниками відділу наукової інформації та бібліографії Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського. Проаналізовано структуру, зміст та інформаційне наповнення видання, підкреслено його значення для всебічного та об'єктивного висвітлення теми.*

Ключові слова: *культурна спадщина, збереження, законодавство, туризм, оцифрування, повоєнне відновлення, бібліотеки, архіви, музеї, бібліографічний покажчик.*

Annotation. *The materials of the bibliographic index «Problems of Preserving Ukraine's National Cultural Heritage: Current Status and Prospects» created by employees of the Scientific Information and Bibliography Department of the Poltava Regional Universal Scientific Library named after I. P. Kotlyarevsky are considered. The structure, content, and informational value of the publication are analyzed, and its significance for a comprehensive and objective coverage of the topic is emphasized.*

Keywords: *cultural heritage, preservation, legislation, tourism, digitization, post-war restoration, libraries, archives, museums, bibliographic index.*

Важливою частиною роботи з культурною спадщиною в бібліотеці є не лише її збереження та вивчення, а й актуалізація, тобто розкриття смислів, і промоція – донесення її значущості до широкої аудиторії. У цьому процесі Полтавська ОУНБ ім. І. П. Котляревського виконує важливу роль. Вона є центром документування, збереження та промоції інформації про культурну спадщину. У фондах бібліотеки накопичено значний обсяг друкованих видань, що містить інформацію про об’єкти історико-культурної та природно-заповідної спадщини України, діяльність музеїв, архівів щодо збереження пам’яток культури. Електронний каталог бібліотеки містить аналітичні описи ресурсів віддаленого доступу.

Вищезазначене обумовило створення в 2025 році бібліографічного покажчика «Проблеми збереження національної культурної спадщини України: сучасний стан та перспективи», у якому комплексно відображено основні теоретичні положення та прикладні засади досвіду зі збереження, популяризації національної культурної спадщини України [2]. Бібліографічний покажчик складається з п’яти тематичних розділів та підрозділів (6), які містять основні національні законодавчі акти, міжнародні документи з питань охорони об’єктів культурної спадщини, наукову та науково-популярну літературу, публікації з періодичних видань і збірників.

У першому розділі «Роль ЮНЕСКО у збереженні культурної спадщини людства» узагальнено понятійно-термінологічний апарат спадщини ЮНЕСКО, обґрунтовано структурну схему компонентів спадщини ЮНЕСКО, виділено та проаналізовано її основні структурні компоненти.

Матеріали другого розділу «Правова основа охорони й збереження культурної спадщини» містять відомості, що висвітлюють питання державної політики в галузі збереження культурної спадщини. Досліджено організаційно-правове забезпечення державної політики збереження національно-культурної спадщини України в умовах війни та окреслено шляхи його удосконалення.

У третьому розділі зібрано книги (8 позицій), публікації з періодичних видань і збірників, матеріали інтернет-видань (145 позицій) – здійснено історичний огляд виникнення, вдосконалення та розвитку поняття «культурна спадщина», досліджено проблематику, пов'язану з особливостями визначення статусу нерухомих об'єктів культурної спадщини, а також практичними аспектами, які її супроводжують, проаналізовано окремі аспекти взаємодії історико-культурної спадщини та національної ідентичності, представлено конкретні практичні кейси, пов'язані зі збереженням та промоцією історико-культурної спадщини як важливого джерела формування національної ідентичності в умовах (ре)інтеграції України в європейський культурний простір.

Третій розділ «Охорона елементів культурної спадщини – чинник збереження української ідентичності» має три підрозділи: «Культурна спадщина Полтавщини» – представлено матеріали про історико-культурну, історико-археологічну спадщину Полтавщини, презентовано обласні та міські програми, проєкти щодо збереження, дослідження та популяризації пам'яток та об'єктів культурної спадщини; «Культурна спадщина як туристично-екскурсійний ресурс» – розглядаються та аналізуються особливості охорони культурної спадщини як запоруки розвитку туристичної інфраструктури України, запропоновано напрями, у разі втілення яких культурна спадщина може стати брендом туристичної України; «Цифровий вимір культурної спадщини» – виявити особливості та проблеми процесу діджиталізації культурної спадщини в контексті розвитку цифрової культури в Україні, надати практичні приклади.

Привертає увагу четвертий розділ «Культурна спадщина і війна: від збереження до повоєнного відновлення», матеріали якого присвячено питанням збереження спадщини історії та культури в умовах війни з Росією та повоєнного відновлення країни.

Враховуючи особливу роль інституцій пам'яті, у покажчику виділено окремий розділ «Діяльність бібліотек, архівів, музеїв у забезпеченні вивчення, збереження та промоції культурної спадщини». Його матеріали згруповано за тематичними підрозділами: «Культурна

пам’ять: роль і місія бібліотек»; «Музеї: збереження спадщини, осмислення минулого, формування ідентичності»; «Державні архіви України як суб’єкти політики національної пам’яті». Наукова новизна матеріалів розділу полягає в розширенні уявлень про масштаби оцифрування архівних фондів, музейних і бібліотечних колекцій, з метою забезпечення доступності, збереження та промоції культурної спадщини.

Бібліографічний покажчик частково анотований і охоплює понад 460 бібліографічних записів, які, крім власне книг, включають офіційні видання, матеріали конференцій, збірники статей, журнали, моніторингові звіти, публікації з періодичних і продовжуваних видань, електронні ресурси відкритого доступу. У межах кожного розділу бібліографічні описи згруповано й укладено в алфавітному порядку за прізвищами або назвами публікацій, законодавчі матеріали подано за хронологією. Джерельною базою при підготовці посібника стали фонди Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського та електронні ресурси відкритого доступу, зокрема електронний архів наукових періодичних видань НБУВ; електронні архіви наукових фахових видань, установ та організацій України; офіційний вебпортал Верховної Ради України. Хронологічні межі відбору матеріалу: 2020–2025 рр.

З метою більш детального розкриття теми створено додатки, які містять базові поняття та терміни, корисні посилання. Допоміжний апарат видання представлений іменним покажчиком, що спрощує пошук інформації, дає змогу легко орієнтуватися в бібліографії та знаходити необхідні публікації, алфавітним покажчиком використаних збірників та матеріалів конференцій, алфавітним покажчиком періодичних та продовжуваних видань. Електронна версія покажчика доступна на сайті бібліотеки за адресою: https://library.pl.ua/nashi_vidannja/inshi_vidannja/ у розділі «Видання бібліотеки. Бібліографічні видання». Матеріали видання будуть корисні працівникам у галузі культури, туризму, архівної та бібліотечної справи, краєзнавцям, музеєзнавцям, історикам, освітянам, студентам, усім, кого цікавить інформація про історико-культурні пам’ятки України.

Отже, пропонований покажчик є важливим інструментом промоції полікультурного різноманіття Полтавського регіону, України в цілому, сприяючі підвищенню інтересу до історичної та культурної спадщини. Цінність розглянутого видання полягає у представленій широкій бібліографічній базі, яка є основою для подальшого дослідження проблем збереження національної культурної спадщини України.

Список бібліографічних посилань

1. Новальська Т., Бойчук Н. Публічні бібліотеки як інституції історичної пам'яті українського народу // Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук. 2024. № 13. С. 222–232. Електронний аналог: URL: https://surli.cc/vpogqk (дата звернення: 01.09.2025).
2. Проблеми збереження національної культурної спадщини України: сучасний стан та перспективи : рекомендаційний бібліографічний покажчик / Полтавська обласна універсальна наукова бібліотека ім. І. П. Котляревського ; укладач С. М. Захарченко. Полтава, 2025. 124 с. Електронний аналог: URL: https://surl.lt/odvjwb (дата звернення: 01.09.2025).
3. Сербін О. Електронні бібліотеки як інформаційно-бібліографічна складова формування національної пам'яті України // Бібліотечна планета. 2024. № 4. С. 4–5.

УДК 027.53(477.63-25):[004.77:002.1-028.26]](045)

ПОДКАСТ ЯК ЗАСІБ СПРИЙНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ ВІДДАЛЕНИМИ КОРИСТУВАЧАМИ СУЧАСНОЇ БІБЛІОТЕКИ

Колоскова Галина Валеріївна,
доцент кафедри медіакомунікацій
та комунікаційних технологій
Дніпровського національного
університету ім. Олеся Гончара,
доктор філософії з інформаційної,
бібліотечної та архівної справи (PhD)
Україна, м. Дніпро

Анотація. *Проаналізовано подкаст як засіб сприйняття інформації віддаленими користувачами сучасної бібліотеки. Розглянуто визначення поняття «подкаст», їх види на сайті Дніпропетровської ОУНБ ім. Первоучителів слов'янських Кирила та Мефодія та їх особливості. Визначено роль та значення подкастів як засобу сприйняття інформації віддаленими користувачами сучасної бібліотеки.*

Ключові слова: *інформаційні ресурси, інформаційні продукти, подкасти, бібліотека.*

Annotation. *The podcast is analyzed as a means of information perception by remote users of a modern library. The definition of the concept of «podcast», types of podcasts on the website of the First Teachers of Slavic Cyril and Methodius of the National Library of*

Ukraine and their features are considered. The role and significance of podcasts as a means of information perception by remote users of a modern library are determined.

Keywords: *information resources, information products, podcasts, library.*

В умовах воєнного стану та глобалізації інформаційного простору постійно зростає роль бібліотеки не тільки як інформаційно-комунікаційного центру, а й як інформаційного посередника, який доводить потрібний ресурс або продукт до сучасних користувачів. Під впливом соціальних, політичних, економічних подій бібліотекам для того, щоб відповідати вимогам часу, потрібно належним чином реагувати на зміни в суспільстві, змінювати види та зміст інформаційної діяльності.

Поєднання традиційних та інноваційних напрямків бібліотечної діяльності – важливий аспект функціонування сучасної бібліотеки. Останніми роками спостерігається підвищений попит на різноманітні види подкастів краєзнавчої тематики, історії України, культури. Подкасти як окремий інформаційний продукт впроваджуються в такі сфери діяльності, як радіо, телебачення, соціальні мережі, бібліотечна діяльність [5]. Поняття «подкаст» визначається як серія цифрових аудіо- чи відеоепізодів, які розміщують на вебсайті і надають доступ для завантаження та ознайомлення [2]. Сьогодні подкасти розрізняють за певними критеріями: залежно від формату виділяють аудіо- та відеоподкасти, а також залежно від періодичності, тематики, жанру та тривалості. Слухачі можуть самостійно обирати те, що вони хочуть подивитися чи прослухати, або отримувати нові випуски автоматично [5].

Нині подкастингом займаються немедійні та медійні організації (BBC, «Deutsche Welle», Радіо Свобода, TED Talks, «The Business of Fashion», «Громадське радіо», радіо «Аристократи», KMBS (Києво-Могилянська бізнес-школа), газети «The Guardian», «Washington Post», «The New York Times» та ін.), представники громадянської журналістики. Не стали винятком і бібліотеки [5].

Прослуховування аудіозаписів чи перегляд відеоподкастів не вимагає таких розумових зусиль, як при читанні, й засвоюється легше. Це дозволяє охопити та зацікавити більшу аудиторію, залучити її до відвідання сайту бібліотеки. Тематика не обмежена: від новин, політики, спорту та розваг до спеціалізованих тем, таких як технології, психологія, історія, краєзнавство. Тому спробуємо розглянути подкасти як засіб сприйняття інформації віддаленими користувачами сучасної бібліотеки.

За словами провідних фахівців Дніпропетровської ОУНБ [3], з метою популяризації краєзнавчих ресурсів у книгозбірні було створено кілька циклів подкастів. Цикл «Визначними місцями Придніпров’я» розкриває інформацію про історичні пам’ятки й інші об’єкти, що становлять культурну цінність регіону [1].

РУБРИКА "ВИЗНАЧНИМИ МІСЦЯМИ ПРИДНІПРОВ'Я"

Опис

Цикл подкастів "Визначними місцями Придніпров’я" розкриває інформацію про історичні пам'ятки та інші об'єкти, що становлять культурну цінність регіону. Ця серія подкастів буде цікавою не тільки для туристів, але і для тих, хто хоче дізнатися більше про багату культурну спадщину Придніпров'я і його історію.

Автор

Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія

Ця серія подкастів буде цікавою не тільки для туристів, але і для тих, хто хоче дізнатися більше про багату культурну спадщину Придніпров’я та його історію. Підготовлені ролики – своєрідні віртуальні екскурсії Дніпропетровщиною. У цій серії підготовлені ролики про будинок Катеринославської міської думи, будинок Хрінникова, Гранд Готель Україна, Дніпропетровський академічний театр опери та балету, кірху святої Катерини, залізничний вокзал, Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького, Меморіальний будинок-музей академіка Д. І. Яворницького, Преображенський собор, будівлю окружного суду, парк ім. Лазаря Глоби. Подкасти допомагають викликати зацікавленість історією рідного краю та почуття любові до нього [1; 3].

У серії подкастів за темою «Вулиці нашого міста» дізнаємося про особистості, цікаві факти та історичні події, пов’язані з окремими вулицями та провулками м. Дніпра [1].

РУБРИКА "ВУЛИЦІ НАШОГО МІСТА"

Опис

У серії подкастів на тему "Вулиці нашого міста" Ви дізнаєтесь про особистості, цікаві факти та історичні події, які пов'язані з окремими вулицями та провулками м. Дніпро.

Автор

Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія

Всього з лютого 2022 року в області перейменовано 2157 топонімів, пов’язаних з російсько-радянською колоніальною спадщиною. Тому саме ця серія подкастів допомагає містянам і новим мешканцям краю розуміти назви, знайти власних героїв, ознайомитися з історією міста. Наразі в серії подкастів «Вулиці нашого міста» підготовлено матеріали про організаторку жіночої освіти в Катеринославі Олександру Риндовську, видатного дослідника природи Дніпропетровщини Івана Акінфієва, благодійницю Надію Алексєєнко, видатного діяча Придніпровського краю Олександра Поля, академіка Олександра Чекмарьова, українського письменника Адріана Кащенка, українського архітектора Володимира Самодригу, українського письменника, драматурга та літератора Василя Чапленка, поета та перекладача Олександра Завгороднього, вчену й краєзнавицю Ганну Швидько. Особливістю серії є рубрика «Слово експерта», у якій відомі діячі Придніпровського краю – краєзнавці, історики, вчені – розповідають цікаві факти з біографії вищезазначених осіб. Також кожна серія містить світлини або відеоперегляд книг із фондів краєзнавчого відділу [3].

У рубриці «Пунктир» представлено цикл аудіомонологів, що окреслює думки таких відомих особистостей як Олександр Довженко, Іван Байдак, Наталія Гурницька, Вінстон Черчилль та ін. Цикл подкастів

«Крила поезії» відкриє безмежний поетичний світ поціновувачам рим найкращих митців, твори яких представлено в фондах книгозбірні.

Наступний цикл подкастів «Україніка» (англійською мовою) пропонує інформацію про Україну, її народ, традиції та культуру, розбудову політичної нації, формування держави Україна, її видатних діячів, а також матеріали про природне, географічне середовище, демографічний, економічний, соціальний, освітній, культурний і науковий потенціал нашої країни, здобутки української нації, її місце у світовому цивілізаційному розвитку. У рубриці «Територія особистості знаходяться подкасти, у яких представлені історії життя Марії Заньковецької, Одрі Гепберн, Марії Приймаченко та інших відомих особистостей. Розташовуються подкасти на сайті ОУНБ [1] у розділах «Відеогалерея» та «Аудіоподкасти». Аналіз статистики відвідуваності сайту бібліотеки за 2023–2024 рр. [3; 4] свідчить про постійний інтерес віддалених користувачів до такого виду інформаційних продуктів, як аудіоподкасти, а також про збільшення кількості переглядів усіх їх видів.

Відтак, сьогодні є всі підстави вважати, що аудіо- та відеоподкасти за різними темами є важливими засобами сприйняття інформації для віддалених користувачів сучасної бібліотеки, а також ефективного забезпечення їх інформаційних потреб.

Список бібліографічних посилань

1. КЗК Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека імені Первоучителів слов'янських Кирила та Мефодія : вебсайт. URL: https://www.libr.dp.ua/ (дата звернення: 10.09.2025).

2. Велика українська енциклопедія. URL: https://surl.li/yxlfjw (дата звернення: 10.09.2025).

3. Інформаційно-аналітичний звіт 2023 / Дніпропетровська ОУНБ ім. Первоучителів слов'янських Кирила та Мефодія. Дніпро, 2024. 208 с.

4. Інформаційно-аналітичний звіт 2024 / Дніпропетровська ОУНБ ім. Первоучителів слов'янських Кирила та Мефодія. Дніпро, 2025. 194 с.

5. Колоскова Г. В. Подкаст як інформаційний продукт сучасної бібліотеки // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір» / Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, м. Київ, 1–3 жовтня 2025 р. Київ, 2025. URL: http://conference.nbuv.gov.ua/site/myreports (дата звернення: 15.10.2025).

УДК 02-051(477)"1950/2011"(092)Мірошникова:027.54(477.54-25)ХДНБ](045)

БІБЛІОТЕКАР З ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ: ДО 75-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ БІБЛІОТЕКОЗНАВИЦІ, СПІВРОБІТНИЦІ ХДНБ ім. В. Г. КОРОЛЕНКА ВАЛЕНТИНИ МІРОШНИКОВОЇ (1950–2011)

Куніч Олена Петрівна,
завідувач відділу науково-методичної роботи
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Висвітлено творчу біографію співробітниці ХДНБ ім. В. Г. Короленка Валентини Мірошникової, бібліотекознавиці, укладача енциклопедичних видань для дітей молодшого та середнього шкільного віку. Особливу увагу приділена її доробку з фондознавства.*

Ключові слова: *Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, Мірошникова В. В., фондознавство, збереження бібліотечних фондів, методична діяльність бібліотек, енциклопедичні видання.*

Annotation. *The article highlights the creative biography of the employee of the V. G. Korolenko Kharkiv State Scientific Library, Valentyna Miroshnykova, as a librarian, compiler of encyclopedic publications for children of primary and secondary school age. Special attention is paid to her achievements in the field of fund studies.*

Keywords: *Korolenko Kharkiv State Scientific Library, Miroshnikova V. V., fund science, preservation of library funds, methodological activities of libraries, encyclopedic publications.*

У плеяді діячів ХДНБ ім. В. Г. Короленка, 195 років від часу заснування якої виповнилося нещодавно, почесне місце посідає Валентина Валентинівна Мірошникова (23.12.1950–03.09.2011, м. Харків) – бібліотекар-бібліотекознавець, заступник директора Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (1995–2011), заслужений працівник культури України, яка присвятила бібліотеці понад сорок років свого життя.

Валентина Валентинівна народилася 23 грудня 1950 року в Харкові в родині службовців. Після навчання у Харківській загальноосвітній школі № 99 деякий час працювала в харківському інституті «Водоканалпроєкт» на посаді техніка. Її бібліотечна діяльність, яка розпочалася в ХДНБ

ім. В. Г. Короленка у 1968 році, була пов'язана з цією книгозбірнею все життя. Спочатку працювала у відділі фондів та обслуговування, потім – у відділі обробки та каталогів, близько 16 років – у науково-методичному. Без відриву від роботи в бібліотеці здобула вищу освіту в Харківському державному інституті культури (нині ХДАК) за спеціальністю «Бібліотекознавство і бібліографія» (1975).

Працюючи у науково-методичному відділі (1974 – початок 1990 рр.), очолювала у 1980-х рр. сектор надання методичної допомоги бібліотекам. У межах своєї компетентності виконувала завдання бібліотеки як одного з головних методичних центрів УРСР (окреслені постановою Колегії Міністерства культури УРСР «Про роботу наукових бібліотек і визначення напрямів їх діяльності на допомогу бібліотекам республіки», 1964 р). Здійснювала методичне забезпечення роботи бібліотек республіки з питань популяризації технічної літератури та надання методичної допомоги бібліотекам Східного регіону України (Донецької, Дніпропетровської, Полтавської, Луганської, Сумської та Харківської обл.) з різних напрямів бібліотечної роботи. Надавала методичну допомогу бібліотекам системи Міністерств культури УРСР (нині МКСК України) під час відряджень; вивчала, узагальнювала та поширювала передовий бібліотечний досвід; опрацьовувала актуальні питання теорії і практики бібліотечної справи та розробляла методичні посібники для бібліотекарів; брала участь в організації та проведенні заходів з безперервної бібліотечної освіти бібліотечних кадрів. Особливу увагу приділяла бібліотекам Ворошиловградської (зараз Луганської) та Дніпропетровської областей, як куратор Ворошиловградської та Дніпропетровської ОУНБ. У цей період діяльності підготувала близько 20 методичних посібників на допомогу бібліотекарям країни (самостійно та у співавторстві).

У 1990 році Валентина Валентинівна була призначена завідувачем відділу комплектування фондів, який очолювала чотири роки, докладаючи значних зусиль, аби бібліотека регулярно поповнювалася новими виданнями. Професійна ерудиція, цілеспрямованість, працездатність, комунікабельність сприяли призначенню у 1994-му В. В. Мірошникової на посаду заступника директора ХДНБ ім. В. Г. Короленка з бібліотечної роботи, яку обіймала до 2003 року, опікуючись водночас питаннями розвитку наукової діяльності книгозбірні; пізніше – заступника директора з наукової роботи (2003–2011 рр.). Певний час виконувала обов'язки директора книгозбірні, спочатку у період тимчасової відсутності керівника бібліотеки Л. П. Незнамової, а потім – В. Д. Ракитянської.

На початку 1990-х років з набуттям незалежності України в подальший період своєї науково-виробничої діяльності Валентина Валентинівна опікувалася розвитком кращих традицій бібліотеки у нових соціально-економічних умовах як одного з провідних культурних, освітніх, науково-інформаційних закладів України, що здійснює функції науково-дослідного, методичного та координаційного центру в галузях бібліотекознавства, бібліографознавства, документознавства, книгознавства.

Основними напрямами її науково-виробничої діяльності стають розроблення та реалізація стратегічних завдань бібліотеки відповідно до державної політики в галузі бібліотечної справи, спрямованих на виконання основних її статутних функцій зі сприяння розвиткові науки, освіти, культури, збереженню духовного і культурного надбання українського народу; аналітико-прогностична діяльність щодо виявлення проблемних питань та визначення оптимальних шляхів їх реалізації засобами науково-дослідної діяльності; розвиток безперервної освіти бібліотечних кадрів; презентація бібліотекознавчих розробок короленківців та власного доробку в широких колах бібліотечної громадськості, соціально-комунікаційних мережах; організаційно-методична підтримка інтеграційного розвитку регіонального професійного співтовариства.

У міру своїх повноважень В. В. Мірошникова виконувала роботу, орієнтовану на формування нормативно-правової бази бібліотечної галузі України. У цьому та багатьох інших напрямах діяльності співпрацювала з Національною парламентською бібліотекою України (НПБУ; нині НБУ ім. Ярослава Мудрого), підтримуючи доброзичливі творчі стосунки з її очільницею Тамарою Ізмайлівною Вилегжаніною, головним бібліографом Наталією Володимирівною Казаковою та головним бібліотекарем Ніною Олександрівною Гудімовою; з відділом бібліотек та інформаційних систем Міністерства культури та мистецтв України (МКМУ), зокрема його керівником Тетяною Миколаївною Прокошевою (яка до цього очолювала науково-методичний відділ НПБУ). Долучалася до роботи колегіальних органів управління бібліотечною справою України. Була учасником розширених засідань колегії міністерства, на яких обговорювалися основні підсумки творчої та фінансово-господарчої діяльності закладів культури України. Розробляла матеріали на розгляд колегії (зокрема про діяльність НПБУ, яку вивчала в складі бригади в 1997 році згідно з наказом МКУ), а також Міжвідомчої ради з питань бібліотечної роботи. Була учасником

нарад керівників бібліотек всеукраїнського значення з питань планування роботи, які проводилися щороку НПБУ за участю МКМУ [1]. Деякий час працювала у складі міжвідомчої бібліотечної ради при управлінні культури Харківської обласної державної адміністрації (ХОДА).

Валентина Валентинівна брала активну участь в організації більшості міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференцій з актуальних питань розвитку бібліотечної галузі, які проводилися ХДНБ ім. В. Г. Короленка наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.[1] Надаючи великого значення науковому забезпеченню українознавчої та краєзнавчої діяльності бібліотеки, долучалася до організації багатьох наукових заходів українознавчого та краєзнавчого спрямування, присвячених зокрема видатним діячам української науки, культури, освіти, які проходили за участю вчених, літераторів, краєзнавців, педагогів, істориків, філологів, культурологів, архівознавців, працівників музеїв, бібліотек Харківщини, а також інших регіонів України.[2] За її безпосередньої участі відбулися науково-практичні конференції та інші наукові заходи приурочені видатним діячам бібліотечної справи: «Бібліотекознавець Любов Борисівна Хавкіна: творча спадщина і сучасність», «Бібліографічні читання пам’яті українського бібліографа Федора Максименка» (2002), «Бібліографічні студії пам’яті українського бібліографа Ігоря Корнєйчика» (2004), перші всеукраїнські читання «Академік Дмитро Іванович Багалій та бібліотечна справа України» (2008),

---

[1] Регіональної міжвідомчої наукової конференції «Історія бібліотечної справи в Україні» (1993); щорічних конференцій «Короленківські читання» (1998–2010 рр.); конференції «Науково-методична діяльність бібліотек: сучасні тенденції та перспективи» (2004), міжнародної конференції «Від ХІХ до ХХІ ст.: трансформація бібліотек у контексті розвитку суспільства», присвяченої 125-річчю ХДНБ. ім. В. Г. Короленка (2011) та ін.

[2] Наукові конференції «Передаймо нащадкам наш скарб – рідну мову» (1998), «Регіональні проблеми українознавства Східної України», «Українська культура: проблеми і перспективи» (2003), «Харкову – 350 років: історичні аспекти та погляд на сучасні проблеми» (2004), «Григорій Сковорода і антична культура» (до 280-річчя від дня народження українського мислителя), «Шевченкіана на початку ХХІ століття» (2004), «Іван Франко і національне й духовне відродження України. До 150-ї річниці від дня народження» (2006), «Великий майстер "Березоля"». До 120-річчя від дня народження Леся Курбаса (2007), міжрегіональні наукові читання «Поборник правди. До 155-річчя від дня народження В. Г. Короленка» (2008), «М. В. Гоголь: життя і творчість на перетині культур» до 200-річчя від дня народження письменника (2009) та ін.

«Четверті бібліографічні студії, присвячені 120-річчю Михайла Ясинського» (2009). Матеріали більшості із вищеназваних наукових заходів опубліковано за її участю окремими збірниками.

Під керівництвом Валентини Валентинівни, особливо коли вона обіймала посаду заступника директора з наукової роботи, було проведено низку загальнодержавних, регіональних та локальних наукових досліджень, які збагатили українське бібліотекознавство, доробок харківської школи бібліотекознавства. Забезпечувалася участь у всеукраїнських дослідженнях на тему «Українська книга у фондах державних бібліотек та музеїв України (1574–1923 рр.)», «Історія бібліотечної справи в Україні», «Реституція бібліотечних фондів», «Обов'язковий примірник документів України (державний і місцевий) та повнота його надходження до бібліотек», «Електронні інформаційні ресурси бібліотек України», «Віртуальна довідка в бібліотеках України»; були організовані дослідження на тему «Інформаційні потреби і запити користувачів наукових бібліотек системи Міністерства культури і мистецтв України на документи з техніки», «Робота бібліотек України на допомогу незахищеним верствам населення».

Набуло розголосу в широких колах бібліотечної громадськості всеукраїнське дослідження «Молодий працівник наукових бібліотек України – погляд у майбутнє», проведене ХДНБ ім. В. Г. Короленка у 2007 році (за участю 23 ОУНБ України), яке мало на меті дати оцінку професійному самовизначенню, самореалізації та саморозвитку молодих кадрів, узагальнити досвід управління ними, отримати дані щодо нового характеру бібліотечної професії. Його результати обговорювалися на Міжнародній науково-практичній конференції «Бібліотекар XXI століття: нові стандарти професії» – одній з перших, проведених у дистанційному режимі (2008). Регіональне дослідження «Харків – територія читання молоді», яке відбулося в 2009 році, здійснювалося з метою привернення уваги громади м. Харкова, визнаного інтелектуального центру, молодіжної столиці України, до проблеми читання молоді та створення передумов для формування регіональної програми молодіжного читання. Науковий аспект проєкту полягав у дослідженні проблемної ситуації в регіоні щодо читання в молодіжному середовищі, готовності регіональних структур і установ до співпраці, адже вирішувати таку глобальну проблему треба було загальними зусиллями різних структур, задіяних у соціокультурній сфері.

За участю Валентини Мірошникової розроблялися аналітичні огляди науково-дослідної діяльності ХДНБ ім. В. Г. Короленка (за 2001–2005 та 2006–2010 рр.), матеріали про наукові розвідки книгозбірні до оглядів науково-дослідної роботи наукових бібліотек та вищих навчальних закладів культури України у галузі бібліотекознавства, бібліографознавства і основ книгознавства, опублікованих НПБУ, які займають гідне місце в історіографії бібліотечної науки.

Опікуючись розвитком безперервної освіти бібліотечних кадрів, В. В. Мірошникова підтримувала творчі стосунки з Центром безперервної бібліотечної освіти Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв України (ДАКККіМ), Міжнародним фондом «Відродження» (МФВ), ХДАК, НПБУ, НБУВ, іншими найбільшими бібліотеками України, Харкова, а також Обласним навчально-методичним центром підвищення кваліфікації працівників культурно-освітніх закладів. Спільно з Центром безперервної бібліотечної освіти ДАКККіМ організовувала в бібліотеці курси підвищення кваліфікації фахівців обласних універсальних бібліотек України на тему «Управління бібліотекою та нові послуги для користувачів», «Колекції рідкісних та цінних видань у наукових бібліотеках: формування, збереження, облік» (2004, 2005). Як авторитетний фахівець була запрошена до експертного оцінювання результатів проєктів бібліотечної програми, впроваджуваних Центром безперервної бібліотечної освіти за підтримки МФВ (у 2003 р., на прохання координатора бібліотечної програми МФВ). Долучалася до організації міжнародного семінару «Бібліотечне краєзнавство: нові технології» (2005) та інших методичних заходів. Брала активну участь у загальноміських Днях фахівця «Новини бібліотечної справи» (1995–2010), які проводилися бібліотекою на міжвідомчому рівні. Особливу увагу приділяла розвитку професійних компетентностей молодих кадрів. За її підтримки у Харкові проходили регіональні конкурси ім. Л. Б. Хавкіної «Як зробити бібліотеку успішною», «Від традицій до інновацій» серед молодих спеціалістів бібліотек, аспірантів, магістрів, студентів, проведені бібліотекою спільно з управлінням культури ХОДА, ХДАК, Харківським бібліотечним товариством (ХБТ) з метою залучення молоді до вирішення актуальних проблем та інноваційного розвитку бібліотечної галузі, підвищення рейтингу бібліотек та бібліотечної професії (2009, 2011).

Сприяючи розвитку вітчизняного бібліотекознавства, підтримуючи імідж ХДНБ ім. В. Г. Короленка в наукових сферах, Валентина Валентинівна брала активну участь у міжнародних, всеукраїнських

форумах бібліотечної громадськості, на яких репрезентувала власні інтелектуальні розробки та короленківців [2; 3; 5; 8]. Зокрема на щорічних міжнародних конференціях «Бібліотеки та асоціації в світі, що змінюється: нові технології та нові форми співробітництва», які проходили в Криму (м. Судак) у межах заходів ІФЛА, у 2004–2006 рр. висвітлювала досвід роботи ХДНБ ім. В. Г. Короленка з авторитетним файлом колективного автора; проблемні питання визначення репертуару основних бібліотечних послуг і методики розрахунку їх вартості; діяльність довідкових віртуальних служб у бібліотеках України, за результатами дослідження, проведеного бібліотекою, у т. ч. корпоративної віртуальної довідково-бібліографічної служби наукових бібліотек Харкова, створеної в бібліотеці в 2005 році [2].

Пріоритетом науково-практичної діяльності В. В. Мірошникової була фондознавча проблематика, якою вона опікувалася від початку трудової діяльності в бібліотеці, особливо питання комплектування бібліотечних фондів та їх збереження. Була серед організаторів Республіканської міжвідомчої науково-практичної конференції «Фонди наукової бібліотеки: стан та перспективи», одного з перших за часів незалежності України наукових форумів бібліотечної громадськості (відбулася у 1992 р. за участю близько 300 фахівців бібліотек України та зарубіжних, інститутів культури, громадських бібліотечних об’єднань та інших установ), науково-практичної конференції «Колекції пам’яток писемності та друку у бібліотечних фондах України: проблеми формування, збереження, розкриття», присвяченої 100-річчю відділу рідкісних видань і рукописів ХДНБ ім. В. Г. Короленка, Всеукраїнської науково-практичної конференції «Збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів України: нова політика і нові технології», організованої за її ініціативою.

У центрі уваги В. В. Мірошникової як дослідника були питання формування фондів регіональних бібліотек, зокрема обласних універсальних [3], проблеми реалізації Закону України «Про обов’язковий примірник документів», які порушувала на Короленківських читаннях [4], науковій конференції «Бібліотеки та суб’єкти книжкового ринку: напрямки взаємодії та співпраці», організованій харківською Асоціацією сучасних бібліотечно-інформаційних технологій (АСІБТ) з нагоди 10-річчя цієї громадської організації, у доповіді «Обов’язковий примірник як засіб збереження інформаційного національного надбання» (2002).

Приділяючи особливу увагу питанням збереження бібліотечних фондів, брала участь у розробці пропозицій, а пізніше реалізації Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки, затвердженої Кабінетом Міністрів України у 1999 році. За цією програмою на базі найкрупніших книгозбірень країни, у т. ч. ХДНБ ім. В. Г. Короленка, мали створюватися міжвідомчі центри консервації і репрографії. Проблемні питання діяльності означених центрів порушувала на Міжнародній науковій конференції «Інтелектуальні інформаційні технології у бібліотечній справі» у НБУВ, зосереджуючи увагу на визначенні пріоритетних напрямів діяльності центрів консервації та репрографії, необхідності використання інноваційних технологій та сучасного обладнання для копіювання, сканування та фазової консервації документів [5]; на всеукраїнській конференції «Збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів України: нова політика і нові технології» у ХДНБ ім. В. Г. Короленка [6]. Зверталася також до проблеми організації діяльності й технічного забезпечення міжвідомчих центрів консервації та репрографії бібліотечних фондів на шпальтах журналу «Бібліотечна планета», зосереджуючи увагу на аналізі стану технічного оснащення ХДНБ ім. В. Г. Короленка, на базі якої державною програмою передбачалося створення центру консервації, питаннях розробки на державному рівні нормативних документів, що мають регламентувати різні напрями забезпечення збереження фондів [7].

Валентина Валентинівна відома як дослідник історії ХДНБ ім. В. Г. Короленка, була ініціаторкою і керівником проєкту видання збірки нарисів «Бібліотека в історичному просторі трьох епох» до 125-річчя ХДНБ ім. В. Г. Короленка», у якій опубліковано декілька її нарисів [10]. Підготувала до друку видання «Харківській державній науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка – 125 років» [11], де на основі історичних відомостей проаналізовано розвиток книгозбірні як провідної наукової бібліотечної установи.

Активно працювала як член редколегій понад 30 наукових, інформаційних та інших видань, опублікованих ХДНБ ім. В. Г. Короленка впродовж 90-х – на початку 2000-х рр. Серед них – збірники наукових статей «Документально-інформаційні ресурси ХДНБ ім. В. Г. Короленка», «Історія ХДНБ ім. В. Г. Короленка: пошуки, дослідження, відкриття», збірки матеріалів науково-практичних конференцій, проведених у цей період, наукові матеріали «Бібліотекознавець Любов Борисівна Хавкіна: харківський період діяльності (1888–1918)». Як член редколегій,

опрацьовувала довідник «Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Події, факти» (2006–2008 рр.), щоквартальні випуски інформаційного бюлетеня «Хроніка Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка» (2007–2011 рр.) та інші видання.

Надаючи великого значення розвитку міжнародних культурних відносин ХДНБ ім. В. Г. Короленка, Валентина Валентинівна сприяла організації Українсько-канадської бібліотеки, створеної при відділі україніки в межах двосторонньої Угоди бібліотеки з товариством «Канадські друзі в Україні» (1995). Пізніше долучалася до організації конференції «Канадсько-український центр: досвід роботи та тенденції розвитку», присвяченої 5-річній діяльності цієї бібліотеки, яка відбулася за участю представників товариства (голови проєкту «Українсько-канадський центр» М. Колодочки з м. Торонто, його заступника Я. Семчишина та ін.), а також Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (нині ОННБ), Дніпропетровської, Сумської ОУНБ та інших книгозбірень, де працювали аналогічні бібліотеки. Брала участь в організації Австрійської бібліотеки, відкритої за сприяння Інституту східних та південно-східних слов'ян (Австрія), Німецького читального залу, за двосторонньою угодою з Гете-Інститутом (м. Мюнхен, Німеччина) (1996 р.), створеними при відділі літератури іноземними мовами та міжнародних зв'язків.

Мірошникова В. В. підтримувала громадський бібліотечний рух: була учасником багатьох проєктів Української бібліотечної асоціації (УБА); сприяла становленню ХБТ у 1990 р., а пізніше відродженню його діяльності (після кількох років інертного існування). Брала активну участь в організації регіональної науково-практичної конференції «Короленківські читання 2010», на якій за її ініціативою розглядалися доленосні питання розвитку ХБТ, а пізніше обласної конференції ХБТ, де йшлося про створення на його базі Харківського обласного відділення УБА «Харківське бібліотечне товариство» (зараз ХОВ УБА). Підтримувала роботу секції науково-методичної роботи, яка працювала при ХБТ (з 1997 р.), де за її участю розглядалися питання формування регіональної бібліотечної політики та перспектив розвитку бібліотечної галузі регіону, співпраці у безперервній бібліотечній освіті, реалізації регіональних корпоративних проєктів тощо.

Особистий внесок Валентини Валентинівни Мірошникової у розвиток бібліотечної справи було гідно поціновано державою. Вона нагороджена Почесною грамотою Кабінету Міністрів України

(1999), удостоєна почесного звання «Заслужений працівник культури України» (2009).

Творча біографія Валентини Валентинівни не обмежується доробком у бібліотечній справі та бібліотекознавстві. Вона відома як укладач енциклопедичних та інших науково-популярних видань, здебільшого для дітей середнього шкільного віку, опублікованих українськими видавництвами «Фоліо», «Пегас», «Фактор», «Торнадо», з якими співробітничала на договірних засадах. У цій сфері діяльності, яку розпочала в перші роки XXI ст., особливо плідно співпрацювала з видавництвом «Фоліо». Тут побачили світ підготовлені нею видання (самостійно та у співавторстві) у серії «Дитяча енциклопедія» («Україна», «Динозаври», «Рослини», «Країни світу», з низкою окремих видань про країни Європи, Азії, Америки, Австралії, Океанії, Африки та ін.), а також у серії «100 знаменитых» («100 знаменитых политиков», «100 знаменитых путешественников» тощо) [12; 13]. Видавництво «Пегас» опублікувало укладені нею ілюстровані енциклопедичні видання «Відкриття та винаходи», «Енциклопедію школяра», «Навколо світу» [14, 15]; видавництво «Торнадо» – книгу «Найцікавіше про науку і техніку» [16]. Названі та інші видання, укладені Валентиною Валентинівною та за її участю (близько 20 назв), гідно представлені у фондах багатьох бібліотек країни. Окремі з них неодноразово перевидавалися вже після її смерті.

Валентини Валентинівни Мірошникової не стало 3 вересня 2011 року. Вона залишила по собі вагому духовну й інтелектуальну спадщину. Ті, хто був поряд з нею, запам’ятали її як інтелігентну, мудру, доброзичливу, скромну людину, Бібліотекаря з великої літери.

Список бібліографічних посилань

1. Гудімова Н. Обговорено стратегію розвитку на рік // Бібліотечна планета. 2000. № 1. С. 37–38.

2. Мирошникова В. Развитие виртуальной справочно-библиографической службы в библиотеках Украины // Бібліотеки України в Криму – 2006 : збірник доповідей і виступів науковців і фахівців України на Міжнародній конференції «Крим-2006», червень 2006 р., м. Судак / Національна парламентська бібліотека України ; укладач С. Басенко. Київ, 2006. С. 83–91.

3. Мірошникова В. В. Фонди регіональних бібліотек як частина бібліотечного фонду України // Бібліотека і читач на порозі XXI сторіччя : збірник наукових праць. Київ, 1998. С. 36–40.

4. Мірошникова В. В. Про деякі проблеми реалізації Закону України про обов’язковий примірник документів [на прикладі ХДНБ] // Короленківські читання :

матеріали науково-практичної конференції, м. Харків, 8 жовтня 2002 р. / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Харків, 2002. С. 3–12.

5. Муха Л., Савіна З., Затока Л. Інноваційні технології збереження інформаційних ресурсів // Бібліотечний вісник. 2005. № 6. С. 32–34. Електронний аналог: URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000868216 (дата звернення: 26.09.2025).

6. Мірошникова В. В. До проблеми створення мережі міжвідомчих центрів репрографії та консервації, галузевих і регіональних служб репрографії та ремонтно-палітурних робіт у бібліотеках України // Збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів України: нова політика і нові технології : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (20–22 листопада 2006 р.) : до 120-річчя ХДНБ ім. В. Г. Короленка / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка ; [укладачі: В. В. Мірошникова, О. П. Куніч]. Харків, 2007. С. 159–169. Електронний аналог: URL: https://www.calameo.com/read/000632945a60029d990af (дата звернення: 21.09.2025).

7. Мірошникова В. Комплексна система консервації та репрографії бібліотечних фондів в Україні: принципи організації // Бібліотечна планета. 2006. № 4. С. 12–15. Електронний аналог: URL: https://profy.nlu.org.ua/!site/publication/lp-34.pdf (дата звернення: 21.09.2025).

8. Мірошникова В. В. З практики створення авторитетного файла заголовків колективного автора в Харківській державній науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка (на базі АІБС ІРБІС) // Бібліотечний форум України. 2005. № 3. С. 29–31.

9. Мірошникова В. В., Танько О. І. До проблеми реформування галузі та удосконалення нормативно-правового забезпечення бібліотечної діяльності // Короленківські читання : матеріали науково-практичної конференції, 8 жовтня 2003 р. / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Харків, 2003. С. 9–20. Електронний аналог: URL: https://www.calameo.com/read/00063294504d45a853b88 (дата звернення: 11.09.2025).

10. Бібліотека в історичному просторі трьох епох : до 125-річчя Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка : нариси / [видавнича група: В. Д. Ракитянська ; керівник проєкту В. В. Мірошникова]. Харків, 2011. 239 с. : фото. Електронний аналог: URL: http://bit.ly/1rXxIsl; https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=1443 (дата звернення: 11.09.2025).

11. Харківській державній науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка – 125 років / Державний заклад «Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка» ; [укладач В. В. Мірошникова]. Харків, 2011. 46 с. Електронний аналог: URL: https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=940 (дата звернення: 11.09.2025).

12. Динозаври : для дітей середнього шкільного віку / автори-упорядники: В. В. Мірошникова; Д. С. Мірошникова. Харків : Фоліо, 2004. 302 с. : іл. (Дитяча енциклопедія).

13. Рослини : для дітей середнього шкільного віку / [автори-упорядники: В. В. Мирошнікова, Д. С. Мирошнікова, М. О. Панкова]. Харків : Фоліо, 2004. 318 с. : іл. (Дитяча енциклопедія).

14. Навколо світу : енциклопедія для дітей середнього та старшого шкільного віку / автор-упорядник В. В. Мірошникова. Харків, 2006. 112 с.

15. Відкриття та винаходи : енциклопедія / укладач В. В. Мірошникова. Харків : Пегас, 2006. 111 с. : іл.

16. Мирошнікова В. В. Найцікавіше про науку і техніку : у питаннях і відповідях. Харків : Торнадо, 2008. 96 с. : іл.

17. Мирошнікова В. В. Дивовижні птахи світу. Харків, 2007. 192 с. : іл. (Серія «Золотий перетин»).

УДК 016:004.8]:027.53(477.63-25)ПОУНБ](045)

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ КРІЗЬ ПРИЗМУ БІБЛІОГРАФІЇ (на прикладі створення рекомендаційного бібліографічного покажчика «Штучний інтелект: сьогодення та майбутнє»)

Лашко Вікторія Анатоліївна,
головний бібліограф
Полтавської обласної універсальної
наукової бібліотеки ім. І. П. Котляревського;
Нестеренко Олена Вікторівна,
провідний бібліограф
Полтавської обласної універсальної
наукової бібліотеки ім. І. П. Котляревського
Україна, м. Полтава

Анотація. *Розглянуто бібліографічне представлення теми штучного інтелекту на прикладі створення рекомендаційного покажчика «Штучний інтелект: сьогодення та майбутнє», укладеного співробітниками відділу наукової інформації та бібліографії Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського. Проаналізовано структуру, зміст та інформаційне наповнення видання, підкреслено їх значення для всебічного та об'єктивного висвітлення теми.*

Ключові слова: *бібліографічний покажчик, штучний інтелект.*

Annotation. *The bibliographic presentation of the topic of artificial intelligence is considered using the example of creating a recommendation index «Artificial Intelligence: present and future», created by employees of the department of scientific information and bibliography Poltava Regional Universal Scientific Library named after I. P. Kotlyarevskyi. The structure, content, and information content of these publications were analyzed, their importance for a comprehensive and objective coverage of the topic is emphasized.*

Keywords: *bibliographic index, artificial intelligence.*

Витоки штучного інтелекту сягають середини XX ст., коли виникла ідея створення машин, здатних імітувати людське мислення. Англійський математик Алан Тьюринг у своїй роботі від 1950 року «Обчислювальні машини і розум» розглядав ймовірність того, чи можуть машини мислити. У ній він вперше ввів термін «штучний інтелект» і представив його як теоретичну і філософську концепцію. Однак ШІ у тому вигляді, в якому ми його знаємо сьогодні, є результатом колективних зусиль багатьох вчених та інженерів протягом кількох десятиліть.

Штучний інтелект – це всеосяжний термін, що охоплює широкий спектр дій, пов'язаних із виконанням машинами завдань за участю людини або без неї. У Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні ШІ визначено як організовану сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень та алгоритмів обробки інформації, отриманої чи самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [1].

Початок XXI ст. характеризується стрімким поширенням систем ШІ, які змінюють підходи до обробки інформації, автоматизації процесів та прийняття рішень. Якщо на ранніх етапах ШІ переважно базувався на символічних моделях і жорстко заданих правилах, то сучасні системи дедалі частіше працюють за принципами самонавчання, здатності до узагальнення та адаптації в реальному часі. У сучасному світі його реалізація охоплює різноманітні сфери, включаючи медицину, бізнес, сільське господарство, оборону, правосуддя, освіту тощо, а його системи застосовуються для розв'язання складних завдань, які раніше вважалися неможливими для автоматизації.

Проаналізувавши, систематизувавши та узагальнивши джерела інформаційного простору, співробітники відділу наукової інформації та бібліографії Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського підготували рекомендаційний бібліографічний покажчик «Штучний інтелект: сьогодення та майбутнє» [3].

Видання складається з 8 розділів, які охоплюють широке коло питань, пов'язаних з розвитком та застосуванням ШІ: від його загальнотеоретичних засад до галузевих практик. У першому розділі «Загальні аспекти розвитку штучного інтелекту: генеза ідей, принципи дії

та виклики XXI століття» подано джерела, що висвітлюють ґенезу ідей ШІ, основні принципи його функціонування та ключові виклики XXI ст., серед яких етичні дилеми, питання довіри до технологій і ризики глобального масштабу.

Розділ «Штучний інтелект та право: юридичні виклики використання AI» містить нормативно-правові документи, що регулюють використання штучного інтелекту в Україні та дослідження, що висвітлюють питання впровадження ШІ в окремих галузях права. Про застосування технологій ШІ у військовій сфері йдеться у третьому розділі «Технології штучного інтелекту у сфері безпеки та оборони». Його джерела знайомлять з дослідженнями публікацій наукового, науково-теоретичного та прикладного характеру застосування технологій ШІ у діяльності військових, специфіку та переваги його використання. Акцентовано увагу на загрозах та ризиках, які несе використання ШІ у цій сфері.

Четвертий розділ «Розумна медицина: штучний інтелект на варті здоров'я» містить джерела з медицини, які демонструють потенціал ШІ в діагностиці, персоналізованому лікуванні, а також етичних та правових аспектів, пов'язаних з його інтеграцією в систему охорони здоров'я. Окрему увагу приділено інтеграції ШІ в освітній та науковий простір. Це п'ятий розділ «Інтеграція технологій штучного інтелекту в освітній процес та наукову діяльність», у якому розкриваються можливості адаптивного навчання, інтелектуальних платформ для досліджень та формування цифрових компетентностей.

Не менш вагомим є шостий розділ, «Штучний інтелект (ШІ) – невід'ємна складова сучасного бізнесу», джерела якого знайомлять з дослідженнями впровадження штучного інтелекту в бізнес-діяльності, а саме в інформаційних системах, менеджменті, управлінні операціями, прийнятті рішень, обслуговуванні клієнтів, а також різних секторах маркетингу.

Аграрна тематика представлена в сьомому розділі «Інтелектуальні технології в сільському господарстві: сучасні підходи та перспективи» дослідженнями у сфері точного землеробства, моніторингу врожайності, використання прогнозних моделей для зменшення ризиків, спричинених кліматичними змінами, автоматизації збору даних і використання автономної техніки.

Останній, восьмий розділ покажчика «Майбутнє – сьогодні: штучний інтелект для бібліотек» демонструє, як технології ШІ поступово

інтегруються в бібліотечну справу, що дозволяє розробляти ефективніші системи пошуку та організації інформації, надавати персоналізовані рекомендації, автоматизувати процеси каталогізації та управління колекціями, покращувати взаємодію з користувачами через віртуальних асистентів та чат-ботів, а також сприяти розвитку цифрових архівів та електронних ресурсів.

У такий спосіб покажчик відображає багатогранність наукових і практичних підходів до розуміння та використання штучного інтелекту, підкреслюючи його роль як універсального інструмента сучасних трансформацій у різних сферах суспільного життя. Кожний розділ розпочинається невеликою вступною статтею, яка допоможе читачам зорієнтуватися в рекомендованій літературі. Довідково-пошуковий апарат видання складається з іменного покажчика, у якому наведено прізвища авторів, співавторів, редакторів, відомості про яких є в бібліографічних записах. У додаткових матеріалах можна знайти добірку книг, у яких досліджуються різні аспекти ШІ, його вплив на суспільство і майбутнє людства та корисні посилання від Міністерства цифрової трансформації України.

До покажчика включено друковані та електронні джерела: монографії, наукові статті, аналітичні матеріали, офіційні документи, а також сучасні огляди досліджень. Джерела, що увійшли до видання, згруповані в систематичному порядку та за алфавітом прізвищ авторів або назв у межах розділів. Бібліографічні описи складено відповідно до вимог ДСТУ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис: загальні вимоги та правила складання».

Покажчик містить перелік джерел з фонду Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського; електронного архіву наукових періодичних видань НБУВ; офіційного вебпорталу Верховної Ради України; електронних архівів наукових фахових видань та вебсайтів. Видання має рекомендаційний характер та буде корисним студентам, викладачам, дослідникам, а також усім, хто цікавиться проблематикою штучного інтелекту й прагне поглибити свої знання у цій сфері. Для зручності користувачів створено електронну версію покажчика, яку розміщено на вебсайті бібліотеки (https://bit.ly/4pzUkg4) у розділі «Видання бібліотеки».

Підсумовуючи, потрібно відзначити, що впровадження ШІ у ключові сфери життя суттєво змінює ринок праці, наукові дослідження, соціальні

комунікації, глобальну безпеку та економіку. Проте ці зміни потребують усвідомленого підходу до регулювання, визначення етичних меж та адаптації суспільства до нових технологічних реалій. Важливо забезпечити, щоб ШІ залишався інструментом прогресу, що сприяє сталому розвитку, а не створював загрозу для стабільності та добробуту людства [2].

Список бібліографічних посилань

1. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12. 2020 р. № 1556-р [станом на 29.12.2021] // Верховна Рада України : офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#n8 (дата звернення: 21.09.2025).

2. Згуровський М. Штучний інтелект змінює світ: шанси і виклики для України // Світ : газета : [інтернет-видання]. 2025. 31 січня. URL: http://bit.ly/4lu6DqX (дата звернення: 21.09.2025).

3. Штучний інтелект: сьогодення та майбутнє : рекомендаційний бібліографічний покажчик / Департамент культури і туризму Полтавської обласної військової адміністрації, Полтавська обласна універсальна наукова бібліотека ім. І. П. Котляревського ; укладачі: В. А. Лашко, О. В. Нестеренко. Полтава, 2025. 118 с. Електронний аналог: URL: https://drive.google.com/file/d/1dOotAi1WOx1P7wQiohd6csZt3VTB1mb5/view (дата звернення: 21.09.2025).

УДК 378.014.5+021.2:027.7]:[94+930.85](477)](045)

СИНЕРГІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ТА БІБЛІОТЕЧНИХ РЕСУРСІВ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Листопад Олексій Анатолійович,
завідувач кафедри дошкільної педагогіки
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
ім. К. Д. Ушинського»,
доктор педагогічних наук, професор;
Мардарова Ірина Костянтинівна,
доцент кафедри дошкільної педагогіки
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
ім. К. Д. Ушинського»,
кандидат педагогічних наук, доцент
Україна, м. Одеса

Анотація. *Досліджено питання цифрової інтеграції освітнього процесу та бібліотечного середовища у формуванні історичної свідомості студентської молоді. Проаналізовано сучасні підходи до збереження й популяризації історико-культурної спадщини. Показано, що бібліотека в сучасному університеті функціонує як багатовимірний цифровий освітньо-науковий простір.*

Ключові слова: *історична свідомість, бібліотечне середовище, інтеграція освіти, університетська бібліотека, культурна пам'ять, здобувачі освіти.*

Annotation. *The article examines the issue of digital integration of the educational process and library environment in shaping the historical consciousness of students. It nalyses contemporary approaches to the preservation and promotion of historical and cultural heritage. It is shown that the library in a modern university functions as a multidimensional digital educational and scientific space.*

Keywords: *historical consciousness, library environment, integration of education, university library, cultural memory, students.*

Формування історичної свідомості здобувачів освіти в контексті суспільних трансформацій в Україні детермінується як пріоритетний вектор розвитку педагогічної науки та освітньої практики. Актуалізація цього процесу зумовлена необхідністю збереження історичної пам'яті,

консолідації національної ідентичності та формування ціннісного ставлення до минулого як фундаментальних умов виховання компетентного та свідомого громадянина. У сучасних умовах, зокрема в період дії воєнного стану, проблема набуває особливої значущості, оскільки збереження національної єдності та культурно-історичної спадщини перетворюється на стратегічний імператив державного рівня [1].

Проведений аналіз свідчить про парадигмальну зміну функціональної ролі бібліотеки: від традиційної перцепції її як інформаційного сховища до сучасного багатофункціонального освітньо-інформаційного центру, який забезпечує не лише доступ до знань, але й створює умови для їх критичного осмислення та продуктивного застосування [2]. Інтенсифікація цифровізації освітнього процесу детермінує нові вектори інтеграції бібліотечного простору з освітніми практиками, що обумовлює актуальність наукового пошуку в цьому напрямі [5]. У сформованому контексті університетська бібліотека визначається як активний суб'єкт освітнього дискурсу, який бере участь у вихованні студентської молоді. Її синергія з освітнім процесом створює передумови для формування історичної свідомості, розвитку дослідницької компетентності та розширення культурного світогляду здобувачів освіти [6].

Поняття історичної свідомості визначається як система знань, уявлень, цінностей і переконань, що відображають ставлення особистості до історичного минулого. На думку вітчизняних дослідників (Л. Березівська, Н. Дічек, В. Кремень, В. Луговий, О. Ляшенко, П. Саух, С. Сисоєва, О. Сухомлинська, О. Топузов та ін.), формування історичної свідомості відбувається під впливом як освіти, так і культурно-інформаційного середовища [1]. Сучасні наукові підходи підкреслюють, що бібліотека як частина освітнього простору здатна інтегрувати традиційні форми роботи з інноваційними практиками – цифровими архівами, мультимедійними проєктами, віртуальними виставками, що робить її потужним чинником у формуванні історичної компетентності студентів [2].

Історична свідомість розглядається сучасними науковцями як складне соціокультурне явище, що включає знання про минуле, оцінку історичних подій і здатність проєктувати історичний досвід у майбутнє [1]. Її розвиток у здобувачів освіти залежить від якості інформаційних ресурсів, їхньої доступності та організації освітнього процесу [3]. Бібліотека у цьому контексті виступає не лише інформаційним

посередником, а й культурним осередком, що сприяє формуванню національної ідентичності. Інтеграція з освітнім процесом передбачає спільні проєкти кафедр та бібліотек, організацію науково-просвітницьких заходів, а також створення міждисциплінарних програм, орієнтованих на дослідницьку діяльність студентів [4].

Бібліотека Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського» налічує значні фонди з історії, педагогіки, культурології, краєзнавства, а також сучасні електронні ресурси. Її діяльність спрямована не лише на забезпечення освітнього процесу підручниками та науковою літературою, а й на популяризацію історико-культурної спадщини. Бібліотека активно співпрацює з кафедрами університету, виступає організатором науково-просвітницьких заходів, бере участь у культурних проєктах міста та регіону.

Університетська бібліотека реалізує низку інноваційних практик, спрямованих на трансформацію її соціокультурної та освітньо-наукової ролі. До таких ініціатив належать кураторська діяльність з організації тематичних виставок документів (наприклад, «Україна крізь призму століть», «Одеський регіон у подіях XX століття»); реалізація просвітницького проєкту «Історія без міфів» у форматі публічних лекцій та дискусійних майданчиків; проведення конкурсу наукових робіт «Є доброчесність!», інституалізованого до Дня науки з метою просування принципів академічної доброчесності; організація спеціалізованих воркшопів з розвитку інформаційної грамотності, зокрема з освоєння інструментів роботи з міжнародними наукометричними базами даних (Web of Science, Scopus); розробка та впровадження онлайн-тренінгу з питань психологічного супроводу та профілактики емоційного вигорання серед бібліотечних фахівців; оцифрування та введення в науковий обіг рідкісних видань з історії педагогіки та культури шляхом створення електронних архівних колекцій.

Інтеграція освітнього процесу та бібліотечного середовища є важливим чинником формування історичної свідомості студентської молоді. Досвід нашого університету демонструє ефективність такого підходу, оскільки бібліотека виступає не лише джерелом знань, але й культурним та науковим майданчиком. Книгозбірня сучасного педагогічного університету забезпечує не лише інформаційні потреби студентів, а й формує їхній світогляд, виховує відповідальне ставлення до історії та культурної спадщини, сприяє розвитку критичного мислення й патріотичної позиції, інтеграція бібліотечного середовища в освітній

процес сприяє вихованню свідомого громадянина України, здатного зберігати та примножувати історичну пам’ять українського народу.

Проведене дослідження дало можливість сформулювати висновки, що інтеграція освітнього процесу та бібліотечного середовища в умовах цифровізації виступає важливим чинником розвитку історичної свідомості здобувачів освіти. Бібліотека дедалі більше утверджується як сучасний цифрово-освітній хаб, що поєднує традиційні цінності (авторитетність, системність, довіра до друкованого слова) та інноваційні практики (відкритий онлайн-доступ, співпраця у віртуальних середовищах, інтерактивність), стаючи ключовим елементом освітньої екосистеми XXI ст.

Список бібліографічних посилань

1. Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді : науково-аналітична доповідь / В. Г. Кремень, В. І. Луговий, П. Ю. Саух та ін. Київ, 2023. 172 с. DOI: https://doi.org/10.37472/NAES-IHED-2023 (дата звернення: 16.08.2025).

2. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Бібліотечна справа в Україні в XX столітті / НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут рукопису. Київ, 2009. 530 с.

3. Листопад О. А., Мардарова І. К., Гуданич Н. М. Розвиток проєктної культури майбутніх педагогів в освітньому середовищі закладу вищої освіти // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Випуск 3. Бердянськ, 2023. С. 485–497. DOI: https://doi.org/10.31494/2412-9208-2023-1-3-485-497 (дата звернення:16.08.2025).

4. Листопад О. А., Мардарова І. К. Освітній вебквест як інструмент дистанційної освіти // Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. Олександра Довженка. Педагогічні науки. Випуск 1. 2024. С. 12–21. DOI: https://doi.org/10.31376/2410-0897-2024-1-54-12-21 (дата звернення: 18.08.2025).

5. Листопад О., Мардарова І. Цифрова трансформація вищої освіти: теоретичний та практичний аспекти // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Педагогічні науки. Випуск 66. Ізмаїл, 2024. С. 143–152. DOI: https://doi.org/10.31909/26168812.2024-(66)-19 (дата звернення: 16.08.2025).

6. Луговий В. І., Топузов О. М., Регейло І. Ю., Гудим І. М. Науково-практичні заходи (проєкти) наукових установ НАПН України з національно-патріотичного виховання // Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2023. № 5 (2). С. 1–13. DOI: https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5210 (дата звернення: 18.08.2025).

7. Raku I. I., Lystopad O. A, Mardarova I. K. The Formation of Future Preschool Teachers’ Competence Required for Using Computer Technology // Наука і освіта : науково-практичний журнал. 2017. № 5. С. 23–26. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-4665-2017-5-5 (дата звернення: 14.08.2025).

УДК 02(4):004.8](045)

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В БІБЛІОТЕКАХ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Литвинова Лариса Анатоліївна,
завідувач сектору відділу науково-методичної
роботи Інституту бібліотекознавства
Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського,
кандидат наук із соціальних комунікацій
Україна, м. Київ

Анотація. *Проаналізовано досвід європейських бібліотек у впровадженні штучного інтелекту на основі збірника «New Horizons in Artificial Intelligence in Libraries» (2025), розглядаючи етичні виклики, технологічні рішення та практичні проєкти у Словенії, Болгарії, Німеччині та Швеції.*

Ключові слова: *штучний інтелект, бібліотеки, етика ШІ, предметне індексування, машинне навчання, тематичне моделювання, європейські бібліотеки, автоматизація бібліотечних процесів.*

Annotation. *The experience of European libraries in implementing artificial intelligence is analyzed based on the collection «New Horizons in Artificial Intelligence in Libraries» (2025), examining ethical challenges, technological solutions, and practical projects in Slovenia, Bulgaria, Germany, and Sweden.*

Keywords: *artificial intelligence, libraries, AI ethics, subject indexing, machine learning, topic modeling, European libraries, library process automation.*

Штучний інтелект дедалі активніше інтегрується в бібліотечну сферу, змінюючи способи обслуговування користувачів, організації знань та управління інформаційними потоками. У 2025 році видавництво De Gruyter Saur опублікувало збірник New Horizons in Artificial Intelligence in Libraries, який став важливим внеском у дискусію про роль ШІ в бібліотечній справі [1]. Ця праця є результатом узагальнення досвіду, отриманого під час конференцій Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛА) секції інформаційних технологій, що проходили в Дубліні, Голвеї (Ірландія) та Сінгапурі у 2022–2023 роках. Збірник об’єднує практичні проєкти та спостереження щодо етики й практики застосування ШІ в бібліотечній сфері, досліджує наслідки

впровадження ШІ для бібліотек, а також актуальні й потенційні напрями його використання.

У контексті європейських бібліотек ШІ розглядається не лише як технологічний інструмент, але й як виклик для етики, професійної ідентичності та трансформації бібліотечних послуг. Словенська дослідниця Mojca Rupar Korošec акцентує на необхідності формування етичних рамок, які забезпечують прозорість, справедливість і підзвітність алгоритмічних рішень. Бібліотеки, як інституції довіри, мають відігравати активну роль у розробці політик, здатних запобігати дискримінації та захищати права користувачів. Авторка також розглядає словенський контекст, де бібліотеки активно долучаються до національних дискусій про етику ШІ. Вони співпрацюють з урядовими структурами, академічними установами та громадськими організаціями, беруть участь у розробці стратегій цифрової трансформації. Цей приклад демонструє, як бібліотеки можуть стати не лише користувачами технологій, а й активними учасниками їхнього етичного формування. Mojca Korošec пропонує бачення бібліотек як інституцій, що активно формують гуманістичний вектор технологічних змін, поєднуючи інновації з демократичними цінностями – прозорістю, інклюзивністю та захистом людської гідності. У майбутньому бібліотеки можуть відігравати ключову роль у забезпеченні етичного використання ШІ, виступаючи просторами для публічної дискусії, освіти та захисту цифрових прав.

Болгарська дослідниця Juja Chakarova піднімає важливе питання про майбутнє бібліотечної професії в епоху ШІ, аналізуючи потенційні ризики та можливості для бібліотекарів. Хоча 89,47% респондентів міжнародного опитування 2018 року не побоювалися заміщення роботами, авторка ставить питання: чи змінилася б ця статистика в 2024 році з огляду на стрімкий розвиток генеративного ШІ. Juja Chakarova ідентифікує кілька ключових викликів для європейських бібліотек: фінансові обмеження, оскільки проєкти ШІ часто є дорогими та довготривалими; брак спеціалізованої експертизи, особливо в невеликих установах; конкуренцію за фахівців, адже бібліотеки конкурують з приватним сектором за талановитих спеціалістів з ШІ; регуляторні обмеження, коли бюрократичні процедури можуть уповільнювати процеси прийняття рішень.

Впровадження ШІ в бібліотеках Європи має свої особливості. Багатомовність європейського середовища робить технології обробки природної мови (NLP) особливо цінними для автоматичного перекладу та багатомовного пошуку, оскільки європейські бібліотеки обслуговують

користувачів, які говорять різними мовами. Європейські бібліотеки мають особливо ретельно підходити до питань приватності та захисту даних при впровадженні систем ШІ через необхідність дотримання GDPR. Крім того, європейські бібліотеки зберігають величезні колекції культурної спадщини, для обробки яких технології комп'ютерного зору та NLP можуть бути особливо корисними. Авторка підкреслює необхідність проактивного підходу бібліотек до впровадження ШІ замість пасивного очікування змін. Для успішного впровадження ШІ європейські бібліотеки мають інвестувати в освіту та розвиток персоналу, розвивати партнерства та співпрацю, дотримуватися високих етичних стандартів та враховувати специфіку європейського регуляторного середовища.

Німецька дослідниця Anna Kasprzik демонструє приклад успішного впровадження машинного навчання в бібліотечну практику предметного індексування в Національній бібліотеці Німеччини з економіки (ZBW). У сучасних умовах, коли обсяг цифрових документів зростає експоненційно, ручна обробка кожного ресурсу стає неможливою, що зумовлює потребу в автоматизації. Автоматизація індексування в ZBW розпочалася в 2000-х через співпрацю з комерційними постачальниками програмного забезпечення, але готові рішення не відповідали специфічним вимогам бібліотеки. У 2014 році було вирішено проводити прикладні дослідження всередині організації, використовуючи лише відкрите програмне забезпечення. Для цього створили штатну посаду дослідника з відповідною кваліфікацією та можливістю отримання докторського ступеня в галузі інформатики. Протягом наступних років було розроблено низку прототипів, які демонстрували потенціал автоматизованого індексування, але ще не були інтегровані в реальні робочі процеси.

У 2021 році було запущено першу версію сервісу AutoSE, який інтегрувався в загальну систему метаданих бібліотеки, зокрема в пошуковий портал EconBiz. Станом на 2024 рік приблизно половина записів англомовних ресурсів у базі даних ZBW збагачена автоматично згенерованими предметними рубриками, що також використовуються як пропозиції для інтелектуального індексування. Технічна реалізація AutoSE базується на відкритому інструменті Annif, розробленому Національною бібліотекою Фінляндії. Цей інструмент підтримує різні моделі машинного навчання для автоматичного індексування та дозволяє інтегрувати власні алгоритми. Досвід ZBW показує, як європейські бібліотеки можуть впроваджувати інновації, зберігаючи контроль над якістю інформаційних послуг. Це підтверджує здатність машинного навчання не лише

оптимізувати процеси, а й трансформувати роль бібліотекаря – від технічного виконавця до аналітика даних і куратора знань.

Шведський дослідник Martin Malmsten разом із колегами презентує проєкт Національної бібліотеки Швеції (Kungliga biblioteket), де автори пропонують радикально нову модель предметного аналізу, яка відмовляється від традиційних фіксованих рубрик, що базуються на контрольованих словниках. Замість цього вони використовують методи машинного навчання, зокрема NLP та тематичне моделювання, щоб автоматично класифікувати тексти за змістом, а не за заздалегідь визначеними термінами, які часто відображають історичні або культурні упередження. Ключовим інструментом у цьому підході є BERTopic – сучасна технологія тематичного моделювання, яка дозволяє виявляти теми в текстах без потреби в попередньо визначених категоріях. BERTopic було протестовано на цифрових колекціях Національної бібліотеки Швеції, що дало змогу створити динамічну, контент-орієнтовану систему предметного аналізу. Така система здатна адаптуватися до змін у мовному середовищі, оновлюватися в реальному часі та зменшувати вплив людських упереджень. Інноваційність моделі полягає у концептуальному зрушенні: предметні поняття формуються безпосередньо з текстового матеріалу, а не через фіксовані заголовки. Це дозволяє створювати семантичні зв’язки між документами, які краще відображають реальний зміст і контекст. Проєкт відкриває перспективи для створення нових моделей організації інформації, що відповідають принципам цифрової інклюзії, прозорості та адаптивності.

У межах дослідницького проєкту, реалізованого Бібліографічною агенцією вищої освіти Франції (Abes), Thomas Zaragoza, Yann Nicolas та Aline Le Provost пропонують впровадження системи ШІ для автоматичного вилучення та структурування інформації з неструктурованих текстових полів у національному каталозі Sudoc (15+ млн записів). Значна частина даних про авторів та їхні ролі прихована в текстових полях MARC, що ускладнює пошук та навігацію. Дослідники створили двоетапну систему: розпізнавання сутностей (Named Entity Recognition, NER) за допомогою адаптованої моделі SpaCy та зв’язування сутностей (Entity Linking) через систему Qualinka з базою IdRef. Модель навчена розпізнавати імена авторів і ролі завдяки донавчанню на корпусі, анотованому бібліотекарями. Ключова особливість – підхід «librarian-in-the-loop», що забезпечує активну участь бібліотекарів у навчанні моделей. Система автоматично генерує нормалізовані точки доступу, покращуючи навігацію

та якість даних при переході до моделі LRM (Library Reference Model). Проєкт демонструє успішне поєднання машинного навчання з бібліотечною практикою, показуючи, як ШІ може доповнити людську експертизу, зменшити рутинне навантаження та підвищити ефективність бібліотечних систем.

Європейський досвід свідчить про те, що успішне впровадження ШІ можливе лише за умови міждисциплінарної співпраці, етичної рефлексії та активної участі бібліотекарів у формуванні цифрового майбутнього.

Список бібліографічних посилань

1. New Horizons in Artificial Intelligence in Libraries. Berlin, Boston: De Gruyter Saur, 2025. 384 p. DOI: https://doi.org/10.1515/9783111336435 (дата звернення: 02.06.2025).

УДК 351.85:[379.8+394.3]](477)(045)

ЦЕНТРИ КУЛЬТУРНИХ ПОСЛУГ: ПЕРЕДУМОВИ ДЛЯ СТВОРЕННЯ

Лісова Ірина Володимирівна,
головний бібліотекар
Національної бібліотеки України
ім. Ярослава Мудрого
Україна, м. Київ

Анотація. *Розглянуто ключові передумови для створення у територіальних громадах України Центрів культурних послуг як багатофункціональних культурних просторів. Акцентовано увагу на нормативно-правових актах, що регулюють діяльність ЦКП у сфері надання культурних послуг населенню.*

Ключові слова: *Центри культурних послуг (ЦКП), заклади культури, культурні послуги, нормативно-правові акти, культурна політика, реформування сфери культури.*

Annotation. *The article examines the main prerequisites for organizing Cultural Service Centers (CSC) as functional cultural spaces in territorial communities of Ukraine. The emphasis is on the normative legal acts governing the activities of the CSC in the sphere of providing cultural services to the population.*

Keywords: *Cultural Services Centers (CSC), cultural institutions, cultural services, regulatory legal acts, cultural policy, reform of the cultural sphere.*

Створення Центрів культурних послуг (ЦКП) зумовлено потребою територіальних громад покращити свою культурну інфраструктуру та підвищити якість культурних послуг. Можливість створення таких центрів передбачено нормативно-правовими документами і це є одним із пріоритетних завдань ряду концептуальних і стратегічних документів України, зокрема Концепції реформування системи забезпечення населення культурними послугами (затверджена розпорядженням КМУ від 23.01.2019 р. № 27-р зі змінами, внесеними розпорядженням № 291-р від 06.01.2023 р.) [7], Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки (затверджено постановою КМУ від 05.08.2020 р. № 695 зі змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 940 від 13.08.2024 р.) [3], Стратегії людського розвитку (рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.05.2021 р., введено в дію Указом Президента України від 02.06.2021 р. № 225/2021) [6] та Національної програми «Розвиток систем культури та спорту» Плану відновлення України, в якій закладено розбудову мережі ЦКП [8].

У 2017 році Міністерство культури України розробило проєкт «Мінімальний культурний кошик», дію якого було спрямовано на встановлення і формування мінімальних культурних стандартів для забезпечення соціальних гарантій на рівний доступ до якісного культурного продукту для всіх громадян країни, незалежно від місця проживання. Отже, державні нормативи в галузі культури визначають базовий пакет культурних послуг, які мають надавати безкоштовно або за мінімальну плату. Цей пакет розроблено як щодо окремої людини, так і громади загалом та є результатом нормування видів і обсягів культурних послуг, що мають надавати в умовах обмежених ресурсів. Культурний норматив зобов’язує державні органи надавати або фінансувати послуги, тим самим забезпечуючи право українців на отримання доступних культурних послуг [9].

Статтю 23 Закону України «Про культуру» доповнено частиною четвертою згідно із Законом «Про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо загальних засад надання населенню культурних послуг», а саме: «З метою створення умов для забезпечення населення культурними послугами, раціонального та ефективного використання наявних ресурсів і матеріально-технічної бази закладів культури базової

мережі місцевого рівня, їх модернізації за рішенням ради відповідної територіальної громади або спільним рішенням рад суміжних територіальних громад може бути утворений центр культурних послуг» [2].

Центр культурних послуг – це багатофункціональний заклад культури, що має зручне розташування для відвідування жителями територіальної громади / суміжних територіальних громад, забезпечений кваліфікованими кадрами, має сучасну матеріально-технічну базу та спроможний забезпечувати надання комплексу культурних послуг, консультаційної, інформаційної допомоги, доступ до користування приміщеннями та обладнанням для творчості, неформального навчання та спілкування жителів територіальної громади з урахуванням чисельності, вікового, статевого, національного, соціального, професійного складу населення, мінімальних стандартів забезпечення населення культурними послугами.

Напрями роботи центру культурних послуг формуються згідно з потребами та інтересами жителів територіальної громади / суміжних ТГ.

Методичні рекомендації щодо організації функціонування центру культурних послуг затверджує центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв. Крім того, законом передбачено гарантії від необґрунтованого закриття закладів культури в умовах адміністративно-територіальної реформи. Зокрема, базову мережу закладів культури доповнено закладами освіти сфери культури, якими є мистецькі школи, мистецькі ліцеї, мистецькі коледжі, заклади вищої мистецької освіти.

Законом запроваджується моніторинг реалізації державної політики у сфері культури – система регулярного спостереження, оцінки і прогнозу динаміки кількісних і якісних змін стану сфери культури. Моніторинг має стати ефективним інструментом Мінкульту для аналізу та удосконалення державної політики у сфері культури.

Законом визначаються термін «культурна послуга» – дії фізичних та/або юридичних осіб, які провадять культурну діяльність, спрямовані на задоволення культурних, інтелектуальних потреб людини, забезпечення творчого, духовного розвитку особистості, що мають визначену вартість та споживаються в процесі надання (виконання) цих дій. Законом також вводиться поняття базового набору культурних послуг, запроваджуються

методики обрахунку його собівартості, що в майбутньому має стати підґрунтям для запровадження у законодавстві культурної субвенції.

Створення та організація роботи центрів культурних послуг у територіальних громадах є одним із пунктів «Плану заходів щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму», затвердженого розпорядженням КМУ від 03.02.2021 р. № 84-р [5] зі змінами, внесеними згідно з Розпорядженням КМУ № 1152-р від 15.09.2021 р.

З метою сприяння оптимізації процесу створення й організації ефективної роботи ЦКП як багатофункціональних закладів культури в територіальних громадах Міністерством культури та інформаційної політики України розроблено Методичні рекомендації щодо створення і організації функціонування центрів культурних послуг у територіальних громадах, затверджені наказом від 01.12.2022 р. № 466 [4]. Вони визначають особливості створення і організації функціонування центрів культурних послуг у ТГ та окреслюють цінності ЦКП, цілі і принципи його роботи; поетапний алгоритм створення та організації роботи центрів; зразки форм збору інформації та проектів документів, які необхідні на різних етапах створення ЦКП.

Перші центри культурних послуг у громадах вже створені. Їхній досвід показав, що процес реформування має багато нюансів, починаючи з включення / виключення закладів культури в базову мережу закладів культури місцевого рівня. Виключення закладу з базової мережі місцевого рівня можливе внаслідок припинення діяльності юридичної особи в результаті реорганізації або ліквідації чи ліквідації філії або структурного підрозділу юридичної особи. А їх реорганізація або ліквідація здійснюється виключно за погодженням у місячний строк з Мінкультом та відповідним центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах, до яких належить діяльність відповідного закладу. Щодо закладів культури, які провадять професійну діяльність у галузі кінематографії, таке погодження у місячний строк здійснює Держкіно [1].

Важливо, що до отримання погодження від відповідного центрального органу виконавчої влади, органи місцевого самоврядування не мають правових підстав для ухвалення рішення про ліквідацію, реорганізацію та виключення з базової мережі закладів культури чи закладів освіти сфери культури.

Список бібліографічних посилань

1. Вінничук Н. Клуб 2.0 чи творчий простір: створення у громаді Центру культурних послуг // U-LEAD з Європою. Дата публікації: 12.06.2024. URL: https://u-lead.org.ua/news/471 (дата звернення: 10.09.2025).

2. Про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо загальних засад надання населенню культурних послуг : Закон України від 29.04.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1432-20#Text (дата звернення: 12.09.2025).

3. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text (дата звернення: 12.09.2025).

4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо створення і організації функціонування центрів культурних послуг у територіальних громадах : наказ Міністерства культури та інформаційної політики від 01.12.2022 № 466. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0466921-22#Text (дата звернення: 12.09.2025).

5. Про затвердження плану заходів щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.02.2021 № 84-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/84-2021-%D1%80#Text (дата звернення: 10.09.2025).

6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку» : Указ Президента України від 02.06.2021 № 225/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2252021-39073 (дата звернення: 12.09.2025).

7. Про схвалення Концепції реформування системи забезпечення населення культурними послугами : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.01.2019 № 27-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/27-2019-%D1%80#Text (дата звернення: 12.09.2025).

8. Проєкти нацпрограми. Розвиток систем культури та спорту // Відновлення України. URL: https://recovery.gov.ua/project/program/develop-culture-and-sport-systems (дата звернення: 12.09.2025).

9. Френкель І. Мінімальний культурний кошик – гарантія забезпечення культурними послугами // LB.ua. Дата публікації: 24.07.2017. URL: https://lb.ua/blog/iryna_frenkel/372241_minimalniy_kulturniy_koshik-.html (дата звернення: 12.09.2025).

УДК 027.7(477.54-25):[021.4:314.151.3-054.73(477-88)]](045)

ІНТЕГРАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ЧЕРЕЗ БІБЛІОТЕЧНІ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ПРАКТИКИ: КЕЙС ПРОЄКТУ «КНИГА ЗАВЖДИ ПОРУЧ»

Моргун Юлія Анатоліївна,
заступник директора Наукової бібліотеки
Харківського національного університету
міського господарства ім. О. М. Бекетова;
Федяй Світлана Іванівна,
заступник директора Наукової бібліотеки
Харківського національного університету
міського господарства ім. О. М. Бекетова;
Федяй Юлія Володимирівна,
бібліотекар Наукової бібліотеки
Харківського національного університету
міського господарства ім. О. М. Бекетова
Україна, м. Харків

Анотація. *Розглянуто досвід Наукової бібліотеки ХНУМГ ім. О. М. Бекетова з інтеграції внутрішньо переміщених осіб у соціальне, культурне та освітнє середовище місцевої громади шляхом надання доступу до культурних ресурсів, психосоціальної підтримки та можливостей для саморозвитку. Значну увагу приділено реалізації проєкту «Книга завжди поруч», спрямованого на підтримку ВПО, що проживають у гуртожитку університету. Документування процесу та результатів забезпечило накопичення практичного досвіду, який можна застосовувати у подальшій роботі бібліотек у кризових обставинах.*

Ключові слова: *внутрішньо переміщені особи, інтеграційний простір, культурно-освітні заходи, психологічна підтримка, соціальна адаптація, Наукова бібліотека, університетська спільнота, проєкт, тренінги, майстер-класи.*

Annotation. *The paper examines the experience of the Scientific Library of O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv in facilitating the integration of internally displaced persons (IDPs) into the social, cultural, and educational environment of the local community. Particular attention is given to the implementation of the project «Book is Always Nearby», aimed at supporting IDPs residing in the university dormitory. The documentation of processes and outcomes made it possible to accumulate practical knowledge that can be applied in the work of libraries under crisis conditions.*

Keywords: *internally displaced persons, integration space, cultural and educational activities, psychosocial support, social adaptation, Scientific Library, university community, project, trainings, workshops.*

За даними ІОЦ Мінсоцполітики, станом на 18 серпня 2025 року в Україні було зареєстровано 4,58 млн ВПО, що робить нашу країну одним із найбільших осередків внутрішнього переміщення в світі. Харківська область посідає друге місце за кількістю переселенців – понад 510 тис. осіб, з яких 85,5 тис. – діти [1]. Така концентрація населення значно збільшує навантаження на соціальну, освітню та культурну інфраструктуру. Попри очевидну потребу комплексних рішень, більшість ініціатив, спрямованих на підтримку ВПО, реалізується в безпечніших західних і центральних регіонах. Натомість східні області, які прийняли найбільші потоки переселенців, мають обмежений доступ до стабільних культурно-освітніх програм, зокрема тих, що враховують мовні і культурні особливості, а також унікальні прифронтові виклики.

Локальна ситуація у Харкові має додаткову специфіку: місто виконує функції простору як довгострокового проживання, так і короткочасної зупинки для ВПО. Значна частина переселенців мешкають у гуртожитках та місцях компактного проживання (їх у місті понад 50) [2]. У цих умовах мешканці обмежуються вузьким колом контактів, стикаються з інформаційними бар’єрами, емоційним виснаженням, втратою соціальних зв’язків та труднощами адаптації в нових громадах, тому важливого значення набуває діяльність освітніх і культурних закладів, зокрема університетів та бібліотек, які трансформуються в багатофункціональні простори, що поєднують культурну, освітню, соціальну та інтеграційну місії.

ХНУМГ ім. О. М. Бекетова активно підтримує найбільш вразливі верстви населення – внутрішньо переміщених осіб, які через війну опинилися у складних життєвих обставинах. Університетський гуртожиток № 2 перетворився на надійний прихисток для понад 116 переселенців, де вони отримують гуманітарну, правову та психологічну допомогу [3]. Серед мешканців є представники різних вікових груп, більшість становлять люди похилого віку. Також у гуртожитку проживають шість сімей із дітьми – загалом 14 дітей, з них троє малят до 3-х років та 11 дітей віком від 7 до 15 років. Крім того, тут мешкають дев’ятеро молодих людей, у т. ч. один має особливості розвитку.

Завдяки адміністрації університету 2023 року в будівлі гуртожитку було відкрито спеціальне приміщення «Сходи життя» для проведення координаційних зустрічей, тренінгів та інформаційних сесій. Простір організовано як кільказональний: комфортна лаунж-зона для відпочинку, конференц-зал для зустрічей і навчання та окремий дитячий куточок для розвитку й дозвілля. Його створення стало можливим завдяки сприянню БФ «Право на захист» у межах програми #CCCM, що займається координацією та управлінням місць тимчасового проживання, за підтримки UNHCR Ukraine – Агентства ООН у справах біженців в Україні [4].

У 2024 році Наукова бібліотека започаткувала проєкт «Книга завжди поруч», під час реалізації якого доповнила наявну інфраструктуру та наповнила її культурно-освітнім змістом відповідно до потреб мешканців. З метою залучення ВПО до читання українськомовної літератури бібліотекарі в холі гуртожитку створили експозицію «Бібліотека пропонує почитати». Вона містить різножанрові твори художньої літератури: романи, детективи, фантастику, науково-популярні та періодичні видання. Особливу увагу приділили літературі для дітей – їх зацікавили розмальовки, книжки-ігри та розвивальні видання. Експозиція постійно оновлюється новими надходженнями книг та періодики, що дозволяє підтримувати інтерес до читання серед мешканців [5].

Ще одним напрямом проєкту стало залучення переселенців до спільних соціокультурних заходів разом зі студентами, викладачами та співробітниками університету для подолання психологічних бар’єрів і формування відчуття приналежності. Унікальність підходу полягає в системній довготривалій роботі зі сталою цільовою групою, що забезпечує стійку соціальну інтеграцію та зміцнення зв’язків між новими та постійними мешканцями громади. У результаті сформовано і відпрацьовано подієвий формат, що поєднує структуровані тематичні заходи та регулярні малогрупові активності, які ініціюють і проводять співробітники бібліотеки, що проживають у гуртожитку разом із ВПО. Такий підхід відповідає міжнародним гуманітарним стандартам у сфері управління місцями тимчасового проживання (CCCM), згідно з якими ключове значення має близькість послуг, регулярність контактів та реальна участь громади у прийнятті рішень.

За період реалізації було організовано десять тематичних заходів для різних цільових груп, серед яких психологічні тренінги, літературні презентації, історичні лекції, етнокультурні майстер-класи та події,

присвячені суспільно важливим темам, зокрема медіаграмотності та екології. Паралельно, поза графіком масштабних подій, проводилися читання для дітей, ігрові сесії у дитячій зоні, заняття з української мови, інтеграційні дискусійні клуби та інші малогрупові зустрічі в зручний для мешканців і модераторів час.

Так, 10 лютого 2024 року відбулася година спілкування «Екологія – справа кожного», присвячена актуальним екологічним проблемам. Під час зустрічі співробітники бібліотеки розповіли про екологічні виклики, з якими стикається Україна та світ, а також обговорили практичні кроки з поліпшення стану довкілля. Учасники ознайомилися з книгою Еріки Файві та ілюстратора Білла Славіна «Сміттєва революція. Порушуючи круговерть марнотратства», що висвітлює проблему надмірного споживання та способи його подолання. Для закріплення знань було проведено інтерактивну гру «Вчимося сортувати», у якій діти та дорослі мали правильно розподілити відходи за категоріями: скло, пластик, папір, небезпечні та органічні відходи. Наприкінці заходу кожний отримав у подарунок екоблокнот, ручку та брелок у вигляді книги як символ важливості екологічної грамотності [6].

У квітні 2024 року бібліотека організувала серію зустрічей зі Сільвою Тамамян – фахівцем у сфері психології, кризовим і практичним психологом, педагогом-психологом, сімейним консультантом та консультантом із дитячо-батьківських відносин. 25 квітня відбулася перша зустріч, під час якої пані Сільва поділилася своїм досвідом роботи у сфері воєнної кризової психології, розповіла про механізми подолання кризових станів та методи психологічної підтримки у складних життєвих обставинах. Учасники заходу мали змогу поставити запитання та отримати практичні поради щодо емоційного відновлення, адаптації до нових умов життя та збереження психологічного благополуччя. Наступного дня, 26 квітня, Сільва Тамамян презентувала свою книгу «Люди з крилами» – унікальне видання, що поєднує в собі щоденникові записи першого року повномасштабної війни та практичні поради психолога щодо поведінки в кризових ситуаціях. Авторка розповіла про історію створення книги та поділилася власними спогадами надання психологічної допомоги українцям, які зіткнулися з важкими випробуваннями війни. Тепла, довірлива атмосфера під час зустрічей та можливість відкритого обговорення сприяли психологічній підтримці та соціальній інтеграції учасників [6].

16 травня 2024 року до Дня вишиванки у просторі бібліотеки було організовано майстер-клас «Україна вишивана», спрямований на збереження та популяризацію традиційної української культури. Під час заходу учасники прослухали історичний екскурс щодо технік вишивки різних регіонів України, власноруч створили символічні сорочки-вишиванки в техніці оригамі з кольорового паперу, оглянули виставку та взяли участь в тематичній вікторині.

24 жовтня 2024 року до Дня української писемності та мови відбулася зустріч ВПО та бібліотекарів із письменницею Людмилою Охріменко – переможницею міжнародного конкурсу «Коронація слова» та лауреаткою премії імені Миколи Томенка. Під час зустрічі авторка презентувала свої книги «Оскар», «Волонтерські історії» та «Далека блакитна далечінь», поспілкувалася з учасниками, відповіла на запитання та провела автограф-сесію [6].

Забезпечуючи дотримання безпекових заходів у гуртожитках університету та приміщеннях бібліотеки, частина заходів проєкту проводилася в укриттях. Так, в укритті університету відбувся тренінг з медіаграмотності, а також було організовано наукове шоу до Дня винахідника і раціоналізатора для дітей співробітників та ВПО. До проведення заходів долучалися Студентський сенат, Студентський клуб, Профком студентів, університетські кафедри та викладачі, виступаючи лекторами і модераторами. Це дозволило одночасно вирішувати завдання інтеграції ВПО та активізації студентської молоді, формуючи нові практики соціальної відповідальності університету. З погляду на безпекову ситуацію у прифронтовому Харкові, деякі заходи було проведено онлайн із використанням платформ Zoom, Microsoft Teams та інших цифрових інструментів, що дало змогу забезпечити безперервність освітніх та культурних активностей.

З метою підвищення престижу використання української мови, посиленню її ролі в українському суспільстві бібліотека проводила регулярні заняття з української мови. Зокрема, 5 листопада 2024 року відбувся мовний практикум на тему «Основні зміни в українському правописі», а 28 лютого 2025 року – «Фемінітиви в українській мові: за і проти», до яких долучилися ВПО, здобувачі освіти, викладачі та співробітники університету. 15 травня. у форматі онлайн було проведено етногодину «А над світом вишиванка цвіте» [6]. Усі заходи супроводжувалися системним документуванням: фотознімки з описом контексту, короткий протокол, метадані (дата, формат, чисельність,

цільова група, партнери) та анонімізованими відгуками учасників. Матеріали зберігаються у хмарному сховищі університету «Воєнний щоденник ХНУМГ ім. О. М. Бекетова» для аналізу, звітності й підготовки методичних рекомендацій. Частину матеріалів щодо роботи з ВПО було опубліковано в онлайн-ресурсі «Бібліотеки Харківщини в умовах воєнного стану» (ХДНБ ім. В. Г. Короленка, ХОВ УБА), що сприяє збереженню інституційної пам'яті та поширенню досвіду бібліотеки серед інших установ і організацій [6].

У межах підсумкового етапу проєкту було здійснено анонімне онлайн-опитування за допомогою Google Forms, у якому взяли участь 37 респондентів. Метою було з'ясування рівня задоволеності культурно-освітніми заходами, оцінка їх якості за різними параметрами, виявлення впливу участі у проєкті на особистий розвиток та інтеграцію. Так, за результатами опитування, понад 70% учасників відзначили покращення емоційного стану та зниження відчуття ізоляції. Додатково анкета передбачала збір відгуків і пропозицій, що дозволило не лише зафіксувати статистичні показники, а й врахувати індивідуальні думки для планування майбутніх програм. Робота бібліотеки в проєкті продовжується, оскільки він орієнтований на сталий розвиток та довготривалий вплив.

Одним із ключових напрямів є інтеграція успішних активностей у регулярний календар подій бібліотеки. Також планується масштабування проєкту шляхом створення аналогічних просторів у інших гуртожитках університету, де проживають переселенці. У підсумку протягом 2024 – першого півріччя 2025 року університетська бібліотека та спільнота реалізували проєкт «Книга завжди поруч», спрямований на підтримку внутрішньо переміщених осіб. Завдяки організованим культурно-освітнім заходам ВПО змогли відчути себе частиною громади, знайти підтримку та ресурси для адаптації, а університет та бібліотека – продемонструвати стійкість, мобільність і готовність продовжувати освітню та культурну діяльність навіть у складних умовах війни.

Список бібліографічних посилань

1. Кількість ВПО в Україні: запит до Міністерства соціальної політики України // Доступ до правди : вебсайт. URL: https://dostup.org.ua/request/kilkist_vpo_v_ukrayini (дата звернення: 05.09.2025).

2. Ткаленко В. У Харкові зареєстровано понад 205 тисяч переселенців // Слобідський край : вебсайт. Дата публікації: 01.09.2025 URL:

https://www.slk.kh.ua/news/news/ponad-205-tisac-pereselenciv-oselilisa-u-harkovi.html (дата звернення: 05.09.2025).

3. 116 внутрішньо переміщених осіб проживають у гуртожитку ХНУМГ ім. О. М. Бекетова // Facebook. Харківський національний університет міського господарства імені Бекетова. Дата публікації: 19.12.2023. URL: https://www.facebook.com/100063561881446/posts/854885836640138/?app=fbl (дата звернення: 05.09.2025).

4. Життя – не сходи, якими потрібно підбиратися, не головоломка, яку потрібно розгадати, не ключ, який треба знайти, не проблема, яку необхідно вирішити // Там само. Дата публікації: 19.08.2023. URL: https://www.facebook.com/100063561881446/posts/773861254742597/?app=fbl (дата звернення: 05.09.2025).

5. Наукова бібліотека ХНУМГ ім. О. М. Бекетова ініціювала проєкт «Книга завжди поруч» // Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова : офіційний сайт. URL: https://surl.li/xmbksi (дата звернення: 05.09.2025).

6. Наукова бібліотека Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова : Бібліотеки закладів вищої освіти Харкова / автор-укладач С. Федяй // Бібліотеки Харківщини в умовах воєнного стану: хронологія бібліотечного спротиву : вебсайт. URL: https://surl.li/dlfonr (дата звернення: 05.09.2025).

УДК 069:902/904](477.51-22Мезин):[316.7+929(477)]](045)

МУЗЕЙ ЯК ЦЕНТР КУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: НОВІ СОЦІАЛЬНІ ФУНКЦІЇ ТА РОЛЬ ОСОБИСТОСТЕЙ МЕЗИНСЬКОГО МУЗЕЮ

Наливайко Алла Євгеніївна,
заступник начальника відділу
еколого-освітньої роботи та рекреації
Мезинського національного природного парку;
Подоляко Лариса Петрівна,
провідний фахівець з екологічної освіти
Мезинського національного природного парку
Україна, с. Деснянське Чернігівської обл.

Анотація. *Проаналізовано нову соціальну роль музеїв як центрів культурної комунікації на прикладі Мезинського археологічного науково-дослідного музею ім. В. Є. Куриленка (Чернігівська обл.). Розкрито внесок його засновника В. Є. Куриленка у створення та розвиток музею, а також роль сучасного керівника*

Н. П. Сірої у впровадженні інноваційних форм роботи та музейної педагогіки. Окреслено трансформацію функцій музею від традиційного зберігання колекцій до інтеграції у життя громади та виконання ролі соціального хабу, що забезпечує освітню, наукову, культурну та комунікативну взаємодію з суспільством.

Ключові слова: *музейна справа, культурна комунікація, археологія, культурна спадщина, Мезинський археологічний музей.*

Annotation. *The article analyzes the new social role of museums as centers of cultural communication using the example of the Mezyn Archaeological Research Museum named after V. Ye. Kurilenko. The contribution of its founder, V. Ye. Kurilenko, to the creation and development of the museum, as well as the role of its current director, N. P. Sira, in implementing innovative forms of work and museum pedagogy, is revealed. The transformation of the museum's functions from the traditional preservation of collections to integration into community life and performing the role of a social hub providing educational, scientific, cultural, and communicative interaction with society is outlined.*

Keywords: *museum studies, cultural communication, archaeology, cultural heritage, Mezyn Archaeological Museum.*

Ставлення до пам'яток історії та культури є показником рівня розвитку держави й духовної зрілості її громадян. Музеї у сучасному суспільстві розглядаються як невід'ємна складова соціокультурного простору, адже вони не лише зберігають історико-культурні цінності, а й стають важливими осередками освіти, культурної комунікації та інтеграції національної спадщини у світовий культурний контекст. Особливу роль у розвитку музейної справи відіграють особистості, здатні ініціювати та реалізувати масштабні культурні проєкти. У випадку Мезинського археологічного науково-дослідного музею ім. В. Є. Куриленка такими постатями є його засновник Василь Єлисейович Куриленко та нинішній директор Наталія Петрівна Сіра [2].

Василь Куриленко (1930–2011) – місцевий археолог, краєзнавець, художник, який присвятив своє життя вивченню та популяризації археологічної спадщини Сіверського краю [3]. 17 вересня 1965 року на базі Мезинської школи він заснував музей, колекція якого нині налічує близько 50 тис. експонатів: археологічні матеріали від пізнього палеоліту до нового часу, етнографічні предмети, художні роботи, ікони й ін. Куриленко вів масштабні археологічні дослідження, відкрив близько 100 пам'яток різних епох, створив авторські реконструкції давніх орнаментів та місячних календарів, розвивав напрям астроархеології, організовував лекторії, художні студії, проводив до 50 лекцій на рік. У своїй діяльності поєднував

наукову роботу, музейну практику та культурно-освітню місію [4]. Таким чином, створений ним Мезинський археологічний музей став не лише найбільшим сільським музеєм України, але й осередком збереження та популяризації історико-культурної спадщини регіону.

Трансформація музею відбулася після передання його до складу Мезинського національного природного парку (рішення Коропської райдержадміністрації від 2008 р.) та створення в адміністративному приміщенні філіалу музею в с. Деснянське. У період 2012–2021 рр. у Мезинському музеї проведено капітальні ремонтні роботи та створено оновлену експозицію, яка висвітлює історію мікрорегіону від палеоліту до сучасності; на подвір'ї встановлено фотозону, яка складається з дерев'яної скульптури мамонта, декорованого меандровим орнаментом, та відбитка його ноги.

Філіал розширює можливості музею, забезпечуючи інтерактивну інтерпретацію історії. Тут представлено діораму життя доби палеоліту, експонати археології, етнографії, історії села, природничі колекції. Проводяться Дні відкритих дверей та унікальні атракції, де відвідувачі можуть випробувати середньовічні знаряддя праці, приміряти етнокостюми, долучитись до реконструкції українських обрядів чи заготівлі лікарських трав.

У сучасному світі, що динамічно змінюється, музей перестав бути статичним сховищем історичних артефактів. Та нові суспільні виклики, зокрема повномасштабна війна, вимагають від музейних інституцій трансформації та пошуку нових шляхів взаємодії з аудиторією. І тут саме особистість керівника визначає вектор розвитку музейної установи.

З 2011 року заклад очолює Н. П. Сіра (1970 р. н., вища освіта за спеціальністю «Вчитель історії, суспільства і громадянського права»), яка забезпечує оперативне керівництво, продовжуючи традиції засновника й запроваджуючи нові напрями діяльності. Під її керівництвом музей став осередком громади – соціальним хабом, що об'єднує місцевих жителів, туристів, науковців та школярів. Поєднання її професійної компетентності, наукових інтересів та організаторських здібностей підняло діяльність музею на якісно новий рівень.

Серед ключових досягнень – розвиток екскурсійної діяльності, у т. ч. інтерактивних програм і квестів; активна краєзнавча робота та участь у конференціях; збереження та поповнення музейних фондів; впровадження музейної педагогіки як засобу інтеграції освітньої та культурної роботи;

запровадження 3D віртуальних турів, що дозволяє відвідувачам знайомитися з унікальною експозицією онлайн. Окремо варто відзначити її участь у виконанні Обласної цільової програми археологічних досліджень у Чернігівській області у 2015–2016 рр., що сприяло збагаченню наукової бази музею.

У XXI ст. музей уже не сприймається лише як місце зберігання старожитностей. Він став активним осередком суспільного життя, що виконує важливу місію зі збереження національної пам'яті, підтримання ідентичності та формування духовної витривалості народу. Традиційні екскурсії вже не відповідають потребам сучасної аудиторії, особливо дітей, тому Мезинський археологічний науково-дослідний музей ім. В. Є. Куриленка зорієнтував свою діяльність на музейну педагогіку.

Досвід роботи в освіті (12 років педагогічного стажу) дозволяє директору музею Н. Сірій ефективно поєднувати музейну діяльність з сучасними методиками навчання, що перетворюють музейний простір на живу лабораторію, де знання поєднуються з емоційним досвідом і формують глибший зв'язок з історією та культурою. У 2024 році вона підготувала й провела 30 заходів, використовуючи різноманітні методи для залучення аудиторії:

Екскурсії – класичний формат, що дозволяє ознайомитися з експозиціями. З огляду на безпекову ситуацію в Україні, у музеї переважають відвідувачі з Чернігівської та Сумської областей, військовослужбовці ЗСУ та ВПО Понорницької громади. За 2024 рік проведено 89 екскурсій (680 чол.) у Мезинському музеї та 73 екскурсії (705 чол.) у філіалі. Мезинський національний природний парк інтегрував сучасну платіжну систему, що дозволяє здійснювати безконтактну оплату послуг за допомогою QR-коду через мобільний додаток «Приват24».

Майстер-класи – практичні заняття, які допомагають закріпити знання через творчість. У 2024 році запрошений майстер – житель Мезина, лауреат премії ім. В. Нікітіна за лозяні вироби в номінації «Декоративно-прикладне мистецтво» М. П. Кулик провів майстер-клас з лозоплетіння «Чарівна лоза».

Програми інтерактивної інтерпретації історії, що включають елементи гри, квестів або театралізацій. Серед них – квест-гра для дітей «Час збирати скарби», етногра «Різдвяна Капелла», етносвята «Щедрик у музеї» та «Вже Масниця в гості йде», народознавче свято з елементами театралізації «Вечори на Андрія». Програма роботи музею тісно

інтегрована в культурне життя Мезина й навколишніх населених пунктів, а проведення таких заходів та збір етнографічних матеріалів (зокрема весільного й обряду хрещення) свідчать про збереження і популяризацію нематеріальної культурної спадщини Новгород-Сіверського Полісся.

Мультимедійні технології – використання віртуальної реальності, інтерактивних екранів для створення сучасного досвіду. Завдяки якісному оцифруванню матеріалів національних парків у 2020 році мільйони користувачів Google карт тепер можуть переглянути онлайн експозиції Мезинського музею. Таким чином стимулюється віртуальний туризм для маломобільних верств населення.

Мезинський археологічний науково-дослідний музей ім. В. Є. Куриленка – приклад закладу, що успішно поєднує традиційні функції з новими соціокультурними ролями. Постаті В. Є. Куриленка та Н. П. Сірої демонструють, як особистісна відданість справі, освітня компетентність і творчий підхід здатні перетворити локальний музей на центр культурної комунікації з впливом, що виходить за межі регіону.

Список бібліографічних посилань

1. Літопис природи Мезинського НПП. Деснянське, 2025. Том XVIII. 370 с.
2. Михайленко В. Коропщина в іменах : біографічний довідник / В. Михайленко. Мена, 2015. С. 124–126.
3. Подоляко Л. Василь Куриленко – засновник Мезинського археологічного музею // Збереження й дослідження історико-культурної спадщини в музейних зібраннях: історичні, мистецтвознавчі та музеологічні аспекти діяльності : матеріали Міжнародної наукової конференції, м. Львів, 25–27 вересня 2013 р. Львів, 2013. С. 622–626.
4. Сіра Н. П. Наукова спадщина В. Є. Куриленка – видатного краєзнавця Подесення // Історико-археологічний та природно-екологічний потенціал Мезинської округи: минуле, сучасне та перспективи розбудови : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Чернігів–Деснянське–Мезин, 15–16 жовтня 2020 р.). Чернігів, 2020.

УДК 34-051(477)(092)Шемшученко:
[[069:34(477)"16/17"](477.52-21Глухів)]:027.7(477.52-21Глухів)](045)

АКАДЕМІК Ю. ШЕМШУЧЕНКО – ФУНДАТОР МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ПРАВА XVII–XVIII ст. у ГЛУХОВІ

Печена Анжела Володимирівна,
науковий співробітник науково-дослідного відділу
Національного заповідника «Глухів»
Україна, м. Глухів Сумської обл.

Анотація. *Висвітлено постать уродженця Глухова академіка Ю. Шемшученка (1935–2025) та його внесок у створення Музею історії українського козацького права XVII−XVIII ст. на базі бібліотеки Глухівського національного педагогічного університету ім. Олександра Довженка.*

Ключові слова: *Глухів, Шемшученко Ю. С., бібліотека, історія козацтва, Музей історії козацького права.*

Annotation. *The contribution of Y. Shemshuchenko (1935–2025), a native of Hlukhiv and an academician, to the establishment of the Museum of the History of Ukrainian Cossack Law of the 17th–18th centuries based on the library of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University is highlighted.*

Keywords: *Hlukhiv, Shemshuchenko Y. S., library, history of the Cossacks, Museum of the History of Cossack Law.*

Цьогоріч доктор юридичних наук, професор, академік НАН України, Академії правових наук України й Української академії політичних наук, багаторічний очільник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України Юрій Шемшученко міг відзначати своє 90-річчя, однак 1 березня його земне життя обірвалось [3]. Науковцям майбутнього ще належить осмислити ключові віхи багатовекторної діяльності Ю. Шемшученка, дослідити його плідний доробок, відображений у майже 900 опублікованих статтях, монографіях, підручниках з екологічного, конституційного, аграрного, космічного права, а також у автобіографічних виданнях. Життєвий, науковий і творчий шлях відомого правника, письменника, художника, дослідника-краєзнавця Ю. С. Шемшученка –

яскравий приклад професійної багатогранності і творчої наполегливості, мистецького таланту, патріотизму, безмежної любові до рідного краю.

Наша мета – висвітлити постать академіка Ю. Шемшученка та його внесок у створення Музею історії українського козацького права XVII−XVIII ст. у древньому прикордонному Глухові, відомому як резиденція гетьманів Лівобережної України та місце творення Кодексу українського права.

Юрій Шемшученко народився 14 грудня 1935 р. у м. Глухів Чернігівської (нині Сумської) області. Тут пройшли його дитячі і юнацькі роки. Фах юриста здобув у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка. Ще зі студентської лави глибоко зацікавився глухівським періодом Гетьманщини, коли відбувалася боротьба українського народу за автономію Лівобережжя, за свої вольності й права. Трудовий шлях розпочав в органах прокуратури Сумської області, потім обрав царину науки. Захистив кандидатську, а згодом й докторську дисертацію, здобув ступінь доктора юридичних наук. У складі Конституційної комісії Верховної Ради України брав участь у розробленні проєкту Конституції України 1996 року, був членом Міжнародного арбітражного суду, Міжнародної ради з права навколишнього середовища.

Поряд зі своєю основною діяльністю в юридичній галузі великого значення учений надавав популяризації історії рідного міста та піднесенню його ролі у становленні правової системи Гетьманщини та українському державотворенні [2]. Упродовж усього життя Ю. Шемшученко підтримував зв’язки з малою батьківщиною та був переконаний, що захист і розвиток України залежить від людей з високою громадянською свідомістю, відповідальністю, почуттям патріотизму, глибокою повагою до свого родинного коріння. Був членом президії та очільником Глухівського відділення ГО «Сумське земляцтво» в Києві, захоплено вивчав історію знайомих з дитинства глухівських вулиць і будівель, досліджував родовід власних предків та творчість відомих уродженців Глухова і Глухівщини: поета і громадського діяча В. Туманського (1800–1860), президента Всеукраїнської академії наук у 1921–1922 рр. М. Василенка (1866–1935), художника А. Лосенка (1737–1773) та ін.

Постійно проживаючи в Києві з 1959 року, завжди підтримував творчу й наукову комунікацію з Глухівським національним педагогічним університетом ім. О. Довженка, Національним заповідником «Глухів».

Тривалий час виношував ідею створити в рідному місті музей історії українського козацького права. Втілення задуму відбулося 2015 року як результат тісної співпраці очолюваного Ю. Шемшученком Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України та Глухівського педагогічного університету. Університетська бібліотека, на базі якої було створено музей, провела значний обсяг бібліографічно-пошукової роботи з виявлення у своїх фондах літератури з питань історії українського права та державотворення. Ю. Шемшученко висловив власне бачення концепції музею, особисто передав низку друкованих видань, що стали основою першої експозиції: Вибрані твори у 3-х томах М. П. Василенка; «Історія козацтва» авторства О. Гурія, Т. Чухліба; «Кодифікація цивільного законодавства на українських землях», «Україна: герби та прапори»; «Українське козацтво і Велике князівство Литовське», «Універсали Івана Мазепи (1687–1709)», «Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)», «Права, за якими судиться малоросійський народ», «Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст.» та ін.

До музею також увійшли друковані видання з фондів університетської бібліотеки з історичної правової тематики: «Щоденник генерального підскарбія Якова Марковича», «Щоденник генерального хорунжого Миколи Ханенка»; зібрання праць М. Василенка, М. Костомарова, Д. Яворницького, С. Соловйова, М. Грушевського, П. Куліша; статті з журналу «Київська старовина» (1882–1891 рр.); матеріали наукових конференцій, присвячених питанням історії держави і права козацько-гетьманської доби; навчальні видання з історії авторства В. Антоновича, М. Аркаса, Д. Дорошенка, І. Крип’якевича, Н. Полонської-Василенко, О. Субтельного та ін.

Загальну експозицію музею складають розділи «Козаччина. Гетьманщина», «Запорізька Січ», «Україна на старовинних картах», «Лівобережна Україна», «Суди. Судочинство», «Малоросійські права», «М.П. Василенко – дослідник Малоросійського права».

У 2015 році фундатор музею академік Ю. Шемшученко разом з почесними гостями, студентами і викладачами Київського університету права НАН України на чолі з ректором професором Ю. Бошицьким урочисто відкрив першу експозицію. Упродовж десяти років на базі музею здійснюється навчально-інформаційна та просвітницька робота, проводяться наукові дослідження щодо ролі Гетьманщини в становленні

українського правознавства, відбуваються історико-краєзнавчі заходи: інформаційні години, бібліографічні огляди, екскурсії, тематичні читання, а також навчальні заняття для здобувачів вищої освіти.

Список бібліографічних посилань

1. Правознавча спадщина Глухівщини : збірник праць / за загальною редакцією академіка НАН України Ю. С. Шемшученка ; упорядник І. Б. Усенко. Київ, 2008. 352 с.

2. Скрипнюк О. В. Видатний організатор академічної правової науки і вищої юридичної освіти в Україні – наш сучасник (до 85-річчя академіка НАН України Ю. С. Шемшученка) // Вісник НАН України. 2021. № 2. С. 83–88.

3. Печена А. Академік, правник, краєзнавець (пам'яті Юрія Сергійовича Шемшученка, 14.12.1935–01.03.2025) // Соборний майдан. 2025. С. 4–6.

УДК 94-051(477)Маньковська:[069+908+930.85](477):[016:929:027.54(477.411)НІБУ](045)

МАНЬКОВСЬКА РУСЛАНА ВІКТОРІВНА: ІСТОРИКИНЯ, КРАЄЗНАВИЦЯ, ДОСЛІДНИЦЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Покропивна Ольга Володимирівна,
завідувач сектору науково-методичного відділу
Національної історичної бібліотеки України
Україна, м. Київ

Анотація. *Висвітлено наукову, просвітницьку та громадську діяльність докторки історичних наук, професорки Руслани Вікторівни Маньковської з розвитку музейної справи, краєзнавства та збереження культурної спадщини України. Приділено увагу її багаторічній співпраці з Національною історичною бібліотекою України, зокрема участі у спільних наукових проєктах, культурно-просвітницьких заходах. З нагоди 60-річчя від дня народження вченої фахівці НІБУ долучилися до створення біобібліографічного покажчика, який репрезентує наукову діяльність вченої.*

Ключові слова: *Маньковська Р. В., історична наука, музеєзнавство, краєзнавство, культурна спадщина, Національна історична бібліотека України, біобібліографія.*

Annotation. *The publication highlights the scholarly, educational, and public activities of Dr. Ruslana Mankovska, Professor of History, whose work has been dedicated to the development of museum studies, local history, and the preservation of Ukraine's cultural heritage. Special attention is given to her long-standing collaboration with the National Historical Library of Ukraine, including joint research projects and cultural-educational initiatives. On the occasion of her 60th anniversary, the Library took part in the creation of a biobibliographic index that showcases her scholarly legacy.*

Keywords: *Mankovska R. V., historical science, museology, local history, cultural heritage, National Historical Library of Ukraine, biobibliography.*

25 лютого 2025 року відзначила ювілей Руслана Вікторівна Маньковська – докторка історичних наук, професорка, провідна наукова співробітниця Інституту історії України НАН України, керівниця Центру досліджень історико-культурної спадщини України, заступниця голови Національної спілки краєзнавців України (НСКУ). Ця подія стала приводом для узагальнення її багатогранної діяльності як науковиці, педагогині, краєзнавиці й культурної менеджерки.

Руслана Маньковська народилася на Черкащині, у селі Халаїдове. Після закінчення із золотою медаллю середньої школи вступила на історичний факультет Київського університету ім. Тараса Шевченка. Згодом працювала у Меморіальному комплексі «Музей історії Великої Вітчизняної війни» (нині Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс) [6, с. 4]. У 1997 році захистила кандидатську дисертацію «Музейництво в Україні: питання теорії і практики (1917 – червень 1941 рр.)» [5], у 2018 – докторську дисертацію на тему: «Музейна справа України: теоретичні, практичні та антропологічні виміри історичного досвіду (1920-ті рр. – початок XXI ст.)» [3].

З 1993 року Руслана Вікторівна Маньковська працює в Інституті історії України НАН України. Її наукові дослідження охоплюють широкий спектр питань від історії музейної справи до сучасних викликів культурної політики. У монографії «Музеї України у суспільно-історичних викликах XX – початку XXI століть» нею запропоновано комплексне бачення музеїв як соціокультурних інституцій у взаємодії з суспільним розвитком [4]. Серед інших здобутків дослідниці – участь у проєктах НАН України: серія «Реабілітовані історією», «Звід пам'яток історії та культури України» тощо.

Багаторічна наукова, педагогічна й громадська діяльність Руслани Маньковської пов'язана з численними науковими, культурними,

просвітницькими інституціями, зокрема і з НІБУ. Упродовж багатьох років дослідниця плідно співпрацює з цією бібліотекою. Під її науковим керівництвом та за участю фахівців НІБУ реалізовано низку спільних проєктів, присвячених регіональній історії, формуванню історичної пам'яті та збереженню історико-культурної спадщини. Наприклад, підготовлено систематичний покажчик змісту журналу «Краєзнавство» до 90-річчя видання [2] та наразі втілюється спільний проєкт за координації Центру досліджень історико-культурної спадщини України – каталог-довідник «Нерухомі пам'ятки культурної спадщини України: втрати внаслідок російсько-української війни в 2022–2023 рр.». Пані Руслана – постійна учасниця й співорганізаторка науково-практичних конференцій, круглих столів, семінарів, проведених у НІБУ, зокрема Краєзнавчих читань пам'яті академіка Петра Тронька, де нею представлено доповіді на теми розвитку локальної історії, музейної справи, популяризації краєзнавства та історико-культурного туризму. Її експертну думку високо цінують фахівці бібліотеки. Руслана Вікторівна є не лише її постійним партнером, а й натхненницею, добрим другом колективу нашої книгозбірні.

Тому в 2024 році фахівці НІБУ з великим завзяттям долучилися до підготовки біобібліографічного покажчика «Маньковська Руслана Вікторівна», який висвітлює наукову, освітню й громадську діяльність науковиці [6]. Це вже четверта книга серії «Київська міська організація Національної спілки краєзнавців України в особах», яка є результатом співпраці краєзнавців Київської міської організації НСКУ (КМО НСКУ) та фахівців Національної історичної бібліотеки України. Покажчик «Маньковська Руслана Вікторівна» містить понад 350 бібліографічних записів, що охоплюють хроніку професійного життя, експертну роботу, методичні напрацювання, відомості про нагороди, фотоматеріали і є цінним ресурсом для істориків, краєзнавців, бібліографів, викладачів та студентів. Джерельною базою для його створення слугували документи, наявні в фондах наукових бібліотек України та особистому архіві Руслани Вікторівни. Покажчик структуровано так, що його розділи охоплюють всі особливості багатогранної діяльності ювілярки. Видання складається з передмови (О. Гончаров), статті від упорядників, статей про науковицю (О. Реєнт і Г. Денисенко, Т. Катаргіна) та розділів: основні віхи життя, наукової та громадської діяльності, хронологічний покажчик праць (1993–2025 рр.), офіційне опонування, публікації про Р. Маньковську, нагороди та відзнаки а також іменного покажчика та фотогалереї.

Покажчик став виявом шани фахівців бібліотеки до наукової школи дослідниці, зокрема щодо напряму сучасного краєзнавства. У статтях, які колеги Руслани Вікторівни підготували до видання, йдеться про її наукову та суспільну діяльність, відзначено громадянську позицію а також з великою шаною змальовано її як яскраву харизматичну особистість, лідерку, висококваліфіковану фахівчиню, талановиту викладачку й доброзичливу наставницю для молоді. До того ж, акцентовано увагу на її принциповості, духовній стійкості та чуйному ставленні до людей – рисах, сформованих в атмосфері родинних цінностей, поваги до знань, праці та культурних традицій [1]. Не можна не погодитися зі словами доктора історичних наук, професора, заступника директора Інституту історії України НАН України Олександра Реєнта, який у своїй статті глибоко й проникливо доповнив образ Руслани Вікторівни як науковиці та особистості. Він справедливо зазначив: «Наукова, педагогічна та громадська діяльність Руслани Маньковської становить вагомий внесок у розвиток української гуманітаристики, зокрема музеєзнавства, краєзнавства та історичної освіти. Її багаторічна праця сприяє збереженню національної культурної спадщини, підтримці молодих дослідників і послідовному впровадженню інноваційних підходів у науково-освітній простір України» [7].

Руслана Маньковська є гідною наслідувачкою академіка Петра Тронька, тож варто відмітити її діяльність в НСКУ, членкинею якої вона є з 2003 року, а нині – заступниця голови спілки. Пані Руслана – організаторка та активна учасниця всеукраїнських та міжнародних конференцій, форумів, з’їздів, науково-краєзнавчих експедицій та регіональних досліджень.

Руслана Вікторівна, як науковиця та педагогиня, приділяє значну увагу роботі з молоддю. З 1998 року вона очолює секцію з історії України та історичного краєзнавства в Київській Малій академії наук учнівської молоді. У 2019–2023 рр. реалізувала проєкт «Музейна педагогіка в освітньо-культурному просторі Києва», який став інноваційним прикладом поєднання освіти й музейного середовища. Таким чином її активна позиція сприяє залученню юнацтва до збереження національної пам’яті, культурної спадщини та розвитку краєзнавства, бо саме молоді люди у подальшому стануть носіями нових ідей, цінностей і культурних ініціатив, що візьмуть на себе відповідальність за майбутнє нашої країни.

Вагомий внесок Руслани Маньковської у розвиток музейної справи, краєзнавства, педагогіки, просвітництва серед молоді, підтримки інтелектуальних ініціатив бібліотек України обумовлює її визнання не лише у фахових колах, а й широко у суспільстві. За багаторічну наукову та громадську діяльність вона удостоєна почесного звання «Заслужений працівник культури України» (2016), численних державних та професійних нагород. Вона є експерткою УКФ, членкинею редакцій багатьох фахових журналів, дорадчих і координаційних органів у сфері науки, історії та культури. Ім'я Руслани Маньковської стало символом інтелектуальної доброчесності, відданості українській історичній науці й плідної співпраці між академічними, музейними та бібліотечними установами, зокрема з Національною історичною бібліотекою України.

Список бібліографічних посилань

1. Денисенко Г., Катаргіна Т. З вимогливістю до себе, з любов'ю до людей: до ювілею докторки історичних наук, професорки Руслани Маньковської // Краєзнавство. 2025. № 1. С. 126–136.

2. Краєзнавство : науковий журнал. 1927–2017 : систематичний покажчик змісту / НАН України, Інститут історії України, Національна історична бібліотека України та ін. ; загальна редакція О. Реєнта ; науковий редактор Р. Маньковська. Київ, 2019. 400 с.

3. Маньковська Р. В. Музейна справа в Україні: теоретичні, практичні та антропологічні виміри історичного досвіду (1920-ті рр. – початок XXI ст.) : дисертація … доктора історичних наук : 07.00.01 / Інститут історії України НАН України. Переяслав-Хмельницький, 2017. 518 с.

4. Маньковська Р. В. Музеї України у суспільно-історичних викликах XX – початку XXI століть : монографія. Львів, 2016. 408 с.

5. Маньковська Р. В. Музейництво в Україні: питання теорії і практики (1917 – червень 1941 рр.) : дисертація … кандидата історичних наук : 07.00.01 / НАН України, Інститут історії України. Київ, 1997. 185 с.

6. Маньковська Руслана Вікторівна : біобібліографічний покажчик / Київська міська організація Національної спілки краєзнавців України ; Національна історична бібліотека України ; автор передмови О. Гончаров ; автор вступної статті О. Реєнт ; упорядники: О. Покропивна, С. Смілянець. Київ, 2025. 132 с. (Київська міська організація Національної спілки краєзнавців України в особах ; книга 4).

7. Реєнт О. Краєзнавчі обрії Руслани Маньковської: штрихи до портрета науковиці // Маньковська Руслана Вікторівна : біобібліографічний покажчик. Київ, 2025. С. 13–23.

УДК 021.6:061.23](100):[355.012"20":02]](045)

МІЖНАРОДНІ БІБЛІОТЕЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ: УРОКИ ТА ВИСНОВКИ

Польовик Світлана Миколаївна,
старший науковий співробітник
Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського,
кандидат наук із соціальних комунікацій
Україна, м. Київ

Анотація. *Розглянуто реакції міжнародних бібліотечних організацій на пограбування та знищення бібліотек і їх фондів під час збройних конфліктів. Дослідження показує, що уроки, які виносяться після непоправних втрат національних культурних цінностей в результаті військових дій, мають лише форму засудження, яка ніяк не впливає на убезпечення від подібних зазіхань. Зроблено висновки, що неправомірні дії в правовому полі щодо знищення багатовікових книжкових пам'яток мають бути прописані в установчих документах міжнародних бібліотечних організацій як непопулярні жорсткі заходи щодо країн-загарбників.*

Ключові слова: *міжнародні бібліотечні організації, фонди бібліотек, ЮНЕСКО, УБА, EBLIDA, NAPLE, IFLA.*

Annotation. *The article discusses the reaction of international library organizations to robbery and destruction of libraries during armed conflicts. The study shows that lessons published after irreparable losses of national cultural values, thanks to fighters, only have a form of belief that in no way influence the protection of such encroachments. It was concluded that illegal actions in the legal field for the destruction of books should be reflected in documents of international library organizations as unpopular rigid measures against the barbarians.*

Keywords: *International library organizations, library funds, UNESCO, UBA, EBLIDA, NAPLE, IFLA.*

Бібліотеки, як обереги національних культурних надбань, є досить вразливими під час різного роду катаклізмів, зокрема військових конфліктів. Часто бібліотечні будівлі та їх книжкові фонди стають об’єктами для знищення тими, хто прагне знецінити багатовікову людську спадщину. Незважаючи на те, що крадіжка культурних артефактів як історично військових трофеїв відповідала міжнародному праву в ранньому історичному періоді, ця практика рішуче засуджена в сучасному правовому суспільстві. Тим не менш, міжнародна спільнота продовжує

ставати свідком пограбування та знищення бібліотек під час збройних конфліктів, як це продемонструвало повномасштабне вторгнення Росії в Україну.

На жаль, сучасні реалії, які ми спостерігаємо в нашій країні, мають історичні приклади щодо випадкових та навмисних ушкоджень бібліотек під час воєнних дій. Іноді, як у нацистській Німеччині, глибоко зловісна мотивація пояснює навмисне знищення бібліотек. Німеччина у Другій світовій війні прагнула стерти культурну пам'ять і, таким чином, ідентичність цілої нації чи етнічної групи. Ця мотивація все ще загрожує бібліотекам, а глобальний суспільний розвиток ніяк не впливає на ставлення до культурної національної спадщини з боку країн-варварів.

Деякі нещодавні приклади, що стали надто численними у світі, ілюструють цю загрозу бібліотекам через бажання загарбників знищити іншу культуру. Зокрема, досвід збройного конфлікту в колишній Югославії в 90-х роках ХХ ст. показав, що культурна спадщина має високий ризик бути втраченою. Свідченням цього стало знищення в 1992 році Боснійської національної бібліотеки в Сараєво сербськими військами. Звісно, реакція професійної міжнародної спільноти була гучною в контексті засудження дій Сербії, однак, як вважають фахівці, дії були не ефективними [4]. Наприклад, кілька місій були відправлені до Сараєво, і хоча вони, безсумнівно, були корисними для демонстрації солідарності з колегами-бібліотекарями та зазвичай виконувались у незнанні один одного, і цінні можливості для обміну інформацією та ресурсами були втрачені. Уже тоді стало очевидним, що не були задіяні можливості розширити міжнародну співпрацю.

Культурна спадщина, включаючи давні рукописні колекції, постраждала під час окупації північних регіонів центральноафриканської країни Малі озброєними групами у 2012–2013 роках. Повстанці спалили або вкрали рукописи, що зберігалися в Інституті Ахмеда Баби, який є бібліотекою і дослідницьким центром, у місті Тімбукту [5]. Тим не менш, місцевому населенню вдалося врятувати 90% цих документів за допомогою неурядової організації «Порятунок рукописів для захисту ісламської культури». Таким чином, незважаючи на героїчний захист давніх ісламських рукописних колекцій Тімбукту від руйнівних спроб ідеологічно мотивованих терористів силами неурядової спільноти та місцевих жителів, ми маємо справу з непоправними втратами та загрозами втрат у національному і міжнародному масштабі.

Під час заворушень, що слідували за війною в Іраку, у 2015 році Центральна бібліотека в Мосулі була спалена бойовиками «Ісламської держави». За словами доглядача закладу, у дворі бібліотеки, що вважалася однією з найстаріших у країні, бойовики влаштували багаття з книг та рукописів, що складали культурну спадщину. ЮНЕСКО назвала цей злочин одним із найбільших щодо знищення бібліотечних колекцій в історії людства.

Історія циклічна в проявах варварства щодо культурних національних надбань. Попри неодноразові спроби знищити культуру інших народів заради самоствердження та недолугості, стає очевидним, що не існує інструментів стримування подібної агресії. Протягом декількох місяців, які минули з початку повномасштабної війни в Україні, увага міжнародних бібліотечних спільнот зростала в контексті втрат культурних національних надбань, які озвучила президентка ВГО УБА О. Бруй, зокрема: повністю знищено 19 бібліотек, частково зруйновано 115 бібліотек, 124 бібліотеки мають незначні пошкодження [2]. Наразі кількість зруйнованих бібліотек складає близько 800, хоча Гаазька конвенція 1954 року, яка є першим та найбільш всеосяжним багатостороннім договором, присвяченим виключно захисту культурної спадщини як у мирний час, так і під час збройного конфлікту, має бути правовим документом, який треба брати до уваги. Однак, як показує практика, міжнародного розголосу та підтримки недостатньо для вирішення проблеми знищення бібліотечних фондів під час війни за відсутності дієвих правових механізмів протидії агресору.

ВГО УБА, як активний канал консолідації зусиль на подолання труднощів, з якими стикаються бібліотеки в період активної фази війни, забезпечує співпрацю на міжнародному, регіональному та національному рівнях. Одним із напрямів роботи асоціації з лютого 2022 року є об’єднання міжнародної бібліотечної спільноти у протистоянні викликам. У рамках цієї роботи бібліотеки в сусідніх країнах та по всьому світу засудили країну-агресора і підтримали Україну. З заявами про засудження неспровокованого нападу Росії на Україну виступили міжнародні бібліотечні організації – Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ (IFLA), Європейське бюро бібліотек (EBLIDA), Європейський форум національних установ публічних бібліотек і PL2030 (NAPOLI) та ін. [3].

IFLA підтримує зв’язок з ВГО УБА, гарантуючи участь у міжнародних дискусіях з питань охорони об’єктів культурної спадщини,

пам’ятників та музеїв. За словами О. Бруй, вона неодноразово зверталася до IFLA, щоб виключити РФ з членів, але поки що ця міжнародна організація обмежується заявою, що не відвідуватиме заходи, проведені на території Росії, поки «ситуація не завершиться миром» [1].

EBlIDA керує різними проєктами європейського масштабу, спрямованими на покращення роботи бібліотек і, зокрема у відповідь на звернення УБА EBLIDA та NAPLE зосередилися на закликах до бібліотек по всій Європі мобілізуватися на користь збору точної інформації щодо повномасштабної війни в Україні як засобу підтримки демократії та свободи слова, а також закликали підтримувати українських біженців у співпраці з урядовими та неурядовими організаціями і бути готовими до пошуку практичних рішень.

Організація Об’єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) фіксує наслідки збройних конфліктів, веде облік постраждалих об’єктів, а також допомагає зробити українські школи безпечнішими для дітей, водночас обіцяє взяти участь у відновленні бібліотек після закінчення війни. Однак, ЮНЕСКО у своїй діяльності вже неодноразово стикалася з необхідністю захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів і має багато досвіду, але не можна говорити про якийсь єдиний універсальний механізм допомоги з боку організації, а також реакції на агресію з боку країн-варварів (до прикладу, виключення з усіх культурних та освітніх міжнародних організацій без права поновлення). Нам здається, що світ побачив достатньо наруги над своєю історичною пам’яттю, щоб показувати не лише сльози жалю і співчуття, а й приймати непопулярні радикальні рішення, які можуть вплинути на когорту агресивно налаштованих порушників міжнародного права.

Безумовно, міжнародні бібліотечні організації консолідувалися, надали та продовжують надавати колосальну підтримку українським бібліотекам і фахівцям цієї сфери (слід згадати підтримку зовнішньо переміщених осіб по всьому світу). Однак уроки, які виносяться після непоправних втрат національних культурних цінностей у результаті збройних конфліктів, мають лише форму засудження, яка аж ніяк не впливає на убезпечення від подібних зазіхань. Звісно, що міжнародні бібліотечні організації діють в рамках протоколів, які чомусь не оновлюються, не доповнюються на фоні тенденцій варварського ставлення до культури націй в цілому. Висновки неправомірних дій в правовому полі щодо знищення багатовікових книжкових пам’яток мають бути прописані в установчих документах, зокрема непопулярні жорсткі заходи щодо країн-

загарбників, які б стали для них точкою неповернення в цивілізовані міжнародні культурні співтовариства.

Список бібліографічних посилань

1. Українська бібліотечна асоціація в умовах війни : розмова з Оксаною Бруй. URL: https://www.goethe.de/prj/lek/uk/--/uba.html (дата звернення 10.05.2025).
2. Brui O. To survive and win. The library community in its resistance Russia's aggression against Ukraine. LIBER : Key Highlights Annual Conference (Odense, Denmark, 6–8 July 2022). URL: https://ela.kpi.ua/handle/123456789/49398 (дата звернення: 17.05.2025).
3. Courage to speak up and act together in times of war: International Library Partnership Forum held. URL: https://livelibrary.com.ua/en/news/international-forum-librari (дата звернення: 17.05.2025).
4. Prochaska A. Librarianship in times of conflict. URL: https://www.researchgate.net/publication/375655322_Librarianship_in_times_of_conflict (дата звернення: 12.05.2025).
5. Safeguarding Mali's ancient manuscript collections, an international in Bamako. URL: whc.unesco.org/en/news/1219 (дата звернення: 15.05.2025).

УДК 027.54(477.54-25)ХДНБ:004.738.5:021.4]:001.89](045)

ШЛЯХ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ВІРТУАЛЬНИЙ ПРОЄКТ «ЗРОБЛЕНО В УКРАЇНІ»

Прохорова Ганна Валеріївна,
завідувач відділу науково-інформаційного
забезпечення інноваційних процесів
Харківської державної наукової бібліотеки
ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Розглянуто науково-просвітницьку ініціативу ХДНБ ім. В. Г. Короленка – цикл віртуальних виставок «Зроблено в Україні», який започаткований у 2017 році й має на меті відновити історичну справедливість та повернути до національного наукового наративу імена видатних українських винахідників. У межах проєкту представлено біографічні розвідки, історії винаходів, бібліографічні джерела, патенти. Віртуальні експозиції виконують просвітницьку функцію, сприяють формуванню наукової ідентичності та популяризують українську науку, техніку й інженерію серед широкого загалу.*

Ключові слова: *віртуальна виставка, українські винахідники, наукова популяризація, технічна спадщина, Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, історія науки, бібліотечні ініціативи.*

Annotation. *The article considers the scientific and educational initiative of the Korolenko Kharkiv State Scientific Library – a series of virtual exhibitions «Made in Ukraine», launched in 2017. The author of the exhibitions set out to restore historical justice and return the names of prominent Ukrainian inventors to the national scientific narrative. The series includes biographical research, invention histories, bibliographic sources, patents, and periodicals. Virtual exhibitions perform an educational function, contribute to the formation of scientific identity and popularise Ukrainian science, technology and engineering among the general public.*

Keywords: *virtual exhibition, Ukrainian inventors, scientific popularisation, technical heritage, Korolenko Kharkiv State Scientific Library, history of science, library initiatives.*

Цикл віртуальних виставок «Зроблено в Україні», започаткований у 2017 році відділом науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів ХДНБ ім. В. Г. Короленка, є важливою науково-просвітницькою ініціативою, спрямованою на відновлення історичної справедливості, відкриття імен українських винахідників, популяризацію вітчизняної науки та техніки.

Виставки цього тематичного циклу розповідають про всесвітньо та маловідомі винаходи, що мають українське коріння, але в силу історичних обставин або геополітичних впливів були приписані вихідцям з іншим країн. У багатьох випадках доводилося вивчати першоджерела, переписувати нав’язані радянські та російські наративи, акцентувати увагу на українському походженні творців та представників технічного прогресу.

Цикл виставок відкрила робота, присвячена Федору Аполлоновичу Піроцькому – винахіднику електричного трамвая [7]. Його інновація стала проривом у сфері міського транспорту, але протягом багатьох років першість у цій галузі приписувалася німецькій компанії Siemens, яка просто викупила патент в українця. Виставка розкриває історію створення електричного трамвая, знайомить з цікавими фактами життя винахідника та нагадує, що саме Україна дала світові цю важливу технологію. Знаковим проявом відновлення історичної пам’яті та повернення імен національних героїв у публічний простір є перейменування вулиць на честь видатних українців. Так, 19 травня 2023 року Полтавська міська рада ухвалила рішення перейменувати вулицю Чкалова на вулицю Федора Піроцького на знак вшанування вченого, який став піонером

електротранспорту та зробив вагомий внесок у розвиток науки й техніки в Україні.

Робота нашої бібліотеки зі збереження пам'яті та популяризації знань про таких особистостей, як Федір Піроцький, знаходить щирий відгук у суспільстві. Так, у грудні 2024 року до ХДНБ надійшов лист від Леонори Савченко – очільниці відділу культури і туризму Сенчанської сільської громади (нині – у Миргородському районі Полтавської обл.) – з батьківщини видатного українського винахідника Федора Аполлоновича Піроцького, у якому висловлено щиру подяку за підготовлений матеріал. Авторка відзначила, що виставка «Пам'яті Ф. А. Піроцького, винахідника першого у світі електричного трамвая» стала цінним джерелом інформації для громади, яка активно готувалася до відзначення 180-річчя від дня народження славетного земляка. Також вона повідомила про наміри громади створити тематичний культурний об'єкт, присвячений Федору Піроцькому, й звернулася з проханням дозволити використання зібраних матеріалів виставки під час підготовки заходів. Особливу зацікавленість викликала представлена старовинна карта Лохвицького повіту, де народився винахідник.

Наступною стала виставка про Йосипа Андрійовича Тимченка – винахідника першого у світі кіноапарата [5]. Наприкінці XIX ст. він зумів випередити братів Люм'єр та Едісона, створивши пристрій для зйомки та демонстрації рухомих зображень. Незважаючи на це, його ім'я довгий час залишалося в тіні, лише дослідницькі розвідки останніх десятиліть повертають його з небуття. Матеріали виставки розповідають про належне місце винаходу Тимченка в історії кінематографа.

Миколі Миколайовичу Бенардосу – українському електротехніку, який винайшов метод дугового електрозварювання, знаний як «електрогефест», були присвячені матеріали чергової виставки [1]. Бенардос також був автором проєктів гідроелектростанцій, акумуляторів і новаторських рішень у сфері передачі електроенергії. Його ім'я навіть включене до календаря ЮНЕСКО. Виставка знайомить з багатогранним спадком винахідника та унікальним внеском у розвиток світової техніки.

Ще одним героєм віртуального проєкту став Іван Павлович Пулюй – український фізик та винахідник, який фактично випередив Вільгельма Рентгена у відкритті короткохвильового електромагнітного випромінювання, відомого нині як рентгенівське [3]. Його наукові праці були забуті на батьківщині, попри те, що в медичній сфері вони

застосовуються й досі. Виставка відновлює ім’я Пулюя в національній та світовій науці.

Не оминули ми й постаті Ігоря Івановича Сікорського – геніального авіаконструктора, уродженця Києва. Його винаходи у галузі авіації, зокрема гелікоптери та багатомоторні літаки, стали основою для розвитку світового авіабудування. Виставка розповідає про його життя й діяльність у США та вплив на сучасну інженерію [4].

Серед героїв циклу – постаті, чиї імена потребують повернення до національної та світової історії науки. На особливу увагу заслуговує Володимир Аронович Хавкін – видатний вчений-епідеміолог, чиї досягнення у боротьбі з холерою та чумою врятували мільйони життів [2]. Він народився в Одесі, здобув освіту в Україні, але основну частину свого життя присвятив міжнародній науковій діяльності, зокрема працював в Індії. Саме Хавкін розробив ефективні вакцини проти згаданих хвороб, що принесло йому світове визнання. У той час, коли його ім’я занесене до наукових та енциклопедичних видань багатьох країн, в Україні його практично не згадували. Виставка повертає ім’я Хавкіна в національний пантеон, де він має посідати гідне місце серед видатних науковців.

Ще один герой – Антон Федорович Турчанович, український офіцер та інженер, винахідник військово-польової кухні [8]. Його постать є унікальним прикладом поєднання військової служби, гуманізму та інженерної думки. У часи Першої світової війни ним було запропоноване технічне рішення, що дозволило ефективно організувати харчування військ у польових умовах. Цей винахід мав колосальне значення для тилового забезпечення армії, а в подальшому і для цивільного використання. У першій чверті ХХ ст. його також використовували в багатьох країнах світу, де проходили бойові дії. Виставка, присвячена 170-річчю від дня народження винахідника, виводить ім’я Турчановича з тіні забуття, повертаючи йому заслужене визнання.

Лев Семенович Ценковський – ще один представник української наукової еліти, якому присвячено окрему виставку [9]. Він був фундатором вітчизняної школи мікробіології, а його методи вакцинації проти сибірки та дослідження мікрофлори рослин і тварин випередили свій час. У роботі акцентовано увагу на значимості внеску Ценковського в розвиток медичної і ветеринарної науки.

Не менш важливою та цікавою є виставка, присвячена Олександру Дмитровичу Засядьку – одному з піонерів ракетної техніки [6]. Уродженець Гадяччини, нащадок запорозьких пушкарів, він вперше в

історії почав застосовувати ракети як зброю. Його інженерні розробки – фугасні та запалювальні ракети – мали революційне значення для розвитку військової справи. Винаходи Засядька стали важливою віхою на шляху створення сучасної ракетної зброї, що дає підстави вважати його одним із основоположників цієї галузі. Виставка висвітлює маловідомі сторінки його біографії та демонструє велич його технічного генія.

Загалом у відділі підготовлено дев'ять виставок циклу «Зроблено в Україні», кожна з яких є самостійним науково-інформаційним дослідженням. Усі вони містять біографічні нариси, розповідь про історію створення винаходів, видання з фондів ХДНБ: патенти, книги, статті з наукових збірників та періодичних видань. Матеріали ілюструють технічну спадщину України, зібрану у відкритому доступі для широкого кола користувачів. Цільовою аудиторією виставок є школярі, студенти технічних вишів, викладачі, дослідники, а також усі, хто цікавиться історією науки, інженерії та винахідництва.

З виставками цього тематичного циклу та іншими віртуальними ресурсами книгозбірні можна ознайомитися на сайті ХДНБ ім. В. Г. Короленка за посиланням: https://library.korolenko.kharkov.com/v-vystavky/. У 2025 році користувачі зможуть ознайомитися з матеріалами нової виставки, що присвячена Леву Платоновичу Симиренку – видатному українському вченому-помологу та садівничому, який зробив неоціненний внесок у розвиток українського садівництва, сортознавства, а також збереження традицій аграрної науки в Україні.

Робота над виставками продовжується. У планах – створення нових інформаційних ресурсів, присвячених українцям, дослідження та винаходи яких мали вплив на світовий технічний прогрес, але були незаслужено забуті або «переписані» радянською та російською історіографією.

Цикл «Зроблено в Україні» – це не просто бібліотечний проєкт. Це науково-просвітницька ініціатива, покликана відкривати нові імена, популяризувати науку й сприяти формуванню національної наукової ідентичності, руйнувати міфи і стереотипи. Це внесок у формування нової та справедливої історії вітчизняного винахідництва, де кожне ім'я має значення, а кожен винахід – українське коріння.

Список бібліографічних посилань

1. Володар вогню та металу : віртуальна виставка / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Харків, 2017. URL: https://www.calameo.com/read/004998503cc788b7c9b28 (дата звернення: 16.07.2025).

2. Володимир Хавкін: невідомий геній : віртуальна виставка / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Харків, 2022. URL: https://www.calameo.com/read/0033067347cdf1fc2b4d4 (дата звернення: 17.07.2025).

3. Іван Пулюй: життя в ім’я науки : віртуальна виставка / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Харків, 2018. URL: https://www.calameo.com/read/003306734396de6e599b7 (дата звернення: 18.07.2025).

4. Ігор Сікорський. Людина, яка здійснила мрію : віртуальна виставка / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Харків, 2019. URL: https://www.calameo.com/read/00330673417f0f9a05a67 (дата звернення: 18.07.2025).

5. Йосип Тимченко – винахідник першого кіноапарату : віртуальна виставка / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Харків, 2017. URL: https://archive.org/details/20250501_20250501_1219 (дата звернення: 18.07.2025).

6. Олександр Засядько: творець українських бойових ракет : віртуальна виставка / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Харків, 2024. URL: https://vipotl.wixsite.com/website-1 (дата звернення: 15.07.2025).

7. Пам'яті Ф. А. Піроцького – винахідника електричного трамвая науки / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Харків, 2017. URL: https://archive.org/details/20250501_20250501_1213 (дата звернення: 19.07.2025).

8. Патент на польову кухню, або Обід на колесах : віртуальна виставка / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Харків, 2025. URL: https://archive.org/details/20250314_20250314_1112/page/n1/mode/2up (дата звернення: 20.07.2025).

9. Професор Л. Ценковський – український Пастер : віртуальна виставка / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Харків, 2024. URL: https://www.calameo.com/read/0033067340d91adc97e2b (дата звернення: 21.07.2025).

UDC 02:[004.7+004.8]:502.131.1](045)

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF LIBRARIES

Sakaliuk Oleksii,
Assistant of Department of Information Technologies
and Cybersecurity, Librarian,
Odesa National University of Technology;
Olshevska Olga,
Associate Professor,
Odesa National University of Technology
Ukraine, Odesa

Анотація. *Досліджено роль цифрових технологій та штучного інтелекту у сталому розвитку бібліотек. Розглянуто впровадження електронних ресурсів, хмарних сервісів, інтелектуальних систем пошуку та чат-ботів для оптимізації бібліотечних процесів. Проаналізовано вплив цифровізації на доступність інформації, енергозбереження та збереження культурної спадщини. Визначено основні виклики та перспективи розвитку бібліотек у цифрову добу.*

Ключові слова: *цифрові технології, штучний інтелект, сталий розвиток, бібліотеки, цифровізація, інформаційні ресурси.*

Annotation. *The paper explores the role of digital technologies and artificial intelligence in the sustainable development of libraries. The implementation of electronic resources, cloud services, intelligent search systems, and chatbots for optimizing library processes is discussed. The impact of digitalization on information accessibility, energy efficiency, and cultural heritage preservation is analysed. Key challenges and future prospects for libraries in the digital era are identified.*

Keywords: *digital technologies, artificial intelligence, sustainable development, libraries, digitalization, information resources*

War creates large-scale challenges to ensuring the basic needs of the population, preserving infrastructure and maintaining economic stability, which makes the implementation of traditional development models impossible. Under such conditions, the concept of sustainable development, focused on the long-term balance of economic, social and environmental components, becomes particularly significant. At the same time, digitalisation opens up new opportunities for society's adaptation to crisis conditions: from distance

education and e-governance to innovative solutions in the fields of energy, logistics and resource management. The combination of sustainable development principles with digital tools not only makes it possible to withstand the destructive consequences of war, but also to lay the foundation for the recovery and modernisation of the state based on inclusiveness, environmental responsibility and the effective use of technology. Thus, the relevance of this topic is determined by the need to develop new strategies that will ensure the resilience of society in wartime conditions and create the basis for rebuilding the country in line with the principles of sustainable development in the era of digital transformation.

Digitalisation and the transformation of the information environment have had a significant impact on the activities of university libraries. The emergence of alternative sources of information, the dominance of online communication between users and information centres, as well as the changing lifestyle of students, who regard smartphones, tablets and laptops as indispensable tools, have necessitated a revision of traditional approaches to library organisation. A considerable part of services is gradually moving into the digital space, which requires university libraries to meet contemporary technological challenges. It is particularly important that, within the structure of a higher education institution, the library serves as one of the indicators of the quality of the educational process, since it provides access to knowledge, supports research activities and fosters the information culture of students [1, p. 44].

In this context, the position articulated in the Statement of the Ukrainian Library Association (2021) [2] is of particular importance, as it outlines the priority directions for the development of university libraries. Among these are the implementation of automated library and information systems, the creation of digitisation technologies and the establishment of electronic libraries and repositories, the use of software for working with remote resources, as well as the adoption of new-generation integrated library systems. An essential aspect is the development of effective search systems capable of providing unified access either to the resources of an individual library or to the union catalogues of several institutions.

Artificial intelligence (AI) is increasingly being integrated into the activities of university libraries, serving as one of the key drivers of their transformation in the context of digitalisation. The use of machine learning technologies, natural language processing (NLP), optical character recognition (OCR) and chatbots opens up new opportunities for automating routine

processes, personalising services, and enhancing the accessibility of information resources for students and researchers [3, pp. 237–240].

An important area of AI application is the personalisation of information services. Algorithms are capable of analysing users' information needs and individual queries, thereby generating recommendation systems and personalised learning pathways. Equally significant is the use of OCR technologies, which enable the digitisation of manuscripts and archival materials, preserving cultural heritage and making it accessible to a wide range of researchers.

At the same time, artificial intelligence facilitates the optimisation of internal library processes, including automated cataloguing, source classification, and the creation of annotations. The use of AI-based chatbots allows for prompt responses to standard user queries, reducing staff workload and providing 24/7 access to library services. The integration of library systems with AI-driven distance learning platforms enables the library to become a fully-fledged participant in the educational process.

Digitalisation is considered one of the key tools for ensuring sustainable development, as it facilitates the transformation of business models, process optimisation, and the creation of new approaches to the socio-economic development of organisations. Research indicates that digitalisation impacts three fundamental areas: environmental, social, and economic [4, pp. 2–4].

Digital technologies reduce environmental risks by enabling efficient resource management and pollution control, while AI, the Internet of Things, and blockchain contribute to the circular economy by optimising processes and minimising waste. Digitalisation also enhances social inclusion, providing access to education, culture, and financial services, overcoming barriers related to location or social status. Moreover, it promotes professional development by improving employee competencies and supporting a culture of lifelong learning, acting as a catalyst for the intellectual potential of society.

In the process of implementing digital technologies and artificial intelligence in library activities, particularly in the context of ensuring their sustainable development, a number of challenges and risks arise that require systematic analysis and scientifically grounded solutions (see Table 1).

Table 1

Challenges and Risks in the Implementation of Digital Technologies and Artificial Intelligence in Library Activities

#	Challenges and risks	Possible consequences	Ways to overcome
1.	Privacy and data protection	Risk of personal data breaches, cyberattacks, and decreased user trust	Implementation of cybersecurity measures and encryption
2.	Inaccuracy of information	Generation of biased recommendations and reduction in the quality of information services	Improvement of algorithms, use of verified data, and combination of AI with human oversight
3.	Decreasing the role of the human factor	Loss of librarians' professional expertise and excessive reliance on algorithms	Development of librarians' competencies and preservation of the specialist's role as a knowledge moderator
4.	Digital inequality	Limited access to library resources for certain user groups	Expansion of digital inclusion and user training in digital skills
5.	Lack of ethical and legal standards	Legal uncertainty, ethical dilemmas, and decreased legitimacy of the library	Development of ethical codes and regulatory frameworks, and international cooperation

Source: compiled by the authors

Thus, digital technologies and artificial intelligence play a key role in the transformation of university libraries, contributing to their sustainable development. They enable process automation, service personalisation, expanded access to knowledge, and increased efficiency of the educational environment. At the same time, challenges arise related to data privacy, digital inequality, and the lack of ethical standards. Overcoming these risks is possible through the development of digital competencies, legal regulation, and the integration of innovative solutions.

References

1. Web- and Lib-standards Implementation in the Libraries Activities / Zinchenko I. and others // Automation of Technological and Business Processes. 2021. Volume 1, Iss. 13. P. 43–49. DOI: 10.15673/atbp.v13i1. 1999 (дата звернення: 13.09.2025).

2. Zayava VGO Ukrayins′ka bibliotechna asotsiatsiya, 1 lyutoho 2021 r. // Ukrayins′ka bibliotechna asotsiatsiya: [Online]. 2021. URL: https://ula.org.ua/novyny-ta-podii/novyny/4728-zaiava-vho-ukrainska-bibliotechna-asotsiatsiia-vprovadzhennya-ta-zastosuvannya-informatsiynykh-system-u-bibliotekakh (дата звернення: 13.09.2025).

3. Dankevych Yu. V., Kostenko O. H. Shtuchnyy intelekt ta yoho rol′ u bibliotekakh zakladiv vyshchoyi osvity // Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads′koho. Seriya: Filolohiya. Zhurnalistyka. 2025. P. 237–241. DOI: 10.32782/2710-4656/2025.1.2/37 (дата звернення: 13.09.2025).

4. Krasnostanova N., Yakymenko T. The Influence of Digitalization on the Sustainable Development of the Organization // Economy and Society. 2023. № 48. P. 1–8. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-48-57 (дата звернення: 13.09.2025).

.

УДК 021.4:004.9]:027(477.54-25)](045)

ЦИФРОВІ ПРОЄКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ’ЯТІ ЯК ФОРМА ЗБЕРЕЖЕННЯ Й ТРАНСЛЯЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ: ДОСВІД БІБЛІОТЕК ХАРКОВА

Сафонова Вікторія Володимирівна,
головний бібліотекар відділу
науково-методичної роботи
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка,
Україна, м. Харків

Анотація. *Розглянуто роль соціогуманітарних цифрових бібліотечних проєктів у збереженні і популяризації культурної спадщини, трансляції соціальної пам’яті, промоції культурної ідентичності (на прикладі доробку провідних бібліотек Харкова).*

Ключові слова: *цифрові бібліотечні проєкти, соціальна пам’ять, колективна пам’ять, культурна ідентичність, цифровий гуманітарний простір.*

Annotation. *The role of socio-humanitarian digital library projects in the preservation and popularization of cultural heritage, the transmission of social memory, and the promotion of cultural identity is considered (using the example of the achievements of leading libraries in Kharkiv).*

Keywords: *digital library projects, social memory, collective memory, cultural identity, digital humanitarian space.*

В умовах війни за ідентичність, серед екзистенційних викликів сьогодення одним із найважливіших завдань, які постають перед бібліотеками, є підтримка динамічного зв'язку з суспільством, контакт через усі можливі форми й засоби сучасної комунікації з метою ствердження прерогативи культурно-духовних цінностей й надбань у змістовному наповненні та реалізації людського буття. У контексті тривалої російсько-української війни – це одна з базових умов існування української культури, її подальшого збереження й розвитку, оскільки саме розуміння самоцінності, значущості найкращих досягнень цієї культури (як гуманітарних, так і технічних) обумовлює її підтримку й позитивне сприйняття не тільки в межах держави чи регіону, але й в глобальному світі.

Промоція культурної ідентичності – одна з вагомих підвалин діяльності сучасних бібліотек, архівів, музеїв. До основних маркерів культурної ідентичності відносять національну мову, символіку, традиції, історичну пам'ять тощо, які водночас містять у собі механізм спротиву загрозам знищення окремої культури. Особливо показовим є той факт, що саме під час війни українська культура витримує баланс між світом і збереженням своєї ідентичності, демонструючи власну історичну стійкість. І саме культурні цінності, традиції забезпечують сталість суспільних норм і звичаїв навіть у кризові часи [7].

Культурна ідентичність передбачає також усвідомлення людиною належності до певної культурної спільноти, якій притаманні власні характеристики. Тому таким важливим є використання різних форм і засобів поширення цінностей, що сформовані попередніми поколіннями та мають бути передані наступним. Завдяки цифровим технологіям, які дедалі більше використовують у своїй діяльності бібліотеки, архіви й музеї, виникають нові можливості для вирішення зазначеного завдання та формування цілісного національного гуманітарного простору. Для цього простору є властивим «формування розвиненої спільної символічної системи, яка виражається в гармонійно функціонуючому мовному середовищі, збереженні й повазі до національної культурної спадщини й історичних традицій» [2, с. 16]. Тобто гуманітарний простір є потужним засобом передачі й збереження культурних цінностей. Цифрова комунікація забезпечує зручний формат становлення й зростання цього

простору; дозволяє сприймати його як складову інформаційно-культурного спротиву, здатну встановлювати відповідні ціннісні орієнтири, зберігати й просувати національну культуру, транслювати пам’ять і фіксувати сучасність, об’єднувати суспільство і націю.

Зауважимо, що дійсно важливим є документування та інтерпретація подій, які відбуваються і нині, бо вони стають частиною пам’яті. Отже, ми будемо використовувати поняття «цифрові проєкти соціальної пам’яті», яке, на наш погляд, найбільшою мірою відображає практичний результат реалізації цих проєктів – чималу кількість цифрових продуктів й ресурсів, що представлені у відкритому доступі й виконують функцію збереження й трансляції культурних цінностей. Перегляд та аналіз їхнього змісту й меседжів, звернених до суспільства, надає можливість сформулювати таке визначення.

Цифрові бібліотечні проєкти соціальної пам’яті спрямовані на збереження та популяризацію культурної спадщини, відображення і поширення інформації з історичного розвитку галузей науки, економіки, мистецтва, освіти, соціальних інституцій тощо; забезпечення освітніх, науково-дослідницьких, культурно-просвітницьких запитів суспільства та реалізуються у вигляді цифрових ресурсів та цифрової продукції, представлених здебільшого у відкритому доступі. Водночас це можна розглядати як комплексну діяльність бібліотек з виконання зазначених вище завдань із застосуванням цифрових технологій. Основним соціальним результатом запровадження таких проєктів можна вважати захист і промоцію ідентичності українців, акумулювання соціального досвіду, зафіксованого документально (різними засобами), розвиток і підтримку інтелектуального й культурного потенціалу українського суспільства.

Вивчення напрацювань бібліотек зі створення цифрових проєктів соціальної пам’яті є частиною аналітичної роботи з вирішення завдань репрезентації української культури, про які згадувалося раніше, і здійснюється в межах корпоративного дослідницького проєкту «Бібліотечна енциклопедія Харківщини» (https://libenc.korolenko.kharkov.com/) [10].

У контексті критеріїв, що характеризують певні цифрові бібліотечні проєкти саме як ресурси соціальної пам’яті, привертає увагу питання дефініцій пам’яті. Існують деякі варіації у визначенні понять історична, соціальна та колективна пам’ять. Українські науковці досліджують пам’ять як соціокультурний феномен, що має ознаки мінливості, залежності від

багатьох чинників, є орієнтованим на такі сюжети минулого, які через зв'язок із сучасністю можуть мати вплив на майбутнє. Колективна пам'ять іноді трактується як спомини про досвід та є відображенням найбільш актуальної для спільноти ціннісної системи; є ретранслятором уявлень про минуле конкретної культурної формації; відзначається певна вибірковість колективної пам'яті (збереження спогадів про одні події і водночас втрачання згадки про інші) [6]. Також колективна пам'ять трактується як «спосіб збереження соціально значимої інформації, без якої неможливе існування суспільства в цілому, соціальних груп і окремих індивідів, що входять у суспільство» [9, с. 110]. Зауважується, що в умовах радикальних змін українське суспільство прагне віднайти об'єднувальні символи, які сформувалися в історичному минулому. Важливим моментом також є усвідомлення, які саме соціально-історичні цінності, зразки поведінки тощо мають бути передані майбутнім поколінням для того, щоб колективна пам'ять виконувала консолідуючу роль [9]. Надаючи детальний аналіз формування колективної пам'яті українського соціуму, науковці доходять висновку, що протягом історичного часу вона «виконувала функції «смислового фільтру» культурно-історичного досвіду українства, окреслюючи певні ціннісно-смислові координати для даної спільноти» [Там само, с. 114].

Поняття «колективна пам'ять», «історична пам'ять», «соціальна пам'ять» часто розглядаються як тотожні. Історична та колективна пам'ять, наприклад, визначаються як «сукупність знань, уявлень та інтерпретацій про минуле, що існують у суспільстві, передаються між поколіннями та мають на меті осмислювати минуле, витлумачувати події, формувати історичну свідомість» [6]. Іноді використовується також поняття «соціально-історична пам'ять» як складова соціальної, оскільки друга акумулює значно більше коло соціальних явищ. А колективна пам'ять вважається частиною системи соціально-історичної пам'яті. Також зазначається, що ця система має велике значення для характеристики системи національної пам'яті країни і сприяє соціальній та національній ідентифікації членів суспільства. З іншого боку, за допомогою соціально-історичної пам'яті здійснюється процес загальнолюдського пізнання [5].

Носіями соціальної пам'яті можуть бути емоції і рефлексії людей на пережиті події та їхня свідомість, що збільшує кількість каналів збереження пам'яті. Отже, в цілому соціальна пам'ять уявляється як елемент суспільної свідомості і досвіду, який має не тільки матеріальну, але й нематеріальну форму, проявляючись у вигляді, наприклад,

національно-культурних традицій (у т. ч. свят, обрядів, звичаїв), що є складовою культурної спадщини; діяльності соціальних інститутів, вживання соціальних норм тощо. Основну функцію соціальної пам'яті, таким чином, визначають як трансляцію накопиченого людством досвіду та ідей у часі та просторі, та зберіганні їх задокументованих (у різний спосіб) образів [3].

Бібліотеки, як інституції пам'яті, виконують крім суто меморіальної функції (акумулювання досвіду нації, зафіксованого у документах, що зберігаються у бібліотечних фондах), комунікаційну функцію соціокультурної адаптації, трансляції культурних цінностей в контексті зв'язку поколінь, тобто минулого, сучасності й майбуття [3; 6]. З розвитком інформаційних технологій ці функції реалізуються, зокрема завдяки цифровим проєктам соціальної пам'яті. Основними завданнями в реалізації зазначених функцій можна визнати: 1) оцифрування документних пам'яток, автентичних документів, які є головною складовою ресурсів соціальної пам'яті та надання відкритого доступу до них; 2) генерацію і репрезентацію різноманітних проєктів як наукового, так і освітнього, популяризаційного характеру із застосуванням цифрових інструментів і поширення відповідного контенту на вебпредставництвах бібліотек. Виконуючи ці завдання, бібліотеки також сприяють розширенню каналів колективної пам'яті людства в цілому та українського соціуму зокрема.

Зауважимо, що в контексті такого зростаючого напряму, як цифрова гуманітаристика, бібліотечні цифрові проєкти розглядаються як інтелектуальні міждисциплінарні продукти творчої співпраці бібліотечних спеціалістів та вчених у галузі соціогуманітарних наук [1]. Такі проєкти вважаються провідним елементом у системі підтримки наукових досліджень і мають втілення у різноманітних формах цифрового представлення. Передусім реалізація таких проєктів пов'язується з діяльністю наукових бібліотек і уважно досліджується фахівцями НБУВ [1; 4]. Найбільш цінними сьогодні є проєкти, які найяскравіше відображають українську культурну ідентичність, що притаманно насамперед історико-культурним колекціям.

Повертаючи увагу до цифрових бібліотечних проєктів соціальної пам'яті, можна дещо розширити діапазон форм впровадження їх результатів: це не лише цифрові бібліотеки, бази даних, віртуальні історико-культурні експозиції тощо. Як освітні та популяризаційні використовуються такі форми, як вікторини, аудіогіди, тематичні

виставки, присвячені історії міста, регіону, країни; видатним діячам і подіям минулого й сучасності, й багато інших засобів трансляції всіх видів пам’яті, про які уже згадувалося, і зрештою асоціюються з поняттям «соціальна пам’ять».

Бібліотеки в своїй діяльності можуть використовувати достатньо широкий спектр інструментів та сервісів, які дозволяють виконувати цю місію. Бібліотечні цифрові проєкти соціальної пам’яті, які генеруються бібліотеками Харківщини, зокрема Харкова, з точки зору застосування різних форм та засобів їх реалізації здебільшого схожі з тими, які застосовуються в інших українських бібліотеках, але є, на наш погляд, й деякі відмінності. У цій доповіді акцент зроблено на вивченні цифрових ресурсів, представлених у відкритому доступі [12–38]. Це, звісно, не є вичерпним переліком, оскільки частина проєктів наразі створюється у вигляді ресурсів локального доступу.

Аналіз вебпредставництв наукових бібліотек Харкова, а також окремих їх елементів дозволяє зробити певну класифікацію бібліотечних цифрових проєктів як форм і каналів трансляції соціальної пам’яті. Ними є:

– цифрові архіви і колекції документних пам’яток; цифрові колекції місцевих періодичних видань;

– цифрові бібліотеки (або їх розділи);

– інституційні репозитарії (або їх розділи);

– цифрові біографічні та біобібліографічні ресурси; вебгалереї видатних вчених, діячів культури, почесних громадян;

– цифрові колекції автографів, екслібрисів;

– віртуальні виставки, вікторини, аудіогіди, ментальні карти; тематичні віртуальні проєкти просвітницького спрямування (здебільшого краєзнавчі);

– цифрові науково-довідкові ресурси; статті, проєкти в межах Вікіпедії;

– корпоративні цифрові проєкти, присвячені архівуванню подій російсько-української війни; локальні ресурси цієї тематики;

– розділи «Історія» на сайтах бібліотек, історичні вебхроніки;

– віртуальні музеї;

– вебпредставництва бібліотек та їх розділи (сайти, соціальні медіа);

– новинний контент вебпредставництв: новини (стрічка), архів новин, хроніка подій, фотозвіти про заходи тощо.

Розглянемо деякі приклади втілення цифрових проєктів соціальної пам'яті щодо зазначених категорій.

Цифрові архіви та колекції документних пам'яток; колекції місцевих періодичних видань; цифрові / електронні бібліотеки. Фонди документних пам'яток є важливими носіями соціальної пам'яті, джерелами гуманітарних досліджень, на основі яких створюються цифрові колекції та які виконують провідну роль у збереженні й трансляції культурних цінностей. Найбільшу цінність представляють вітчизняна рукописна й друкована спадщина, оскільки національний компонент об'єднує окрему спільноту, країну. Унікальні зібрання все частіше стають доступними для широкої аудиторії відвідувачів: як науковців, так і всіх, хто цікавиться історією та культурою. Представлення подібних цифрових колекцій на сайтах наукових бібліотек Харкова набуває все більшого поширення. Серед цих проєктів визначимо найбільш яскраві.

Колекція українських ірмолоїв ХДНБ ім. В. Г. Короленка (https://collection.korolenko.kharkov.com/kolektsiia-ukrainskykh-irmoloiv-hdnb/) репрезентує пам'ятки музичного і книжкового мистецтва XVII–XIX ст. – цінні рукописні документи, які існують в одному примірнику, є неповторними за своїм виконанням (оригінальна нотна графіка, художнє оздоблення) і змістом. Унікальність проєкту полягає й в тому, що вперше нотні пам'ятки представлені більш об'ємно; повнотекстова електронна версія кожного рукопису супроводжується його науковим описом [11]. Проєкт реалізовано за підтримки УКФ.

«Літературно-мистецькі журнали Харкова першої третини XX ст.» (ХДНБ ім. В. Г. Короленка, https://collection.korolenko.kharkov.com/literaturno-mystetski-zhurnaly/) – зібрання унікальних періодичних видань, які виходили друком у Харкові протягом 1910–1930-х рр. і відображають не тільки літературне-мистецький процес того часу, а й представляють українську культуру як частину європейської. Важливим є той факт, що таких видань залишилося небагато, і вони представлені лише в кількох книгозбірнях, тому у відкритому доступі представлена лише частина видань. Перегляд зібрання надає можливість дізнатися про культурне життя міста й України, дослідити інші соціальні події і явища. До кожного видання надаються анотація та інформація про наявність примірників у фонді. Серед журналів, представлених у колекції, – «Шляхи мистецтва», де друкувалися В. Еллан-Блакитний,

В. Підмогильний, М. Семенко, В. Сосюра, М. Хвильовий, М. Йогансен та інші видатні українські літератори. Колекція допомагає усвідомити роль українства в культурному житті Харкова, відродженні та просуванні української культури. Представлені також журнали «Театральна декада», «Мистецька трибуна». Можна переглянути номери альманаху «Плуг», який, окрім художніх творів, містить публікації з літературної критики, зокрема видатного українського літературознавця О. І. Білецького. Проєкт реалізовано за підтримки УКФ.

«eScriptorium – архів рідкісних видань і рукописів для науки та освіти» (https://escriptorium.karazin.ua/) – представляє повнотекстові версії видань з фондів ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна, є одним з найпотужніших ресурсів документних пам'яток Харкова у відкритому доступі. Деякі оцифровані видання представлені фрагментарно. Матеріали до структурних підрозділів та цифрових копій документів супроводжуються анотаціями. Архів містить розділи, що найбільше ілюструють його значення в промоції культурної ідентичності та збереженні пам'яті, оскільки охоплюють як загальнонаціональний, так і регіональний, місцевий, контексти: «Український Ренесанс»; «Рукописи та рукописні книги»; «Видання громадського друку»; «Українські видання»; «Рідкісні та цінні видання»; «Українське відродження (Третій Харків)»; «Харків очима сучасників»; «Харківські періодичні видання» та ін. Так, у розділі «Рідкісні та цінні видання» (https://escriptorium.karazin.ua/handle/1237075002/9) представлено цифрові копії видань (XIX–XX ст.), які інформують про розвиток різних галузей; містяться матеріали про Харківський колегіум; матеріали з археології; медицини, історії юстиції; статистичні дані по Харкову. Доступні до перегляду цифрові копії окремих праць вчених університету: І. І. Мечникова, І. П. Щелкова, П. І. Ковалевського В. Д. Лямбля та багатьох інших. В інших розділах зібрання знаходимо унікальні документи, як-от листи В. Н. Каразіна, повідомлення про «допуск» його до роботи помічником бібліотекаря («Рукописи та рукописні книги», https://escriptorium.karazin.ua/handle/1237075002/1). А колекція «Український ренесанс» (https://escriptorium.karazin.ua/handle/1237075002/9753) відображає оцифровані видання (або їх фрагменти) 1920–1930-х рр. з українського правопису, літературознавства, історії та етнографії Слобожанщини й України. Представлені літературні альманахи, бібліографічні видання. Відображено також окремі ноти, п'єси. Перегляд колекції дає певне уявлення про розвиток науки й освіти, культурне життя

Харкова й України тих часів. Зібрання «Українське відродження (Третій Харків) (https://escriptorium.karazin.ua/handle/1237075002/4066) репрезентує оригінальні видання й публікації 1919–1934-х рр., які висвітлюють історію Харкова в період, коли місто було столицею УСРР. Окремо зібрано колекцію «Харківські періодичні видання» (https://escriptorium.karazin.ua/handle/1237075002/1281) у складі якої – цифрові копії видань (за окремі роки), у т. ч. харківського щотижневика «Сніп» (1912 р.); газет «Культура і побут» (1925–1928 рр.); «Харьковские губернские ведомости» (1905, 1839 рр.); «Харьковские известия» (1818 р.); «Южный край» (1894, 1896, 1899 рр.; 1902–1907 рр.), а також журналів «Нове мистецтво», (1925–1928 рр.), «Плуг» (1928–1932 рр.), які становлять інтерес для дослідників – істориків, літературознавців, поціновувачів регіональної історії. Розділ «Харків очима сучасників» (https://escriptorium.karazin.ua/handle/1237075002/958) містить оцифровані фотоматеріали з історії Харкова першої третини ХХ ст.; копії окремих документів ХІХ, ХХ ст., у т. ч. про розвиток торгівлі в губернії; історію повітів губернії; статистичні матеріали по губернії; з розвитку медицини; повідомлення про санітарні умови Харкова тощо.

Копії місцевих газет «Харківський університет», «Харьковские губернские ведомости», «Южный край» представлені також в Електронному архіві оцифрованих періодичних видань ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна» (https://back2news.karazin.ua/).

Певна фрагментарність архівування подій й досягнень тих часів не заважає з цікавістю сприймати зміст колекцій, вони чудово реконструюють життя міста протягом століть. У масиві документів, що представляє різнопланове охоплення багатьох сфер культурного й економічного розвитку Харкова й України, наче перлини, кожний відвідувач може віднайти щось найбільш цікаве саме для нього. Це робить ресурс корисним не лише у значенні джерельної бази досліджень, а й стимулює зацікавленість широкої аудиторії.

«Книжкові знаки друкарень та видавництв на сторінках стародрукованих видань НТБ НТУ "ХПІ"» (http://library.kpi.kharkov.ua/uk/MARKS_PRINTERS_PUBLISHERS) – один із найцікавіших проєктів соціальної пам’яті, представлений у вигляді колекцій зразків видавничих марок, якими оздоблені видання з фондів НТБ НТУ «ХПІ». Цифрові копії екслібрисів зроблено на основі фрагментів зібрань з фондів бібліотеки. У цифровому варіанті можна переглянути колекції зразків: друкарських марок раритетних видань; видавничих марок алегоричного змісту;

видавничих марок з вензелями та абревіатурами; марок з елементами геральдики, а також навчальних закладів. Представлені марки українських видавництв «Сіяч», «Плуг», «ВУАН» «Держвидав Харків» та ін.

«Книжкове мистецтво на сторінках стародрукованих видань НТБ НТУ "ХПІ"» (http://library.kpi.kharkov.ua/uk/BOOK_ART_publications_index) – колекції цифрових копій ініціалів, заставок та кінцівок, які прикрашають книги XIX ст., що зберігаються в бібліотеці. Репрезентовано зібрання зразків ініціалів з графічними мініатюрами, ініціалів з елементами геральдики, зразків слов'янських ініціалів тощо.

Одним із потужних ресурсів, що акумулюють копії унікальних документів та популяризують місцеву історію, є «Краєзнавча електронна бібліотека» (https://kray.korolenko.kharkov.com/kraeznavcha-biblioteka.html) – розділ вебресурсу «Краєзнавство», представленого на сайті ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Бібліотека репрезентує видання з історії міста Харкова, у т. ч. матеріали, які оповідають про розвиток окремих промислів, діяльність різних громадських об'єднань (професійних товариств), освітніх закладів. Представлено публікації про видатних особистостей, діяльність яких пов'язана з Харковом, Харківщиною тощо. Тут зустрічаємо також посилання на цифрові копії окремих творів Григорія Сковороди, Христини Алчевської, Майка Йогансена, Михайля Семенка, Остапа Вишні, Миколи Міхновського та ін. Оригінали цих видань оцифровані для електронної бібліотеки «Культура України» і представлені на цьому ресурсі. Окремий розділ електронної бібліотеки – «Місцеві періодичні видання».

Значний інтерес становлять колекції рідкісних і цінних видань, які мають особливе значення з точки зору вивчення історії окремої галузі науки й пов'язані зі спеціалізацією закладу, до якого належить бібліотека, а також присвячені видатним вченим. Наприклад, «Цифрова бібліотека з криміналістики та судової експертизи» НБ Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, яка представлена проєктом «Професор М. М. Бокаріус – відомий судовий медик та криміналіст» (https://sites.google.com/nlu.edu.ua/forensics), містить цифрові копії окремих праць вченого 1920–1960-х рр.

eLEGALIUM – електронна іміджева колекція рідкісних видань (https://sway.cloud.microsoft/MJWIumv NUCaHnYCN?ref=Link&loc=play) – репрезентує праці відомих харківських учених-правознавців, видань Харківського юридичного інституту (нині НЮУ ім. Ярослава Мудрого), раритетні документи. Колекція складається з розділів: «Представники

Харківської школи права (Іміджева колекція рідкісних видань XIX – поч. XX ст.)» (https://sway.cloud.microsoft/Ucz1ReaFsQ0WcPkF?ref=Link); «Підручники XX – поч. XX ст.» (https://sway.cloud.microsoft/v5Fir4Y0xdJgDQxi?ref=Link) та «Рідкісні видання середини XX ст.» (https://sway.cloud.microsoft/oNdPf2cb5Sub0Lzj?ref=Link). Зібрання, зокрема, містить цифрові копії окремих праць вчених: М. С. Бокаріуса, К. К. Гаттенберга, В. М. Гордона, В. П. Даневського, Л. М. Загурського, М. І. Палієнка, М. П. Чубинського, Д. І. Каченовського, М. О. Максимейка та ін.

На сайті бібліотеки НЮУ ім. Ярослава Мудрого також представлено ресурс «Законодавство України 1917–1945. Електронний архів» (https://sites.google.com/nlu.edu.ua/oldlaw). Окремо сформовано колекцію «Правознавча думка на сторінках іноземних видань XVIII – поч. XX ст.».

Інституційні репозитарії та їх розділи. У широкому сенсі весь масив документів, які представлені у відкритих електронних архівах і у формуванні якого значну роль відіграють саме бібліотеки, певною мірою можна вважати джерелами задокументованої пам’яті. доступ до перегляду безлічі видань, публікацій, що друкувалися в різні історичні періоди, а також велика кількість сучасних творів друку, які відображають науковий, освітній, культурний, соціально-політичний процес у його динаміці, створює узагальнену картину соціального розвитку. Представлені різні або окремі галузі, різні точки зору, розгалужена проблематика досліджень тощо. У колекціях також зібрані рідкісні й цінні видання з галузі, до якої належить заклад. До того ж більшість архівів мають окремі розділи, присвячені історії закладу та його бібліотеки. У таких розділах зустрічаємо публікації як історичного плану, так і сучасні. Тут можна знайти оцифровані фотоматеріали, звіти; публікації про бібліотеку і заклад; цифрові копії праць вчених закладу освіти; містяться посилання на віртуальні виставки, бібліографічні покажчики, присвячені видатним особистостям-вченим тощо. Такі розділи показують розвиток окремого ЗВО в історичній динаміці, демонструючи накопичений науковий і педагогічний досвід, відбивають особливості, які були притаманні тому чи іншому періоду, зміни найменувань вишів тощо. Так, розділ репозитарію НТБ ХПІ (eNTUKhPIIR) Історія НТУ «ХПІ» [ХПТІ, ХТІ, ХХТІ, ХММІ, ХЕТІ, ХПІ] (https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/3442) містить колекції «Праці вчених НТУ "ХПІ" 1885–1991 рр.»; «Історія НТУ "ХПІ"»; «Історія НТУ "ХПІ" на сторінках газет та журналів XIX–XX ст.»; «Історія ХТІ у документах XIX–XX ст.». Часто висвітлюються також

історії окремих факультетів. У розділах репозитаріїв ЗВО, присвячених їх бібліотекам, можна переглянути оцифровані матеріали, присвячені видатним бібліотекарям і бібліотекознавцям. Так, розділ «Бібліотека» репозитарію ХНУ ім. В. Н. Каразіна містить зібрання «Бібліотекознавець Костянтин Іванович Рубинський (до 150-річчя від дня народження) (https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/1009).

Розділ репозитарію Харківського національного медичного університету (ХНМУ) «Музей медицини» (https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/312) надає доступ до цифрових копій документів, які розкривають внесок харківських медиків у розвиток медичної науки та практики; містить видання, присвячені історії медичного університету.

Історія пам’ятає чимало подій, пов’язаних з реорганізацією (й не завжди виправданою) навчальних і наукових закладів, тому важливо зберегти пам’ять про їх напрацювання. Цю функцію виконує колекція репозитарію Державного біотехнологічного університету «Літопис університету» (https://repo.btu.kharkiv.ua/communities/9e760027-dd9f-4050-9b61-a5536dbb3567/search). Оскільки заклад створений внаслідок об’єднання кількох самостійних ЗВО, окремі розділи колекції відтворюють історію і наукові досягнення кожного з них.

Доречним є й окреме представлення у відкритому архіві розділів і матеріалів, присвячених темі російсько-української війни, наприклад: «Україна. Війна 2022» (розділ репозитарію НБ ДБТУ, https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/19001). Колекція «Каразінський університет і російсько-українська війна 2014–2024 рр.» репозитарію ЦНБ ХНУ ім В. Н. Каразіна (https://ekhnuir. karazin.ua/collections/6b113b6f-ce78-4623-b2d5-c493779c1a67) репрезентує чимало змістовних матеріалів: списки «Небесні каразінці», де наведено короткі відомості про загиблих викладачів, співробітників, студентів, випускників університету та їхні світлини; спогади про перші дні війни; хроніку подій у посиланнях тощо.

Галереї вчених, наукових шкіл. Бібліотеки ЗВО відіграють провідну роль у формуванні віртуальних галерей вчених, наукових шкіл, очільників навчальних закладів, які також є цінним каналом пам’яті та популяризації досягнень галузей науки і викликають гордість за рідне місто, навчальний заклад та його науковий потенціал. Такі проєкти представлено, наприклад, на сайті НТБ НТУ «ХПІ»: «Ректори (директори) НТУ "ХПІ" [ХПТІ, ХТІ, ХХТІ, ХММІ, ХЕТІ, ХПІ]», http://library.kpi.kharkov.ua/uk/Rectors; «Наукова школа електротехніки НТУ "ХПІ"» (http://library.kpi.kharkov.ua/uk/school_of_electrical_

engineering); «Наукові школи хімії НТУ "ХПІ"» (http://library.kpi.kharkov.ua/uk/school_chemistry/main).

На сайті НБ ХНМУ в розділі «Віртуальний музей» представлено Харківську вищу медичну школу в назвах (https://libr.knmu.edu.ua/index.php/kharkivska-vishcha-medichna-shkola-v-nazvakh), де наведено відомості про вчених-медиків, випускників вишу, чиї імена носять хірургічні операції, симптоми хвороб, географічні об'єкти, наукові установи та навчальні заклади; вказано вулиці, названі іменами вчених.

Галерея вчених розміщена також на сайті Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (ХНУМГ**)**, https://library.kname.edu.ua/vidannya-biblioteki/galereya-vchenikh-khnumg. Матеріал розподілено за рубриками: вчені минулого, вчені сьогодення, вчені – захисники України і представлено у вигляді біографічних статей та бібліографічних покажчиків. На сайтах бібліотек також представлена велика кількість віртуальних виставок про видатних діячів навчальних закладів, календарі знаменних дат.

Проєкти в рамках створення довідкових вебресурсів. Представлення у Вікіпедії статей про вчених, співробітників закладу також сприяє збереженню пам'яті для широкої аудиторії нового покоління. Такий проєкт реалізується наприклад, бібліотекою Харківської державної академії культури: «ХДАК у Вікіпедії» (https://lib-hdak.in.ua/hdak-wiki.html). Представлені окремі рубрики, присвячені викладачам, випускникам, ректорам вишу. На вебресурсах бібліотек інших ЗВО (ХНМУ, ДБТУ) Харкова також формуються комплекси посилань на статті у Вікіпедії про їх діячів.

Свої професійні напрацювання бібліотекарі Харкова представляють на науково-довідковому ресурсі «Бібліотечна енциклопедія Харківщини» (https://libenc.korolenko.kharkov.com/), де найбільше статей представлено в розділах «Персоналії» та «Історія бібліотечної справи Харківського регіону». Цей корпоративний проєкт має на меті акумулювати досягнення бібліотечної галузі, зберегти пам'ять про видатних і маловідомих представників нашої професії, які зробили внесок в її розвиток. Тут збираються матеріали, зокрема, й про репресованих бібліотекарів.

Розділи «Історія» сайтів бібліотек та проєкти з історії бібліотек також є частиною ресурсів пам'яті. Вони не завжди виглядають достатньо яскраво, іноді це невелика за розміром історична довідка, але існують навіть самостійні проєкти, наприклад, «Історія ХДНБ ім. В. Г. Короленка»

(https://history.korolenko.kharkov.com/). Ресурс має розгалужену структуру, містить статті, фото і відеоматеріали, цифрові копії документів.

Краєзнавчі бібліотечні продукти просвітницького спрямування. Своєрідними трансляторами культурних цінностей виступають різноманітні онлайн-вікторини, аудіотури, ментальні карти, віртуальні тематичні виставки, бібліографічні покажчики, представлені в цифровому форматі, що генеруються бібліотеками Харкова й присвячені промоції регіональної історії, наукових і культурних досягнень Слобожанщини, України. Така продукція потужно представлена, наприклад, на вебресурсі «Краєзнавство» (https://kray.korolenko.kharkov.com/), зокрема у розділі «Тематичні проєкти» (https://kray.korolenko.kharkov.com/tematychni-proekty.html, ХДНБ ім. В. Г. Короленка).

Цікавим є проєкт «Мій рідний край – моєї долі славний оберіг» (https://library.btu.kharkov.ua/proiekty/mii-ridnyi-krai-moiei-doli-slavnyi-oberih-mii.html), особливо матеріал, присвячений історії вітчизняного тракторобудування і досягнень Харківського тракторного заводу (https://view.genially.com/613a7be4016ba00dddf6e6df).

Особливий інтерес становлять теми Розстріляного відродження, репресованої літератури, забутих імен, популяризації книжкових раритетів, документальної спадщини в цілому. Одним з прикладів, що найбільше заслуговують на увагу, є проєкт «Книжкові пам’ятки України» (https://library.btu.kharkov.ua/proiekty/knizhkovi-skarbi-nb-dbtu/knyzhkovi-pamiatky-ukrainy-2.html), представлений на сайті НБ ДБТУ. Проєкт реалізовано у вигляді віртуальних виставок та оглядів, де зібрано відомості про діячів науки і культури та раритетні видання з фондів бібліотеки. Також привертають увагу інформаційно-бібліографічний проєкт «Книжкові скарби НБ ДБТУ» (https://library.btu.kharkov.ua/proiekty/knizhkovi-skarbi-nb-dbtu.html) та культурно-просвітницький проєкт «Календарний кошик» (https://sites.google.com/view/kalendarniikoshik?usp=sharing).

Корпоративні проєкти, присвячені архівуванню подій російсько-української війни. Харків – одне з міст, які найбільше постраждали від повномасштабного російського вторгнення, тому документування руйнувань і пошкоджень, у т. ч. об’єктів культурної спадщини є важливим елементом діяльності щодо збереження пам’яті. Закономірним є те, що головним виконавцем та координатором всеукраїнського проєкту «Цифровий архів документів про російсько-українську війну» (http://digitalarchivewar.korolenko.kharkov.com/) стала ХДНБ

ім. В. Г. Короленка. У проєкті, ініційованому ВГО УБА за грантової підтримки УКФ, беруть участь фахівці з різних регіонів України. Матеріали архіву формуються на основі аналізу сайтів обласних військових адміністрацій та ЗМІ різних областей України. Містить 9 колекцій, серед яких – «Культура під час війни» (http://digitalarchivewar.korolenko.kharkov.com/article?section_id=24), «Наука під час війни», «Освіта під час війни». За роботу над проєктом бібліотека удостоєна почесного звання «Бібліотека року 2025». З першого року великої війни у ХДНБ також запроваджено мультиплатформний проєкт «Бібліотеки Харківщини в умовах воєнного стану» (https://tinyurl.com/2k3rflss), який інформує про пошкодження й втрати бібліотек Харківської області. Збір та обробка даних здійснюється за участі співробітників провідних бібліотек Харкова.

На сайтах інших бібліотек міста також розміщені матеріали, які інформують про події війни. Важливим є те, що надано інформацію з 2014 року, оскільки, у частини суспільства, на жаль, ця дата не завжди асоціюється з початком війни. Ресурс «Героїчні сторінки історії Харківщини» (https://library.btu.kharkov.ua/proiekty/mii-ridnyi-krai-moiei-doli-slavnyi-oberih-mii/heroichni-storinky-istorii-kharkivshchyny.html) представлений на сайті НБ ДБТУ висвітлює події як Другої світової, так і російсько-української війни з 2014 року. Віртуальний огляд присвячений захисникам України родом з Харківщини, які загинули під час російської-української війни у 2014–2019 рр.

Потужним каналом трансляції соціальної пам’яті виступають **новинні стрічки та архіви новин, фотогалереї і фотозвіти заходів** на вебпредставництвах бібліотек. Бібліотеки активно інформують про свою діяльність у соціальних медіа, де також відображена культурно-історична проблематика. Сторінки та групи у соціальних мережах – плідне поле для спогадів та рефлексій, поширення поглядів і обміну думками, популяризації традицій у зв’язку із сучасністю. Вагому роль соціальних мереж у збереженні і зміцненні культурних цінностей, групової ідентичності підкреслюють українські дослідники [6; 8]. Аргументом до цього наводиться широкий спектр інструментів і функцій: можливість ділитися документами та свідченнями, спогадами і фото, трансляція історичних джерел тощо. Це, у свою чергу, сприяє критичному аналізу подій та збереженню багатогранного погляду на минуле, формуванню історичної пам’яті та розвінчанню російських пропагандистських наративів, які спотворюють українську історію [6]. Сподіваємося, що і

надалі контент всіх вебпредставництв бібліотек буде відповідати цим цілям.

На завершення додамо, що детальний огляд і перелік цифрових проєктів (у т. ч. публічних бібліотек) буде представлено в статті до Бібліотечної енциклопедії Харківщини. Зауважимо, що перегляд і аналіз вебпредставництв бібліотек Харкова дає можливість дійти висновків: бібліотеками накопичено чималий досвід реалізації цифрових проєктів соціальної пам'яті; застосовується широкий спектр інструментів і форм впровадження їх результатів; певна частина контенту з напряму, що вивчався, потребує оновлення з урахуванням новітніх концепцій історичної науки, національної мовної політики та стратегій подальшого розвитку національної культури, науки та освіти, а також парадигми сприйняття змін у сучасному соціумі, глобальних зрушень, поштовхом до яких стала повномасштабна російсько-українська війна; окремі проєкти потребують підвищення рівня їх популяризації, у т. ч. за рахунок зміцнення координації і партнерства бібліотек міста і області. У цілому проєкти соціальної пам'яті, які реалізуються бібліотеками Харкова, відтворюють певний сегмент гуманітарного простору і сприяють усвідомленню внеску бібліотек у виконання місії акумулювання, збереження національного культурного досвіду, його сучасній промоції. Вони висвітлюють регіональні особливості й водночас зміцнюють загальну політику захисту української ідентичності.

Список бібліографічних посилань

1. Лобузіна К. Цифровий бібліотечний проєкт: визначення, структура, організаційні форми // Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації : міжнародна наукова конференція, Київ, 6–8 жовтня 2020 р. / Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2020. С. 200–203. Електронний аналог: URL: http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1007 (дата звернення: 20.09.2025).

2. Овчарук О. В. Гуманітарні стратегії в культурі України початку XXI століття : монографія. Суми, 2025. 200 с.

3. Дубровіна Л. А., Киридон А. М., Матяш І. Б. Інституції пам'яті: архіви, бібліотеки, музеї та культурно-історичні заповідники // Енциклопедія історії України: Україна – Українці. Книга 2 / НАН України. Інститут історії України. Київ, 2019. 842 с. Електронний аналог: URL: http://www.history.org.ua/?termin=2.23 (дата звернення: 14.09.2025).

4. Інноваційні бібліотечні наукові ресурси, цифрові колекції та сервіси у розвитку дослідницької інфраструктури : аналітична записка / авторський колектив:

Т. О. Батанова, О. І. Вощенко, С. С. Гарагуля та ін. ; НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2024. 75 с.

5. Позднякова-Кирбят'єва Е. Г. Система соціально-історичної пам'яті та мнемологічна культура суспільства // Український соціум. 2013. № 4. С. 61–70. Електронний аналог: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2013_4_8 (дата звернення: 20.09.2025).

6. Ломачинська І. М. Бібліотеки та архіви в цифрову епоху: соціальні мережі як інструмент збереження національної пам'яті // Актуальні проблеми філософії та соціології. 2024. № 47. С. 164–170. Електронний аналог: URL: http://apfs.nuoua.od.ua/archive/47_2024/31.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

7. Денисюк Ж. З. Українська культурна ідентичність як основа національної стійкості та культурної політики // Культурологічний альманах. 2025. Вип. 1. С. 309–315. Електронний аналог: URL: https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/561/524 (дата звернення: 16.09.2025).

8. Гаврилюк О. П. Соціальні мережі як чинник формування культурних цінностей і норм // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2023. № 3. С. 39–44. Електронний аналог: URL: https://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5084/Visnyk_2023_3_n-39-44.pdf?sequence=1 (дата звернення: 09.09.2025).

9. Чик А. Роль колективної пам'яті у цивілізаційному поступі українства // Українознавчий альманах. Київ, 2025. Випуск 18. С. 110–114. Електронний аналог: URL: https://www.ukralmanac.knu.ua/index.php/ua/article/view/36 (дата звернення: 20.09.2025).

10. Сафонова В. В. Репрезентація української культури в контексті сучасних бібліотекознавчих досліджень // Короленківські читання 2024 «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни» : матеріали XXVII Всеукраїнської онлайнової науково-практичної конференції (з міжнародною участю), м. Харків, 24–25 жовтня 2024 р. / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка та ін. Харків, 2025. С. 226–235. URL: https://surl.li/wkffuw (дата звернення: 20.09.2025).

11. Ісаєнко О. Я. Цифровий проєкт «Колекція українських ірмолоїв Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка» // Короленківські читання 2024 «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни» : матеріали XXVII Всеукраїнської онлайнової науково-практичної конференції (з міжнародною участю), м. Харків, 24–25 жовтня 2024 р. / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка та ін. Харків, 2025. С. 41–45. URL: https://surl.li/wkffuw (дата звернення: 14.09.2025).

12. Колекція українських ірмолоїв ХДНБ ім. В. Г. Короленка. URL: https://collection.korolenko.kharkov.com/kolektsiia-ukrainskykh-irmoloiv-hdnb/ (дата звернення: 20.09.2025).

13. Електронна колекція «Літературно-мистецькі журнали Харкова першої третини XX ст.». URL: https://collection.korolenko.kharkov.com/literaturno-mystetskizhurnaly/ (дата звернення: 14.09.2025).

14. eScriptorium – архів рідкісних видань і рукописів для науки та освіти. URL: https://escriptorium.karazin.ua/ (дата звернення: 20.09.2025).

15. Книжкові знаки друкарень та видавництв на сторінках стародрукованих видань НТБ НТУ «ХПІ». URL: http://library.kpi.kharkov.ua/uk/MARKS_PRINTERS_PUBLISHERS (дата звернення: 16.09.2025).

16. Книжкове мистецтво на сторінках стародрукованих видань НТБ НТУ «ХПІ». URL: http://library.kpi.kharkov.ua/uk/BOOK_ART_publications_index (дата звернення: 14.09.2025).

17. Краєзнавча електронна бібліотека. URL: https://kray.korolenko.kharkov.com/kraeznavcha-biblioteka.html (дата звернення: 20.09.2025).

18. Електронні архіви. Цифрова бібліотека / Наукова бібліотека Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. URL: https://library.nlu.edu.ua/tsyfrovi-proekty (дата звернення: 20.09.2025).

19. Вебресурс «Краєзнавство». URL: https://kray.korolenko.kharkov.com (дата звернення: 20.09.2025).

20. eNTUKhPIIR. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/ (дата звернення: 20.09.2025).

21. eLEGALIUM : [електронна іміджева колекція рідкісних видань]. URL: https://sway.cloud.microsoft/MJWIumvNUCaHnYCN?ref=Link&loc=play (дата звернення: 01.09.2025).

22. Історія НТУ «ХПІ» [ХПТІ, ХТІ, ХХТІ, ХММІ, ХЕТІ, ХПІ] // eNTUKhPIIR. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/3442 (дата звернення: 06.09.2025).

23. Репозитарій Харківського національного медичного університету. URL: https://repo.knmu.edu.ua/ (дата звернення: 20.09.2025).

24. eKhNUIR. Електронний архів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. URL: https://ekhnuir.karazin.ua/ (дата звернення: 20.09.2025).

25. Репозитарій ДБТУ. Літопис університету. URL: https://repo.btu.kharkiv.ua/communities/9e760027-dd9f-4050-9b61-a5536dbb3567/search (дата звернення: 20.09.2025).

26. Україна. Війна 2022. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/19001) (дата звернення: 14.09.2025).

27. Каразінський університет і російсько-українська війна 2014–2024 рр. // eKhNUIR : електроний архів Каразінського університету. URL: https://ekhnuir.karazin.ua/collections/6b113b6f-ce78-4623-b2d5-c493779c1a67 (дата звернення: 20.09.2025).

28. Наукова школа електротехніки НТУ «ХПІ». URL: http://library.kpi.kharkov.ua/uk/school_of_electrical_engineering (дата звернення: 16.09.2025).

29. Наукові школи хімії НТУ «ХПІ». URL: http://library.kpi.kharkov.ua/uk/school_chemistry/main (дата звернення: 20.09.2025).

30. Галерея вчених ХНУМГ. URL: https://library.kname.edu.ua/vidannya-biblioteki/galereya-vchenikh-khnumg (дата звернення: 20.09.2025).

31. ХДАК у Вікіпедії. URL: https://lib-hdak.in.ua/hdak-wiki.html (дата звернення: 14.09.2025).

32. Бібліотечна енциклопедія Харківщини : регіональний корпоративний проєкт / Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка. URL: https://libenc.korolenko.kharkov.com/(дата звернення: 14.09.2025).

33. Історія ХДНБ ім. В. Г. Короленка». URL: https://history.korolenko.kharkov.com/ (дата звернення: 20.09.2025).

34. Вебресурс «Краєзнавство». URL: https://kray.korolenko.kharkov.com/ (дата звернення: 20.09.2025).

35. Мій рідний край – моєї долі славний оберіг. URL: https://library.btu.kharkov.ua/proiekty/mii-ridnyi-krai-moiei-doli-slavnyi-oberih-mii.html (дата звернення: 20.09.2025).

36. Книжкові скарби НБ ДБТУ. URL: https://library.btu.kharkov.ua/proiekty/knizhkovi-skarbi-nb-dbtu.html (дата звернення: 14.09.2025).

37. Цифровий архів документів про російсько-українську війну. URL: http://digitalarchivewar.korolenko.kharkov.com/ (дата звернення:06.09.2025).

38. Героїчні сторінки історії Харківщини. URL: https://library.btu.kharkov.ua/proiekty/mii-ridnyi-krai-moiei-doli-slavnyi-oberih-mii/heroichni-storinky-istorii-kharkivshchyny.html (дата звернення: 20.09.2025).

УДК 811.161.2.09"18/19"(092)Зборовець](045)

УКРАЇНСЬКИЙ МОВОЗНАВЕЦЬ ВАСИЛЬ СТЕПАНОВИЧ ЗБОРОВЕЦЬ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ІМЕНІ

Сафонова Олена Володимирівна,
заступник начальника відділу інформації,
використання документів
та документального забезпечення
Державного архіву Харківської області
Україна, м. Харків

Анотація. *Привернуто увагу до постаті та наукового доробку українського мовознавця Василя Степановича Зборовця, його трагічної долі, яка стала на перешкоді реалізації великого творчого потенціалу вченого. Розглянуто матеріали архівно-слідчої справи репресованого науковця, що зберігається у Державному архіві Харківської області (ДАХО).*

Ключові слова: *мовознавство, репресії, фальсифікація, архівно-слідча справа, Державний архів Харківської області.*

Annotation. *Attention is drawn to the figure and scientific achievements of the Ukrainian linguist Vasyl Stepanovych Zborovets, his tragic fate, which hindered the realization of the great creative potential of the scientist. The materials of the archival and investigative case of the repressed scientist Vasyl Zborovets, stored in the State Archives of Kharkiv Region (DAKHO), are considered.*

Keywords: *linguistics, repressions, falsification, archival and investigative case, State Archives of Kharkiv Region.*

Історія українського мовознавства зберігає імена багатьох науковців та дослідників українського слова: О. Потебня, Л. Білецький, Б. Грінченко… Цей список досить довгий і багатий на потужні особистості. Серед них гідне місце посідає постать Василя Степановича Зборовця. Проте його науковий доробок в галузі української філології та життєпис залишаються маловідомими у сучасному соціокультурному просторі.

Маємо надати шану синові В. С. Зборовця – доктору мистецтвознавства, професору ХДАК Іполиту Васильовичу Зборовцю та доктору філологічних наук, доценту Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Віталію Петровичу Мацьку, які вперше привернули увагу до особистості та творчої спадщини мовознавця. 2011 року в Хмельницькому вийшла друком написана ними у співавторстві книга «Василь Зборовець: життя і наукова діяльність» [2]. Стаття В. П. Мацька «Інтертекстуальне прочитання філологічних праць Василя Зборовця», розміщена у збірнику наукових праць Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії 2011 року, була на той час єдиною науковою публікацією, присвяченою дослідницькій праці українського філолога [3].

У 2015 році в науковому віснику Міжнародного гуманітарного університету було опубліковано статтю доктора наук із соціальних комунікацій, професорки Донбаського державного педагогічного університету О. Л. Біличенко «Дослідження мови повісті "Слово о Смерти и Рыцаре добром и славном" у науковому доробку Василя Зборовця». Розвиваючи дослідження В. П. Мацька, проаналізовано висновки мовознавця щодо пам’ятки давньої літератури (XVII – початок XVIII ст.), знайденій 1922 року в архіві колишньої Кам’янець-Подільської духовної семінарії, зокрема визначення її як давньоукраїнської (за припущенням професора Мацька, – пізніше знищеної).

Василь Степанович Зборовець народився 7 березня 1889 року в с. Гаврилівка на Хмельниччині (зараз Кам’янець-Подільський р-н

Хмельницької обл.) у багатодітній селянській родині. Отримав педагогічну освіту в Хотинському міському училищі за спеціальністю «Учитель початкових класів». З 1911 року брав участь в діяльності Подільської «Просвіти», просуваючи в сільських громадах освітянською роботою ідею національної самосвідомості, пробуджуючи ментальні орієнтири спільноти через вивчення української мови та культури. Служив у війську С. Петлюри та П. Скоропадського під час боротьби за державність України. Був слухачем Кам'янець-Подільського державного українського університету, заснованого 1918 року (після поразки національних сил був реорганізований в інститут народної освіти). Його творчі інтереси формувалися під впливом видатних науковців І. Огієнка, С. Русової, Л. Білецького, М. Драй-Хмари, лекції яких пощастило відвідувати. У 1923 році після отримання диплома філолога Василя Зборовця зараховують до аспірантури при науково-дослідній кафедрі економіки та історії Поділля (секція мови). Він активно починає збирати матеріали для досліджень, бере участь у наукових експедиціях та працює в архівах [3, с. 208].

У 1926 році переїжджає до Харкова. Можливо, столиця радянської України привабила дослідника більшою динамікою наукового та видавничого життя. Працював викладачем української мови у Харківському інституті народної освіти (до 1920 р. – Харківський університет). У його науковій біографії почалася доба найцінніших розвідок у царині української філології. Як зазначає у своїй статті О. Л. Біличенко, на межі 1920–30-х рр. В. Зборовець розпочав фундаментальне наукове дослідження сучасної лексики, виступив як мисливець за новоутвореннями радянської доби. У своїй праці «Нариси з сучасної лексики української літературної мови» учений довів, що мова нового суспільства, яке прагнула створити більшовицька влада, зовсім далека від поетичної, багатої на метафори та символи оригінальної української – це була мова факту, у якій панувала радянщина. Новоутворення політизували культуру народу та вели його до духовної деградації. Цей висновок дослідника не можна було оприлюднити ні за його життя, ні в наступні роки [4, с. 8], тому праця довгі роки зберігалася в родинному архіві Іполита Зборовця в рукописному варіанті.

1928 року науковець завершує дослідження згаданого давнього рукопису, аналізує мову повісті «Слово о Смерти и Рыцаре добром и славном». В. П. Мацько так характеризує цю наукову працю: «В. Зборовець, як спеціаліст розкошує. І справді, він довів, що мова повісті

вказує на те, що вона написана в Україні і є пам'яткою культури українського народу XVII віку. Своїм дослідженням філолог збагатив давню українську літературу, яка належить до особливого типу літератур і яку йменуємо середньовічною» [3, с. 210]. Результати цього ґрунтовного наукового дослідження також зберігалися в рукописі і побачили світ лише 2011 року.

У 1929 році в Харкові вийшов друком підручник «Загальний курс української мови», підготовлений В. С. Зборовцем у співавторстві з професором Л. А. Булаховським. Важко навіть уявити повний обсяг наукового доробку вченого в умовах існування вільної української держави. Проте насувалася національна катастрофа. Українізація швидко змінилася на лінгвоцит, і українське мовознавство знищувалося до тієї міри, аж коли не змогло протистояти нормам русифікації. Почалися масштабні антиукраїнські репресії. Одним із найжорстокіших проявів цієї руйнації була ізоляція в концтаборах, фізичне усунення найкращих представників науки, у т. ч. й української філології.

У ДАХО у фонді Р-6452 Карні справи на репресованих громадян м. Харкова та Харківської області зберігається архівно-слідча справа В. С. Зборовця [1]. 3 лютого 1933 року Василя Зборовця заарештовано у Харкові за звинуваченням у приналежності до контрреволюційної організації за статтею 54-11 Карного кодексу УСРР. З 57 аркушів справи 50 складають документи щодо обвинувачення і тільки решта – стосовно реабілітації. Справа відповідає типовим стандартам усталеної системи фальсифікації слідчих документів, що склалася під час тотального політичного терору в імперському СРСР. Анкета звинуваченого, протоколи допитів, показання свідків, так зване зізнання – сфабрикована справа формувалася за схемою із застосуванням антилюдяних методів ведення слідства.

Допитуючи, пригадали вченому навчання та роботу в українському університеті, де панував «націоналістичний дух». Звинуватили в участі у Кам'янець-Подільській та Харківській організаціях УВО (Українська військова організація).

У обвинувальному висновку Секретно-політичного відділу ДПУ УСРР зазначалося: «Следствием установлено, что Зборовец принимал активное участие в вооруженной борьбе с Соввластью в период гражданской войны, будучи офицером Гетманской и Петлюровской армий и до дня ареста проводил активную контреволюционную работу, направленную на свержение Советской власти и установление украинской буржуазно-демократической республіки, т. е. совершил преступления, предусмотренные ст.ст. 54-4, 54-7, 54-11 УК СССР на основании изложенного полагал бы дело Зборовца Василия Степановича… передать на рассмотрение Судебной Тройки при Коллегии ГПУ УССР с ходатайством о заключении в концлагерь сроком на 3 года». У примітці зазначено: «Вещественных доказательств по делу нет» [1, арк. 43, 44].

Натомість, витяг з протоколу засідання Судової трійки при Колегіїї ДПУ УСРР (позасудовий орган винесення вироків) від 1 жовтня 1933 року № 108/541 містить чітку постанову: «Зборовца Василия Степановича заключить в исправтрудлагерь сроком на три года, считая срок с 29/III-33 г.» [1, арк. 46].

9 листопада 1933 року Василя Зборовця було відправлено до одного з найжахливіших виправно-трудових таборів НКВС – Свирського табору № 864 (м. Лодєйне Поле, Ленінградська обл., Росія) [1, арк. 46 зв.].

Звільнили вченого, як і «обіцяли», три роки по тому, у 1935 році. Професор В. П. Мацько, який був особисто знайомий з його сином Іполитом, зауважує, що в Харкові, куди повернувся після звільнення Василь Степанович, його чекала дружина Ганна Володимирівна Случановська, з якою вони познайомилися на курсах української мови для радянських службовців, де він викладав у період українізації. Проте тавро «українського націоналіста», що відбув покарання, назавжди закрило для нього двері науки. Його фаховий досвід та ідеї більше не мали реалізації. Лише через кілька років науковцю вдалося отримати посаду викладача Осипенківського вчительського інституту (згодом Бердянський педагогічний інститут). У 1939 році в Бердянську народився син Іполіт.

18 грудня 1944 року український мовознавець В. С. Зборовець залишив цей світ.

Тільки у 1989 році було поновлено незаконно відібране добре ім’я науковця. У згаданій архівно-слідчій справі зберігається документ щодо його реабілітації – висновок прокурора Харківської області від 17 жовтня 1989 року, у якому зазначено «Обвинение основывалось на принудительных показаниях обвиняемого и выписках из протоколов

допроса лиц, проходивших в качестве обвиняемых по другим делам… Зборовец Василий Степанович подпадает под действие ст. 1 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 16 января 1989 года "О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30–40-х и начала 50-х годов"» [1, арк. 54, 54 зв.].

З матеріалами цієї справи син Василя Степановича зміг ознайомитися в архіві Управління СБУ по Харківській області лише у 1993 році (пізніше, як і справи багатьох інших громадян, її було передано до ДАХО).

Справу Василя Зборовця не завершено. Виклики тих часів, коли він жив і творив, є надто актуальними й сьогодні. Домінантою його досліджень, сенсом його життя завжди була українська мова, що є головною платформою, на якій може вижити нація.

Список бібліографічних посилань

1. ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. Р-6452. Оп. 5. Спр. 887.
2. Зборовець І. В., Мацько В. П. Василь Зборовець: життя і наукова діяльність. Хмельницький, 2011. 94 с.
3. Мацько В. П. Інтертекстуальне прочитання філологічних праць Василя Зборовця // Педагогічний дискурс : збірник наукових праць. Хмельницький, 2011. Випуск 9. С. 207–211. Електронний аналог: URL: https://core.ac.uk/ https://core.ac.uk/download/pdf/230566005.pdf (дата звернення: 02.09.2025).
4. Біличенко О. Л. Дослідження мови повісті «Слово о Смерти и Рыцаре добром и славном» у науковому доробку Василя Зборовця // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2015. № 16. С. 8–11. Електронний аналог: URL: www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v16/4.pdf (дата звернення: 02.09.2025).

УДК 94-051(477)(092)Багалій:[002.1+01+930.25+655](477)"18/19"](045)

ДМИТРО ІВАНОВИЧ БАГАЛІЙ ЯК ДОКУМЕНТОЗНАВЕЦЬ: КОРИСТУВАЧ, ТВОРЕЦЬ, УКЛАДАЧ, УПРАВЛІНЕЦЬ І НАУКОВЕЦЬ

Сєдих Віктор Васильович,
головний бібліотекар кабінету бібліотекознавства
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка,
кандидат педагогічних наук, доцент
Україна, м. Харків

Анотація. *Доведено, що видатний вчений оволодів навичками і знаннями професійного документознавця, видавця і музеєзнавця як компонентами документальної комунікації. Це дозволило йому зробити неоціненний внесок в цю сферу діяльності.*

Ключові слова: *Багалій Д. І., історична наука, бібліотечна справа, бібліографія, книговидавництво, архівна справа, Харківська громадська бібліотека.*

Annotation. *It is proven that the outstanding scientist has mastered the skills and knowledge of a professional document scholar, publisher, and museologist as components of documentary communication. This allowed him to make an invaluable contribution to this field of activity.*

Keywords: *Bagaliy D. I., historical science, librarianship, bibliography, book publishing, archival affairs, Kharkiv Public Library.*

Вивчаючи життєпис і наукову діяльність Д. І. Багалія, дослідники звертають увагу на те, що, крім науково-педагогічної діяльності в історичній галузі (більше 400 публікацій), він багато часу приділяв сфері документальної комунікації (сучасною термінологією). Відомо, історична наука почалася з письмового документа, адже саме він є основою здобуття історичних знань. Однак серед когорти поважних істориків далеко не кожний виступає як творець інформації про документи (пошукові системи), бере участь у їх збереженні, комплектуванні відповідно до поставленої мети, організує їх використання, насамкінець, керує документальними структурами й узагальнює знання про документи в наукових працях.

Погляд на видатного вченого як документознавця розглянуто вперше. Такий феномен є не поодиноким, але й не масовим. Він підкреслює інтегральність інформаційно-документної сфери в суспільстві, а також доводить справедливість існування стосовно нової навчальної спеціальності «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа», яка є результатом синтезу традиційних інформаційних технологій в соціумі, перенасиченому інформацією.

Нині в літературі більш-менш висвітлена роль Багалія в бібліотечно-бібліографічній та архівній справах. Серед авторів – В. Сєдих, О. Щербініна, В. Ярошик, Н. Березюк та ін. [8; 12–15]. Науковці ХДНБ навіть реалізували далекоглядний проєкт до 150-річчя від дня його народження «Академік Д. І. Багалій та бібліотечна справа», у якому відображено праці науковця з бібліотечної справи та матеріали про нього [1]. Окремо відзначимо статтю Т. Мяскової, яка розкриває участь Багалія в організації книгозбірні при першому історико-філологічному відділенні УАН, повідомляє про долю його особистої бібліотеки [11].

Серед сфер документальної комунікації найбільш вивченою й використаною є бібліотечно-бібліографічна. Ще в студентські роки він став активним користувачем бібліотек, долучився до бібліографії. Саме тоді знайомиться з бібліотечною роботою, а під впливом університетських викладачів дізнається про пізнавальні можливості бібліографії. Особливий вплив на нього мали бібліографічні знання і практики відомих істориків В. Б. Антоновича, В. С. Іконнікова, авторитетних науковців у галузі історіографії. Ці допоміжні науки тісно переплетені між собою, взаємозалежні. В «Автобіографії» Багалій із захопленням згадує «нечувану бібліографічну обізнаність» Іконнікова, яку він перейняв від нього, ще навчаючись в університеті. Саме вона відіграє згодом позитивну роль у затвердженні його на посаду штатного доцента в Харківському університеті. «Для читання лекцій з історії Росії і України в університеті я був підготовлений ґрунтовно, обізнаність моя з літературою, …джерелами була чимала … завдяки російським і українським історіографіям [Іконніков і Антонович], зв’язаним із бібліографіями, я добре знав, де шукати того, що мені потрібно для моїх курсів… Я поніс із Києва на схід у центр Слобожанщини… усе, що здобув у київській українській документальній школі свого вчителя В. Б. Антоновича…» [3, с. 51–52].

Бібліотечна практика Д. Багалія на той час, нам видається, була не настільки успішною, оскільки університетські бібліотеки обмежували

права студентів у використанні літературою. Вони допускалися до фундаментальної бібліотеки тільки на випускних курсах, тому студенти намагалися користуватися публічними, комерційними бібліотеками тощо. Але майбутньому вченому повезло, оскільки для нього були відкриті книгозбірні його вчителів. Він згадує, що у В. Антоновича була велика книгозбірня, якою він широко користувався [3, с. 36, 37]. Сам Дмитро Іванович зі своїми студентами торував такий саме шлях: необмежене позааудиторне спілкування з ними, вільне користування його власною бібліотекою. Та його виняткові здібності до пізнання, чесноти дозволили йому самостійно опанувати бібліотечну техніку, усвідомити високу місію бібліотек у розвитку суспільства. Знайомство з його публікаціями про бібліотечну справу це достеменно доводять.

Його неабиякі таланти в різноманітних сферах духовної культури повністю розкрилися на Харківщині. Займаючись науково-педагогічною діяльністю в Харківському університеті, він поступово інтегрується в усі можливі соціальні інституції губернського міста. Внесок Багалія в фундаментальну й найдавнішу сферу документальної комунікації – бібліотечну справу – найзначущий. Його ім’я займає почесне місце в складі Харківської бібліотечної школи на зламі століть,. Передусім, бібліотечна сфера зобов’язана йому створенням міської мережі бібліотек, а також оновленню її окраси – Харківської громадської бібліотеки (ХГБ). Майже від часу заснування Дмитро Іванович входив до її управлінської ланки (1888), а з 1894 до 1906 року був головою Правління, тобто директором [13].

За цей період ХГБ досягла феноменальних результатів, що є заслугою голови та його команди. Зазначимо, оскільки ХГБ була громадською бібліотекою, то все керівництво працювало безоплатно! Вони не тільки переймалися бібліотечними проблемами, але постійно шукали джерела її фінансування, перебуваючи водночас під жорстким контролем владних структури. Гірших умов для управління годі й шукати.

За 12 років головування Багалія бібліотека в провінціальному центрі стала провідною, відомою у всій країні. Удвічі зросли основні показники роботи: кількість фонду, книговидача, читачі тощо. На відміну від типових публічних і громадських бібліотек, ХГБ була зорієнтована не стільки на просвітництво, як на загальноосвітні й науково-ослідницькі завдання (50% її фонду складала галузева література), тому серед її читачів була чимала частка інтелектуальної еліти міста, як в академічній книгозбірні.

Це професори вишів, вчителі гімназій, реальних училищ, фахівці з вищою освітою тощо, у той час, як естетичні потреби всіх підписників задовольняла белетристика, періодичні видання. Приблизно половина документів надходили до ХГБ у вигляді пожертв. Багалій приділяв пильну увагу комплектуванню, зробивши його колективним і науковим. Це означало, що всі члени Правління, різних комісій, консультанти брали участь у відборі літератури до фонду. Він був автором відомої на той час концепції «трьох кіл» читання: від примітивних книг до другорядних, від другорядних до кращих. Не всі фахівці її поділяли, але вченого-керівника, який відповідав за наповнення бюджету, можна було зрозуміти: чим більше підписників з різних верств, тим більше прибутків.

Серед найвизначніших здобутків Дмитра Багалія була реалізація проєкту будівництва власної будівлі бібліотеки. Від моменту її заснування до зведення цієї споруди минуло 14 років, та з них тільки п’ять за його керування. Річ у тім, що він як керівник за допомогою книжки про особливу місію книгозбірні [5] зацікавив громадськість, а тоді кардинально змінив методи збирання коштів. За п’ять років до «скриньки» надійшло 60 тис. руб., 45 тис. з них – від державного казначейства [13]. Це означало, що він проявив себе як неперевершений організатор, адміністратор, харизматичний громадський діяч, який встановив особисті контакти з царськими чиновниками найвищого рангу. Отже, можна було розпочати будівництво, але була потрібна ділянка землі у середмісті. Цю проблему з неабиякими труднощами також було ним вирішено.

Бібліотечний палац, а саме так його сприйняли харківці, був освячений 28 січня 1901 року. Ця подія викликала резонанс по всій імперії. Харківська громада, бібліотечна спільнота країни віддали належну шану Д. Багалію, стверджуючи, що тільки він міг це здійснити. У новій будівлі Багалій разом зі своїми сподвижниками, співробітниками продовжили дивувати бібліотечний світ різними інноваціями. У модерновому будинку в стилі неоренесансну відкривалися нові, раніше нечувані в провінційних бібліотеках підрозділи. Усі вони були ініційовані або створені за підтримки Дмитра Івановича: музичний, рукописів та автографів, бібліотекознавства, єврейський та український. Особливо ексклюзивними були український та бібліотекознавства, засновницею останнього стала в майбутньому бібліотекознавиця світового рівня Л. Б. Хавкіна. Вважаємо, що Багалій мав вплив на неї як науковицю [1].

У 1901–1902 рр. Правління Багалія на прохання адміністрації та робітників промислових підприємств відкрило два філіальних відділення ХГБ на околицях міста, тим самим значно покращивши бібліотечне обслуговування губернського центру [13]. Навіть відійшовши від керівництва бібліотекою та очоливши Харківський університет, він залишився членом її Правління, ніколи не поривав зв'язків з бібліотечною справою. Як професор і ректор ефективно опікувався бібліотекою університету, яка на чолі з її директором, бібліотекознавцем К. І. Рубінським та за сприяння Д. І. Багалія уславилася власними інноваціями в Російській імперії [1, с. 56–59]. У період революцій він разом з українськими вченими взяв участь у створенні Всеукраїнської бібліотеки УАН (нині НБУВ), опікувався роботою новоутвореної Головної книжкової палати (Книжкової палати України). Насамкінець, Багалій є автором оригінальних праць з бібліотечної справи, які розкривають на прикладі ХГБ нагальні проблеми організації громадських книгозбірень, зокрема й за кордоном, а також історію становлення бібліотек Харкова. Це є серйозним внеском у наукову спадщину українського бібліотекознавства. Таким чином, видатний історик завдяки безмежній повазі й усвідомленню неабиякої соціальній ваги бібліотек увійшов до бібліотечної сфери з унікальним практичним внеском і науковою спадщиною [1].

Бібліографія особливо вагома для гуманітарної сфери, яка, переважно, здобуває і надає інформацію і знання з документів. Без неї наука розвиватися не взмозі. Багалій блискуче оволодів методикою бібліографування, майстерно користувався бібліографічним методом. Цікаво, що саме бібліографічний метод наштовхнув його на фундаментальне дослідження історії Слобожанщини, яка на той час була майже не вивчена (усього кілька друкованих праць). Отже, його внесок у бібліографію також є значним і цікавим. Бібліографування він опанував від окремих технологій (складання записів, семантична обробка документів) до створення бібліографічних посібників різної форми і призначення. Йому були знайомі всі етапи, вимоги, показники їх досконалості. Серед бібліографічних напрацювань вченого – самостійні посібники, книжкові та пристатейні форми, рецензії, огляди літератури. Ґрунтовно бібліографічні заняття вченого розглянуті М. Гуменюком в книзі «Біля джерел української бібліографії» (Київ, 1994) та Н. Березюк і О. Щербініною [8; 14–15].

Взагалі бібліографічну забезпеченість наукової праці він вважав її необхідною «матеріальною базою». У численних ґрунтовних рецензіях вченого обов'язково розглядається бібліографічна частина, від якості якої залежить оцінка усієї роботи. Дозволимо навести фрагмент з однієї рецензії: «…автором… ігноруються… точні вказівки щодо поглядів своїх попередників, він обмежується загальними посиланнями на їхні праці. Не намагається наводити думок інших дослідників, полемізувати з ними, мабуть вважаючи, що сам список літератури говорить за себе. З цим погодитись неможливо…» [7]. Недарма його ім'я залишилося в історії української бібліографії. Створені ним та науковими колективами, які він очолював, бібліографічні посібники (з краєзнавства, історії України, персональні тощо) не втратили донині науково-інформаційної вартості. Вони виховували і виховують сьогодні покоління професійних істориків-документалістів.

Його працелюбність, доброякісність будь-якої роботи, оперативність дивували оточуючих. Водночас з напруженою роботою в ХГБ, в університеті Багалій успішно працював в різноманітних товариствах, зокрема був членом Харківського товариства поширення грамотності серед народу (ХТГ, 1869). Вони виникли в Росії у 1860-х роках, оскільки грамотними були тільки 6% населення, у той час, як у багатьох країнах Заходу вже було введено обов'язкову початкову освіту [9, с. 15].

Щоб поширювати грамотність, були потрібні дешеві книжки. У 1891 році Дмитро Іванович очолив видавничий комітет ХТГ. Видавнича діяльність – основа документознавчої сфери – не оминула вченого. Він перебував на цій посаді до 1905 року, коли був змушений залишити її через несприятливі умови, викликані початком революції. З цих питань він співпрацював з відомою українською громадською діячкою С. Русовою. Троє товаришів – Д. І. Багалій, В. П. Бузескул та М. Ф. Сумцов – склали програму видавничої діяльності, а наступного року вийшли друком сім перших книг. Вони друкувалися масовими тиражами, поширювалися по всій країні, народних бібліотеках і школах, у військо – безоплатно. Звісно, що Багалій ініціював створення малоросійської комісії, однак до 1906 року справа друкування українських книг викликала багато клопоту через політичні заборони. Усього видавничий комітет випустив у світ 170 назв книг накладом 2,5 млн примірників [9, с. 116], з них за участі Багалія – 58 назв тиражом до мільйона примірників [3, с. 143]. Друкувалися відносно дешеві «ходові» книги, соціально значимі,

предметом особливої гордості комітету була «Народна енциклопедія…», надрукована самим І. Д. Ситіним. Видавнича політика вченого виявилася успішною. Вищеназвана програма видання була реалізована ще до 1904 року. Зауважимо, жодний комітет, навіть столичні, нічого подібного не досягли!

Архівна справа, як складова документознавчого комплексу, особливо важлива для історика. Багалій також приділяв їй багато уваги не тільки як користувач, але й як архівіст, науковець, організатор та управлінець. Так, майже 30 років він (теж на громадських засадах) керував Харківським історичним архівом, який заснував у 1879 році відомий етнограф, історик П. С. Єфименко. Ця установа постала з архіву Малоросійської колегії, перевезеної волами з Чернігова. Вона відкрилася для науковців тільки у 1883 році, а її завідувачем став Д. І. Багалій. З цього часу історичний архів став потужною науковою базою для дослідників Лівобережної України та Слобожанщини. Установа регулярно поповнювалася матеріалами з Харківщини, Полтавщини і Катеринославщини. Обслуговування забезпечували досвідчені кадри, зокрема учні Багалія – М. М. Бакай, М. М. Плохинський, Д. П. Міллер та ін., у майбутньому відомі вчені). Разом з Д. І. Багалієм тут працювали П. С. і О. Я. Ефименки, М. П. Василенко та ін. В «Автобіографії» Дмитро Іванович згадує свої праці, створені завдяки архіву. Таким чином, він став фундатором професійної архівної справи в Харкові [3, с. 105–107]. У 1920–30-ті рр. більшовики довірили йому керівництво архівною справою Харківщини та всієї України. Якщо до революції він ретельно збирав усюди, упорядковував і надавав матеріали зацікавленим користувачам, то на початку 1920-х намагався врятувати їх від фізичної загибелі. Через відсутність паперу влада дозволила вилучати архівні папери для переробки: «…понищено тоді силу цінних архівних матеріалів, що їх не могли одстояти архівні секції… [Центральна архівна комісія]…» [3, с. 164]. Безглузде рішення з часом було скасовано.

У 1923 році вчений очолює й організовує «з нуля» роботу Центрального архівного управління, ініціює видання професійного часопису. Бере активну участь у комісіях з розмежування та справедливого розподілу архівних документів між Україною, Росією та Польщею, завчасно підготувавши відповідний опис матеріалів, належних Україні. У результаті вдалося зберегти і повернути частину документів [10].

Так само енергійно і результативно він опікувався спорідненою для документознавства музейною справою. Письмові і речові документи – неоціненний скарб для історичних студій.

Таким чином, враховуючи сучасні реалії, Дмитра Івановича Багалія можна кваліфікувати як документознавця-універсала, яких нині готують українські виші за спеціальністю Б 13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа». Це випадковість чи закономірність? Вважаємо, що саме випадковість на широкому історичному тлі трансформується в закономірність, тому об'єднання та автономізація споріднених видів діяльності, предметом яких є документ, є об'єктивним явищем.

Список бібліографічних посилань

1. Багаліївський збірник. Академік Д. І. Багалій та бібліотечна справа : наукові статті та матеріали / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка ; [укладач О. П. Куніч]. Харків, 2008, 84 [152], 72 с. : іл., фото.

2. Багалій Дмитро Іванович // Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка : [сайт]. Історія бібліотеки. Персоналії. Голови Правління. Харків, 2025. URL: http: https://history.korolenko.kharkov.com/personalities/bagalij-dmitro-ivanovich/ (дата звернення: 17.08.2025).

3. Багалій Д. І. Автобіографія. 50 літ на стороні української культури / Вступне слово, примітки, коментар А. П. Ярешенка. Харків, 2003. 190 с.

4. Багалей Д. И. О ближайших задачах нуждах и потребностях Харьковского городского музея // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Харьков, 1911. Т. 20. С. 518–529.

5. Багалей Д. И. О необходимости постройки дома для Харьковской общественной библиотеки. Харьков, 1894. 16 с.

6. Багалей Д. И. О просветительном значении Харьковской общественной библиотеки // Десятилетие Харьковской общественной библиотеки. Харьков, 1898. С. 61–82.

7. Багалей Д. И. Отзыв о работах приват-доцентов М. В. Клочкова и Веретенникова, представленных в историко-филологический факультет Императорского Харьковского университета заслуженным профессором Д. И. Багалием. Харьков, 1914. 21 с.

8. Березюк Н. М. Невтомний працівник на бібліографічній «ниві» : академік Дмитро Іванович Багалій // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2018. № 1. С. 59–63.

9. Коломієць Т. В. Харківське товариство поширення в народі грамотності (1869–1920 рр.). Харків, 1998. 190 с.

10. Кравченко В. В. Д. І. Багалій в світлі тіні своєї «Автобіографії // Багалій Д. І. Вибрані праці. У 6 томах. Том 1. Харків, 1999. С. 9–56.

11. Мяскова Т. Є. Бібліотечна діяльність Дмитра Івановича Багалія та історична доля його особистої бібліотеки // Рукописна та книжкова спадщина України / НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут рукопису. Київ, 2018. Випуск 22. С. 192–209.

12. Сєдих В. В., Щербініна В. В. Внесок Д. І. Багалія у становлення і розвиток Харківської бібліотечної школи // Багаліївський збірник. Академік Д. І. Багалій і бібліотечна справа : наукові статті та матеріали. Харків, 2008. С. 18–26.

13. Сосновська Т. О., Ярошик В. О. Доба Д. І. Багалія в історії Харківської громадської бібліотеки // Багаліївський збірник. Академік Д. І. Багалій та бібліотечна справа : наукові статті та матеріали. Харків, 2008. С. 27–35.

14. Щербініна О. П. Бібліографія в науковій спадщині Д. І. Багалія // Вісник Харківської державної академії культури : збірник наукових праць. Харків, 2001. Випуск 4. С. 49–64.

15. Щербініна О. П. До проблеми бібліографії як методу: на прикладі істориків України XIX – поч. XX ст. // Вісник Харківської державної академії культури : збірник наукових праць. Харків, 2001. Випуск 4. С. 58–68.

УДК 027.7(477.74-25):004-044.922:004.632]:[347.78:355.01:005.336.4]](045)

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСТУПУ ДО УНІКАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ЧЕРЕЗ ЦИФРОВІ МЕРЕЖІ (виклики, правове регулювання та практичний досвід Науково-технічної бібліотеки Одеського національного технологічного університету в умовах війни)

Сиволап Оксана Сергіївна,
директор Науково-технічної бібліотеки
Одеського національного технологічного університету;
Ольшевська Ольга Володимирівна,
проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків
Одеського національного технологічного університету,
кандидат технічних наук, доцент
Україна, м. Одеса

Анотація. *Розглянуто дослідження актуальності цифровізації бібліотечних фондів в умовах воєнного стану, яка є ключовим фактором збереження інтелектуального надбання та забезпечення безперервного доступу до інформації. На прикладі досвіду НТБ Одеського національного технологічного університету (ОНТУ) проаналізовано комплексний підхід до організації доступу до унікальних*

інформаційних ресурсів. Висвітлено практичні рішення, включаючи створення електронного каталогу, інституційного репозитарію, використання глобальних наукових БД (Scopus, Web of Science), а також сервісів електронної доставки документів (ЕДД) та міжбібліотечного обміну (RapidILL). Особливу увагу приділено правовим аспектам цифровізації в контексті чинного законодавства України, зокрема Закону «Про авторське право і суміжні права». Дослідження ідентифікує основні виклики (недостатнє фінансування, технічні обмеження) та доводить, що системна робота дозволяє забезпечити ефективну цифрову трансформацію бібліотечних послуг навіть в умовах обмежених ресурсів.

Ключові слова: *Цифровізація, бібліотечні фонди, війна, авторське право, НТБ ОНТУ, інституційний репозитарій, RapidILL, електронний доступ, збереження спадщини.*

Annotation. *The paper addresses the relevance of digitizing library collections under martial law, highlighting it as a key factor in preserving intellectual heritage and ensuring uninterrupted access to information. Using the experience of the Odesa National University of Technology Scientific and Technical Library (NTB ONTU) as a case study, the paper analyzes a comprehensive approach to organizing access to unique information resources. It highlights practical solutions, including the creation of an electronic catalog, an institutional repository, the use of global scientific databases (Scopus, Web of Science), as well as services for electronic document delivery (EDD) and interlibrary loan (RapidILL). Special attention is paid to the legal aspects of digitization within the framework of current Ukrainian legislation, particularly the Law on Copyright and Related Rights. The study identifies the main challenges (insufficient funding, technical limitations) and proves that systematic work allows for effective digital transformation of library services even with limited resources.*

Keywords: *Digitization, library funds, wartime, copyright, NTB ONTU, institutional repository, RapidILL, electronic access, heritage preservation.*

В епоху глобальних криз та воєнних конфліктів, що супроводжуються гуманітарними та інфраструктурними втратами, питання збереження та забезпечення доступу до національної культурної, наукової та освітньої спадщини набуває безпрецедентної актуальності. Бібліотечні фонди – сховища унікальних знань – опиняються під прямою загрозою знищення або пошкодження. У цьому контексті цифрова трансформація стає не просто модернізацією, а життєво необхідним інструментом для збереження інтелектуального капіталу та забезпечення його доступності. Опираючись на теоретичні засади і практичні рішення, необхідно спрямовувати зусилля на подолання викликів, пов’язаних із дистанційним доступом до унікальних фондів бібліотек в умовах воєнного стану.

У фондах НТБ ОНТУ зберігаються рідкісні науково-технічні видання, підручники з історії науки і техніки, архівні документи, а також унікальні наукові збірки та матеріали конференцій. Власне сам фонд є фундаментальним для навчання й досліджень та вимагає сучасних цифрових рішень для його збереження і забезпечення безперешкодного доступу, особливо в умовах обмеженого або неможливого відвідування фізично читальних залів та абонементів обслуговування. Розв'язання цієї проблеми ускладнюється не лише технічними, а й правовими та фінансовими чинниками.

Метою дослідження є аналіз та теоретичне обґрунтування шляхів організації ефективного цифрового доступу до унікальних бібліотечних фондів в умовах кризи. Завданнями роботи є вивчення правових аспектів цифровізації, оцінка наявних технологічних рішень та їх імплементації, а також аналіз практичного досвіду НТБ ОНТУ.

Організація цифрового доступу до унікальних ресурсів суворо регламентується чинним законодавством України. Ключовим у цьому контексті є Закон України «Про авторське право і суміжні права» (редакція 2022 р.), який надає бібліотекам правові механізми для оцифрування та надання доступу до творів [1]. Нові норми дозволяють установам культури використовувати об'єкти авторського права у певних випадках без дозволу автора, за умови зазначення його імені та джерела запозичення. Це створює надійні правові рамки для оцифрування й надання доступу до матеріалів у наукових та освітніх цілях, що є критично важливим для збереження національного інтелектуального надбання. Закон «Про бібліотеки і бібліотечну справу» визначає загальні принципи функціонування бібліотек як центрів інформації та знань [2].

Фахівці НТБ ОНТУ системно здійснюють цифровізацію фондів: поповнюють електронний каталог, вводять до нього ретроспективні записи, формують локальні електронні ресурси та тематичні колекції навчальних матеріалів і методичних вказівок. Завдяки зусилля висококваліфікованих ІТ-фахівців впроваджено автоматизовану інформаційну систему, яка підтримує електронний формуляр і електронний квиток, а також забезпечує замовлення матеріалів через вебпортал. Бібліотека успішно адаптувала свою діяльність до викликів часу, створюючи та поповнюючи інституційний репозитарій (електронний архів) наукових праць, дисертацій і патентів.

Для забезпечення доступу до ширшого кола інформації в НТБ ОНТУ надається доступ до глобальних наукових БД (Scopus, Web of Science, Springer, ScienceDirect). Також читачі активно користуються послугою міжбібліотечного обміну, зокрема через міжнародну підписку RapidILL. Разом зі службою ЕДД це формує повноцінну цифрову систему доступу до інформації, яка відповідає вимогам законодавства та задовольняє потреби здобувачів освіти всіх рівнів, зокрема аспірантів, викладачів, співробітників університету й зовнішніх користувачів. Щорічний моніторинг активності користувачів дозволяє оцінювати попит та коригувати напрями розвитку сервісів.

Серед основних викликів залишаються недостатнє фінансування технічної бази, нестача фахівців зі цифровізації, потреба у постійному резервному копіюванні та захисті даних, а також дотримання авторських прав. Попри це, досвід НТБ університету доводить, що навіть за обмежених ресурсів можна ефективно здійснювати цифрову трансформацію бібліотечних послуг, підтримувати безперервність наукового та освітнього процесів і зберегти культурну й наукову спадщину для майбутніх поколінь. Наведені в цьому дослідженні матеріали можуть слугувати методологічною основою для інших установ, які прагнуть забезпечити стійкий цифровий доступ до своїх унікальних фондів в умовах кризових ситуацій.

Список бібліографічних посилань

1. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII у редакції Закону від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text (дата звернення: 20.09.2025).

2. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27.01.1995 № 32/95-ВР у редакції Закону від 16.03.2000 № 1561-III, зі змінами та доповненнями // Верховна Рада України : сайт. URL: https://surl.lu/qugyka (дата звернення: 20.09.2025).

3. Івашкевич О. В. Цифрова трансформація бібліотек України: сьогодення та перспективи // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2021. № 2. С. 50–56.

4. НеСпецифіка роботи бібліотеки ЗВО у специфічних умовах : монографічний нарис / І. І. Зінченко, О. В. Ольшевська, А. Ю. Волкова та ін. ; Одеська національна академія харчових технологій. Одеса, 2020. 38 с.

УДК 027.7:[378.6:7:930.85](477)](045)

БІБЛІОТЕКА МИСТЕЦЬКОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ІНСТИТУЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ: ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ

Скрипник Володимир Віталійович,
завідувач бібліотеки Київської
муніципальної академії
естрадного та циркового мистецтв
Україна, м. Київ

Анотація. *Проаналізовано роль бібліотек мистецьких ЗВО як ключових місць збереження української культурної спадщини. Висвітлено їх поточний стан, функціональні обов'язки, новаторські підходи та приклади діяльності. Особливу увагу приділено відмінностям від загальнодоступних бібліотек та визначено перспективи розвитку цих установ як культурних, інформаційних та освітніх осередків.*

Ключові слова: *бібліотека мистецького закладу вищої освіти, культурна пам'ять, мистецька освіта, цифровізація, інституційна роль, збереження спадщини.*

Annotation. *The article analyzes the role of libraries of higher art educational institutions as key places of preservation of Ukrainian cultural heritage. Their current state, functional responsibilities, innovative approaches and examples of activity are highlighted. Particular attention is paid to the differences from public libraries and the prospects for the development of these institutions as cultural, informational and educational centers.*

Keywords: *academic library, cultural memory, art education, digitization, institutional role, heritage preservation.*

В умовах сьогодення, коли українське суспільство зазнає змін, а національна ідентичність міцнішає, питання збереження історичної пам'яті стає надзвичайно актуальним. Особливе місце в культурній та освітній сферах займають установи, що опікуються культурною спадщиною, стають центрами стабільності, рефлексії та передавання цінностей.

Бібліотеки мистецьких ЗВО виконують особливу роль: вони не тільки задовольняють інформаційні потреби здобувачів освіти та викладачів, але й зберігають культурний код, документують мистецький процес та слугують платформами для осмислення, інтерпретації та передачі мистецької традиції майбутнім поколінням. На відміну від публічних бібліотек, що обслуговують широку аудиторію, ці бібліотеки функціонують в конкретному академічному середовищі, формуючи та

підтримуючи професійні мистецькі спільноти, а також є складовою освітнього процесу.

Дослідження ролі бібліотек у формуванні культурної пам'яті є актуальною темою для українських та іноземних науковців. У монографії О. Ю. Мар'їної проаналізовано аспекти цифрової трансформації бібліотек та архівів у контексті збереження національної пам'яті [1]. Окремі дослідники (С. С. Гарагуля, Н. О. Гриценко, Л. А. Дубровіна) зосереджуються на проблемах представлення культурної спадщини в інформаційному просторі [2]. Проте питання значення саме бібліотек мистецьких ЗВО в процесі збереження культурної пам'яті потребує подальшого, більш детального вивчення. Їхній потенціал як «живих архівів» мистецької освіти, сценічних практик, національних шкіл у сфері музики, цирку, театру та образотворчого мистецтва залишається недостатньо дослідженим.

На прикладі бібліотеки Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв можна побачити, як професійний підхід, нові рішення та творче середовище сприяють розширенню функцій бібліотеки як осередку культурної пам'яті. Проєкт «Безбар'єрність в КМАЕЦМ» включає створення спеціального аудіофонду: аудіоп'єси української драми, вокальні твори, аудіоадаптації навчальних курсів з теорії музики та сольфеджіо показують, як бібліотека поєднує інклюзію та культурну спадщину [3]. Наукова бібліотека Київського національного університету культури і мистецтв започаткувала цифрову послугу «Бібліотечний гід / Library online guide», що поєднує творчий матеріал – музичні документи у фонді бібліотеки [4].

З міжнародного досвіду варто відзначити європейську електронну бібліотеку Europeana [6], де реалізовано відкритий доступ до цифрових копій мистецьких артефактів, музейних та архівних матеріалів. Аналогічні проєкти відкривають нові можливості й для українських фахових бібліотек.

Бібліотеки мистецьких ЗВО мають ключове значення у створенні й захисті культурної пам'яті, гарантуючи доступ до неповторних джерел, пов'язаних з українським мистецьким надбанням. Водночас їхній потенціал лишається використаним не повною мірою через фінансові обмеження, несистемну оцифровку фондів і відсутність співпраці між інституціями. У контексті модернізації та розширення функцій необхідно зосередити увагу на таких стратегічних напрямах:

– сформувати та впровадити загальнодержавну платформу бібліотек мистецьких ЗВО – цифрову інфраструктуру, яка об’єднає фонди, електронні ресурси й напрацювання різних вишів для спільного використання, взаємного підсилення та поширення українського мистецького контенту;

– забезпечити фінансову підтримку оцифровування фондів державою, зокрема рідкісних нотних, фото- та аудіоматеріалів, що є значною частиною нематеріальної культурної спадщини, з подальшим розміщенням у відкритому доступі;

– залучати бібліотеки мистецьких ЗВО до міжкультурних і міжнародних проєктів через участь у програмах культурної дипломатії, спільних виставкових, видавничих чи архівних проєктах, що репрезентують українське мистецтво в європейському та світовому масштабі;

– розвивати бібліотеки як місця інклюзії, комунікації та креативної пам’яті, тобто сприяти їхній трансформації у відкриті, доступні для молоді центри, де об’єднуються збереження пам’яті з сучасними освітніми й соціокультурними практиками (аудіобібліотеки, простори для подій, інтерактивні виставки тощо).

Запровадження цих заходів дозволить бібліотекам мистецьких вишів не тільки зберігати історичну пам’ять, а й формувати сучасний культурний простір, долучаючи молодь до процесів створення, осмислення й популяризації національного мистецтва.

Список бібліографічних посилань

1. Гарагуля С. С., Гриценко Н. О., Дубровіна Л. А. Цифрові бібліотечно-інформаційні ресурси у розбудові наукового сегменту національного інформаційного простору / Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2021. 420 с.

2. Мар’їна О. Ю. Бібліотека в цифровому просторі : монографія. Харків : ХДАК, 2017. 326 с.

3. Інноваційний проєкт «Безбар’єрність в КМАЕЦМ». URL: https://kmaecm.edu.ua/pro-akademiyu/publichna-informacziya/bezbaryernist (дата звернення: 19.05.2025).

4. Бібліотечний гід / Library online guide. Музичні документи у фонді Наукової бібліотеки КНУКіМ. URL: https://view.genially.com/5fc62e77adec290d045097a2/guide-knuca-libraryinformation-module-music (дата звернення: 19.05.2025).

5. Europeana. About. URL: https://www.europeana.eu/en/about-us (дата звернення: 19.05.2025).

УДК 021:303.446.2](100)"2024"(045)

БІБЛІОТЕЧНІ ТРЕНДИ: НОВІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ

Соцков Олег Володимирович,
головний бібліотекар
відділу науково-методичної роботи
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Розглянуто сучасні тенденції розвитку бібліотечної справи в контексті глобальних інформаційних, технологічних і соціокультурних змін. Проаналізовано нові вектори розвитку бібліотек, визначені в Звіті IFLA Trend Report 2024 та Центром майбутнього бібліотек Американської бібліотечної асоціації (ALA). Визначено ключові виклики та можливості для бібліотек у контексті майбутніх сценаріїв інформаційного суспільства.*

Ключові слова: *бібліотека, бібліотечні тренди, цифровізація, інновації, штучний інтелект, IFLA Trend Report, American Library Association, майбутнє бібліотек, інформаційне суспільство, інклюзивність, цифрова грамотність, суспільна довіра.*

Annotation. *The report explores contemporary trends in library development within the context of global informational, technological, and socio-cultural transformations. It analyzes new directions for library growth as identified in the IFLA Trend Report 2024 and by the American Library Association's Center for the Future of Libraries (ALA). The paper outlines key challenges and opportunities for libraries in the framework of future information society scenarios.*

Keywords: *library, library trends, digitalization, innovation, artificial intelligence, IFLA Trend Report, American Library Association, future of libraries, information society library, library trends, digitalization, innovation, artificial intelligence, IFLA Trend Report, American Library Association, future of libraries, information society, sustainability, digital literacy, social trust.*

В умовах стрімких технологічних, політичних та соціальних змін бібліотеки стоять на межі трансформації від традиційних сховищ знань до активних медіацентрів, креативних просторів і цифрових хабів. Бібліотеки змінюються під впливом технологій, соціальних процесів і потреб сучасного користувача. Успіх цієї трансформації залежить від готовності бібліотекарів опановувати нові компетенції, впроваджувати технології та відповідати на виклики часу. Майбутнє бібліотек – це гнучкість,

відкритість до змін та постійна орієнтація на потреби користувачів. Інвестуючи в розвиток, фахівці бібліотек створюють простори, що надихають, навчають та об'єднують спільноти. Звісно, що бібліотеки мають йти в ногу з цифровими інструментами і потоками контенту, що постійно змінюються, задовольняти мінливі потреби користувачів. Важливо максимально ефективно використовувати бюджети, що, на жаль, незмінно скорочуються, отже, більш активно шукати способи додаткового фінансування.

Безумовно, бібліотекарі, як експерти з інформаційних послуг, вивчають бібліотечні тренди. Бібліотечні команди розуміють актуальність використання можливостей штучного інтелекту для покращення своїх послуг, водночас керуючи неминучими ризиками, пов'язаними з ще не до кінця вивченими інструментами. Бібліотекарі ретельно вивчають як створити простори, у яких усі користувачі почуватимуться своїми; як розвивати відкритий доступ і яким чином підтримати ширші зусилля бібліотек щодо взаємодії з громадськістю.

У 2024 році Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ (IFLA) презентувала новий Звіт про тренди, що аналізує, яким буде майбутнє інформаційного середовища, і яку роль в ньому відіграватимуть бібліотеки [1].

Сім головних трендів:

1-й: *Змінюються практики знань (Knowledge practices are changing).* Люди по-новому створюють, поширюють і сприймають знання. Підсилюється роль неакадемічних і локальних джерел: усна історія, культурна пам'ять, досвід громад. Виникають нові форми контенту: короткі відео, блоги, соціальні платформи. Постає питання: чи всі знання отримують право на існування в цифровому світі?

2-й: *Штучний інтелект і технології змінюють суспільство (AI and other technologies are transforming society).* ШІ стає частиною повсякденного життя: від генерації текстів до аналітики даних. Поряд із користю – ризики: дезінформація, упередження алгоритмів, контроль над даними. Бібліотеки мають навчитися використовувати ШІ етично та ефективно.

3-й: *Довіра переосмислюється (Trust is being renegotiated).* Криза: люди менше довіряють урядам, медіа, інституціям. Інформаційні маніпуляції, deepfake, фейкові новини підривають авторитет джерел. Бібліотеки залишаються «острівцями довіри» – місцями, де інформація проходить перевірку й має вплив.

4-й: *Навички стають складнішими (Skills and abilities are becoming more complex).* Цифрова грамотність стає критичною компетенцією XXI ст. Бібліотеки мають бути центрами навчання впродовж життя. Професія бібліотекаря еволюціонує: від зберігача знань до цифрового тренера, навігатора інформаційного простору.

5-й: *Технології розподілені нерівномірно (Digital technologies are unevenly distributed)* – виклики цифрової нерівності. Зберігається цифровий розрив між країнами, регіонами, соціальними групами. Не всі мають доступ до інтернету, сучасних пристроїв чи цифрових навичок. Завдання бібліотек – зменшити цю нерівність, забезпечити рівний доступ до інформації.

6-й: *Інформаційні системи споживають більше ресурсів (Information systems use more resources).* Великі обсяги даних і робота дата-центрів збільшують енергоспоживання. Електронні відходи та вплив цифрової інфраструктури на довкілля – новий виклик. Майбутнє бібліотек – у сталих, «зелених» технологіях.

7-й: *Люди шукають спільноту (People are seeking community connections).* Після цифрової ізоляції люди прагнуть соціальної взаємодії та підтримки. Бібліотеки перетворюються на центри спільнот, місця зустрічей, дискусій і співтворчості. «Бібліотека майбутнього» – це не лише місце для читання, а простір для життя, навчання і співпраці.

Підтренди (29 аспектів)

Серед найважливіших: розвиток медіаграмотності і критичного мислення; розвиток етики використання даних; визнання прав місцевих і локальних громад на знання; поява нових форматів навчання – інтерактивних і віртуальних; пошук екологічного балансу у використанні цифрових технологій; відродження довіри через прозорість та відкриті дані. Шістнадцять сценаріїв майбутнього. IFLA пропонує уявити 16 можливих сценаріїв – «а що, якщо…». Вони допомагають бібліотекам і громадам оцінити, як діяти в різних можливих майбутніх умовах. Приклади найбільш цікавих сценаріїв:

AI Scalpers (ШІ скальпери) – світ, де доступ до знань контролюють алгоритми.

The Fuzzy Record Problem (Проблема нечіткої інформації) – коли стає неможливо відрізнити правду від фальсифікації.

My Voice, My Sovereignty (Мій голос, мій суверенітет) – питання власності та захисту локального контенту.

Opt-Out (Відмова-Дозвіл) – вибір між приватністю і доступом до цифрових сервісів.

Room 1701 (Кімната 1701, якої не існує) – вплив дипфейк-технологій на політику і довіру до інформації.

Dark Libraries (Бібліотека під захистом) – коли бібліотеки стають захищеними просторами, які зберігають істину від цензури.

Ці сценарії – інструмент стратегічного мислення, що допомагає готуватись до непередбачуваних викликів.

Головні виклики і можливості, які безпосередньо стосуються бібліотек:

Виклики: інформаційна нерівність і цифровий розрив; зростання дезінформації та втрати довіри; енергетичні й екологічні наслідки цифровізації; потреба в нових навичках і постійній освіті.

Можливості: використання ШІ для розширення доступу до знань; розвиток інклюзивних цифрових платформ; перетворення бібліотек на «центри довіри»; поширення ідей сталого розвитку та екологічної відповідальності.

Висновки та рекомендації IFLA: Бібліотеки мають активно формувати майбутнє, а не лише реагувати на нього. Важливо розвивати партнерства з громадами, урядами, освітніми закладами. Необхідно впроваджувати «футуристичне мислення» (futures thinking) у бібліотечне планування. Розвиток нової етики інформації – чесності, прозорості, рівності. Підвищення цифрової компетентності бібліотекарів як основи довіри у суспільстві.

Для бібліотек України цей звіт є дороговказом:

– як будувати цифрові сервіси під час війни та відновлення країни;
– як підтримувати соціальну згуртованість і інформаційну стійкість громад;
– як підготуватися до викликів ШІ, кібербезпеки та дезінформації;
– як зробити бібліотеку осередком сталого розвитку, демократії й довіри.

Американська бібліотечна асоціація створила Центр майбутнього бібліотек з метою ідентифікації нових тенденцій, які впливають на бібліотечну справу, для подальшого прогнозування, впровадження інновацій та підтримки лідерства в змінах. Тренди класифіковані за моделлю STEEPED: Society (Суспільство), Technology (Технології), Education (Освіта), Environment (Довкілля), Politics & Government

(Політика / Уряд), Economics (Економіка), Demographics (Демографія). Це допомагає охопити широкий спектр факторів, що формують майбутнє бібліотек.

Центр публікує Trend Cards – набір карток-трендів з коротким описом, прикладами і питаннями для роздумів, що можуть використовуватися бібліотеками для планування. Колекція трендів розміщена у відкритому доступі, щоб допомогти бібліотекам зрозуміти, як розвиваються тенденції та чому вони мають значення.

Нижче – перелік деяких важливих трендів: ось як вони визначені та які можуть бути імплікації:

1. Штучний інтелект (Artificial Intelligence). Оскільки ШІ стає більш здатним генерувати контент, він може ще більше ускладнити навігацію користувачів у складному інформаційному середовищі. Треба зосередитися на організації кампанії для навчання людей основам ШІ, просування алгоритмічної грамотності, забезпечення справедливого та інклюзивного майбутнього. Стануть необхідні програми, які роз'яснюють питання, роботи з комп'ютерами: етика штучного інтелекту, етичні основи інформатики.

2. Цифрова грамотність (Digital Literacy). Вона охоплює навички, необхідні для ефективного та критичного використання цифрових технологій, включаючи комп'ютери, інтернет, мобільні пристрої та онлайн-платформи. Адаптація служб та програм бібліотек до нових потреб та очікувань цифрового покоління. Навчання «цифрових аборигенів» новим технологіям. Бібліотеки традиційно надають доступ до технологій для тих, хто не має їх вдома. Навчальні програми використання цифрових інструментів для навчання та роботи, оцінка достовірності онлайн-джерел. Цифрова трансформація бібліотечної галузі, кожна з сучасних цифрових технологій потребує грамотного менеджменту та корпоративної консолідації.

3. Прогрес старіння / Продовження життя; демографічний тренд (Aging Advances). Демографічна зміна – зростання частки людей літнього віку у суспільстві. Більше людей, які живуть довше; старіння населення. Збільшується кількість осіб 65+ і навіть 80+, які будуть більш активними, із різними потребами – здоров'я, дозвілля, участь у громадському житті, навчанні. Бібліотеки можуть бути просторами соціалізації для літніх людей – зустрічі, клуби за інтересами, навчання цифровим навичкам. Потреби старших користувачів мають враховуватись і при плануванні

комплектування, організації сервісів, інфраструктури. Бібліотекам важливо запроваджувати програми, орієнтовані на літніх людей: цифрова грамотність, аудіокниги, лекційні серії, вивчення технологій, що допомагають у повсякденному житті. Адаптувати фізичний простір бібліотеки: сидіння, освітлення, доступність для інвалідів.

4. Справедливість та інклюзія (Equity & Inclusion). Забезпечення рівного доступу до ресурсів та послуг для всіх членів суспільства, незалежно від раси, етнічності, статі, віку, інвалідності, сексуальної орієнтації чи соціально-економічного статусу. Інклюзивні бібліотеки: матеріали для людей з різними потребами, фізична доступність просторів, адаптивні технології, послуги для осіб з особливими потребами. Бібліотека розробляє власну інклюзивну політику боротьби з системними бар'єрами. Розвиток гнучких навичок спілкування (soft skills) з користувачами.

5. Переосмислення бібліотечних просторів (Reimagining Library Spaces). Сучасні бібліотеки виходять за межі традиційного розуміння як місць зберігання книжок, перетворюючись на багатофункціональні громадські центри. Виникають нові функції гнучких просторів: тихі зони для читання та навчання; коворкінги для роботи та зустрічей; Творчі студії та makerspaces; медіалабораторії; ігрові зони для дітей та підлітків. Стає актуальним тренд «третій простір» – місце між домом і роботою, де люди можуть соціалізуватися, навчатися та відпочивати. Важлива й технологічна інтеграція: інтерактивні дисплеї; віртуальна реальність; розумні системи управління простором.

30 трендів, ідентифікованих Центром майбутнього бібліотек ALA, демонструють, що сучасні бібліотеки знаходяться на перетині технологічних інновацій, соціальних змін та еволюції громадських потреб. Бібліотеки стають динамічними центрами навчання, інновацій, соціальної інклюзії та громадської залученості. Успішна адаптація до цих трендів вимагає від бібліотек гнучкості та відкритості до змін, інвестицій у технології та навчання персоналу, партнерства з громадськими організаціями, без чого неможливий їх розвиток. Бібліотеки здатні трансформуватися в універсальні центри управління знаннями, що базуються на даних аналітики, просуванні цифрової грамотності, формуванні цифрової культури та забезпеченні інформаційної безпеки.

Повний список трендів, які ідентифікує Центр майбутнього бібліотек ALA, з короткими поясненнями, як вони розвиваються та чому є важливими, презентовано на офіційному сайті асоціації. Майбутнє

бібліотек – це майбутнє, де знання, технології та спільнота об’єднуються для створення справедливого, освіченого та інклюзивного суспільства.

Список бібліографічних посилань

1. Dezuanni M., Osman K. Burton A. & Heck, E. IFLA Trend Report 2024: Facing the future of information with confidence: Phase 2. Brisbane: Digital Media Research Centre. 2024 // ALA. American Library Association. URL: https://repository.ifla.org/handle/20.500.14598/3496 (дата звернення: 20.09.2025).

2. Top 10 Modern Uses for Libraries in 2025 // LibLime. January 9, 2025. URL: https://liblime.com/2025/01/09/top-10-modern-uses-for-libraries-in-2025 (дата звернення: 20.09.2025).

УДК 069.5:004]:[902/904:94(477-89Сло)]:[069:94(477.54-25)]](045)

ПРОЄКТ ВІРТУАЛЬНОЇ МУЗЕЙНОЇ ВИСТАВКИ «АРХЕОЛОГІЧНІ МАТЕРІАЛИ З ІСТОРІЇ СЛОБОЖАНЩИНИ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ім. М. Ф. СУМЦОВА»

Сошніков Ігор Андрійович,
бібліотекар відділу науково-методичної роботи
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Розглянуто зміни, що відбулися в археологічній експозиції Харківського історичного музею ім. М. Ф. Сумцова за останніх два десятиліття: негативні наслідки перенесення експозиції через втрату попередньої будівлі, що викликало необхідність змін у представленнях та форматах експонування, а також про певні досягнення, включаючи нові артефакти та інтерактивні елементи. Йдеться також про нові технології, які планується інтегрувати в експозицію: голограми, 3D-моделі, мультимедійні системи для покращення відвідування та вдосконалення навчального процесу. Запропоновано створення інтерактивних стендів, які включають різноманітний контент для вивчення археології. Підкреслено значущість адаптації музеїв до сучасних умов через впровадження нових технологій та інноваційних підходів до експозиції.*

Ключові слова: *музей, археологія, голограми, мультимедійні технології, віртуальна реальність, інтерактивні експозиційні стенди.*

Annotation. *This article examines the changes that have occurred in the archaeological exhibition of the M. F. Sumtsov Kharkiv Historical Museum over the last two decades. It provides details about the negative consequences of relocating the exhibition due to the loss of its previous building, which necessitated changes in the presentation and formats of the displays, as well as certain achievements, including new artifacts and interactive elements. The article also discusses new technologies planned for integration into the exhibition, such as holograms, 3D models, and multimedia systems, to enhance the visitor experience and educational process. The creation of interactive stands that include diverse content for studying archaeology is proposed. The article emphasizes the importance of museums adapting to modern conditions through the implementation of new technologies and innovative approaches to exhibitions.*

Keywords: *museum, archaeology, holograms, multimedia technologies, virtual reality, interactive exhibition stands.*

За останні два десятиліття археологічна експозиція Харківського історичного музею ім. М. Ф. Сумцова зазнала низки змін, які суттєво вплинули як на її структуру, так і на презентацію матеріалів. Найпомітнішою була вимушена втрата будівлі за адресою вул. Університетська, 10 та перенесення експозиції на нове місце. Це спричинило значні коригування формату експозиції, що супроводжувалося відмовою від деяких важливих елементів, таких як фризи над виставковими вітринами, які виконували інформаційну, естетичну та емоційну функцію. Зміни торкнулися також експозиції «Реконструкція кургану доби енеоліту-бронзи», з якої довелося виключити поховання ямної культури. Також було втрачено художньо оформлену інтерпретацію легенди про «скіфське небо». Окремі розділи (наприклад, «Давньоруське місто Донець», «Пізні кочовики: печеніги, торки, половці») вийшли за межі нової археологічної експозиції [1].

Попри очевидні труднощі, останні зміни принесли музейній археологічній колекції також певні здобутки. Експозиція отримала низку нових артефактів, серед яких – посуд і статуетки трипільської культури, матеріали поховання скіфського часу з Пересічного, предмети катакомбного поховання біля села Коротич періоду сарматів, прикраси з місцевості біля Циркунів, артефакти кримського імпорту, глиняний посуд пізньоримського часу, середньовічний глечик з Червоної Гусарівки, матеріали інгумаційного поховання пеньківської культури з Мохнача, артефакти черняхівської культури та експонати салтівської культури. На окрему увагу заслуговує інсталяція «Світ дерева», яка відтворює

язичницьке святилище, а також представлені матеріали, що показують повсякденне життя археологічних експедицій [1].

Наступним нагальним завданням залишається вирішення проблеми демонстрації «скіфського золота» – одного з ключових аспектів експозиції скіфських старожитностей. У фондах музею зберігається колекція золотих прикрас із Пісочинського курганного могильника, і одним із можливих рішень для їх презентації може стати створення голограм і 3D-моделей. Аналогічний підхід можна застосувати й до салтівських артефактів з дорогоцінних металів.

У перспективі впровадження мультимедійних засобів, вебтехнологій, віртуальної реальності, сенсорних елементів та гейміфікаційних практик, здатних значно розширити доступ до інформації та забезпечити більш інтерактивний і захоплюючий формат сприйняття археологічного матеріалу на рівні сучасних технологій.

У рамках реалізації проєкту пропонується створення та тестування інтерактивних багатокористувацьких експозиційних стендів. Перший стенд представляє загальні відомості про археологічні матеріали, пов’язані з історією Слобожанщини, на основі колекції Харківського історичного музею ім. М. Ф. Сумцова. Він складається з п’яти модулів, кожен з яких має свою функціональну унікальність. Модуль № 1 включає чотири телевізійні панелі, що формують вертикальну відеостійну. Тут демонструються віртуальні експонати, а також динамічні візуалізації, відеоматеріали та інший контент.

Модуль № 2 – інтерактивне рішення з чотирьох мультисенсорних столів, розташованих на загальному екранному полі. Програмне забезпечення передбачає швидку адаптацію контенту залежно від археологічної епохи (первісна доба, стародавні часи, середньовіччя) та забезпечує двомовний опис експонатів (українською й англійською мовами). Користувачі можуть взаємодіяти з контентом одночасно майже через 20 інформаційних вікон, переглядаючи текстові описи, ілюстрації, фотографії, відео, 3D-моделі або gif-анімації. Додатково передбачено функцію переміщення активованих вікон для зручності перегляду, а також перенесення інформації до інших демонстраційних модулів.

Модуль № 3 – псевдоголографічна 3D-піраміда, яка використовує сучасну проєкційну технологію для створення ілюзії голографічного відображення експонатів. Завдяки цьому модулю користувачі можуть розглядати моделі археологічних артефактів під різними кутами.

Модуль № 4 забезпечує зворотну проєкцію на скляну стінку за допомогою двох короткофокусних проекторів. Тут може відображатися будь-який контент, що гармонійно доповнює експозиційний простір.

Модуль № 5 обладнаний проєкційною та акустичною системою разом зі зоною комфорту. Основним контентом є спеціально розроблені фільми про найсучасніші досягнення з археології.

Другий експозиційний стенд орієнтований на інтерактивне вивчення мистецької спадщини палеоліту через два окремих модулі: перший («Палеолітичний живопис») дозволяє отримати інформацію про техніки нанесення зображень художниками того періоду. Крім того, він може бути розширений за рахунок додавання ігрових елементів, як-от програми для розпізнавання контурів і промальовування зображень. Другий («Відбиток руки») інтерактивно знайомить користувачів з одним із найпоширеніших елементів наскельного живопису палеоліту – відбитками рук. Користувач вставляє долоню в сканувальний пристрій, який фіксує її форму, після чого вводиться ім’я та вибирається колір барвника. Наступним кроком визначається спосіб нанесення відбитка (позитивний чи негативний), що автоматично запускає процес створення власного віртуального наскельного малюнка.

На основі археологічної колекції Харківського історичного музею ім. М. Ф. Сумцова планується створення сучасного віртуального експозиційно-освітнього комплексу, який інтегрує всі доступні засоби музейної комунікації – вербальні, візуальні та тактильні. Цей комплекс буде представлений як інноваційна модульна платформа, що активно використовує новітнє мультимедійне обладнання та розроблені програмно-апаратні рішення для забезпечення інтерактивності. У рамках підготовки контенту передбачається задіяння новітніх результатів археологічних досліджень та регулярні консультації зі спеціалістами відділу археології музею. Одним із важливих аспектів стане застосування технологій 3D-сканування, фотограмметрії археологічних артефактів і демонстрація наукових реконструкцій для освітніх та дослідницьких цілей [3].

Світовий досвід провідних установ, таких як Музей Лувру, Берлінський музей природознавства, Британський музей та ін., демонструє ефективність використання технологій доповненої, віртуальної та змішаної реальності у музейній діяльності [2]. Ці інструменти забезпечують індивідуалізований досвід для користувачів і сприяють доступності

культурної спадщини в цифровому форматі. Це особливо важливо в умовах обмеженого фізичного доступу до експозицій. Представлені пропозиції є лише приблизною концепцією можливого вигляду майбутнього комплексу. З великою ймовірністю більшість креативних рішень буде сформована безпосередньо в процесі експозиційного проєктування. Цей комплекс має потенціал стати важливим джерелом гордості для співробітників музею та харків'ян на довгі роки, ґрунтуючись на успішному досвіді попередніх виставок і розширюючи їх привабливість новими ідеями.

Таким чином, зміни в археологічній експозиції Харківського історичного музею ім. М. Ф. Сумцова свідчать про адаптацію музею до нових умов і технологій. Хоча втрата будівлі виявилася серйозним викликом, це також відкрило нові можливості для впровадження інновацій. Впровадження мультимедійних технологій значно покращить досвід відвідувачів та сприятиме збереженню культурної спадщини в умовах сучасного світу.

Список бібліографічних посилань

1. Аксьонов В. С., Бабенко Л. І. Експозиція «на перехрестях століть. Археологія краю»: втрати, здобутки, перспективи // Харківський історичний музей ім. М. Ф. Сумцова : сайт. URL: https://museum.kh.ua/academic/publications.html?n=66 (дата звернення: 30.09.2025).

2. Survey of Augmented, Virtual, and Mixed Reality for Cultural Heritage / M. Bekele, R. Pierdicca, E. Frontoni, Malinverni, J. Gain // Journal on Computing and Cultural Heritage. 2018. Volume 11 (2). P. 1–36.

3. Varinlioglu G. Gamification of Heritage through Augmented Reality. Architecture in the Age of the 4th Industrial Revolution / G. Varinlioglu, S. Halici // Proceedings of the 37th eCAADe and 23rd SIGraDi Conference (University of Porto, 11–13 September 2019). Porto (Portugal), 2019. Volume 1. P. 513–518.

УДК 930:[070(477.7):322(47+57)"1944/1964"]](045)

ГАЗЕТИ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В 1944–1964 РОКАХ

Татарченко Олександр Борисович,
доцент кафедри державного управління
і місцевого самоврядування
Херсонського національного
технічного університету
Україна, м. Херсон

Анотація. *Систематизовано та охарактеризовано публікації в газетах південної України, присвячені релігійній політиці Радянського Союзу в період 1944–1964 рр, що охоплюють період пізнього сталінізму та період десталінізації. Завдяки аналізу змісту публікацій встановлено, що вони відображали основні етапи розвитку радянської політики стосовно релігії та церковних організацій, зокрема лібералізацію в повоєнні роки, посилення антирелігійної пропаганди після приходу до влади М. Хрущова та перехід до адміністративного тиску наприкінці 1950 – першій половині 1960-х років.*

Ключові слова: *політика, релігія, атеїзм, релігійні свята, священнослужителі.*

Annotation. *The article systematizes and characterizes publications in southern Ukrainian newspapers devoted to the religious policy of the Soviet Union in the period 1944–1964, covering the late Stalinist period and the period of de-Stalinization. An analysis of the content of these publications shows that they reflected the main stages in the development of Soviet policy towards religion and church organizations, in particular liberalization in the post-war years, the intensification of anti-religious propaganda after Khrushchev came to power, and the transition to administrative pressure in the late 1950 and early 1960-s.*

Keywords: *politics, religion, atheism, religious holidays, clergy.*

Радянська релігійна політика наприкінці Другої світової війни зазнала значних змін, адже Й. Сталін вирішив використати релігійне питання для просування своєї імперіалістичної політики в Східній і Центральній Європі. Лібералізація ставлення до церковних інституцій та до релігійного світогляду знайшла відображення у переході від «войовничого атеїзму» до популяризації матеріалістичного світогляду. Проте з приходом до влади М. Хрущова, антирелігійна політика повернулася до безбожних наративів міжвоєнного періоду. Усі ці зміни в радянській політиці щодо релігії були відображені як в центральних, так і в

регіональних періодичних виданнях. Це питання досліджували українські науковці О. Вітринська, О. Гела, М. Грибеник, Ю. Данилець, Ю. Каганов, В. Калабська, Б. Костів, Г. Рудий, А. Потапова, С. Шульженко та ін. Проте газети обласних центрів до цього часу залишаються дослідженими лише епізодично, тому метою цих тез є аналіз основних напрямів радянської атеїстичної пропаганди на шпальтах газет південної України в 1944–1964 роках.

Основними друкованими органами радянських державних і партійних структур півдня України були «Большевистское знамя», «Знамя коммунизма» та «Чорноморська комуна» (Одеса); «Бугская заря» і «Південна правда» (Миколаїв), «Кіровоградська правда» (Кіровоград), «Наддніпрянська правда» (Херсон) та ін. Зміст публікацій у них на релігійну тематику визначався кон'юнктурою в радянській державній політиці. Так, лібералізація політики щодо церкви наприкінці Другої світової війни ознаменувала прийняття постанови ЦК ВКП(б) «Про організацію науково-просвітницької пропаганди» за № 413 від 1944 р., у якій боротьбу з релігією було названо «подоланням пережитків безкультур'я, марновірства та забобонів» [1, с. 34–35]. Таким чином, антирелігійна ідеологія Радянського Союзу у цей період була закамуфльована під пропаганду природничих знань та матеріалістичного світогляду, що і визначило зміст публікацій в радянських газетах і журналах цього періоду. Зокрема, виходили публікації з такими заголовками, як «Республіканська нарада працівників лекційної пропаганди наукових знань» («Кіровоградська правда», 31 липня 1946 р.), «За бойову, наступальну пропаганду наукових знань» («Кіровоградська правда», 18 липня, 31 липня та 9 серпня 1948 р.), «Марксизм-ленинизм о религии» («Большевистское знамя», 12 жовтня 1949 р.) тощо.

Значна увага приділялася висвітленню проблеми ідейно-політичного виховання радянського суспільства. Так, у друкованому органі Херсонського обласного і міського комітетів КП(б)У, обласної і міської рад депутатів трудящих «Наддніпрянська правда» лише упродовж 1951 року вийшло чотири публікації: «Підвищувати рівень ідеологічної роботи в області» та «За високу ідейність в літературі (З партійних зборів у Спілці радянських письменників України)» (15 липня), «За високу ідейність радянської літератури» (14 серпня) та стаття М. Ковальова «За дальше рішуче поліпшення ідеологічної роботи» (6 жовтня).

Також часто з'являлися публікації про підготовку пропагандистських кадрів (В. Ярош «Підготовка пропагандистів – у центрі

уваги райкому», «Кіровоградська правда», 2 грудня 1949 р.), про поширення науково-природничої пропаганди в закладах культури («Важливі завдання культурно-освітніх закладів», «Кіровоградська правда», 24 лютого 1954 р.), пропаганду на селі («Улучшить работу культурно-просветительных учреждений на селе», «Знамя коммунизма». 16 серпня 1954 р.) тощо.

Після приходу до влади М. Хрущова, очевидно, для легітимації свого становища він повернув ленінський підхід до релігії, як до «ворожого світогляду». Уже 31 липня 1954 року ЦК КПРС видав постанову «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи щодо її покращення», яка зобов'язувала партійні комітети покінчити із занедбаністю антирелігійної роботи й активніше викривати реакційну суть релігії «методом переконання, терплячого роз'яснення та індивідуального підходу до віруючих людей». Однак 10 листопад 1954 року довелося видати ще одну постанову – «Про помилки в проведенні наукової атеїстичної пропаганди серед населення», оскільки місцеві органи влади використовували адміністративний тиск на релігійні організації та віруючих, який поки ще не був санкціонований центральною владою [2, с. 538]. Зважаючи на ці рішення, у друкованому органі Кіровоградського обласного і міського комітетів Компартії України та обласної ради трудящих «Кіровоградська правда» уже з серпня до грудня 1954 року вийшло шість публікацій, присвячених атеїстичній пропаганді. Серед них: «За цілеспрямовану науково-атеїстичну пропаганду» (7 серпня), Питання науково-атеїстичної пропаганди в районних і міських газетах (2 жовтня), М. Шкутько «Класово-реакційна суть християнства» (8 жовтня).

Окрема увага приділялася релігійним святам, які піддавалися критиці не тільки як «пережитки минулого», а й як привід для неробства та вживання алкогольних напоїв. Найчастіше такі статті виходили в газеті «Наддніпрянська правда»: «Релігійні свята та їх походження» (7 січня 1955 р.), «Про походження і суть релігійного свята Пасхи» (9 квітня 1958 р.), «ХХ століття і Різдво» (4 січня 1961 р.) та ін.

Значно зросла й кількість публікацій, присвячених популяризації матеріалістичного світогляду. Зокрема публікувалися такі матеріали: В. Прокофьев «О коммунистической морали» («Знамя коммунизма», 31 серпня 1954 р.), Г. Платонов «Торжество мічурінського матеріалістичного вчення в біології» («Кіровоградська правда», 23 жовтня

1955 р.), «Пропаганду идей марксизма-ленинизма на уровень современных задач» («Знамя коммунизма», 31 липня 1960 р.) тощо.

Наприкінці 1950-х років посилюється тиск на церковні організації та віруючих, а тому почали виходити матеріали, у яких священнослужителі, що зреклися сану, виступали в ролі пропагандистів атеїстичного світогляду: П. Дарманський «Атеїзм перемагає» («Кіровоградська правда», 6 серпня 1958 р.), М. Баранніков, Г. Гончаренко, О. Олійник «Вечори атеїста» («Кіровоградська правда», 19 жовтня 1958 р.), М. Гаврик «Звільняйтеся від релігійного дурману. До вас наше слово священнослужителі і віруючі» («Наддніпрянська правда», 6 травня 1961 р.) та ін.

Таким чином, газети південної України публікували контент в контексті загальнодержавної релігійної політики залежно від політичної кон'юнктури в той чи інший період радянської історії. Проте були й певні відмінності. Зокрема, одні газети висвітлювали більше боротьбу з релігією у теоретичній площині, а інші – друкували матеріали, у яких відображався адміністративний тиск на мирян та священнослужителів.

Список бібліографічних посилань

1. Законодавство про релігійні культи (збірник документів і матеріалів). Київ, 1971. 262 с.

2. Історія релігії в Україні : навчальний посібник / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін. ; за редакції А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ, 1999. 736 с.

СЕСІЯ 2:
СПЕЦИФІКА ТА АКТУАЛІЗАЦІЯ РОБОТИ З ДОКУМЕНТНИМИ ПАМ'ЯТКАМИ У БІБЛІОТЕКАХ, АРХІВАХ І МУЗЕЯХ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖЖЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

УДК 027.54(477.54-25)ХДНБ:[908:725.945](09)(477.54-25)(045)

КРАЄЗНАВЧИЙ РЕСУРС «ІСТОРІЯ ХАРКОВА У ПАМ'ЯТНИХ ДОШКАХ: ФАКТОГРАФІЧНІ ТА БІБЛІОГРАФІЧНІ ВІДОМОСТІ»: ПІДСУМКИ ЗА ДЕСЯТЬ РОКІВ

Бикова Світлана Олександрівна,
завідувач сектору відділу
«Україніка» ім. Т. Г. Шевченка
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Блог «Історія Харкова у пам'ятних дошках» – електронний рекомендаційний бібліографічний ресурс, започаткований у ХДНБ ім. В. Г. Короленка у 2015 році з метою ознайомлення користувачів з новими сторінками історії Харкова, а також з окремими подіями та особистостями, які зробили вагомий внесок у розвиток міста і держави в цілому. Меморіальні дошки – один із найбільш поширених знаків комеморації сучасних українських міст. Відслідковування меморіальних дощок та пам'ятних таблиць формує пантеон місцевих героїв та свідчить про трансформацію образів міста з точки зору колективної пам'яті. Ресурс може бути корисним для формування місцевих туристичних маршрутів, зокрема віртуальних.*

Ключові слова*: анотаційні дошки, історія Харкова, комеморація, меморіальні дошки, пам'ятні дошки.*

Annotation. *Blog «History of Kharkiv in commemorative plaques» is an electronic, recommendatory, bibliographic resource founded in Kharkiv Korolenko State Scientific Library in 2015 in order to familiarise its users with new pages of the history of Kharkiv, as well as certain events and people that made a significant contribution into the development of the city and nation as a whole. Memorial plaques are one of the most widespread signs of comemoration regarding modern Ukrainian cities. The tracking of these memorial plaques and historical markers forms a pantheon of the local heroes and marks the transformation of the images of the city conjured with the help of the collective memory's point of view. The resource can be useful for creating both physical and virtual local tourist tracks.*

***Keywords**: annotation boards, history of Kharkiv, comemoration, memorial plaques, historical markers.*

«Історія Харкова у пам’ятних дошках: фактографічні та бібліографічні відомості» – інформаційний бібліографічний ресурс, започаткований у ХДНБ ім. В. Г. Короленка в травні 2015 року [5]. Його завдання – ознайомити користувачів як із новими сторінками історії Харкова, так і нагадати про окремі події та особистості, які своєю діяльністю чи вчинками зробили вагомий внесок у розвиток міста чи держави в цілому. І це можна зробити, віртуально подорожуючи та зупиняючись біля будівель, на яких встановлено меморіальні дошки.

Меморіальні дошки є одним із найбільш поширених знаків комеморації, тобто суспільних практик, ритуалів чи заходів, спрямованих на вшанування подій чи осіб минулого, що нині так актуально для українського суспільства в цілому.

Робота з виявлення, опису та систематизації меморіальних дощок проводиться й у Харкові. Хочу звернути увагу на дослідження Ольги Вовк, заступниці директора Центру українських студій та краєзнавства ім. академіка П. Т. Тронька [3; 4]. Саме завдяки ним ми можемо простежити історію створення та розвиток меморіальних дощок як найбільш численних знаків комеморації сучасних українських міст.

Ресурс «Історія Харкова у пам’ятних дошках» створено за допомогою вебсервісу Blogger.com. Теги блогу – це назви вулиць, імена осіб, події, дати, теми, пов’язані з історією міста. Ці ключові слова найчастіше стосуються статей, пов’язаних тематично. Наприклад, за посиланням «Сумська вулиця» можна отримати відомості про всі пам’ятні дошки, встановлені на її будівлях.

Довідкова інформація про кожну дошку поділяється на дві частини. Перша частина стосується безпосередньо меморіальної дошки: наведено адресу розташування, фотографію дошки, напис на ній. За наявності інформації вказується рік встановлення, матеріал, з якого виготовлено дошку, відомості про митців, які працювали над її створенням, бібліографічні описи джерел, де йдеться про відкриття дошки, її стан тощо. Друга частина – нарис про особу чи історичну подію, яким присвячено меморіальний ресурс. Надаються бібліографічні відомості про джерела та уривки з найбільш цікавих статей, книг та спогадів. Наприкінці кожного запису підключена функція «Коментарі». Розділ «Статистика» дозволяє робити огляд переглядів «за сьогодні», «за вчора», «за місяць», «загальну

історію переглядів». Є можливість проаналізувати кількість переглядів окремих сторінок чи записів.

На сьогодні в блозі представлена інформація про 684 дошки. Цьогоріч до нього вже звернулося понад 40 тисяч користувачів із різних країн світу: України, Сполучених Штатів Америки, Німеччини, Австрії, Франції та ін.

За допомогою історико-типологічного методу, який пропонує в своїх дослідженнях Ольга Вовк, ми можемо поділити дошки в блозі на «особисті» (увічнюють пам'ять про видатних людей) та «подієві» (відкриті на честь історичних подій) [6]. Існують також меморіальні дошки змішаного типу, встановлені на честь знакової події, у якій брала участь певна особа. Із 684 дощок блогу 578 – особисті (84%), 91 – подієві (13%), 15 – змішані (3%). За гендерною приналежністю увічнених постатей: чоловікам – 557 (97%); жінкам – 21 (3%).

Якщо говорити про авторську приналежність меморіальних дощок, представлених у блозі, то лише у 14% (101) ми знайшли дані про авторів. Серед них – відомі митці: лауреат Державної премії України ім. Тараса Шевченка Михайло Овсянкін; професор архітектури, член-кореспондент Української академії архітектури Євген Святченко; скульптор, заслужений художник України Сейфаддін Гурбанов; член Національної спілки художників України Олександр Демченко; скульптор, заслужений діяч мистецтв України, Почесний громадянин Харкова Олександр Рідний та ін.

Більшість меморіальних дощок (88) присвячені діячам культури та мистецтва, науковцям присвячено 78, а громадсько-політичним діячам 19 дощок. Значна кількість дощок встановлена на честь учасників різних воєнних конфліктів. Так, 159 дощок присвячені подіям Другої світової війни, на 128 з них наведено відомості про безпосередніх героїв-учасників. Про харків'ян, які загинули в Афганістані під час війни 1979–1989 рр., розповідають 65 дощок. Більше десяти років Україна потерпає від російської агресії, і кожен день війни за незалежність додає до списків полеглих героїв нові імена. Нині в блозі відображено інформацію про 52 героїв російсько-української війни (серед них 8 учасників Антитерористичної операції).

Додатком до ресурсу є інтерактивна карта «Меморіальні дошки Харкова»: візуалізація просторових даних та інформації, пов'язаних із розташуванням меморіальних дощок. Карта реалізована на основі інтернет-ресурсу «Google Maps», усі об'єкти є активними та позначені

різними кольорами. При зверненні до позначки відкривається «вікно» з інформацією: адреса, фотографія, гіперпосилання на статтю в блозі.

Згідно з Законом України «Про авторське право і суміжні права» укладачі використовують лише світлини, зроблені власноруч, тобто ми самі фотографуємо дошки. Нині в умовах життя в прифронтовому місті та в зв'язку з воєнними діями нам доводиться запитувати дозвіл на зйомку в адміністрації шкіл та інших установ, на яких вони встановлені. Деякі керівники до цього ставляться з насторогою, тому доводиться розповідати про ресурс та мати при собі посвідчення або паспорт.

Збираючи інформацію про той чи інший меморіальний об'єкт, укладачі передусім звертаються до фонду своєї книгозбірні. Наприклад, у нагоді стають видання «Памятники истории и культуры Харьковской области» (1985), «Спутник краеведа Харьковщины» (2014). Активно використовується видання «Скрижалі історії Харкова» (2020), присвячене меморіалам, пам'ятникам і меморіальним дошкам міста. Також використовуються ресурси інших бібліотек, наприклад, Харківської ОУНБ, зокрема їх проєкт «Нові пам'ятники культури та меморіальні дошки Харківської області», різноманітні інтернет-ресурси.

Та головна проблема, з якою укладачі зіткнулися останнім часом, працюючи над матеріалами для блогу, – відсутність біографічної та бібліографічної інформації про загиблих героїв російсько-української війни, на честь яких було встановлено меморіальні дошки. Зазвичай, це були молоді, а інколи ще зовсім юні люди, тому немає друкованих джерел, а дані інтернет-сайтів є дуже стислими. Ми вдячні адміністраціям та працівникам музеїв окремих шкіл за допомогу та надану інформацію про своїх колишніх учнів. Дієвими є також офіційні листи-запити до навчальних закладів, інколи багато цікавих відомостей можна отримати з розмов зі вчителями, зі спогадів побратимів, друзів чи членів родини загиблих. Співпраця зі школами продовжується безпосередньо через виступи бібліотекарів перед школярами. Ми розповідаємо про наші ресурси, про дошки, відкриті на честь захисників України або присвячені певним історичним подіям, тобто намагаємося активно формувати ставлення молоді до цих подій, до увічнення пам'яті про героїв сучасності.

Робота з блогом полягає не лише в тому, щоб представити інформацію про нову дошку, а й у постійному редагуванні виставлених статей ресурсу. Це і перевірка посилань на відповідність, і заміна назв перейменованих вулиць, і коментарі щодо демонтованих дощок тощо.

Виконуючи положення Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символів», прийнятого в 2015 році, низку меморіальних дощок було демонтовано. На жаль, це робиться досить спонтанно і відслідкувати інформацію про всі зняті дошки досить важко. На сьогодні ми знаємо про 75 демонтованих, пошкоджених чи вкрадених дощок. Деякі були зняті під час реконструкції будівель і після завершення не повернуті на попереднє місце.

Скориставшись ресурсом «Історія Харкова у пам'ятних дошках», можна не тільки здійснити віртуальну прогулянку містом, але й згенерувати пішохідну екскурсію, використавши платформу izi.TRAVEL. Додаток можна безкоштовно завантажити на мобільний пристрій, щоб дорогою на роботу, до навчального закладу чи додому мати змогу ознайомитися з цікавими фактами з історії Харкова XIX–XX ст. Теги допоможуть визначитися з темою, а за віджетом «Меморіальні дошки на мапі Харкова» можна уточнити місцезнаходження об'єктів, зорієнтуватися та скласти комфортний за довжиною та часом маршрут. Як приклад, наведу маршрут «Медицина, література, мистецтво: харківські перетини». Це невеликий маршрут, що охоплює п'ять вулиць в центральній частині Харкова.

Зауважу, що izi.TRAVEL – це безкоштовна платформа, яка дає можливість створити музейні аудіотури, тури містом, а також квести, тому саме її ми використали для створення квесту-екскурсії «Харків: від фортеці до столиці». Це була спроба фахівців бібліотеки поділитися своїм баченням міста, інформацією про нього. Учасники квесту могли відкрити для себе Харків з неочікуваного боку та, розгадуючи загадки і виконуючи завдання, ознайомитися з окремими сторінками його історії. Нашою метою було зацікавити читачів та заохотити їх не лише звернутися до спеціальної літератури, а й до продовження самостійного дослідження історії краю.

Аудіотур «Про що мовчить бібліотека» розкриває сторінки історії ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Він підготовлений як музейна експозиція, експонати якої об'єднані в тематичні колекції. Кожна розповідь проілюстрована, а текстова частина містить перелік джерел, що стануть у пригоді дослідникам.

Минулого року було додано ще два аудіотури. У першому – «Сторінками історії міста на трамваї № 6» – йдеться про маршрут, що зв'язує Центральний залізничний вокзал з 602-м мікрорайоном Салтівського житлового масиву (до речі, він наразі є одним із найдовших у

Харкові). Більша частина маршруту проходить центральними вулицями міста. Саме тут відбувалися визначні для міста, а інколи й всієї країни події, тут мешкали люди, які зробили значний внесок у розвиток Харкова. Про це свідчать меморіальні дошки, встановлені на фасадах будинків.

Тур «Маленькі вулиці великого міста» – невелика прогулянка тихими вуличками та провулками, що дозволяє не лише доторкнутися до історичного минулого Харкова, але й дізнатися багато цікавого про видатних та відомих харків'ян, чиє життя та долі були тісно пов'язані з певними локаціями. Інформація про аудіотури представлена в соціальних мережах та на сайті бібліотеки в розділ «Віртуальні проєкти».

Блог «Історія Харкова в пам'ятних дошках» – це більше, ніж просто сукупність фактів. Це наш внесок у збереження пам'яті про видатних харків'ян та важливі події, які мали вплив на формування та розвиток міста. Сподіваємось, цей проєкт буде корисним як для дослідників, так і для тих, хто просто бажає дізнатися більше про своє місто.

Список бібліографічних посилань

1. Антонова В. Р. «Історія Харкова у пам'ятних дошках: фактографічні та бібліографічні відомості», інформаційний бібліографічний ресурс // Бібліотечна енциклопедія Харківщини : регіональний корпоративний проєкт / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Харків, 2018. URL: http://libenc.korolenko.kharkov.com/bibliotechna-enciklopediya/bibliotechne-kraeznavstvo/89.html (дата звернення: 20.08.2025).

2. Антонова В. Р. «Історія Харкова у пам'ятних дошках» як інноваційний рекомендаційно-бібліографічний ресурс ХДНБ ім. В. Г. Короленка // Короленківські читання 2015 «Бібліотеки, архіви, музеї: інноваційні моделі розвитку» : матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 8 жовтня 2015 р. У 2 частинах. Харків, 2016. Частина 2. С. 33–37. Електронний аналог: URL: http://bit.ly/2bJ03x7 (дата звернення: 20.08.2025).

3. Вовк О. І. Меморіальні дошки Харкова, присвячені Другій світовій війні: хронологія, типологія, топографія // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія: Історія. Випуск 57. Харків, 2020. С. 281–300.

4. Вовк О. Особові меморіальні дошки в культурному ландшафті Харкова: історія та сучасність // У пошуках обличчя міста: практики саморепрезентації міст України в індустріальну та постіндустріальну добу. Харків, 2021. С. 218–238.

5. Історія Харкова у пам'ятних дошках : фактографічні та бібліографічні відомості : [блог]. URL: https://mevorydoskikharkov.blogspot.com/?zx=dbc06b367a70aa84 (дата звернення: 20.08.2025).

6. Vovk O., Kudelko S. Memorial Plaques in Urban Space of East-European Cities: Case of Kharkiv // Center for Open Access in Science: 8th International e-Conference on Studies in Humanities and Social Sciences, 24–28 June 2022. (19–32). DOI: https://doi.org/10.32591/coas.e-conf.08.02019v (дата звернення: 20.08.2025).

УДК 027.625(477.411):025.7/.9:087.5]:[069:002.2:004]](045)

ВІД РАРИТЕТІВ ДО ЦИФРИ: ШЛЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ КНИГИ

Дзюба Наталія Йосипівна,
заступник генерального директора
з інформаційних технологій
Національної бібліотеки України для дітей
Україна, м. Київ

Анотація. *Розкрито багатогранну роль історії дитячої книги як важливої сфери наукових досліджень. Підкреслено, що вивчення дитячої літератури є ключем до розуміння розвитку суспільства та культури. Особливу увагу приділено інноваційному проєкту «Віртуальний музей книги», який ілюструє комплексний підхід до збереження культурної спадщини.*

Ключові слова: *дитяча книга, Національна бібліотека України для дітей, книжкова спадщина, «Віртуальний музей книги».*

Annotation. *The multifaceted role of the history of children's books as an important field of scientific research is revealed. It is emphasized that the study of children's literature is key to understanding the development of society and culture. Special attention is paid to the innovative project «Virtual Book Museum», which illustrates a comprehensive approach to preserving cultural heritage.*

Keywords: *Children's book, National Library of Ukraine for Children, Book heritage, «Virtual Book Museum».*

Історія дитячої книги – це захоплива і багатогранна сфера наукових досліджень, яка вивчає еволюцію дитячої літератури, ілюстрації та видавничої справи. Це не просто історія книжок для дітей, а й історія суспільства, педагогіки та культури, що відображає уявлення про дитинство в різні епохи. Розуміння розвитку дитячої літератури допомагає не тільки осмислити минуле, але й активно впливати на її майбутнє. Дослідження в цій галузі є важливими для сучасних авторів, видавців,

викладачів, бібліотекарів, оскільки вони дозволяють створювати матеріали, які відповідають вимогам та інтересам нових поколінь читачів.

Збереження дитячої книги як культурного артефакту вимагає комплексного підходу, що поєднує традиційні методи та інноваційні технології. Доказом такого комплексного підходу є «Віртуальний музей книги» [1] Національної бібліотеки України для дітей. Цей інформаційно-просвітницький проєкт не лише зберігає унікальні зразки дитячої літератури, а й інтегрує їх у сучасний освітній і культурний простір, роблячи доступними для найрізноманітнішої аудиторії: від школярів та їхніх батьків до науковців. На його прикладі можна дослідити методи і технології, що забезпечують збереження та популяризацію культурної спадщини, доступ до унікальних інформаційних ресурсів через цифрові мережі, що є ключовим напрямом розвитку сучасних бібліотечних інституцій.

Віртуальний музей організований з метою забезпечити тривале збереження рідкісних видань через створення їх цифрових копій; відкритість та доступність, що руйнує географічні та часові бар'єри; розширення функціоналу через реалізацію мультимедійних проєктів та нових форматів представлення матеріалу. Це не лише експозиція, що популяризує історію книжкової культури та її раритети, а, перш за все, інтерактивна платформа для досліджень та освітніх ініціатив. У ньому представлені різноманітні формати контенту (текстовий, візуальний, аудіальний) для задоволення потреб дітей з різними особливостями сприйняття. Це робить процес читання та навчання більш захопливим для дітей.

Головною експозиційною залою музею є «Електронна бібліотека НБУ для дітей» [4]. Тут кожен твір є справжнім оцифрованим експонатом, що розповідає власну історію зі скарбниці української дитячої літератури, дозволяючи нам подорожувати крізь час. Надаючи вільний доступ до книг, ресурс зберігає їх та надає нове життя в сучасному цифровому світі, роблячи їх частиною сучасності; дозволяє майбутнім поколінням ознайомитися з літературною спадщиною, яка могла б бути втрачена. У ній опубліковані твори, що підходять для спільного сімейного читання, створюючи простір для обговорення та навчання. Е-бібліотека формується з урахуванням вікових особливостей, інтересів та потреб дитячої аудиторії. Стандартизований опис для кожного видання (автор, назва, рік видання, жанр, тема, персонажі) забезпечує ефективний пошук документів. Документи систематизуються за авторами, жанрами, темами, віком, що

полегшує батькам та педагогам пошук відповідних матеріалів. Електронна бібліотека поєднує покоління, зберігає колективну пам’ять, відкриває мудрість дитячої книги минулого.

Цінним ресурсом Віртуального музею книги є електронний довідник «Творці української дитячої книжки у фонді відділу рідкісних та цінних видань Національної бібліотеки України для дітей» [7]. Він створює своєрідний пантеон імен, об’єднуючи інформацію про понад 160 авторів, художників, редакторів та видавців, чиї твори є безцінними експонатами у фонді відділу рідкісних та цінних видань бібліотеки. Кожен запис містить біографічні відомості, опис творчого доробку та перелік видань митців. Довідник включає як імена відомих класиків дитячої літератури та книжкової графіки, так і менш знаних письменників, перекладачів, художників-ілюстраторів. Деякі записи не містять біографічних відомостей, фотографій – це болісний наслідок політичних репресій першої половини ХХ ст. Та незважаючи на відсутність даних, книги творців зберігаються в бібліотеці та є доступними для дослідників. Робота над довідником триває, і це дозволяє відкривати та популяризувати імена авторів, роблячи його надійним джерелом для вивчення історії української дитячої літератури та видавничої справи.

Ресурси віртуального музею слугують просвітницьким інструментом, що допомагає зрозуміти історію літератури та видавничої справи. Цінним для вивчення еволюції української дитячої книги є проєкт «Вітчизняне книговидання для дітей: видані століття тому» [3]. Цикл публікацій досліджує видавничу продукцію періоду 1919–1925 рр., що дає змогу відтворити хронологію розвитку галузі. Кожен випуск проєкту включає рубрику «Цей день в історії…», яка допомагає користувачеві побачити, у яких політичних та культурних умовах створювалися книги. Ресурс знайомить з діяльністю провідних видавництв того часу («ДВУ», «Книгоспілка», «Рух» тощо), аналізуючи їх внесок; звертає увагу на розвиток дитячої періодики («Червоні квіти», «Жовтневі сходи»). Матеріали проєкту відіграють ключову роль у систематизації та популяризації знань про вітчизняне книговидання, допомагаючи зрозуміти його складний та багатогранний шлях. Робота над проєктом продовжуватиметься.

Ключовим компонентом віртуального музею є матеріали, зосереджені на спадку видатних постатей української та світової літератури та книжкової графіки. У розділі «Віртуальні виставки» [2] розміщено серію презентацій, присвячених вшануванню пам’яті

письменників. Серед них – українські класики (Олена Пчілка, Борис Грінченко, Степан Руданський, Андрій Чайковський, Михайло Жук, Микола Трублаїні, Докія Гуменна тощо) та світові майстри пера (Джек Лондон, Редьярд Кіплінг, Даніель Дефо, Ернест Сетон-Томпсон, Альфред Брем, Джон Локк, Едмондо де Амічіс, брати Грімм і Вільгельм Гауф). Представлені презентації сприяють популяризації читання та вихованню шанобливого ставлення до книжкової культури.

Проєкт «Творці української книжки: повертаємо імена» [6] має на меті відновлення та популяризацію імен художників, які зробили значний внесок у розвиток української дитячої книжкової графіки. У межах цього проєкту створено серію матеріалів, присвячених таким майстрам, як Володимир Гагенмейстер, Опанас Сластіон, Іван Падалка, Петро Лапин, Микола Погрібняк, Борис Крюков, Охрім Судомора та Іван Бурячок. Кожна презентація покликана повернути їхні імена до широкого культурного обігу, підкреслити роль у створенні української книги та висвітлити значний внесок у вітчизняну культуру.

Привернути увагу сучасних користувачів до літературної спадщини – основне завдання інноваційного проєкту «Книжки оживають» [5]. Ця унікальна ініціатива використовує штучний інтелект для створення короткометражних анімацій за мотивами класичних дитячих творів. Серед уже адаптованих творів – поезії Тараса Шевченка та відомі народні казки. Завдяки створенню мультимедійних ресурсів друкована книга набуває нового життя в цифровому просторі. Ці анімації є чудовим ресурсом для сімейного дозвілля та читання, адже вони адаптовані для тих, хто виріс в епоху інтернету.

«Віртуальний музей книги» є інтерактивною платформою, яка забезпечує системне збереження, дослідження та популяризацію української дитячої книжкової спадщини. Проєкт поєднує в собі інформаційно-просвітницьку та наукову місії, використовуючи сучасні технології. «Віртуальний музей книги» є важливим ресурсом, що не лише документує минуле, а й активно впливає на майбутнє, сприяючи розвитку читацької культури та збереженню національної ідентичності.

Список бібліографічних посилань

1. Віртуальний музей книги / Національна бібліотека України для дітей. URL: https://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=5497 (дата звернення: 08.09.2025).

2. Віртуальні виставки / Національна бібліотека України для дітей. URL: https://chl.kiev.ua/default.aspx?id=7026 (дата звернення: 08.09.2025).

3. Вітчизняне книговидання для дітей: видані століття тому / Національна бібліотека України для дітей. URL: https://chl.kiev.ua/default.aspx?id=9434 (дата звернення: 08.09.2025).

4. Електронна бібліотека НБУ для дітей / Національна бібліотека України для дітей. URL: https://chl.kiev.ua/elibrary/Book/Index (дата звернення: 08.09.2025).

5. Книжки оживають / Національна бібліотека України для дітей. URL: https://www.youtube.com/playlist?list=PLfN5ddjLy4Tt24wglicK6ISfoLX_Kf_Yk (дата звернення: 08.09.2025).

6. Творці української книжки: повертаємо імена : електронний довідник / Національна бібліотека України для дітей. URL: https://chl.kiev.ua/default.aspx?id=10486 (дата звернення: 08.09.2025).

7. Творці української дитячої книжки у фонді відділу рідкісних та цінних видань Національної бібліотеки України для дітей : електронний довідник / Національна бібліотека України для дітей. URL: https://chl.kiev.ua/default.aspx?id=9029 (дата звернення: 08.09.2025).

УДК 821.161.1'06.09Короленко:82-6](045)

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА В. Г. КОРОЛЕНКА – СВІДОК СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ ВІД БІЛЬШОВИЦЬКОГО ТЕРОРУ

Ємець Світлана Анатоліївна,
старший науковий співробітник
Полтавського літературно-меморіального
музею В. Г. Короленка, магістр культурології;
Куторжевська Любов Іванівна,
доцент кафедри соціальної роботи,
реабілітації і повоєнної адаптації
Полтавського національного педагогічного
університету ім. В. Г. Короленка,
кандидат педагогічних наук, доцент
Україна, м. Полтава

Анотація. *Проаналізовано листи В. Г. Короленка більшовицьким лідерам – свідчення письменника щодо соціального захисту населення від більшовицького терору, безсудових розстрілів населення.*

Ключові слова: *соціальна допомога, соціальний захист, населення, листи, революція, громадянська війна.*

Annotation. *The study analyzed V. G. Korolenko's letters to Bolshevik leaders – the writer's testimony regarding the social protection of the population from Bolshevik terror and extrajudicial executions of the population.*

Keywords: *social assistance, social protection, population, letters, revolution, civil war.*

Через російське повномасштабне вторгнення в Україну збільшується низка соціально вразливих категорій населення, яким необхідно на місцях впроваджувати заходи, спрямовані на відновлення чи компенсацію порушених або втрачених індивідом суспільних зв'язків і відносин, впроваджувати комплекс медичних, психологічних, педагогічних, професійних, юридичних заходів, спрямованих на відновлення чи компенсацію порушених або втрачених індивідом суспільних зв'язків і відносин внаслідок змін стану здоров'я, соціального статусу, втрати близьких людей, навичок навчальної діяльності, соціальної дезадаптації та ін., – стверджують науковці [1, с. 168–169]. Соціальна допомога, соціальний захист, допомога в реабілітації вразливих категорій населення в період повномасштабного вторгнення РФ в Україну – це не лише вид соціальної роботи чи різновид професійної діяльності, а громадянський обов'язок кожного члена суспільства, хто має змогу надати допомогу, підтримати. Відомо, соціальна допомога є системою соціальних заходів у вигляді сприяння, підтримки і послуг, що надаються окремим особам або групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу і повноцінної життєдіяльності, адаптації в суспільстві [6, с. 79]. Соціальний захист спрямований на виявлення, попередження та нейтралізацію впливу на життєдіяльність людини негативних чинників з метою дотримання прав людини, забезпечення гідних умов та рівня життя кожного члена суспільства [6, с. 84]. Відомо: надати соціальну допомогу, соціальний захист людині чи групі населення для подолання життєвих труднощів – риса, властива українцям з давніх давен.

Яскравим прикладом соціальної допомоги та соціального захисту населення (про що ми дізнаємося з листів) є діяльність Володимира Галактіоновича Короленка, генія, видатного письменника, праведника України, понадчасового просвітителя, морального авторитету. Приїхавши до Полтави, Короленко потрапляє у круговерть соціальних потрясінь: письменник не міг залишатися байдужим до людських горя й страждань;

протягом десятків років він був утіленням ідеалів громадянської честі й гідності [2, с. 3], адже життєвим кредом Короленка стає служіння людям, соціальна допомога, соціальний захист населення.

Володимиру Галактіоновичу доводилося писати доповідні записки, клопотання, листи, завдяки своєму авторитету вдавалося рятувати людей від смерті. Він захищав мужиків-вотяків у Вятській губернії, сорочинських українців у Полтавській від знущань російських чиновників. Вотяк, черемис, єврей, українець були для його однаковою мірою людьми, яких утискають. У першому листі до А. В. Луначарського письменник пише: «Висловлювати відверто свої погляди на найважливіші проблеми суспільного життя давно стало для мене, як і для багатьох щирих письменників, життєвою потребою» [4, с. 307], а в третьому повідомляє: «Позасудові розстріли відбуваються у нас десятками. …Я ніколи не думав, що що мої протести проти смертної кари … коли-небудь зійдуть на скромні протести проти страт безсудних або проти дітовбивства» [4, с. 337]. І тут же додає: «Скільки мій слабкий голос матиме силу, я до останнього подиху не перестану протестувати проти позасудових розстрілів і проти дітовбивства» [4, с. 339]. Про страчених дітей гнівно повідомляє Короленко і в листі до Х. Г. Раковського: «Навіть за царської влади соромилися страчувати дітей, та ще в "адміністративному порядку", без суду. Нині в Українській республіці таке адміністративне дітовбивство вже набуває характеру "побутового явища"» (Лист 19 до Раковського) [4, с. 205–207]. В. Г. Короленко був ініціатором створення благодійної організації «Ліга порятунку дітей», яка взяла на себе турботу про дітей-сиріт та безпритульних. «Діяльність Ліги – поза політикою, поза класами, поза станами», – так Володимир Галактіонович визначив принцип існування організації [5, с. 172]. У творчості письменника також особливе місце посідає проблема зображення злиденного, тяжкого життя бездомних, безпритульних дітей. У творі «У поганому товаристві» письменник говорить, що «не міг собі уявити, щоб діти могли жити без дому», … «члени "лихого товариства" жили в підземеллі. Світла тут було мало, більше сирості й мороку. Уздовж стін де-не-де стояли дерев’яні лавки й оцупки, що заміняли стільці. Лавки були завалені якимось лахміттям, що заміняло постелі. …Долівка цього підземелля була закидана стружками і всякими обрізками; всюди був бруд і безладдя» [3].

У 2010 році, ще до вторгнення РФ в Україну, Василь Яременко повідомляє: «Маючи у руках основні архівні документи, свого часу забрані з України, російські вчені надзвичайно активно і плідно досліджують

проблему Короленко і Росія. Листи до Луначарського, написані в Полтаві і винятково на полтавсько-українських подіях і фактах, уже давно включені до шкільних програм у Росії, їх вивчають учні 11 класів» [4, с. 14]. Чому русня так цікавиться Короленком? Чому їхні школярі вивчають полтавсько-українські події та факти?

Повернемося до листів. 1920 рік. Володимир Галактіонович засуджує адміністративні розстріли: «…не кожен засіб може справді бути благом для народу, і я не сумніваюся, що адміністративні розстріли, які стали системою і які тривають вже другий рік, не належать до їх числа… минулого року … на вулиці чекісти розстріляли декілька так званих контрреволюціонерів. Їх уже вели темної ночі на кладовище, де потім ставили приведених на розстріл над відкритою могилою і розстрілювали в потилицю без зайвих церемоній. Можливо, вони насправді намагалися тікати (не дивина), і їх пристрелили тут же на вулиці з ручних кулеметів. Щоб там не було, люд, що з'їжджався вранці на базар, бачив ще калюжі крові, яку лизали собаки, і слухав у натовпі розповіді навколишніх жителів про нічну подію. … Суд одного із приречених ЧК до розстрілу виправдав… Коли прийшли денікінці, вони відкопали зі спільної могили 16 трупів, що вже почали розкладатися, і виставили їх напоказ… На той час вони самі (денікінці) розстріляли вже без суду декількох чоловік… Так обопільне озвіріння досягло вже крайніх меж, і мені прикро думати, що історику доведеться підкреслити цю сторінку "адміністративної діяльності" ЧК в історії першої Російської Республіки, і притому не в XVIII, а в XX сторіччі» [4, с. 314–315]. У листах політичним лідерам того часу В. Г. Короленко повідомляє: «…я не більшовик, але я і не петлюрівець, і не денікінець, не вірю у користь зовнішнього втручання. Я не активний політик. Але я вірю, переконаний, знаю, що є все-таки і моральна сила, якій досить прокинутися і багато що зміниться. Тому я прагну збудити людяність серед озвіріння, і я не тільки вірю, але і знаю, що вона не шкодить, а допомагає у самій боротьбі» [4, с. 161–163].

Відомо, п'ять останніх років життя В. Г. Короленка співпали з роками революції і громадянської війни. Жовтневу революцію 1917 року В. Г. Короленко не сприйняв, він боровся проти червоного терору, розкуркулювання, безсудових розстрілів, вимагав свободи слова та друку. Брав участь у порятунку жертв радянського терору. Останнє клопотання письменника-трибуна припадає на 16 грудня 1921 року, за 9 днів до його смерті.

Володимир Галактіонович більше двадцяти років прожив у Полтаві. Він велику увагу приділяв соціальному захисту полтавчан, тому тут шанують і бережуть його пам'ять: у Полтаві є вулиця, названа на честь письменника; його ім'я носять Народний дім та педагогічний університет, у якому є іменна аудиторія та встановлено бюст письменника; кімната-музей у ЗОШ № 17; у 1990 році встановлено щорічну міську літературну премію імені Короленка. Полтавці дбайливо доглядають могилу письменника, а Полтавський літературно-меморіальний музей В. Г. Короленка завжди гостинно запрошує відвідувачів.

Список бібліографічних посилань

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-ге видання / за загальної редакції І. Д. Звєрєвої. Київ ; Сімферополь, 2013. 436 с.
2. Володимир Короленко і Полтава. Полтава, 2013. 52 с.
3. Короленко В. Г. Сліпий музикант : повісті та оповідання. Київ, 1979. 204 с.
4. Володимир Короленко: «…що написано – неспростовне». Київ, 2010. 468 с.
5. Ревегук В. Я., Кочерга Н. К. В. Г. Короленко. Громадська діяльність письменника (1917–1921 рр.). Полтава, 2014. 212 с.
6. Тезаурус фахівця соціальної сфери : 110-й річниці ПНПУ ім. В. Г. Короленка присвячується / укладач Л. І. Куторжевська. Полтава, 2024. 99 с.

УДК 930.253(477):004.9](045)

ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ У СКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Чернятинська Юлія Геннадіївна,
начальник відділу забезпечення збереженості
та обліку електронних документів
та електронних інформаційних ресурсів
Центрального державного аудіовізуального
та електронного архіву
Україна, м. Київ

Анотація. *Розглянуто інформаційний потенціал електронних інформаційних ресурсів Національного архівного фонду, що зберігаються у Центральному державному аудіовізуальному та електронному архіві, як одного із можливих джерел досліджень.*

Ключові слова: *архівна колекція, електронні інформаційні ресурси, Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів.*

Annotation. *The information potential of electronic information resources of the National Archival Fund, stored in the Central State Audiovisual and Electronic Archive, is considered as one of the possible sources of research.*

Keywords: *archival collection, electronic information resources, Central State Audiovisual and Electronic Archive.*

Сучасна інформаційна епоха характеризується активним розвитком цифрових технологій, що зумовило появу таких видів історичних джерел як електронні документи та електронні інформаційні ресурси (ЕІР). Вони набувають зростаючого значення в суспільному, науковому, управлінському та культурному житті, сприяючи формуванню сучасного інформаційного простору.

Відповідно до Положення про Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів (ЦДАЕА), архів зберігає документи НАФ загальнодержавного значення, що є власністю держави, серед яких: аудіовізуальні документи, електронні документи та електронні інформаційні ресурси юридичних та фізичних осіб та ін. [1].

Комплектування НАФ електронними інформаційними ресурсами у 2009 році започаткував Центральний державний електронний архів України (ЦДЕА України) за фондовою системою організації архівних документів. На сьогодні важливою складовою діяльності ЦДАЕА, що став правонаступником ЦДЕА України та Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного, є також приймання таких документів на постійне зберігання [2].

Нині у ЦДАЕА 258 одиниць зберігання ЕІР, серед яких 226 одиниць – архівні копії вебсайтів у складі фондів, 25 одиниць передані на зберігання від юридичних установ та організацій та 7 одиниць – архівні електронні інформаційні ресурси нефондової організації.

Зараз поняття «електронний інформаційний ресурс» досить часто використовують у значенні «форма зберігання архівної інформації». Але не слід забувати, що ІЕР – це також повноцінне історичне джерело, яке володіє потенціалом для поглибленого наукового аналізу, їх використання може підвищити ефективність досліджень у галузі гуманітарних наук. Ці інформаційні ресурси мають значну джерелознавчу

цінність, адже різнопланово репрезентують подію чи явище та зберігають не лише зміст документів, але й їх структуру, метадані.

Архівна колекція електронних інформаційних ресурсів у ЦДАЕА становить понад 6 Тб інформації, це більше мільйона файлів, що містять інформацію різного змістового спрямування, представленого в різних формах документів: фото, відео, аудіо, текстові документи, графіки та числові дані.

Варто підкреслити, що під час аналізу джерельних комплексів документів ЕІР, які володіють значним джерельним потенціалом, досі залишаються недооціненими. Часто це пов'язано з тим, що такі джерела є відносно молодими, практика їх удоступнення не є широко розвиненою, у тому числі це частково пов'язано із недостаніми технічними можливостями архіву. Також актуальним бар'єром залишаються чинники, що зазначені у науковому дослідженні О. Левчук, яка вказує на психологічну неготовність частини користувачів, відсутність методики використання таких джерел, питання щодо їх первинності та автентичності [3].

Класифікація ЕІР у складі НАФ може базуватися на різних критеріях: походженні (юридичних установ або фізичних осіб (приватні)), типах даних (тексти, зображення, аудіо, відео), призначенні (довідкові, інформаційні, наукові), доступності (відкриті, з обмеженим доступом) тощо.

Серед електронних інформаційних ресурсів ЦДАЕА можна виділити такі тематичні групи.

1. Вебпортали державних установ: Державного комітету України у справах національностей та релігій, Державної служби України з питань захисту персональних даних, Державної архівної служби України, Державної служби з питань протидії ВІЛ-інфекції / СНІДу та інших соціально небезпечних захворювань, Державного агентства України з туризму та курортів, Державного агентства з питань електронного урядування України, Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України», Міністерства у справах ветеранів України, Міністерства екології та природних ресурсів України. Треба зазначити, що більша частина представлених ЕІР висвітлюють діяльність установ та організацій, які було ліквідовано чи реорганізовано.

2. Електронні інформаційні ресурси громадських організацій, зокрема «Вікімедіа України», що представлена Українським мовним розділом вільної енциклопедії «Вікіпедія», та Спілки архівістів України – на зберіганні знаходиться офіційна фейсбук-сторінка.

3. Колекції, що висвітлюють події, пов'язані з виборами в Україні: «Президентські вибори 2010», «Місцеві вибори в України 2010», «Парламентські вибори – 2012», «Позачергові вибори Президента України 2014», «Вибори Президента України 2019» та «Парламентські вибори 2019».

4. Вебсайти державних архівних установ України: Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтв України, Центрального державного архіву зарубіжної україніки, Центрального державного електронного архіву України, Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного та Державного архіву Херсонської області. У цій колекції містяться вебсайти як реорганізованих архівних установ, так і нині діючих.

5. До окремої колекції можна виділити вебресурси Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ», що представлені у декількох колекціях окремими тематичними розділами вебсайту, а також фондом № 3 «Веб-архів 2003–2010 рр. Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ» [4].

6. Колекції, присвячені певним значним подіям в історії України та світу: Чорнобильській катастрофі, Євро-2012, Революції гідності, COVID-2019, Другій світовій війні, Бабиному Яру та збройній агресії РФ проти України.

7. Вебсайти, що містять документи про важливі складові культурного життя України, зберігаються в архівних фондах «Світова спадщина ЮНЕСКО в Україні», «Краєзнавство та народне мистецтво України», «Українська діаспора в світі», «Культурна спадщина України» тощо [5].

8. Електронні інформаційні ресурси, присвячені діяльності відомих особистостей: Тарасу Шевченку, Лесі Українці, Миколі Амосову, Віктору Глушкову, Сергію Лебедєву та ін.

З огляду тематичних груп випливає, що архівна колекція ЕІР об'єднує різноманітні інтернет-ресурси, частина яких наразі відсутня в мережі «Інтернет» – це 118 вебсайтів, які були збережені архівом і є сучасним джерелом історичної інформації. Ознайомитися зі змістом

документів, що містять ЕІР, безпосередньо можна у читальному залі ЦДАЕА, а дізнатися про структуру та тематичне наповнення – на офіційному вебсайті архіву в Електронному каталозі в розділі «Фонди» [6].

Зі зростанням темпів цифрової трансформації суспільства дедалі актуальнішою стає проблема формування, збереження та використання електронних інформаційних ресурсів у сфері архівної справи. Особливо важливим є дослідження ролі таких ресурсів у складі НАФ, оскільки вони як один із сучасних видів документів впливають на збереження національної пам’яті, історичної правди та формування колективної ідентичності. Потрібно зазначити, що сьогодні також створюють міжархівні ЕІР, які є одним із засобів модернізації архівної інфраструктури, та важливим елементом розвитку наукових досліджень, джерелознавства та забезпечення відкритого доступу до інформації.

Список бібліографічних посилань

1. Положення про Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів : наказ Міністерства юстиції України від 21.07.2022 № 3062/5 // Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів : сайт. URL: https://tsdaea.archives.gov.ua/polozhennya-pro-arhiv/ (дата звернення: 20.09.2025).

2. Про оптимізацію системи центральних державних архівів : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.06.2022 № 732 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/732-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 20.09.2025).

3. Левчук О. Архівні електронні інформаційні ресурси як джерело історичної інформації // Архіви України. 2020. № 4. С. 52–70. Електронний аналог: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2020_4_5 (дата звернення: 21.09.2025).

4. ЦДАЕА (Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів). Ф. 3. Оп. 1.

5. Там само. Ф. 8. Оп. 1, 2; Ф. 16. Оп. 1, 2; Ф. 23. Оп. 1; Ф. 29. Оп. 1.

6. Електронний каталог Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву // Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів : сайт. URL: https://avd.archives.gov.ua/#tab-2 (дата звернення: 22.09.2025).

УДК 027.54(477.411)НБУВ:025.171:098.1"1917/1991":004](045)

УНІКАЛЬНІ КОНВОЛЮТИ В ЕЛЕКТРОННІЙ КОЛЕКЦІЇ «РЕПРЕСОВАНА УКРАЇНІКА» НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ім. В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Вощенко Олена Іванівна,
наукова співробітниця
Інституту інформаційно-комунікаційних
технологій Національної бібліотеки
України ім. В. І. Вернадського,
PhD (філологія)
Україна, м. Київ

Анотація. *Охарактеризовано найбільш унікальні конволюти, віднайдені в колекції «Реабілітована література» з колишнього спецфонду НБУВ й представлені в електронній колекції «Репресована україніка». Розкрито книгознавчу специфіку їхньої унікальності.*

Ключові слова*: конволют, електронна колекція «Репресована україніка», електронна бібліотека «Україніка», спецфонд, книжкові пам'ятки.*

Annotation. *The most distinctive convolutes identified within the «Rehabilitated Literature» collection of the former special restricted collections of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine and presented in the electronic collection «Repressed Ukrainica» are characterized. The bibliological specificity of their uniqueness is elucidated.*

Keywords: *convolute, electronic collection «Repressed Ukrainica», electronic library «Ukrainica», special restricted collections, rare books.*

Конволюти – це штучно створені збірники окремих друкованих видань чи рукописів, скріплених під однією палітуркою. Їх поділяють на видавничі та власницькі (особові). Особові конволюти апріорі становлять унікальний фонд, адже комбінації видань, що входять до їхнього складу, залежать винятково від суб'єктивних факторів (насамперед, від волі власника) і створені вони ситуативно, що фактично виключає ймовірність існування двох і більше ідентичних конволютів.

У колекції «Реабілітована література» з матеріалів колишнього спецфонду НБУВ також наявні конволюти. Деякі з них уже оцифровано та оприлюднено у вільному онлайн-доступі в електронних колекціях

«Репресована україніка» та «Репресована література» на базі електронної бібліотеки «Україніка». Особливостям представлення конволютів у форматі електронних колекцій присвячено окрему публікацію. У цій розвідці доцільно висвітлити книгознавчі особливості найунікальніших із наразі віднайдених примірників.

Найбільш цінним серед них треба вважати конволют [2] з особової бібліотеки Ореста Левицького (1848–1922), історика України школи Володимира Антоновича, правознавця, етнографа, автора прозових творів про минуле України на основі історичних джерел, президента ВУАН (1922) [1]. Те, що саме він є власником книжкової пам'ятки, чітко підтверджують інскрипти. На титульному аркуші третьої частини («Украинецъ 1864 года, изданный Михаиломъ Максимовичемъ». Киевъ, 1864) міститься автограф чорнилом «Ор. Левицк» [3]; на титульних аркушах частини 10 («Очерки изъ исторіи Кіевской епархіи» [4]) та частини 12 («Возобновленіе Кіево-Софійскаго собора въ 1843–1853 г.», Киевъ, 1879 [5]) також є інскрипти ОрЛев. На першій сторінці ч. 4 («Путешествіе Шардена въ Персію») у правому верхньому куті дарчий напис: «О. И. Левицко <…> // отъ С Діаконен <…>». Отже, наведені інскрипти та дарчий напис аргументовано доводять власність О. Левицького. Крім того, доволі прозоро реконструюється історична доля цієї книги. О. Левицький, працюючи у структурі ВУАН, опікувався Всенародною бібліотекою України (нині НБУВ), зокрема саме їй він передав свою книгозбірню [1]. Через невідповідність до цензурних норм конволют потрапив до фонду спеціального зберігання НБУВ. Причину вилучення, на відміну від багатьох інших примірників, на книзі не зазначено.

Книжкова пам'ятка має шифр РЛ 5475 комп. 1–17 і складається з 17 окремих видань, згрупованих за тематичним та хронологічним принципом. Це наукові розвідки щодо окремих питань історії України, кілька – зі всесвітньої історії. Шістнадцять видань опубліковано упродовж 1872–1879 рр., одне – у 1864 році. На початку конволюта вміщено його зміст, написаний від руки чорним чорнилом, під заголовком «Содержаніе Сборника» наведено назви та авторів усіх частин. Порівняння букв у рукописному змісті та власницьких написах на титульних аркушах його частин дає підстави стверджувати, що літери «к» та велика «Л» мають однакові обриси, тобто написані рукою О. Левицького. Це свідчить про те,

що конволют виготовлено на його замовлення, а склад відображає бажання власника.

Найдавніша частина конволюта – «Украинецъ» М. Максимовича (1864). Найпізніші частини – «Палатинский холмъ в Риме по новейшим раскопкамъ» М. Драгоманова (дату видання не вказано, проте бібліографами НБУВ визначено як 1879 рік) та «Очерки изъ истории киевской епархии в XVIII столетии, на основании документов синодального архива [из чтений исторического общества Летописца Нестора]» (1879). Уміст конволюта демонструє глибоке зацікавлення О. Левицького найвужчими питаннями історії України, а також його інтерес до розвитку тогочасної історичної науки – кілька видань, включених до конволюта, є дослідженнями студентів Київського університету імені св. Володимира. Унікальним цей конволют роблять інскрипти, а саме автографи власника й дарчий напис, наявність рукописного змісту; можливість аргументовано визначити власника та реконструювати історію книги; належність до конволюта видань II половини XIX ст., які збереглися в невеликій кількості.

Ще один цікавий конволют було створено з видань особової бібліотеки Бориса Грінченка [7]. На це вказують залишені на них дарчі написи відомих постатей української культури. Проте, на відміну від конволюта О. Левицького, немає документальних доказів, що його було виготовлено власне для бібліотеки Грінченка згідно з його волею та за його життя. Оскільки зшиток має формат, менший за стандартний книжковий, частини дарчих написів механічно обрізані. Малоймовірно, що так власник бібліотеки міг повестися з автографами тих, хто дарував йому книги. Також тип кольорової картонної оправи цього конволюта характерний для НБУВ й часто зустрічається серед видань у бібліотечних фондах. Це дає підстави припустити, що видання з особової бібліотеки Б. Грінченка, можливо, були оправлені в конволют уже в НБУВ.

Книга має шифр РЛ 4825 компакт 1–13. На форзаці помітка простим олівцем, вочевидь, від цензорів: «авт // Дорошенко». Це означає, що конволют було вилучено з основного фонду до спецфонду через видання авторства Д. Дорошенка в його складі. На титульному аркуші ч. 2 розміщено дарчий напис Д. Дорошенка Б. Грінченкові [8]. Дарчі написи К. Квітки фіксуємо одразу на трьох окремих виданнях конволюта. На титульному аркушеві ч. 5 міститься такий запис: «Борисові Грінчен [далі текст відрізано] // на знак найгли [далі текст відрізано] // поваги //

автор» [10]. Цим автором є Климент Квітка. На обкладинці ч. 4 дарчий напис суттєво пошкоджено: «на знак найглибшої поваги // від [далі текст відрізано]» [9]. Проте ідентичність почерку з автографом на ч. 5 свідчить, що його також залишив К. Квітка. На титульному аркуші ч. 8 повністю збережено дарчий напис цього ж діяча: «Вельми шановній д-ці Марії Грінченко // від автора // 25. XI. 1906» [11].

На відміну від конволюта О. Левицького, тематика його складників різна. Доцільно зробити висновок, що його укладено не за тематичним принципом, а за серійним: усі видання, що увійшли до його складу, випущені «Благотворительным обществом издания общеполезных и дешевых книг» у Санкт-Петербурзі. Мова видань – українська з російською графікою, хронологія – 1905–1908 роки. Цей конволют унікальний тим, що інскрипти на його частинах документально підтверджують дані про коло знайомств та спілкування родини Грінченків. Також окремі видання, що входять до його складу й опубліковані до 1917 року, є досить рідкісними, наприклад, деякі з них більше не мають дублетів у фондах НБУВ.

Отже, конволюти є унікальними через одиничність та ситуативність їхнього створення. Вивчення цих книжкових пам’яток дозволяє отримати персональну інформацію про власників особових бібліотек (інтереси, смаки, коло спілкування тощо), а також віднайти рідкісні видання, які поза конволютами збереглися в малій кількості примірників чи не збереглися взагалі. Якісне оцифрування та оприлюднення конволютів у складі електронних колекцій розширює діапазон дослідницьких можливостей.

Список бібліографічних посилань

1. 1848 – народився історик і етнограф Орест Левицький // Історичний календар / Український інститут національної пам’яті : офіційний вебсайт. URL: https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/gruden/25/1848-narodyvsya-istoryk-i-etnograf-orest-levyckyy (дата звернення: 10.08.2025).

2. Реабілітована література № 5475. Конволют 1–17. Киев, [18--]. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000029786 (дата звернення: 10.08.2025).

3. Украинець 1864 года, изданный Михаилом Максимовичем : [альманах] / [укладач М. О. Максимович]. Київ, 1864. 40 с. Текст дореформенною російською. Конволют 3. Опис складений згідно з нормами сучасної орфографії. URL: https://surl.li/ktuyts (дата звернення: 10.08.2025).

4. Терновский Ф. А. Очерки из истории Киевской епархии в XVIII столетии, на основании документов синодального архива : [из чтений исторического общества Летописца Нестора]. Киев, 1879. 49 с. Текст дореформенною російською. Конволют 10. Опис складений згідно з нормами сучасної орфографії. URL: https://surl.li/yoazhf (дата звернення: 12.08.2025).

5. Лебединцев П. Г. Возобновление Киево-Софийского собора в 1843–1853 г.] : [из Трудов Киевской духовной Академии за 1878 г.]. Киев, 1879. 71 с. Текст дореформенною російською. Конволют 12. Опис складений згідно з нормами сучасної орфографії. URL: https://surl.li/yoazhf (дата звернення: 12.08.2025).

6. Дьяконенко. Путешествие Шардена в Персию : [отдельный оттиск: Университетские известия. 1873. № 9]. Киев, [1873]. 22 с. Текст дореформенною російською. Конволют 4. Опис складений згідно з нормами сучасної орфографії. URL: https://surl.li/uzalos (дата звернення: 12.08.2025)..

7. Реабілітована література РЛ № 4825. Конволют 1–13, [190-]. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000029823 (дата звернення: 12.08.2025)..

8. Дорошенко Д. І. На громадській роботи (про Пантелеймона Кулиша). Санкт-Петербург, 1906. 32 с. Конволют 2. Опис складений мовою оригіналу. З дарчим написом Б. Грінченку від Д. Дорошенка. URL: https://surl.lu/utdtei (дата звернення: 10.08.2025).

9. Квітка К. В. Права що до виборів. За В. Водовозовим. Санкт-Петербург, 1906. 30 с. Конволют 4. Опис складений мовою оригіналу. URL: https://surl.li/ietrfq (дата звернення: 12.08.2025).

10. Квітка К. В. Права що до виборів. Книжка друга. Санкт-Петербург, 1906. 29, [2] с. Конволют 5. Опис складений мовою оригіналу. З дарчим написом Б. Грінченку від автора. URL: https://surl.li/ietrfq (дата звернення: 12.08.2025).

11. Початки науки про права конституційні. Санкт-Петербург, 1906. 64 с. Конволют 8. З дарчим написом М. Грінченко від автора. URL: https://surl.li/ietrfq (дата звернення: 10.08.2025).

УДК 930.253:351.862.22:341.324-045.24(477)](045)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ РЕЕВАКУАЦІЇ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ ТА ОСНОВНІ УМОВИ ЇХ ЗБЕРІГАННЯ У ТИМЧАСОВИХ ПРИМІЩЕННЯХ

Дідух Людмила Валентинівна,
завідувач відділу технологічного забезпечення
архівної справи Українського науково-дослідного
інституту архівної справи та документознавства,
кандидат історичних наук;
Міхалко Володимир Володимирович,
старший науковий співробітник
відділу технологічного забезпечення
архівної справи Українського науково-дослідного
інституту архівної справи та документознавства,
кандидат технічних наук,
доцент, старший науковий співробітник
Україна, м. Київ

Анотація. *Розглянуто проведення реевакуації архівних документів та організацію їх зберігання у тимчасових приміщеннях, які належать до комплексу заходів, що здійснюються під час відновлення роботи архівів на деокупованих територіях. Наведено особливості цих процесів.*

Ключові слова: *реевакуація, евакуація, зберігання у тимчасових приміщеннях, архівні документи, умови зберігання.*

Annotation. *Carrying out the re-evacuation of archival documents and organizing their storage in temporary premises are part of the complex of measures implemented during the restoration of the work of archives in the deoccupied territories. The features of these processes are considered.*

Keywords: *re-evacuation, evacuation, storage in temporary premises, archival documents, storage conditions.*

Складні події сьогодення, пов’язані із широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України, актуалізують потребу належного і вчасного відновлення діяльності вітчизняних архівних установ, за потреби – їх реінтеграцію в українську архівну систему на територіях, які зазнали тимчасової окупації. Організація та проведення реевакуації архівних документів та забезпечення їх зберігання

у тимчасових приміщеннях належать до заходів, що здійснюються у контексті заходів із відновлення.

Основне організаційне забезпечення та техніко-технологічні аспекти реевакуації архівних документів та обладнання відповідають заходам щодо їхньої евакуації та можуть здійснюватися відповідно до чинних нормативно-правових актів [1] з урахуванням профільних галузевих рекомендацій [2]. Процес реевакуації архівних документів включає пакування, переміщення, транспортування до визначеного місця розташування, розпакування, акліматизацію та розміщення в сховищах. Архівна установа визначає відповідальних осіб, склад та обсяги архівних документів та обладнання, які плануються до реевакуації, маршрути та черговість проведення реевакуації, що обов'язково враховується під час планування цих заходів. У разі неможливості проведення одночасної реевакуації всіх архівних документів, наприклад, через недостатню кількість наявних транспортних засобів, встановлюється черговість їх проведення, яка визначається цінністю документів, видами документів, видами їхніх носіїв. Етап пакування архівних документів та обладнання може не входити до заходів, які проводяться під час реевакуації, оскільки у період евакуації вони могли зберігатися в нерозпакованому вигляді. Після перевезення та розвантаження архівні документи мають пройти акліматизацію.

Особливості організації реевакуації архівних документів та обладнання:

– оцінювання безпекової ситуації за маршрутом проведення реевакуації архівних документів та обладнання, у т. ч. вивчення місць розташування укриттів;

– узгодження проведення заходів з реевакуації архівних документів та обладнання з представниками військово-цивільних адміністрацій, правоохоронних органів, сил безпеки й оборони та інших служб, які відповідають за визначений район на деокупованій території України та можуть перебувати за маршрутом проведення реевакуації;

– оформлення дозвільних документів та перепусток (у разі необхідності) щодо знаходження в районі проведення реевакуації;

– обмеження у виборі засобів транспортування архівних документів та обладнання (у зв'язку з безпековою ситуацією транспортування можливе автомобільним або залізничним транспортом);

– врахування можливості збільшення часу перебування на маршруті проведення реевакуації через необхідність проїзду стаціонарних та мобільних блок-постів.

У період між евакуацією та реевакуацією через низку факторів (пошкодження будівель, відсутність приміщень для зберігання, інше) архівні документи можуть зберігатися у тимчасових приміщеннях. До того ж у разі руйнування чи значного пошкодження будівель архівних установ на деокупованих територіях має бути проведено переміщення (релокація) архівних документів, що залишалися в архівосховищах неевакуйованими, до інших приміщень, у т. ч. для тимчасового їх розміщення та зберігання. Зазвичай місце для тимчасового зберігання архівних документів має обиратися з урахуванням таких факторів: віддаленість від районів проведення бойових дій, районів можливого потенційного вторгнення ворога або зон можливих стихійних лих; мінімальний ризик затоплення, пожежі або руйнування; можливість забезпечення контролю доступу (наприклад, фізична охорона або сигналізація / відеоспостереження, доступ лише для визначених (акредитованих) працівників архіву, ведення журналу доступу до приміщення та ін.).

Під час зберігання документів у тимчасових приміщеннях рекомендовано забезпечити дотримання унормованих характеристик, у першу чергу температурно-вологісного режиму, що окремо встановлено спеціальними нормативно-правовим актом для документів з аналоговими носіями, копій страхового фонду, копій з аналоговими носіями фонду користування; а також рекомендовано галузевим методичним документом для документів у електронній формі, резервних копій та копій цифрового фонду користування [3]. У разі неможливості забезпечення зазначеного рівня характеристик у приміщеннях для тимчасового зберігання архівних документів рекомендовано дотримуватися таких мінімально необхідних вимог [4]:

– температурно-вологісний режим – температура: 18–22°C, відносна вологість повітря: 45–55%;

– підтримання максимально стабільних умов зберігання навіть у разі неможливості забезпечення унормованих показників температурно-вологісного режиму – уникнення різких коливань температури та вологості (такі коливання завдають більшої шкоди для архівних документів, ніж відхилення від унормованих показників);

– забезпечення вільної циркуляції повітря та відсутності конденсації;

– забезпечення захисту від екстремальних впливів, зокрема, від прямого сонячного світла, високої відносної вологості повітря (більше ніж 70%), низької температури (нижче +5°С), пилу та загазованого повітря, шкідників та механічних пошкоджень;

– проведення моніторингу дотримання умов тимчасового зберігання документів: регулярна перевірка температури та вологості в приміщенні; проведення заходів щодо своєчасного виявлення плісняви, шкідників, інше та пошкоджень / уражень; за потреби – ведення журналу спостережень;

– проведення регулярних санітарно-гігієнічних робіт у приміщенні: щоденно – вологе прибирання підлоги та сухе прибирання полиць, стелажів, шаф, інших засобів зберігання (за наявності); у плановому порядку; не рідше одного разу на місяць – вологе прибирання стелажів, шаф, інших засобів зберігання, плінтусів, підвіконь та знепилювання паковань із документами.

Залежно від прогнозованого терміну розміщення у приміщеннях для тимчасового зберігання, їхньої площі, умов всередині тощо (зберігання архівних документів у непристосованих приміщеннях не має перевищувати 6–12 місяців [5]. Залежно від обставин щодо неможливості забезпечення мінімально необхідних параметрів режиму зберігання архівних документів та переміщення в інше тимчасове приміщення архівні документи можуть зберігатися в нерозпакованому вигляді зі знятим за наявності герметичним пакованням.

Список бібліографічних посилань

1. Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 № 841 [зі змінами]; Порядок забезпечення евакуації, зберігання та знищення документів в умовах особливого періоду, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 17.10.2019 № 3194/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 21.10.2019 за № 1132/34103; Методика планування заходів з евакуації, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 10.07.2017 № 579, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 01.08. 2017 за № 938/30806 // Верховна Рада України. Законодавство України : офіційний вебпортал парламенту України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/main (дата звернення: 22.09.2025).

2. Робота архівних установ в умовах дії особливих правових режимів : методичні рекомендації / Державна архівна служба України, Український НДІ архівної

справи та документознавства ; укладачі: В. Ф. Бойко, С. Г. Кулешов. Київ, 2023. 50 с.; Забезпечення збереженості цифрових аудіовізуальних документів Національного архівного фонду : методичні рекомендації / Державна архівна служба України, Український НДІ архівної справи та документознавства ; укладачі: Л. В. Дідух, В. В. Міхалко, Є. М. Чорноморець. Київ, 2024. 184 с.

3. Положення про умови зберігання документів Національного архівного фонду, затверджене наказом Міністерства юстиції України від 02.03.2015 № 296/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 04.03.2015 за № 250/26695 [зі змінами]; Забезпечення збереженості цифрових аудіовізуальних документів Національного архівного фонду : методичні рекомендації / Державна архівна служба України, Український НДІ архівної справи та документознавства ; укладачі: Л. В. Дідух, В. В. Міхалко, Є. М. Чорноморець. Київ, 2024. 184 с.

4. ISO 11799:2024 «Information and documentation – Document storage requirements for archive and library materials» (Інформація та документація – Вимоги до зберігання архівних та бібліотечних матеріалів); NARA 1571 «Archival Storage Standards» (2023) / National Archives and Records Administration (NARA, USA).

5. Title 36 of the Code of Federal Regulations. Chapter XII. Subchapter B. Part 1232 – Transfer Of Records To Records Storage Facilities, 2009 / National Archives and Records Administration (NARA), USA. URL: https://www.ecfr.gov/current/title-36/part-1232 (дата звернення: 22.09.2025); General Records Schedules Introduction, 2010 / National Archives (USA), Federal Records Management. URL: https://www.archives.gov/records-mgmt/grs/intro.html (дата звернення: 22.09.2025).

УДК 069.5:792.071.2.028(477)Заньковецька]:[77+75]](045)

ФОТОДОКУМЕНТИ ТА ТВОРИ ЖИВОПИСУ ІЗ ЗІБРАННЯ МУЗЕЮ ТЕАТРАЛЬНОГО, МУЗИЧНОГО ТА КІНОМИСТЕЦТВА УКРАЇНИ ЯК МЕМОРІЇ ВІЗУАЛЬНОГО ОБРАЗУ МАРІЇ ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ

Касян Людмила Григорівна,
провідний науковий співробітник
Будинку-музею М. К. Заньковецької
Музею театрального, музичного
та кіномистецтва України
Україна, м. Київ

Анотація. *Представлено різновидовий та різнотематичний склад фотоколекції та колекції творів живопису, присвячених Марії Заньковецькій. Окреслено його інформаційний потенціал та роль у збереженні культурної пам'яті про актрису.*

Коротко розглянуто шляхи надходження іконографічних матеріалів до музейного зібрання та їхнє місце в експозиції та видавничих проєктах музею.

Ключові слова: *Музей театрального, музичного та кіномистецтва України, Заньковецька М. К., фотодокумент, портрет, музейна експозиція, візуальний образ, культурна пам'ять.*

Annotation. *The diverse and multi-genre composition of the photo collection and the collection of paintings dedicated to Maria Zankovetskaya is presented. Its information potential and role in preserving the cultural memory of the actress are outlined. The ways in which iconographic materials enter the museum collection and their place in the museum's exposition and publishing projects are briefly considered.*

Keywords: *Museum of Theater, Music and Cinematography of Ukraine, Zankovetska M. K., photo document, portrait, museum exhibition, visual image, cultural memory.*

Марія Заньковецька – одна з фундаторів національного професійного театру – понад століття залишається незнищенним символом української культури, стійкості й відданості своїй батьківщині. Її вустами промовлялося українське слово в часи утисків та переслідувань, а яскравий талант і висока професійність стали надійним підґрунтям подальшого розвитку українського театрального мистецтва й творчої майстерності наступних поколінь діячів сцени.

Збереженню культурної пам'яті про акторку (дотримуємося дефініції культурної пам'яті, запропонованої Я. Ассманом: «Під культурною пам'яттю ми розуміємо властивий кожному суспільству і кожній епосі набір текстів, зображень і ритуалів, які постійно використовуються та через "підтримання" яких група стабілізує та передає далі власне бачення себе самої: це колективне знання переважно (але не виняткове) про минуле, на якому група засновує усвідомлення власної єдності та своєрідності» [8, с. 114]) сприяють експозиція та фондові колекції Музею театрального, музичного та кіномистецтва України й власне постійно діюча експозиція Будинку-музею М. К. Заньковецької, який є філією цього музею.

З ініціативи керівництва Державного музею театрального мистецтва УРСР та учнів – колег М. Заньковецької 1960 року, до 100-літнього ювілею акторки (справжня дата народження М. Заньковецької за архівними документами встановлена значно пізніше [4, с. 312]), було відкрито меморіальний музей у двох кімнатах квартири № 4 у будинку по вулиці Великій Васильківській, 121, у якій Марія Костянтинівна прожила останні 16 років життя (1918–1934 рр.) [1, с. 428]. Після відбудови-реконструкції

1989 року музей розмістився в усій двоповерховій будівлі. Сучасна експозиція складається з двох частин: історико-біографічної, яка розповідає про життєвий і творчий шлях М. Заньковецької, та меморіальної квартири.

Музейна колекція, присвячена життю й діяльності М. Заньковецької, почала формуватися 1923 року у зібранні театрального музею Творчого об'єднання «Березіль» й на сьогодні налічує близько чотирьох тисяч експонатів. Першою дарувальницею й фондоутворювачкою новоствореного музею була сама акторка, яка передала до музею документи, фотографії, особисті речі, театральні костюми та програмки вистав [6, с. 11]. Надзвичайно важливу частину фондової колекції становить іконографічна збірка: фотодокументи та твори живопису, які стали основою постійно діючої експозиції та часто використовуються у тимчасових виставках.

Фотографічний масив хронологічно окреслюється періодом 1860-х – 1934 рр. і є своєрідним та досить детальним фотолітописом життя й творчості М. Заньковецької. Тематично за візуальним змістом його можна поділити на кілька груп: 1) фотодокументи, які відображають образ М. Заньковецької в житті; 2) фотодокументи, що зафіксували акторку в образах зіграних персонажів; 3) світлини людей, важливих для розуміння її оточення: батьків, братів та сестри, племінників, родичів, близьких друзів, колег, знайомих, учнів, палких шанувальників.

У всіх групах переважають портретні знімки: індивідуальні та групові. Це – світлини на повний зріст, портрети-погруддя, поясні портрети, портрети-анфас, портрети 3/4; фото, зроблені в фотоательє у відповідному антуражі фотосалонів кінця XIX – поч. XX ст. (серед них роботи таких відомих фотомайстрів, як А. Федецький, В. Висоцький, Д. Марков, І. Альтер), у приватних приміщеннях, на театральній сцені, на відкритому повітрі (на вулицях міста, у парку, садку, біля будинку, на сходах і т. п.).

Фотодокументи першої тематичної групи, візуалізуючи образ М. Заньковецької, відтворюють зовнішність актриси (риси обличчя, зафіксовану міміку й пластику руху, настрій під час зйомки, особливості фігури та постави, варіанти зачісок, стиль і вишукану манеру одягатися, уподобання щодо літнього та зимового одягу, прихильність до прикрас та різних жіночих аксесуарів). Фото відображають зміни статусів та соціальних ролей відповідно до вікових і соціальних змін в її житті: маленька дівчинка, найменша дитина в дворянській родині поміщика

К. Адасовського, учениця та випускниця Чернігівського пансіону шляхетних дівчат С. Осовської, ніжинська панночка – учасниця аматорських вистав, юна дружина капітана О. Хлистова, молода жінка – дружина підполковника російської царської армії, початківиця-акторка, зірка української сцени, провідна акторка різних театральних труп, наставниця молоді, народна артистка республіки, донька, дружина, подруга, племінниця, тітка, бабуся. Світлини також засвідчують окремі сюжети життєпису, коло спілкування, наприклад, перебування в тому чи іншому місті в певний час (Харків, Одеса, Київ, Євпаторія тощо), проживання на власному хуторі Жердова, лікування в Німеччині, робота з аматорськими театральними гуртками в Ніжині, участь у зйомках фільму «Остап Бандура», похорон акторки та ін.

Друга група включає 78 світлин, на яких М. Заньковецьку зафіксовано в образах головних героїнь у 19 виставах за п'єсами українських драматургів. Ці фотодокументи містять кілька інформаційних шарів і допомагають розкрити творчу лабораторію акторки: дають цілісний візуальний образ персонажа, оприявнюють особливості театрального гриму й деталі сценічного костюма (за спогадами, М. Заньковецька сама створювала костюми для кожної вистави [2]), передають своєрідність вирішення окремих мізансцен за участю акторки, її взаємодію з партнерами, арсенал засобів зовнішнього вияву внутрішнього стану її героїнь (тих, що підвладні фотооб'єктиву: погляд, міміка, жест, поза). Деякі фото репрезентують той чи інший сценічний образ у часовій динаміці, у різних акторських ансамблях та театральних трупах, наприклад, фото М. Заньковецької в ролі Зіньки («Дві сім'ї» М. Кропивницького) 1912 р. (ін. № 24378) та 1922 р. (ін. № 27269); у ролі Хвеськи («Кум-мірошник» В. Дмитренка) 1884 р. (ін. № 24378) у партнерстві з М. Садовським (Василь) та 1885 р. (ін. № 48547) у партнерстві з Л. Маньком; у ролі Наталі («Лимерівна» П. Мирного) 1894 р. (ін. № 47128) та 1913 р. (ін. № 78675).

Надзвичайно цінними є автографи акторки на окремих фото. Переважно вони складаються лише з імені та прізвища, дати та місця зйомки (своєрідне підтвердження, автоатрибуція фотодокумента), деякі ж є розгорнутими коментарями, що характеризують особу, якій подароване фото, ставлення до неї М. Заньковецької, її самоідентифікацію стосовно нового власника світлини. Так, на портреті, подарованому колезі по сцені, актору, режисеру, антрепренеру І. Сагатовському, маємо напис: «Щирому сину України І. Л. Сагатовському – працюй ще довгі роки на рідному полі

мистецтва. 1.III.1928. Сестра М. Заньковецька» (ін. № 12877). Автограф на світлині внучатій племінниці І. Волик (у заміжжі Толочко) 1924 року крім вияву почуттів зафіксував зміни в самопочутті акторки (значне погіршення зору): «Пишу, а не бачу як! Тілько знаю, що ти моя люба й розумна внучка й тебе Ірочка люблю. Баба Маня Заньковецька 1924/VIII» (ін. № 78641).

Фотоколекція, присвячена М. Заньковецькій, формувалася поступово протягом 60 років. Найбільші масиви документів (як різні життєві фото, так і світлини образів-персонажів) було передано самою акторкою (за датуванням в інвентарних картках) 1924, 1927, 1928 року; її племінницею Н. Волик наприкінці 1920–1930-х рр.; внучками М. Заньковецької Г. Дядюшею та І. Толочко у 1960-х та 1980-х рр. Окремі документи були подаровані колегами, учнями, дослідниками творчості акторки: І. Мар'яненком, Д. Капкою, Г. Юрою, Б. Романицьким, В. Чаговцем, придбані співробітниками музею у різних фотографів і приватних колекціонерів.

У науковий обіг фотодокументи зі зображенням М. Заньковецької одним із перших увів П. Рулін. Його дослідження «Марія Заньковецька» (1929 р. видавництво «Рух») містить вісім світлин [5]. У подальшому традиційним способом презентації фотодокументів стали музейні путівники та буклети, ілюстрації до статей театрознавців у профільних виданнях. Уведенню в широкий соціокультурний контекст візуальних документів музейної колекції сприяло видання до 150-річного ювілею (2004 р.) ілюстрованого життєпису акторки «Талан: Життя і творчість Марії Заньковецької [7]. Сьогодні віртуальний доступ до документів забезпечує також сайт музею [3].

Важливим артефактами іконографічного зібрання є твори живопису. Насамперед варто виділити акварельні замальовки прижиттєвого інтер'єру квартири акторки, виконані етнографом, художником Ю. Павловичем, що відіграли значну роль у відтворенні меморіальної квартири.

Маємо також три портрети М. Заньковецької, створені в різний час з різною авторською інтенцією. На прижиттєвому олійному портреті М. Заньковецької, написаному О. Фоміним 1927 року, художник намагається передати глядачеві мудрість й внутрішню лагідну гармонію своєї моделі, образ людини, яка гідно пройшла свій життєвий шлях, не шкодуючи про свій вибір. Портрет М. Дерегуса 1950 року презентує молоду тридцятирічну жінку, впевнену у своєму покликанні, щасливу в творчості й окрилену сподіваннями і мріями. Портрет П. Оссовського 1989 року наповнений символічним змістом: М. Заньковецька постає як

втілення незнищенності української культури, прагнення українців за будь-яких умов рішуче відстоювати свою національну самобутність і людську гідність, твердо йти обраним шляхом.

Можемо підсумувати, що іконографічне музейне зібрання, присвячене М. Заньковецькій, має значний інформаційний потенціал як у плані естетичної цінності, так і в джерельно-історичному, оскільки свідчить про соціальні й культурні реалії кінця XIX – поч. XX ст., історичну епоху, особливості розвитку українського театрального мистецтва, деталізує та уточнює біографічний і професійно творчий наратив акторки. Водночас фотодокументи та твори живопису виконують функцію візуальних меморій, зберігають непересічний і багатогранний образ Марії Заньковецької, особистості й акторки, у культурній пам'яті українського народу.

Список бібліографічних посилань

1. Бабанська Н. Залами музею Марії Заньковецької // Корнійчук В. Марія Заньковецька. Світова велич генія національного. Київ : Криниця, 2015. С. 427–433.
2. Вінок спогадів про Заньковецьку / Державний музей театрального мистецтва УРСР. Київ : Мистецтво, 1950. 260 с.
3. Музей театрального, музичного та кіномистецтва України. URL: https://tmf-museum.com/muzey-m-zankovetskoi/ (дата звернення: 18.09.2025).
4. Пилипчук Р. Я. Нове про Марію Заньковецьку (До 135-річчя з дня народження славної актриси) // Корнійчук В. Марія Заньковецька. Світова велич генія національного. Київ : Криниця, 2015. С. 311–317.
5. Рулін П. Марія Заньковецька: життя і творчість. Київ : Рух, 1929. 109 с.
6. Сапьолкіна А. Корифеї українського театрального музею // Просценіум. 2003. № 1. С. 10–13.
7. Талан. Життя і творчість Марії Заньковецької / укладач Н. Бабанська. Київ : Мистецтво, 2004. 287 с.
8. Assmann J. Communicative and Cultural Memory // A. Erll & A. Nünning (Eds.) Cultural Memory Studies // International and Interdisciplinary Handbook. Berlin ; New York, 2008. P. 109–118.

УДК 001-051(477)Усиков:001.32(477.54)НАНУ]:027.54(477.411)НБУВ](045)

АРХІВ АКАДЕМІКА О. Я. УСИКОВА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧЕНОГО НА ПОСАДІ ЗАВІДУВАЧА ЛАБОРАТОРІЇ ВІДДІЛУ ЕЛЕКТРОМАГНІТНИХ КОЛИВАНЬ УКРАЇНСЬКОГО ФІЗИКО-ТЕХНІЧНОГО ІНСТИТУТУ АН УРСР

Коломієць Марина Сергіївна,
головний спеціаліст
Державної архівної служби України
Україна, м. Київ

Анотація. *Проаналізовано документи академіка О. Я. Усикова з науково-організаційної діяльності як завідувача лабораторії Українського фізико-технічного інституту АН УРСР, котрі зберігаються в особовому архівному фонді вченого в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.*

Ключові слова: *особовий архівний фонд, радіофізика, радіолокація, Усиков О. Я., Інститут архівознавства, Український фізико-технічний інститут АН УРСР.*

Annotation. *The article analyzes the documents of Academician of Oleksandr Yakovych Usykov on scientific and organizational activities as the head of the laboratory of the Ukrainian Physical-Technical Institute of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, which are stored in the personal archival fund of the scientist at the Institute of Archival Studies of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.*

Keywords: *personal archival fund, radiophysics, radar, Usykov O. Ya., Institute of Archival Studies, Ukrainian Physical-Technical Institute of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR.*

Здобутки та функціонування української науки в часи повоєнної відбудови можуть слугувати яскравим прикладом стійкості й витривалості для вітчизняних науковців за умов кризових ситуацій. Цей досвід збереження наукового потенціалу, усвідомлення основних ризиків і пошук шляхів їх подолання українськими вченими є ключовим для істориків науки.

Актуальність дослідження зумовлена нагальністю висвітлення наукової діяльності видатних учених і недостатнім ступенем дослідження й систематизації наукової діяльності О. Я. Усикова як завідувача лабораторії відділу електромагнітних коливань Українського фізико-технічного інституту (ЛЕМК УФТІ) АН УРСР.

Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціально-історичні методи. З першого типу використано методи аналізу та синтезу, контент-аналізу, індукції та дедукції, класифікації. Зі спеціальних історичних методів було застосовано хронологічний та історико-порівняльний методи.

Цінним джерельним комплексом для подальшого вивчення життєвого шляху та наукового доробку академіка Олександра Яковича Усикова (1904–1995), видатного вченого в галузі радіофізики, слугує фонд № 304, котрий зберігається в Інституті архівознавства НБУВ. Серед інших до архіву увійшли документи з науково-організаційної діяльності науковця на посаді завідувача ЛЕМК УФТІ АН УРСР.

Висвітленню творчого зростання О. Я. Усикова і його внеску в розвиток вітчизняної радіофізики присвячено наукові розвідки Ю. В. Корнієнка, О. Й. Носича та ін. [2; 7–11]. Однак у дослідженнях не відображено діяльність видатного харківського дослідника як завідувача цієї лабораторії. Нами здійснено спробу проаналізувати документи архіву О. Я. Усикова, які представляють науково-організаційну діяльність на цій посаді. Завдяки презентованим в особовому фонді документам – авторським свідоцтвам на винаходи, статтям, планам і звітам НДР, доповідям, робочим записникам, світлинам, що хронологічно охоплюють період з 1945 до 1955 року – відтворимо діяльність українського радіофізика як завідувача.

У 1932 році О. Я. Усиков був зарахований до штату ЛЕМК УФТІ АН УРСР як аспірант. Протягом 1936–1945 рр. працював інженером, старшим інженером, старшим науковим співробітником лабораторії. У цей період учений виявив переривчасту генерацію в магнетронах і використав це явище для створення потужних імпульсних магнетронних генераторів [10, с. 26]. У 1936–1941 рр. дослідник очолював створення трикоординатної радіолокаційної установки «Зеніт», а у 1942 році – розроблення одноантенного трикоординатного дециметрового радіолокатора «Рубін» [2, с. 16].

У вересні 1945 р. О. Я. Усиков прийняв керівництво ЛЕМК УФТІ АН УРСР. За умов повоєнної відбудови постало нагальне питання відновлення електричних мереж Харкова. У статтях науковця «Визначення місць пошкоджень у лініях електропередач» (1946) [3] та «Імпульсний метод визначення пошкоджень у кабелях» (1951) [4] прозвучала ідея про винайдення пристроїв для дистанційного визначення місця та характеру пошкодження енергетичних мереж. В архіві

зберігаються світлини, на котрих О. Я. Усиков зафіксований поруч з колегами, науковими співробітниками УФТІ АН УРСР І. Х. Ваксером, Є. О. Копиловичем та І. Д. Трутнем у 1946–1951 рр. під час розвідок з виявлення особливостей поширення, поглинання й розсіяння міліметрових радіохвиль у природних середовищах та вивчення рефракції радіохвиль [5, арк. 2–8].

У наукових звітах з НДР «Вимірювач напруженості поля сантиметрових і міліметрових хвиль, принцип дії котрого – використання тиску електромагнітних хвиль на іонізований газ, що перебуває у вигляді хмари у вакуумі» (1947) і «Поглинання міліметрових і сантиметрових хвиль у дощі, снігу, тумані» (1949) О. Я. Усиков підбив підсумки досліджень фізичних й хімічних способів впливів міліметрових і сантиметрових хвиль на структуру гідрометеорів [6, арк. 3, арк. 19].

У доповіді «Підсумки роботи щодо застосування радіолокаційних методів на рельсових ланцюгах» (1948) репрезентовано плідні пошуки вченого-радіофізика, за які він отримав високу оцінку в наукових колах та авторське свідоцтво на винахід [6, арк. 17]. В архіві зберігається план НДР ЛЕМК УФТІ АН УРСР на 1951–1955 рр., у якому продемонстровано наміри дослідника віднайти прогресивні технології для радіолокації та нові пристрої у галузі оптоелектроніки [6, арк. 43].

Наприкінці 1940 – на початку 1950-х рр. О. Я. Усиков розробив серію генераторів міліметрового діапазону радіохвиль, радіолокаційне устаткування для дециметрових хвиль й надводних об’єктів, магнетрони щодо розсіювання і поглинання міліметрових хвиль в опадах тощо [7, с. 27].

Таким чином, документи, що відклалися в особовому фонді академіка НАН України О. Я. Усикова, дозволяють розкрити малодосліджені сторінки з наукової діяльності видатного харківського вченого-радіофізика.

Список бібліографічних посилань

1. Архів Президії НАН України. Особова справа академіка О. Я. Усикова. 197 арк.
2. А. Я. Усиков в воспоминаниях / В. М. Яковенко (ответственный редактор) и др. Харьков : Издательство ИРЭ НАН Украины, 2004. 189 с.
3. Інститут архівознавства НБУВ. Ф. 304. Оп. 1. Спр. 3. 6 арк.
4. Там само. Спр. 4. 44 арк.
5. Там само. Оп. 3. Спр. 37. 21 арк.
6. Там само. Оп. 2. Спр. 46. 153 арк.

7. Кириченко А. Я., Яковенко В. М. Наш первый директор // Радиофизика и электроника : сборник научных трудов / Институт радиофизики и электроники НАН Украины. Харьков, 2004. Том 9, спецвыпуск. С. 5–9.

8. Коломієць М. С. Архівні документи академіка О. Я. Усикова як члена Президії Харківського відділення Радіоради // Каразінські читання (історичні науки) : тези доповідей 78-ї Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 25 квітня 2025 р.). Харків, 2025. С. 175–178. URL: https://history.karazin.ua/themes/history/resources/e43765795b58c7f7046bf0306ee4118f.pdf (дата звернення: 07.09.2025).

9. Коломієць М. С. Документи з діяльності академіка О. Я. Усикова як голови Харківського наукового центру (до 120-річчя від дня народження ученого) // Короленківські читання 2024 «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни» : матеріали XXVII Всеукраїнської онлайнової науково-практичної конференції (з міжнародною участю), м. Харків, 24–25 жовтня 2024 р. / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Харків, 2025. С. 314–318. URL: https://korolenko.kharkov.com/korolenkivska-reading/zbirnyky-materialiv.html (дата звернення: 07.09.2025).

10. Корнієнко Ю. В., Яковенко В. М. Академік Олександр Усиков // Світогляд. 2008. № 5. С. 25–28. URL: https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitogliad//svit-2008-13-5/svitoglyad-2008-5-all.pdf (дата звернення: 07.09.2025).

11. Костенко О. О., Носич О. Й., Яковенко В. М. Радіофізика та електроніка // Історія української культури / М. Г. Жулинський (головний редактор). Київ, 2012. Том 5, книга 4, розділ 3.7. С. 865–884.

УДК 821.161.1’06.09Короленко:82-6:177.72]"18/19"(045)

ОПОВІДКА ПРО ГРОШІ
(за матеріалами епістолярної спадщини В. Г. Короленка)

Ольховська Людмила Василівна,
провідний науковий співробітник
Полтавського літературно-меморіального
музею В. Г. Короленка
Україна, м. Полтава

Анотація. *Проаналізовано систему грошових відносин, принципи співробітництва авторів-літераторів із видавництвами у комерційних питаннях, особливості доброчинної волонтерської діяльності часів кінця XIX – початку XX ст. на прикладі життєвого та творчого шляху В. Г. Короленка.*

Ключові слова: *Короленко В. Г., гроші, доброчинність, волонтерство.*

Annotation. *The article analyses the system of monetary relations, the principles of cooperation between authors and publishers in commercial matters, and the peculiarities of charitable volunteer activity in the late 19th and early 20th centuries, using the life and creative path of V. G. Korolenko as an example.*

Keywords: *Korolenko V. G., money, charity, volunteering.*

Вчені-економісти стверджують: ніщо так не об'єднує покоління, як ставлення до грошей. Можливо, це так і є, тому надзвичайно цікаво, зазирнувши із сьогодення в часи півторавікової давності, проаналізувати систему грошових стосунків того покоління, до якого належав Володимир Короленко. Спробуємо проаналізувати засади як батьківської, так і власної сім'ї письменника щодо цього питання, прослідкуємо за обговореннями комерційних питань автора з видавцями, поцікавимося його свідомими витратами на доброчинність. Сподіваємося, це дослідження додасть нових відтінків до портрета Володимира Галактіоновича, допоможе крізь канву прожитих ним майже семи десятиліть розгледіти гармонійний візерунок його праведного життя.

До Короленка в часи його надзвичайної популярності, коли він заслужено став моральним зразком для сучасників, люди зверталися з різними, іноді найнесподіванішими проханнями. Його запитували про те, чи варто жити далі, чи вже краще накласти на себе руки, просили займатися з їхніми дітьми хоча б три рази на тиждень, просилися відпочити на його «дачі на Чорноморському узбережжі Кавказу» (насправді письменник дачі там не мав, то був маєток його брата Іларіона з його численним сімейством і такою ж купою проблем), пропонували управляти чужим спірним маєтком і, звичайно, просили-просили-просили грошей. Усім він відповідав, у становище всіх, хто звертався, входив.

На пропозицію управляти маєтком (зрозуміло, що в цьому випадку прохачі розраховували на всім відому кристальну чесність письменника) відповідав дипломатично: «Я розумію, що те, що пропонує мені п. Лозинський, є свого роду обов'язком важливим, але дуже нелегким. І я маю сильні сумніви, чи зможу я його виконати і без необхідності попередньої тяжби. У мене є моя пряма робота і мені б важко було б управляти маєтками і витягати з них доходи. Тим паче, що я у цих справах розумію мало» [1, № 767 (194)]. До речі, дід письменника по материнській лінії, польський дворянин Йосип Казимирович Скуревич (1798–1853) служив управителем чужих маєтків. Власниками містечка Степань Волинської губернії були графи Ворцели, у яких він і служив. Там, у

Степані, 1833 року й народилася мати майбутнього письменника Евеліна (Єва).

Герой нашої розповіді був порядним і чесним у грошових справах. Візьмемося стверджувати, що ця риса походила від генів, успадкованих від батька, від правильного виховання в батьківській родині. Прищеплена в ніжному віці, вона стала переконанням, навіть інстинктом на все подальше життя. Це, безперечно, передалося потім донькам, онуці, а потім навіть правнучкам і праправнуку письменника.

А починалося все в ранньому дитинстві Володі. Батько – Галактіон Опанасович Короленко – був у 60-х роках XIX ст. повітовим суддею в губернському місті Житомир і мав у тих краях репутацію дивака за те, що не брав хабарів.

У зрілому віці Короленко став добре оплачуваним письменником. Його книги не залежувалися на прилавках магазинів, тиражі додруковувалися і добре розходилися. Повне зібрання творів Короленка у 9 томах (додаток до журналу «Нива») у 1914 році, наприклад, вийшло тиражем 200 тисяч примірників. За нього автор отримав найбільший у своєму житті гонорар у 40 тисяч рублів. Однак частину цих грошей «з'їли» лікування і життя в Німеччині та Франції в роки Першої світової війни, а те, що було вкладено завбачливим батьком сімейства в цінні папери, безслідно поглинула революція 1917 року.

Коли задумувалося те чи інше благодійне видання, йому передували попередні розрахунки: «...чи не можна мені надіслати кошторис на видання "Музиканта". Скільки буде коштувати 3 тисячі і скільки 5 або 6 тисяч. Потім, у випадку, коли видання розійдеться, – то скільки залишиться чистого прибутку. І, нарешті, – скільки ще є в наявності. Це у мене зародився ще досить туманний план благодійного видання. Не знаю ще – чи здійсниться він, але буду вдячний за ці попередні відомості» [2, № 2153 (886)].

У 1916 році Короленко надсилає 100 рублів «на користь наших волонтерів у Франції та їхніх сімей», вказавши, що це з Полтави, від родини Короленка. Через Короленка з цією ж метою надсилаються з Полтави гроші від різних людей, і ми можемо бачити, що суми ці не можна й порівнювати з внеском письменницької родини: «Від Л. П. Шимкова – 10 р., від С. Г. Семенченка – 5 р., від Н. (мабуть, ця особа побажала залишитися невідомою для історії – *Л. О.*) – 3 р., від

О. І. Смагіна – 10 р.; від Єлизав. Як. Курбатової – 5 р., від Я. (теж невідомий) – 3 р.» [2, № 2154].

У фондовій колекції Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка зберігається його гаманець. Він з гладкої чорної шкіри, з металевою застібкою, розміром 16×12 см [3]. У ньому три відділення з окремими кишеньками для паперових грошей: 100, 25, 10, 5 і 3-рубльовок. Неважко уявити собі, скільки разів цей гаманець відкривався для добрих справ!

Чи вмів письменник відмовляти у проханнях про фінансову допомогу? Виявляється, вмів! Особливо настирливим авантюрним кореспондентам, які раптом згадували про нього і просили грошей (зазвичай у величезних сумах). Це траплялося, наприклад, у дні вшанування Короленка у зв'язку з його круглими датами, тобто в пору масової появи газетних і журнальних публікацій на його честь. Дотримуючись коректності, ніби даючи своєму співрозмовнику з гідністю вийти з неприємної ситуації, Короленко відповідав приблизно так, як у цьому випадку:

«М. Г. (Милостивий государь . – *Л. О.*), далі – ім'я та по батькові

Виконати Ваше прохання я абсолютно не в змозі. Під час так званого мого ювілею я отримую стільки прохань такого роду від людей, яких зовсім не знаю, що, справді, навіть відповідати на них важко. Цілком вірю, що в цих листах звучить здебільшого потреба в допомозі. Прохачі забувають тільки, що звертаються вони не до мільйонера-банкіра, а до письменника, який не має жодної можливості висилати тисячі на вимогу невідомих йому осіб.

З повагою

В. Короленко» [1, № 826].

Лист адресований якомусь Леоніду Дмитровичу Корнілову, котрий у дні 60-річного ювілею героя нашої розповіді зважився попросити в нього на власні потреби дві тисячі рублів (для порівняння: у той час подібну суму просили за особняк у Полтаві, а Короленко разом з родиною сам орендував житло, вносячи плату в розмірі 600 рублів на рік).

Благодійність полягала і в наданні власних книг. 29 березня 1916 року письменник просить редакцію «Русского богатства» надати деяку кількість книг для організації благодійної лотереї. Книги мали служити великоднім подарунком воїнам. Давав Володимир Галактионович

свої видання і для комплектування бібліотек на фронті: «Кількість не позначаю: 5, 10, 15 – дивлячись по потребі» [10, № 2156 (889)].

Іноді в Короленка виникала ідея своїми книгами «віддячити», наприклад, лікарям. «Чи не хочеш ти, щоб я надіслав свої книги твоїм лікарям, – пише він дружині Євдокії Семенівні в 1894 році. – Як думаєш? Якщо вони тебе вилікують як слід, – чим же їм висловити мою вдячність?» [10, № 126]. Зазначимо, що навколо книги в тодішньому суспільстві склалося щось на зразок поклоніння. Книга була великою цінністю навіть і в матеріальному сенсі (річна передплата на журнал «Русское богатство», наприклад, дорівнювала вартості корови), не кажучи вже про те, що тодішні лікарі – яскраві представники інтелігенції – були відданими поціновувачами літератури. Зазначимо також й те, що письменники та оперні співаки були в ті часи так само популярні, як зараз зірки шоу-бізнесу. Непоганий смак був у наших прабатьків!

У часи, коли жив Короленко, гімназисти випускного класу володіли декількома європейськими мовами, на виставки художників-передвижників стояли величезні черги, звичайне поводження відрізнялося делікатністю, панянки зачитувалися класичними романами Гюстава Флобера, Еміля Золя, Гі де Мопассана, Чарльза Діккенса. Журнал, який видавав й редагував В. Г. Короленко, регулярно розміщував на своїх сторінках ці твори, не залишаючи поза увагою і роботи вітчизняних авторів-початківців.

Тим авторам, які надсилали свої рукописи до журналу «Русское богатство» або безпосередньо на домашню адресу редактора Короленка, Володимир Галактіонович часто допомагав матеріально і робив це легко, природно і ненав’язливо, ніби між іншим, між іншою, більш серйозною справою. Наприклад: «Надсилаю 25 руб. Це не аванс від редакції, тому що рукопис ще не прийнятий. І невідомо, чи вдасться Вам його обробити як слід. Розрахуємося – не цим, то іншим рукописом. Дуже ймовірно, що Ви можете писати, але для цього потрібні інші прийоми. Література ревнива: хоч на певний час їй потрібно віддавати весь свій настрій. Побіжно в ній працювати не можна... Ви мало зробили ще для літератури і вже вимагаєте, щоб вона Вам дала багато. Тут знову щось у Вас не так... Потрібно якось інакше влаштуватися, щоб працювати серйозно, на що, можливо, у вас є внутрішні дані. Але... це вже виходить за межі порад, які редактор має право дати письменниці, яка звертається до нього...» [2, с. 609]. Це з листа

до З. П. Корево від 11 червня 1916 р. з Хаток, де письменник проводив літо на своїй дачі.

Сам факт допомоги і слушні поради – вершина благородства! А ще зауважимо, що 25 рублів – дуже велика сума для того часу. Йшла Перша світова війна, зростала бідність населення, викликана інфляцією, здорожчанням всього і вся. У науковому архіві музею зберігається підшивка «Журналу для хозяек». У № 11 за 1916 рік у розділі «Кулінарний відділ. Наша їжа» знаходимо відомості про те, що «скромне, але досить повноцінне харчування є вже недоступним для багатьох… Найскромніше, але все ж таке повноцінне харчування обходиться від 60–80 коп. у день на одну людину». Тобто Короленко убезпечив свою кореспондентку від голодування на цілий місяць!

В. Г. Короленкові чи то доля, чи то гени і виховання визначили місію всього життя – допомагати ближньому на рівних: і своєму, і чужому. Можливо, для себе він одразу зрозумів, що щастя, удача нікого не підносять над іншими, а найщасливіший той, хто має можливість робити добро іншим. Багатство ж аж ніяк не рівнозначне щастю. Як тут не згадати визначення поняття «інтелігент» – людина, яка задовольняється меншим, ніж те, на що вона має право; людина, яка спочатку вирішує проблеми інших людей, а потім вже свої власні.

Список бібліографічних посилань

1. Науковий архів Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка.
2. В. Г. Короленко о литературе / составление, подготовка текста и примечаний А. В. Храбровицкого. Москва, 1957. 716 с.
3. Фонди Полтавського літературно-меморіального музею. В-1. № 78.

УДК 1-051(477)Скоровода+1-051(477)Давиденко]:002.2]:
[025.17:027.54(477.411)НБУВ](045)

КНИГИ Г. С. СКОВОРОДИ ТА В. Ф. ДАВИДЕНКА: ДОСЛІДЖЕННЯ У ФОНДАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ім. В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Якубова Тетяна Анатоліївна,
науковий співробітник
Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського,
кандидат історичних наук
Україна, м. Київ

Анотація. *Представлено дослідження книг сковородіани в фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Відмічено книгознавчі відомості про книги харківського філософа та богослова В. Ф. Давиденка з фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ. Зазначено ідеї філософії Г. С. Сковороди та книг В. Ф. Давиденка щодо освіти, навчання, виховання, вивчення Біблії.*

Ключові слова: *Сковорода Г. С., Давиденко В. Ф., книги, дослідження, бібліотечні фонди, Біблія.*

Annotation. *The article presents a study of the books «Skovorodjana» in the funds of the National Library of Ukraine named after the V.I. Vernadsky. Bibliographic information about the books of the Kharkiv philosopher and theologian V. F. Davydenko from the funds of the Department of Library Collections and Historical Collections of the Institute of Book Studies of the National Library of Ukraine named after the V. I. Vernadsky is noted. The deas of G. S. Skovoroda's philosophy and V. F. Davydenko's books on education, training, upbringing, and Bible study are mentioned.*

Keywords: *Skovoroda G. S., Davydenko V. F., books, research, library collections, Bible.*

У фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ВБЗІК ІК НБУВ) зберігаються книги про Г. С. Сковороду, що увійшли в поле сучасних книгознавчих досліджень. Григорій Сковорода залишив після себе велику релігійно-філософську спадщину, яка частково була видана у 1798–1860 рр. Орест Халявський у журналі «Основа» (жовтень 1862 р., журнал зберігається у фонді

дореволюційної періодики ВБЗІК ІК НБУВ) надрукував статтю «Перечень печатных сочинений Сковороды», у якій надав бібліографічні розділи творів Сковороди, видані в 1798–1860 рр.: 1) 1798 р.; 2) 1806 р.; 3) 1831 р.; 4) 1836 р.; 5) 1837 р.; 6) 1839 р.; 7) 1854 р.; 8) 1860 р. У статті представлено три окремі списки: «Перечень неизданных сочинений Сковороды», «Переводы», «Перечень печатных статей о Сковороде». У фондах НБУВ у колекції «Сковородіана» зберігається книга *Коваленский М. И. Житие Сковороды, описанное другом его М. И. Коваленским / М. И. Коваленский ; предисловие Н. Ф. Сумцова. Киев : ред. «Киевской Старины», 1886. 48 с. (НБУВ. Електронна бібліотека «Україніка» http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0002232).*

Михайло Ковалинський – просвітницький діяч, освіту здобув у Харківському колегіумі, після закінчення якого викладав в ньому поетику в 1766–1769 рр., друг Сковороди. «Житіє» було видане в «Киевской Старине» в 1886 році (журнал зберігається в фонді дореволюційної періодики відділу) і вдруге у 1894 році Харківським історико-філологічним товариством при зібранні творів Г. С. Сковороди (https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0002232).

У 2022 році за матеріалами Інституту рукопису (ІР) НБУВ було підготовлено електронну виставку *Філософський спадок Григорія Сковороди: до 300-річчя від дня народження / укладачі: О. П. Степченко, Т. В. Коваль, І. С. Корчемна, О. П. Бодак, 2022. (http://www.nbuv.gov.ua/node/6039).* У вступній статті вказано, що у фондах ІР НБУВ зберігається низка курсів лекцій, прослуханих Сковородою в Києво-Могилянській академії (КМА). В ІР НБУВ також зберігаються рукописні документи – філософські твори Сковороди, зокрема «Наркіс. Розмова про те: Пізнай себе» (до 1767) (ІР НБУВ, ф. 301, № 326 Л/1), «Бесіда, названа двоє: про те, що легко бути блаженним» (1772) (ІР НБУВ, ф. 301, № 326 Л/2), «Розмова п’яти подорожніх про істинне щастя в житті» (1773–1774) (ІР НБУВ, ф. І, № 77), «Розмова, названа Алфавіт, Або буквар миру …» (1774) (ІР НБУВ, ф. 301, № 326 Л/10), «Ікона Алківіадська» (1775–1776) (ІР НБУВ, ф. І, № 939).

У праці «Григорий Саввичь Сковорода» (*Багалей Д. И. Очерки из русской истории. Статьи по истории просвещения. Т. 1. Харьков : Типография «Печатное Дело», 1911* (ВБЗІК ІК НБУВ, шифр: СХІІ5/251) історик Дмитро Багалій розглядає такі питання філософії Г. С. Сковороди, як Біблія і співвідношення матеріального та духовного, Біблія та теорія щастя і виховання. За філософією Сковороди, людині необхідно розпізнати

дані Богом здібності та таланти і максимально їх розвинути в процесі життя. Сковорода виводить свою систему виховання, яка філософськи представлена в творі про вдячного Еродія («Благодарный Еродий»). За цією системою на першому місці стоїть релігійно-моральне виховання, далі – розумове, фізичне, естетичне. Багалій підкреслює, що Сковорода визнає Біблію джерелом християнської релігії та виховання.

У фондах ВБЗІК ІК НБУВ зберігаються книги харківського філософа, педагога, богослова Василя Федоровича Давиденка (1871–1946), який у своїх творах продовжив та розвинув ідеї Сковороди про поєднання освіти та навчання з релігійним вихованням. Давиденко В. Ф. закінчив Харківську духовну семінарію (1890), Петербурзьку духовну академію (1896). Після повернення до Харкова був призначений єпархіальним спостерігачем церковно-приходських шкіл Харківської єпархії з прийняттям сану ієрея (1896). У 1906 році став організатором і директором першої приватної гімназії в Харкові (*Історія Харкова у пам'ятних дошках // http:mevorydoskikharkov.blogspot.com/2017).* Педагогічною метою виховання, як стверджує в своїх працях Давиденко, є формування в тогочасних гімназистів, учнів початкових шкіл християнського світогляду, основ християнської етики й моралі в процесі вивченні Біблії, історії християнства. У фондах ВБЗІК ІК НБУВ у бібліотеці митрополита Київського і Галицького Антонія (Храповицького) зберігаються книги В. Ф. Давиденка, видані в Харкові: *Давыденко В. Основные начала религиозно-нравственного воспитания с изложением способов обучения Закону Божию : методическое руководство по Закону Божию для VIII классов женских гимназий, педагогических классов епархиальных женских училищ, а также для учительских институтов и семинарий. Харьков : Типография «Мирный труд», 1913. 167 с. (ВБЗІК ІК НБУВ, шифр: 16/65); Законоучительские курсы для преподавателей Закона Божия в церковно-приходских школах и народных училищах Министерства народного просвещения / [под ред. В. Давыденко]. Харьков : Типография «Мирный труд», 1911. 69 с. (ВБЗІК ІК НБУВ, шифр: 16/70).*

Зазначені книги містять відомості про релігійне виховання в жіночих гімназіях в Україні на початку ХХ ст. Давиденко вважає, що істинну мету виховання «ми знаходимо лише у християнстві». Це є однією з головних педагогічних ідей його книг. Маючи значний педагогічний та релігійно-богословський досвід, отриманий в Харкові, педагог та богослов Давиденко вважає, що освіта та виховання будуть не повноцінними за відсутності

релігійного виховання, оскільки, на його думку, будь-яка шкільна освіта є «незакінченою та фальшивою без релігії», оскільки в релігії зосереджені всі інтереси людського духу, а саме розумові, морально-практичні, естетичні. Давиденко вважав, що релігійне виховання впливає на особистість учня, дорослої людини, оскільки воно також впливає на світогляд, ідеали, свободу совісті та волі, релігійні почуття [1]. Подорожі до країн Європи, відвідування місцевих університетів, університетських бібліотек вплинули на утвердження в філософії Сковороди філософських ідей про поєднання релігійного виховання з навчанням та освітою, що було притаманне також і християнським традиціям козацької доби. Завдяки випускникам Острозької академії та КМА в Україні в XVII–XVIII ст. поширилися початкові школи, у яких також приділялась увага вивченню Святого Письма [3]. Завдяки християнським освітнім традиціям Гетьманщини в українських селах першої половини XIX ст. зберігався певний рівень розвитку писемної культури. Український історик Ярослав Ісаєвич у статті «Минуле, сучасне і майбутнє народу: проблема спадкоємності української культури в творчості Шевченка», аналізуючи вірш Шевченка «Козачковському», зазначав, що юному Тарасу Шевченку були доступні рукописні та друковані книжки [2]. Шевченко зауважив, що «списував Сковороду» та навчався в учителя-дяка. Я. Ісаєвич відзначив, що традиція малювання християнських хрестів та геометричного орнаменту на аркушах книг, зокрема і на поетично згаданому аркуші паперу, про який Шевченко писав «Та й списую Сковороду», набула в Україні особливого поширення, починаючи з II половини XVI ст. (Волинський список Апостола Франциска Скорини та Пересопницьке Євангеліє). Обрамлення сторінок «хрестами і візерунками з квітками» відмічене Я. Ісаєвичем також і в багатьох українських стародруках, зокрема у виданнях Києво-Печерської лаври, що потрапили до бібліотеки КМА [2]. Філософські твори Сковороди та Давиденка щодо освіти, навчання та релігійного виховання актуальні й нині, оскільки культура України належить до культурного простору західної християнської цивілізації, де пріоритетне значення мають ідеї християнської етики та моралі.

Містять наукову перспективу книгознавчі дослідження книг Г. С. Сковороди та харківського філософа-богослова В. Ф. Давиденка в фондах НБУВ, українських, зарубіжних бібліотек, архівів щодо вивчення джерелознавчого матеріалу книжкових знаків та педагогічних ідей та матеріалів у книгах українських філософів, біографії яких пов’язані з Харковом.

Список бібліографічних посилань

1. Беліченко А. В., Якубова Т. А. Твори В. Ф. Давиденка про релігійне виховання в жіночих гімназіях // Магічна Ружа : альманах віри та надії / за редакції А. Беліченка. Київ, 2022. С. 115–123.
2. Ісаєвич Я. Минуле, сучасне і майбутнє народу: проблема спадкоємності української культури в творчості Шевченка // Записки НТШ. Львів, 1990. Том ССХХІ. С. 47–56.
3. Rolle M. Ateny Wołyńskie. Kijow, 2007. 309 s.

УДК 75+76].071.1(477)(092)Самокиш:[[069:7](477.54-25)](045)

ТВОРИ М. С. САМОКИША В КОЛЕКЦІЇ ХАРКІВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ (до 165-річчя від дня народження художника)

Борозенець Тетяна Іванівна,
старший науковий співробітник
Харківського художнього музею
Україна, м. Харків

Анотація. *Висвітлено аспекти творчості М. С. Самокиша на прикладі його творів з колекції Харківського художнього музею.*

Ключові слова: *Самокиш М. С. , живопис, графіка, українське мистецтво, Харківський художній музей.*

Annotation. *Aspects of M. S. Samokysh's work are highlighted using the example of his works from the collection of the Kharkiv Art Museum.*

Keywords: *Samokish M. S., painting ,graphics, Ukrainian art, Kharkiv Art Museum.*

25 жовтня 2025 року виповнюється 165 років від дня народження видатного живописця, графіка, педагога Миколи Семеновича Самокиша, творча спадщина якого велика та різноманітна. Колекція його творів, що зберігається у зібранні Харківського художнього музею, унікальна. Протягом 50 років, від 1944 до 1995 року, вона поповнювалася й на сьогодні налічує 20 живописних і 69 графічних творів 1890–1940-х рр. З музейних документів та листів В. Яценко (художника, учня М. Самокиша, директора музею у 1944–1952 рр.) дізнаємося, що твори М. Самокиша у 1934–1941 рр. зберігалися в Українській державній

картинній галереї, яка під час окупації у 1941–1943 рр. була пограбована та спалена. Картини «Полювання з хортами» (інв. № 1786-жру), «Голова коня» (інв. № 1563-жру), «Етюд» (інв. № 1576-жру), «Трійка» (інв. № 1816-жру), «Табун» (інв. № 1775-жру) записані в старих інвентарних книгах, але світлини цих творів, на жаль, не збереглися. У 1943 році В. Яценко пише М. Самокишу: «Німецькі кати знищували в Харкові культурні установи. Спалили Картинну галерею з картинами. На превеликий жаль там загинули і Ваші твори, що були там». Рідкісні архівні матеріали майстра надійшли до ХХМ у 1958 році. Серед них – рукопис мемуарів, світлини, листування з учнями та діячами культури. Також у музеї зберігаються палітра та мольберт художника, які неодноразово експонувалися на виставках.

Микола Самокиш створив майже десять тисяч малюнків, переважно з батальними й мисливськими сценами, й заслужено вважається одним із найвідоміших графіків Європи. Художник здобув освіту в Академії мистецтв у викладачів Б. Віллєвальде, В. Верещагіна, М. Клодта, В. Орловського. У 1886–1889 рр. удосконалював свою майстерність в Європі в студії відомого художника-баталіста Е. Детайля. Вивчав різноманітні прийоми композиції батальних картин, особливо це стосувалося кавалерійських сутичок. Він детально студіював анатомію та рухи коней, вивчав озброєння різних епох та народів, а також опановував основи військової техніки.

1890–1900 рр. були дуже плідними у творчості художника. Протягом порівняно короткого часу М. Самокиш створив величезну кількість ілюстрацій для різних видань: пейзажі, віньєтки, заставки, кінцівки. Малюнки виконані в найрізноманітнішій техніці: аквареллю, тушшю, пером, пензлем, позолотою. Разом із С. Васильківським створив альбоми «З української старовини» (1900) та «Мотиви українського орнаменту» (1912), які стали класикою українознавства. Це результат величезної праці з вивчення архівних, музейних матеріалів та предметів етнографії.

На початок ХХ ст. припало багато воєнних подій в усьому світі. Під час Першої світової війни разом з учнями майстерні батального живопису М. Самокиш виїздив на художню практику на фронт, що є винятковим в історії світового мистецтва. Головним персонажем багатьох картин цього періоду є кінь, адже без нього не реально максимально передати динаміку бою. Природні властивості коня враховувалися так само, як і природні властивості бійця, що сидів на цьому коні. Неможливо робити композиційний розгляд творів М. Самокиша без аналізу

трактування ним коня. Кінь – єдина тварина, яка по всіх баталіях минулого разом з людиною ставала жертвою війни. Це відображено в драматичній акварелі «Вбиті коні».

Завдяки ретельному вивченню кроку коня за допомогою фотографії, а потім і кінозйомки М. Самокиш з найбільшою точністю й правдивістю передавав рух коня, досягнувши в анімалістичному жанрі великої досконалості й загального визнання. Він писав коней з натури та зі світлин, виконуючи безліч моментальних знімків коней на різних алюрах і в найрізноманітніших ракурсах. Йому належать блискучі анімалістичні замальовки «Два коня, що мчаться, запряжені в бричку», «Кінь з лошам», «У загоні. Корови й кінь», «Три собаки, що біжать».

Значна кількість доробку М. Самокиша 1930-х рр. присвячена Запорозькій Січі, подвигам козаків, що відстоювали свободу й незалежність України від кримських татар, султанської Туреччини й польської шляхти. У невеличких графічних ескізах до картини «Бій Максима Кривоноса з Ієремією Вишневецьким» та «Сутичка запорожців з татарами» зображено яскраві потужні характери, передано силу почуттів, ненависть до ворога, нестримну волю до перемоги.

М. Самокиш вважається одним із найвідоміших майстрів журнальної й книжкової ілюстрації кінця XIX – початку XX ст. Можна сказати, що не було жодного українського видавництва або журналу, з якими він не співробітничав. У цей період було створено малюнки обкладинок книжок І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря», Л. і М. Старицьких «Перед бурею», Марка Вовчка «Маруся». Особливо багато ілюстрацій художник виконав для журналу «Мисливець та рибалка». Малюнки з цієї тематики виконані з талантом художника-анімаліста. Потрібно зазначити, що його малюнкам ілюстративного характеру початку XX ст. властиві вишукана стилізація та тонкість ліній, а вже у 1930-ті рр. графіка стає більш конкретною за формою та змістом.

За технікою живопису М. Самокиша важко віднести цілком до будь-якої зі сформованих художніх шкіл того часу, він зумів сформувати індивідуальну манеру. Ще навчаючись в Академії мистецтв під керівництвом педагога-художника П. Чистякова, М. Самокиш успадкував у своїх картинах строгий, точний малюнок; а культуру мальовничого мазка, накладання фарб на полотно, як зазначав сам художник, він перейняв у таких майстрів, як Веласкес, Тьєполо, Маньяско.

У живописній манері митця своєрідно поєднується детально-реалістична форма малюнка з широкою, мальовничою манерою живопису

й мажорним, яскравим колоритом. Здоровий оптимізм є характерним для його полотен й позначається особливо в поліхромному багатстві колориту. Свої картини художник пише технікою «a la prima» без будь-якої попередньої підмальовки та прописки. Цим власне й пояснюється та свіжість колориту на його картинах і відсутність тьмяності, що зазвичай супроводжує багатошаровий живопис.

У деяких випадках за допомогою контуру художник більш експресивно передавав рух, що демонструвало його особливе ставлення до малюнка. Неприховані контури малюнка в живописі – своєрідний прийом художника. У ньому органічно поєднуються деталізація малюнка з вільною живописною манерою письма.

Основне місце у творчості М. Самокиша посідав батальний жанр. Але невичерпний творчий темперамент художника було реалізовано і у анімалістичному жанрі, у якому повністю розкрилася своєрідність і самобутність його таланту. З 1911 до 1914 року щоліта він писав коней на півдні України, де зібрав дуже багато матеріалу, використаного згодом для картин. У цей період були написані «Табун» (1914), «Вершник» (1915), «Два коня» (1915), «Хорт» (1915), «Кінь, що стоїть», «У полі». Роботи виконані з натури, тому вони є особливо живописними. Так він писав ще під час відрядження, коли познайомився з роботами імпресіоністів. Наприклад, коней, написаних на повітрі, не окреслює лінією, а оточує повітряним середовищем, не позбавляючи об’єкт повної матеріальності, надаючи йому більшої реалістичності.

У 1918 році за порадою лікарів М. Самокиш поїхав лікуватися до Євпаторії. Увесь вільний від лікування час займався живописом, роблячи етюди з натури в місті та його околицях. Його улюбленими місцями роботи були пляж з мальовничими групами, що купаються, старе місто, що зберегло багато татаро-турецького колориту, базар з селянськими возами, де він захоплено писав коней. Під враженням євпаторійського пейзажу з’являються прекрасні пленерні роботи «У Євпаторії» (1918), «Двір у Євпаторії» (1920). Ці твори є прикладом жанру ліричного пейзажу, що надзвичайно рідко зустрічаються в творчості М. Самокиша.

Живописна манера художника в кримський період змінилася насамперед освітленням палітри. Колорит у картині «Кореіз» (1923) – яскравий, фарби – соковиті й свіжі, композиція – динамічна. Кримські роботи різноманітні за колірним рішенням, оптимістичні й життєрадісні.

Однією з провідних тем творчості М. Самокиша було зображення історичного минулого України. Значна кількість творів, як уже

згадувалося, присвячена Запорозькій Січі, подвигам козаків, їхнім походам та битвам. Полотно «Похід запорожців до Криму» (1930) вирізняється живописністю та продуманістю композиції. Глядач ніби знаходиться серед козаків, готовий влитися до цього могутнього війська, що втомилося, але повне рішучості відстоювати свою землю. Художник, який чудово знав життя козацтва, дуже точний у переданні кожної деталі, типажу запорожців, їхнього одягу та побуту. Картина написана широкими, сміливими мазками. У ній багато сонця, чудово передане повітря, наповнене степовим пилом, піднятим козацькими кіньми.

До останніх своїх днів художник активно й багато працював. Його творчість – одна з найяскравіших сторінок українського мистецтва.

УДК 930(477):94(477.75)"1675"=512.161=411.21](045)

СПАДОК ВІЗИРЯ КАЙТАСА АГИ ЗА «КАДІАСКЕРСЬКИМИ ДЕФТЕРАМИ» БАХЧИСАРАЯ 1675 РОКУ

Тимченко Віктор Миколайович,
старший науковий співробітник
Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського,
кандидат історичних наук
Україна, м. Київ

Анотація. *Розглянуто опис-розподіл майна візиря Кримського ханства Кайтаса Аги від січня 1675 р. від Р. Х. з шаріатських кадіаскерських книг Бахчисарайського кадилику Кримського ханства, які написані середньовічною турецькою та арабською мовами. У господарстві цього візиря вказано не менше 20 українських невільників. У документі представлені володіння у ханських та османських землях України, зокрема в Криму (у Бахчисараї, Байдарській долині, Карасубазарі) та в Кілії (нині місто в Одеській обл.).*

Ключові слова: *візир Кайтас Ага, шаріатські кадіаскерські книги, українські невільники, Крим, Бахчисарай.*

Annotation. *In the article studies inventory and distribution of property of vizier Kaitas Agha on January 1675 A. D. from the Sharia Court Books of Bakhchysaray. This sources was written in Ottoman Language and in Arabic. In the hosehold of this vizier were listed at least 20 Ukrainian slaves. The document presents properties in Tatar and*

Ottoman lands of Ukraine: in Crimea (Bakhchysaray, Baydar Valley, Karasubazar) and in Kiliya (present Odesa region).

Keywords: *Vizier Kaitas Agha, Sharia Court Books, Ukrainian slaves, Crimea, Bakhchysaray.*

У наші часи Схід викликає все більший інтерес в українській науці. Так, у НБУВ планується створити фонд тюркомовної літератури. Першим внеском до нього має стати електронна копія фотокопії 20-го тому 1084–1086 рр. від гіджри (лютий 1674 – травень 1675 рр. від Р. Х.) шаріатських кадіаскерських книг або дефтерів чи сіджілів Бахчисарайського кадилику з бібліотеки ім. І. Ґаспринського у м. Сімферополь (АР Крим) [1],[1] написаних середньовічною турецькою та арабською мовами з багатьма татарськими словами, зокрема східнотюркськими.

Це багатотомне джерело вивчали турецькі вчені, зокрема Ю. Озтюрк [10], Ф. Йаша [11] та багато інших. Долучилися до цієї роботи і кримські дослідники, зокрема Н. Р. Абдульваапов та О. Д. Рустемов [5]. Але над 20 томом, результати перекладу та обробки описів-розподілів майна якого пропонуються в цій роботі, вони не працювали, хіба що Ф. Йаша наводив свідчення з цього тому, але не з описів-розподілів майна [11].

«Кадіаскерські дефтери» фіксують дуже велику кількість українських невільників у Криму в XVII ст., настільки велику, що українців можна назвати другим за чисельністю (після татар) народом півострова на той час [7], що було помічено ще Я. Р. Дашкевичем [2]. Не є винятком і опис-розподіл майна Кайтаса Аги, візиря кримського хана Мухаммада Ґерая IV, що датується 7–26 січня 1675 року від Р. Х. [1, знімки 24–34].

Візир Кайтас Ага – історично відома особа. Про нього згадує турецький мандрівник Евлія Челебі під час своєї подорожі по Криму у 1666–1667 рр. у переліку візирів Криму [8, с. 121]. Починається опис-розподіл майна Кайтаса Аги палацами з садами у Бахчисараї, які оцінюються страшенно дорого – у тисячу гурушів [1, знімок 27]. Наприклад, палац Бекмурзи Аги біля Керчі, за тим самим джерелом, коштував лише сто гурушів [1, знімок 20]. Евлія Челебі у своїй «Книзі Подорожі» перелічив палаци в Бахчисараї: звичайно спочатку він назвав Ханський палац, потім палац Менглі Ґірая у Салачику, а третім – палац

[1] Автор висловлює подяку Рустему Нурієву за надані фотокопії джерела з бібліотеки імені Ісмаїла Ґаспринського (м. Сімферополь, Автономна Республіка Крим).

Кайтаса Аги [8, с. 106]. Зрозуміло, що в описі-розподілі майна цього візиря представлений саме цей палац. Кайтас Ага – одне з найпоширеніших імен у Бахчисараї в ті часи [8, с. 112].

Кайтас Ага відомий також листуванням з українським гетьманом Павлом Тетерею: не пізніше 16 лютого 1665 року цей візир відповів на гетьманський лист з проханням про допомогу посланий з ротмістром Чечелем, і навів план хана, щоб залишити на Правобережжі Білгородську орду, а через місяць туди підтягнуться й інші війська [4, с. 210–213], а також написав лист польському воєначальнику Стефану Чарнецькому [3, с. 83–84].

Кайтас Ага був дуже багатою людиною і мав нерухомість не тільки в землях Кримського ханства, а й у володіннях Османської імперії на Півдні України та в Криму [6]. Серед цього майна – заплавна лука та два млини на джерелах в Ескі Юрті (нині район у західній частині Бахчисарая), 12 крамниць та альтанка «чардак» у Карасубазарі (нині – місто Білогорськ), маєтки у Байдарській долині, корабель у Стамбулі, лазня у Кілії [1, знімки 25–27], про яку згадує турецький мандрівник Евлія Челебі [9, с. 158]. Спадок покійного розподілявся між його дружиною Еміне Біке, трьома синами – Мюбарекшагом Агою, Багадуршагом Мурзою та Азаматом Мурзою – та чотирма доньками: Ферах Султан Біїм, Рахіме, Мелек та Аліме Султан [1, знімок 27].

Важливо, що в описі-розподілі майна Кайтаса Аги вказані також українські невільники: козак отаман Мелетій з жінкою та двома дітьми, козак отаман Марко, козак Герасим, пастух Марко, козак Юсуф, козак Дегірменджі («мірошник» у перекладі з турецької), козак Чобан («пастух» у перекладі з турецької), козак Хакім («філософ, вчитель» у перекладі з турецької), козак Кьор Ґечер («той, хто проходить сліпим» у перекладі з турецької), козак Багчесарай Демірджі («бахчисарайський коваль» у перекладі з турецької), Багчесарай Пабушчу Івашка («бахчисарайський чоботар Івашка» у перекладі з турецької) з жінкою та дитиною або дітьми, козак Ескі Йоруш Дегірменджі («мірошник старого ходу» у перекладі з турецької, тобто цей козак, очевидно, працював з якимось млином старої системи), козак Сабанджи Маджар («орач угорець» у перекладі з турецької), козак Сабанджи Богдан («орач молдаванин» або «орач Богдан» у перекладі з турецької), козак Коста (очевидно, скорочене від імені Костянтин) [1, знімок 26].

Отже, шаріатські кадіаскерські книги Бахчисарайського кадилику Кримського ханства дають дуже багато цінної інформації про українських

невільників, а найаристократичніші особи, документи яких представлені у цьому джерелі, відомі своїми зв'язками з українськими гетьманами та великим впливом на події в материковій Україні.

Список бібліографічних посилань

1. Бібліотека імені Ісмаїла Ґаспринського у м. Сімферополь. Ф. 67 А 90. Фотокопії кримських судових реєстрів. Том 20. 1674–1675 рр. 99 знімків.

2. Дашкевич Я. Р. Ясир з України (XV – перша половина XVII ст.) як історико-демографічна проблема // Український археографічний щорічник. Київ, 1993. Випуск II. С. 40–47.

3. Мицик Ю. Матеріали до історії кримського дипломатарію кінця XVI – середини XVIII ст. // Наш Крим. Київ, 2017. Випуск III. С. 79–105.

4. Мицик Ю. Кілька документів до історії України і Кримського ханства XVII – початку XVIII ст. // Україна в минулому. Київ ; Львів, 1996. Випуск 8. С. 205–214.

5. Рустемов О. Д. Диалектные особенности языка крымских судебных реестров XVI–XVII вв. // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2018. Випуск 16. С. 194–201.

6. Тимченко В. М. Південноукраїнські землі у торговельних зв'язках Російської імперії та Османської держави (1774–1853 рр.) : монографія. Київ, 2016. 272 с.

7. Тимченко В. М. Українські невільники у Криму у другій половині XVII століття // Українознавство. 2025. № 1. С. 187–196. Електронний аналог: URL: http://journal.ndiu.org.ua/issue/view/18712 (дата звернення: 09.08.2025).

8. Челеби Э. Книга путешествия. Крым и сопредельные области. (Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века). Симферополь, 2008. 272 с.

9. Челеби Э. Книга путешествия (Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века). Выпуск 1 : Земли Молдавии и Украины. Москва, 1961. 340 с.

10. Öztürk Y. Kazak Teriminin Kölelik Mefhumu ile İlişkisi Üzerine // Journal of International Eastern European Studies / Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi. Volume / Yıl. 2, No / Sayı. 2, Winter / Kış 2020. S. 550–573.

11. Yaşa F. Bahçesaray (1650–1675): Doktora Tezi. Sakarya: T. C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017. 239 s.

УДК 027.6:025.7/.9]:[94(410+44):355.48(100)"1939/1945"]](045)

ПРЕВЕНТИВНІ ЗАХОДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ ТА ФРАНЦІЇ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Бугрій Анастасія Олександрівна,
головний бібліотекар кабінету
бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Здійснено порівняльний аналіз превентивних заходів збереження бібліотечних колекцій Великої Британії та Франції під час Другої світової війни. Простежено причини та наслідки адміністративних рішень щодо методів превентивного захисту фондів бібліотек.*

Ключові слова: *Друга світова війна, Велика Британія, Франція, бібліотечні фонди, збереження, евакуація.*

Annotation. *A comparative analysis has been carried out of the preventive measures taken to preserve library collections in Great Britain and France during the Second World War. The causes and consequences of administrative decisions regarding methods of preventive protection of library holdings have been traced.*

Keywords: *Second World War, United Kingdom, France, library collections, preservation, evacuation.*

Українські бібліотеки зараз знаходяться в умовах війни. Внаслідок російської збройної агресії впродовж 2022 – першого півріччя 2025 року ворогом повністю зруйновано 237 публічних бібліотек, орієнтовно втрачено 5 млн 347 тис. примірників бібліотечних фондів [1]. Саме тому нині надзвичайно важливо зберегти фонди та цінні колекції від пошкоджень та знищення. Для цього корисно звернутися до історичного досвіду бібліотек, перед якими у ХХ ст. також постало це завдання. Велика Британія та Франція на порозі Другої світової війни розуміли, що потрібно подбати про збереження книжок задля збереження своєї культури для майбутніх поколінь. Більшість превентивних заходів, використаних ними, залишаються актуальними й досі.

Багато дослідників описали заходи збереження фондів в умовах Другої світової війни у Великій Британії. Перш за все це Філіп Харріс з

ґрунтовною працею про історію бібліотеки Британського музею [3]. Саме тут детально описано роботу великої бібліотеки з цінними колекціями під час війни. Також неможливо не звернути увагу на статтю Метью Леавітта, який для вивчення захисту колекцій у бібліотеках Великої Британії спирається на досвід трьох бібліотек: Британської бібліотеки (бібліотека Британського музею, про яку пише Харріс, була однією з установ, які об'єдналися для створення Британської бібліотеки), бібліотеки собору святого Павла та Національної бібліотеки Уельсу (до якої евакуювали бібліотечні фонди з Лондона) [7].

Для дослідження стану бібліотек у Франції на той час найзмістовнішою є праця Алієнор Лемарі, яка не лише використала інструкції та циркуляри, де зазначалися правила, необхідні для збереження фондів, а й наводить навіть роздуми бібліотекарів щодо того, як ці заходи були застосовані на практиці [8].

На жаль, неможливо знайти заздалегідь підготовлених інструкцій щодо збереження фондів у Великій Британії. Натомість, існує достатня кількість французьких джерел, бо саме у Франції влада завчасно подбала про збереження бібліотечних колекцій. Мова йде про різноманітні циркуляри, інструкції та листи до директорів бібліотек щодо евакуації фондів та норм їх збереження в установах. Головним джерелом у цьому контексті є Інструкція від 28 вересня 1938 року від Міністерства національної освіти, у якій детально описано превентивні заходи [4].

Метою роботи став комплексний аналіз превентивних заходів задля збереження бібліотечних фондів у Великій Британії та Франції 1939–1945 рр.

Бібліотеками здійснювалися такі заходи для попередження ушкодження фондів: евакуація; безпечне розташування книжок у бібліотеці; розміщення вартових, пожежників (у т. ч. нічних); встановлення огорож, накриття будівлі шаром гравію; спорудження дезактиваційних камер на випадок отруйного газу або вогнетривких сейфів.

Евакуація була найбільш розповсюдженим заходом як у Британії, так і у Франції, але можна простежити велику різницю у підході влади до проблеми. У Британії замість зміцнення будівель бібліотек пропонувалося просто вивезти книги, для цього була обрана Національна бібліотека Уельсу [5]. Та варто зазначити, що туди змогли перевезти лише 0,2% фонду (що становило 100 т матеріалів). Частину книг з Лондонської бібліотеки навіть розмістили у покинутому кар'єрі. Бібліотеки

обслуговували цілий день, а вночі фонди охороняли чергові, яких обирали зі співробітників бібліотеки [3].

Між тим у Франції ще до вторгнення Гітлера було розроблено та застосовано превентивні заходи збереження фондів згідно зі спеціальною інструкцією. Зазначу, що пропонувалося евакуювати насамперед цінні видання та старовинні рукописи. Зокрема, в інструкції детально описано, як саме пакувати книги для евакуації. Національною бібліотекою Франції навіть було визначено розміри ящиків, у яких потрібно транспортувати видання. Також мав бути складений у трьох примірниках опис вмісту кожного ящика. На кожному з них мали бути вказані назви міста, бібліотеки та порядковий номер [4].

Якщо говорити про безпечне розміщення книг, яких не вдалося евакуювати, безпосередньо у бібліотеці, звернемося до спеціальних приписів, надісланих директором архівів Франції до департаментських архіваріусів. У них радять складати зв'язані документи у стоси та захищати такі масиви мішками, вкладеними на землю [6]. Хоча такий спосіб порушує порядок у бібліотечних колекціях, він кращий за їхню повну втрату. Але цей варіант був можливий лише за умови, що будівля бібліотеки була достатньо укріплена, щоб витримати бомбардування. Для цього у Франції муніципалітети направляли архітекторів, які інспектували будівлі та пропонували заходи для зміцнення конструкцій [8]. Захист на місці мав свої переваги: він дозволяв уникнути ризиків транспортування і спрощував охорону.

Будівля бібліотеки Британського музею у 1940–1941 рр. через бомбардування зазнала великих пошкоджень, через що, звісно, постраждали й книги. Величезна кількість документів була знищена вогнем та водою під час пожежі в травні 1941 року. До пошкоджень колекція налічувала 170 тис. томів, після пожежі її розмір зменшився до 72 600 томів [2]. Можливо, пошкоджень можна було уникнути, але влада Великої Британії особливо не турбувалася про бібліотечні колекції. Між музеєм і Міністерством постачання навіть розгорілася суперечка щодо огорож, що захищали північний і південний фасади будівлі, які зрештою здали на метал. Пізніше директор музею ще звертався до Міністерства громадських робіт з проханням зміцнити дахи північно-західного та північно-східного крила шаром гравію. Міністерство висловило сумніви щодо практичності цієї ідеї та зазначило, що в разі потреби ще більше книг буде передано до Національної бібліотеки Уельсу [3].

Незважаючи на те, що у Франції була завчасно проведена кампанія зі збереження бібліотечних колекцій на основі завчасно складених інструкцій та за активної участі Французької бібліотечної асоціації, неможливо кількісно встановити, що тут фонди збереглися в більшому обсязі, ніж у Великій Британії.

Єдине, що можна безперечно зазначити в підсумку, превентивні заходи, застосовані цими країнами задля збереження бібліотечних фондів, досі можуть бути корисними в умовах війни. Як і залишаються досі актуальними слова Сема Сеттера: «У звичайні часи ми можемо й не усвідомлювати, наскільки книги є символами національної ідентичності. Але коли війна, революція чи інші форми заворушень порушують звичний, впорядкований світ бібліотек, ми наочно бачимо, наскільки сильно книги мають значення» [9, с. 143].

Список бібліографічних посилань

1. Публічні бібліотеки України в умовах російської збройної агресії: результати XIII етапу дослідження // Публічна бібліотека об'єднаної територіальної громади : блог Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого. URL: https://oth.nlu.org.ua/?p=11652 (дата звернення: 13.08.2025).

2. Filon S. P. L. The National Central Library: an experiment in library co-operation. London, 1977. 300 p.

3. Harris Philip. A history of the British Museum Library, 1753–1973. London : British Library, 1998. 912 p. URL: https://archive.org/details/historyofbritish00harr, доступ обмежено в часі (дата звернення: 13.08.2025).

4. Instructions sur la protection des collections des bibliothèques municipals / Ministère de l'Education nationale. Archives de la bibliothèque municipale d'Angers, 28 septembre 1938 // Les bibliothèques françaises sous l'Occupation / Aliénor Lemarié. Angers : Université d'Angers, 2014. 107 p. URL: https://dune.univ-angers.fr/system/files/depots/20126892/20142MHD2727/2727F.pdf (дата звернення: 13.08.2025).

5. Jenkins D. A refuge in peace and war: The National Library of Wales to 1952. Aberystwyth, 2002. 322 p.

6. Joly Henry. Lettre aux inspecteurs généraux des bibliothèques concernant la mise à l'abri des collections de la Bibliothèque municipale de Lyon. Lyon, 29 septembre 1938 // Une bibliothèque sur le pied de guerre: la Bibliothèque municipale de Lyon durant la Seconde Guerre mondiale, *1939–1945* / Sarah Waechter. 2010. 220 p.

7. Leavitt Matthew. United Kingdom Libraries during World War II // SLIS Connecting. 2015. Volume 4: Issue 1. 8 p. URL: https://aquila.usm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1077&context=slisconnecting (дата звернення: 13.08.2025).

8. Lemarié Aliénor. Les bibliothèques françaises sous l'Occupation. Angers : Université d'Angers, 2014. 107 p. URL: https://dune.univ-angers.fr/system/files/depots/20126892/20142MHD2727/2727F.pdf (дата звернення: 13.08.2025).

9. Sutter Sem. Polish books in exile: cultural booty across two continents, through two wars // The Holocaust and the Book: Destruction and Preservation / ed. Jonathan Rose. Massachusetts, 2001. P. 143–162. URL: https://archive.org/details/holocaustbook00jona/page/n9/mode/2up, доступ обмежено в часі (дата звернення: 13.08.2025).

УДК 002.1:069.41"2024/2025"]:[069:39]:378.6:62(477.54-25)ХПІ](045)

КНИЖКОВІ НАДХОДЖЕННЯ ДО ЕТНОГРАФІЧНОГО МУЗЕЮ «СЛОБОЖАНСЬКІ СКАРБИ» ім. Г. ХОТКЕВИЧА НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ХПІ» У 2024 РОЦІ: ЗНАКИ ЧАСУ

Красіков Михайло Михайлович,
професор кафедри українознавства,
культурології та історії науки
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»,
кандидат філологічних наук, доцент
Україна, м. Харків

Анотація. *Наведено стислу характеристика книг, подарованих етнографічному музею «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича НТУ «ХПІ» авторами та упорядниками видань у 2024 році.*

Ключові слова: *книжкова колекція, етнографічний музей «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича НТУ «ХПІ».*

Annotation. *A concise characteristic is given to the books, presented in 2024 to the Ethnographic Museum «Slobozhanski Treasures» named after H. Khotkevych of National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» by the authors and compilers of these editions.*

Keywords: *book collection, Ethnographic Museum «Slobozhanski Treasures» named after H. Khotkevych of NTU «KhPI».*

На попередніх Короленківських читаннях ми розповідали про деякі книжкові видання, які потрапили до книгозбірні етнографічного

музею «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича НТУ «ХПІ» з початку 2022 року [2]. Серед них йшлося про книгу нашого земляка, колишнього вчителя, а наразі воїна Олега Бородая «Вогневий вал. Друга частина» (Харків: Майдан, 2023. 116 с.). Автор – поет, бард, лауреат літературної премії імені Василя Симоненка, багаторічний учасник бойових дій з рашистами – написав у трьох частинах, як він сам визначив, «художньо-документальну повість» «Вогневий вал», де «художнє» – лише його вірші, а решта – щоденникові записи та зафіксовані спогади його побратимів. 17 серпня 2024 року він подарував нам це видання з дарчим написом: «Етнографічному музею "Слобожанські скарби" ім. Г. Хоткевича НТУ "ХПІ" на світлу згадку з найкращими побажаннями! "Поет"». Поет тут – не означення письменницького статусу, а позивний воїна. До речі, з цієї книги ми, між іншим, можемо довідатися не тільки про позивні побратимів Олега, але й дізнатися про походження їхніх позивних, принцип творення яких часто схожий на те, як виникають прізвиська в учнівському / студентському чи дворовому середовищі. Наприклад, *Мікай* – від прізвища Мікаєв, *Кузя* – від прізвища Кузик, *Перчик* – від прізвища Перков, *Кощей* – від прізвища Косько. Утім, позивні *Хом'як, Дід, Сенсей, Археолог, Антибіотик, Князь, Ранок, Антоніо, Біс, Тихий, Фартовий, Діджей, Європа, Мур, Заєць, Маріо, Фобос, Печенька, Чижик, Бджола, Оркобій, Пенсія, Позитив* тощо утворилися зовсім з інших причин, про які ми можемо лише здогадуватися. Олег згадує, що під час мобілізації в 2015 році мав позивний Позитив, але зараз скоріше відчуває себе песимістом. З точки зору культурної антропології, безумовно, цінні наведені в книзі мікротопоніми – назви позицій, часто екзотичні: *Гаваї, Аляска, Джорджія, Бетмен, Робін, Немирів.* Лінгвістам цікаво буде дізнатися дещо зі сленгу мінометників: крупнокаліберний кулемет ДШК називають «Дашкою» або «Дашунею», ПКМ – «пекачем», гранати Ф-1 – «ефками», воїнів ЗСУ йменують «зесиками», а нацгвардійців «нациками» тощо.

Та цінність книги зовсім в іншому. Це правдива розповідь про будні бійців, з купою подробиць, які тільки й можна зафіксувати «по гарячих слідах», віршами, які народжувалися в хвилини затишшя, та роздумами (найчастіше гіркими) щодо ситуації в тилу та на фронті. Як не погодитися з такою сентенцією: «Нині, коли українцям потрібно всі сили зібрати в один кулак для якнайшвидшої перемоги, влада мов найнялася: мільйони викидає на серіали, на реконструкцію парків, музеїв, тротуарів... Але ж це не на часі! Зараз потрібні армії дрони і зброя, зброя і дрони. Бо ж кожен

воєнний день збільшує кількість смертей серед вояків та цивільних і нові хвилі переселенців» [1, с. 35–36]. А серед подробиць розрекламованого контрнаступу – лейтмотив багатьох сторінок щоденника: «Цікаво, що ми й досі купуємо пальне за власні гроші» [1, с. 16]; «Генератор поламаний, та й бензин для нього купуємо за власні. Ех!..» [1, с. 39]. Як же при такій «логістиці» він міг не стати провальним? Звичайне начебто спостереження: «На іншому кінці села перегавкуються двоє вцілілих собак. Напевне, теж охороняють свої пости – зруйновані оселі, бояться їх лишити, бо не уявляють собі іншого життя, сподіваючись, що господарі все ж таки повернуться» [1, с. 121]. Так могла написати лише людина, яка на власному досвіді знає, що таке «охороняти свої пости».

Кожен письменник мріє створити свій *opus magnum*, але ось як про цю мрію висловлюється Олег Бородай: «У короткі хвилини перепочину, як настає відносне затишшя, на ящику з-під б/к, біля окопу, тут, у дубовому затінку, занотовую те, що має стати продовженням майбутньої книги. Сподіваюся дописати її. Так би хотілося, щоб не стала аж надто великою!» [1, с. 55]. Безумовно, книга, написана «на ящику з-під б/к» – це такий же важливий музейний експонат, як і б/к, бо це теж зброя, не «ідеологічна», як сказали б у радянські часи, а історична, оскільки саме такі книги є для сучасників зануренням у події, що реально відбувалися буквально вчора, а для дослідників нинішньої війни за незалежність України вони є важливою джерельною базою.

У часи війни, як ніколи, гостро постають вічні питання: хто ми і звідки? Без усвідомлення власної прив’язки до краю, де випало народитися й жити, людина не здатна відчувати свій обов’язок перед країною. І саме скансени якнайкраще допомагають людям усвідомити власну закоріненість в історичному часі та просторі.

У червні 2024 року, перебуваючи в Ужгороді, ми отримали від директора Закарпатського музею народної архітектури та побуту Василя Коцана надзвичайно ошатні, з гарними ілюстраціями та докладними коментарями англійською й українською мовами альбоми: Коцан В., Сологуб-Коцан Т. «...А я свою вишиванку д’серцю пригортаю...» : колекція взірців народної вишивки з фондової збірки Ужгородського скансену. Ужгород, 2022. 164 с.; Колекція ікон Закарпатського музею народної архітектури та побуту / упорядники та автори передмови М. Мегела, В. Король. Ужгород, 2022. 164 с. Ці книги настільки захоплюють шанувальників народної культури, що їх хочеться «д’серцю пригорнути». Наші альбоми містять дарчий напис доктора історичних наук В. Коцана:

«Етнографічному музею "Слобожанські скарби" ім. Г. Хоткевича НТУ "ХПІ" з повагою та найкращими побажаннями директору Михайлу Красікову від авторів. 13.06.2024 р.».

Восени 2024 року мені пощастило побувати в Чернівецькому обласному музеї народної архітектури та побуту й отримати низку розкішних повнокольорових видань у твердих палітурках – результат співпраці чернівчан з румунськими та молдовськими музейниками за фінансової підтримки Євросоюзу. Англійською, румунською та українською мовами кожен рядок, кожне фото подарованих нам 5 книг доносять до читача просту істину: державні кордони розділяють людей, але культура об'єднує, тим більше, якщо населення цих країн довгий час мало спільне історичне минуле, а отже, – спільний побут, близьку мистецьку традицію. З народною культурою мешканців Північної Буковини та Північної Бессарабії нас знайомлять книги: Музеї просто неба. Сучава – Чернівці. Cuceava, 2012. 150 с.; Кераміка з етнографічних колекцій музеїв Сучави, Чернівців та Бельців. Cuceava, 2014. 72 с.; Традиційне вбрання з етнографічних колекцій музеїв Сучави, Чернівців та Бельців. Cuceava, 2014. 72 с.; Меблі з етнографічних колекцій музеїв Сучави, Чернівців та Бельців. Cuceava, 2014. 72 с.; Інтер'єрний текстиль з етнографічних колекцій музеїв Сучави, Чернівців та Бельців. Cuceava, 2014. 72 с.

Нам, слобожанам, надзвичайно важливо знати особливості традиційної культури близьких і віддалених історико-етнографічних регіонів України, щоб, з одного боку, усвідомлювати культурну специфіку свого регіону, а з іншого – відчувати єдність всієї української народної культури. І названі вище книги цьому сприяють якнайкраще.

З інших книжкових надходжень назвемо книгу мистецтвознавиці Олени Мокроусової «Архітектурний спадок Павла Альошина у Києві. До 140-ліття з дня народження». Київ, 2023. 104 с. Харків'янам П. Альошин теж не чужий, недарма на ХТЗ одна з вулиць носить його ім'я: саме він та його учні проєктували там авангардні будинки, створюючи в чистому полі «Соцмісто». На книзі – дарчий напис авторки: «Етнографічному музею "Слобожанські скарби" ім. Гната Хоткевича НТУ "ХПІ" – гарного враження від альошинського Києва».

Ще одна отримана нами цікавезна книга, надзвичайно важлива для тих, хто займається літературним краєзнавством, – репринт видання 1884 року, але з гарною передмовою та докладними примітками: Петров Н. И. Очерки истории украинской литературы XIX столетия /

передмова і примітки Г. А. Александрової. Київ, 2008. 479 с. На книзі – автограф пані Галини: «Етнографічному музею "Слобожанські скарби" ім. Гната Хоткевича. Щиро. Упорядник Г. Александрова. 11.06.24 р.». Це одна з перших ґрунтовних авторських історій української літератури, до того ж написана в період дії Емського указу, який, здається, мав поставити хрест на таких дослідженнях. У книзі чимало уваги приділено письменникам-слобожанам. І до деяких творів, які сьогодні стали хрестоматійними, саме Микола Петров першим дав слушні коментарі. Наприклад, він переконливо довів, що відома байка П. Гулака-Артемовського «Солопій та Хівря, або Горох при дорозі» спрямована проти Василя Каразіна та створеного ним Філотехнічного товариства. Саме до Каразіна та інших винахідників, які працюють над прогресивними технологіями, звертається він наприкінці твору з потоком глузливих слів, згадуючи між іншим і (вдалий насправді) експеримент Каразіна з виготовлення консервів для армії (солдати були задоволені): «Як локшину варить для війська з паперу».

Усі отримані нами книги є раритетними, наклад їх невеликий. Можливо, в інших харківських музеях та бібліотеках їх немає, тому всі, кого цікавлять ці видання, можуть ознайомитися з ними в зібранні музею «Слобожанські скарби».

Список бібліографічних посилань

1. Бородай О. Вогневий вал. Третя частина. Роботине. Харків : Майдан, 2024. 238 с.

2. Красіков М. М. Книги війни (з колекції книг з інскриптами Етнографічного музею «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича Національного технічного університету «ХПІ» // Короленківські читання 2023 «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни» : матеріали XXVI Всеукраїнської онлайнової науково-практичної конференції, м. Харків, 25–26 жовтня 2023 р. / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка та ін. Харків, 2024. С. 183–189. URL: https://archive.org/details/korolenkivski-chytannja-2023-new-file/page/14/mode/2up (дата звернення: 13.09.2025).

УДК 7.071.1(477)"19":821.161.1'06.09Короленко](045)

УКРАЇНСЬКІ МИТЦІ В ЖИТТІ ВОЛОДИМИРА КОРОЛЕНКА

Головко Олеся Володимирівна,
науковий співробітник Полтавського
літературно-меморіального музею В. Г. Короленка
Україна, м. Полтава

Анотація. *Досліджено зв'язки Володимира Короленка з українськими митцями – сучасниками письменника.*

Ключові слова: *Короленко В. Г., письменники, Тобілевич І. К., Панас Мирний, Франко І. Я., Коцюбинський М. М., Козловський І. С.*

Annotation. *The article explores the connections of Volodymyr Korolenko with Ukrainian artists, namely the writer's contemporaries.*

Keywords: *Korolenko V. G., writer, Tobilevich I. K., Panas Myrny, Franko I. Ya., Kotsiubynskyi M. M., Kozlovskyi I. S.*

Восени 1900 року разом з сім'єю Володимир Короленко переїхав до Полтави, де прожив останні роки свого життя. З України він виїздив юнаком-гімназистом, а повернувся відомим письменником-демократом, громадським діячем, правозахисником. Володимир Галактіонович любив Україну. Це була його батьківщина, адже народився письменник у Житомирі, і саме в цьому місті та в Рівному пройшли його дитячі та юнацькі роки. Коли ж письменник оселився в Полтаві, то відразу швидко поринув у громадське життя.

У цьому дослідженні ми простежимо зв'язки Володимира Короленка з українськими митцями – сучасниками письменника.

Цікавою сторінкою взаємин Володимира Галактіоновича з українською інтелігенцією були його зустрічі з Іваном Тобілевичем (Карпенком-Карим) та акторами трупи Панаса Саксаганського. Їхні гастролі в Полтаві завжди були знаковою подією в житті міста, і щоразу Іван Тобілевич відвідував Володимира Короленка й особисто приносив квитки на вистави. У родині письменника збереглися спогади, як вони з сім'єю відвідували театр і захоплювалися українськими виставами та виконавчою майстерністю Марії Заньковецької. Тобілевич подарував Короленкові три томи своїх творів «Драми і комедії», на кожному з яких залишив присвяту: на першому – «Любому серцеві Володимиру

Галактіоновичу Короленку від автора на спомин. Полтава. 1901. 27 жовтня. І. Тобілевич» [4, с. 33]; на другому – «Володимиру Галактіоновичу Короленку. Не забувайте мене, мої добрі, любі земляки. Полтава, 1901. Жовтень 27, І. Тобілевич» [Там само]; на третьому – «Від щиро прихильного автора шановному землякові Володимиру Галактіоновичу Короленку. 20 березня 1903. Іван Тобілевич» [4, с. 34].

У фондовій колекції музею збереглися театральні афіші трупи за участі П. К. Саксаганського та І. К. Карпенко-Карого невеличкого формату, а також програмки з переліком дійових осіб та виконавців вистав 1905 року. Можемо бачити, що до репертуару входили вистави «Суєта», «Житейське море», «Назар Стодоля», «Сватання на Гончарівці» та ін. Вони проходили у міському театрі – Просвітницькій будівлі ім. М. В. Гоголя. Початок о 20.00 годині, квитки продавалися в касі театру. Цікаво, що там пропонувалося придбати щойно виданий 5-й том творів Карпенка-Карого «П’єси».

Володимир Короленко також був знайомий з Михайлом Коцюбинським. Зустріч письменників відбулася в 1903 році в Полтаві. В одному з листів до Володимира Короленка Михайло Коцюбинський писав: «Знайомство з Вами, моїм улюбленим автором, мені принесло величезне задоволення і залишиться одним з приємних спогадів життя» [2, с. 76]. Короленко читав деякі твори Коцюбинського. Про це свідчать редакторські книги Короленка, у яких є коротенька рецензія на оповідання «Цвіт яблуні», помітка про одержання рукопису повісті «Fata Morgana».

У жовтні 1903 року Короленко надіслав Коцюбинському дві свої книжки з написами: «Михайлу Михайловичу Коцюбинському на добру згадку від Володимира Короленка. 1903 р. Полтава» [4, с. 35] та «Михайлу Михайловичу Коцюбинському з щирими побажаннями всього хорошого. Вол. Короленко. 1903 р. Полтава» [4, с. 35]. У кінці листа приписка: «Якщо доведеться бути в Полтаві, – не минайте нашої хати» [3, с. 384].

Володимира Короленка також приваблювала могутня постать видатного українського письменника і громадського діяча Івана Франка, якого він ставив в один ряд з Іваном Котляревським та Тарасом Шевченком. З глибокою повагою писав Короленко про Франка: «Я дуже ціную Франка, надаю великого значення його благородній діяльності» [2, с. 73]. Деякі твори Володимира Галактіоновича перекладалися і друкувалися у львівських виданнях, а одне з його ранніх оповідань («Чудна») було видане І. Франком. Франко вважав художню майстерність Короленка певним зразком для себе та інших літераторів. У листі до

А. Кримського в 1892 році, будучи в розквіті творчих сил, великий український художник слова щиро визнавав: «Колись у "Правді" котрийсь український критик, не тямлю котрий, дуже вірно замітив в моїх писаннях певну сухість – я б назвав її убожеством свіжих, пластичних вражень і образів, на котрі такий багатий, напр., Мирний або Короленко» [4, с. 40]. Відзначаючи 40-річний ювілей літературної та наукової діяльності Івана Франка, передова інтелігенція Львова вирішила видати літературно-науковий збірник, присвячений ювілярові. За справу взялися відомий український фольклорист і етнограф Володимир Гнатюк, талановитий художник Іван Труш та ін. Запрошення надіслати свої твори до франківського ювілейного збірника отримав, зокрема й Короленко, який надіслав для збірника уривок з нарису «Нірвана», що був розміщений у збірнику першим після привітального вірша одного чеського поета.

У 1903 році Панас Мирний подарував Володимиру Короленку перший том своїх творів. Це була його відповідь на подарунок Володимира Короленка – книги своїх оповідань.

Протягом 6–8 квітня 1917 року в Полтаві проходив повітовий з'їзд учителів. Про його роботу згадує відомий полтавський освітній і культурний діяч Григорій Коваленко: «Виступив старий В. Г. Короленко. І він перший на тому з'їзді одверто заговорив про те, що політична вільність, здобута революцією, створює можливість вести навчання рідною українською мовою…» [5, с. 23].

Знайомий був Володимир Короленко і з Іваном Козловським. Всесвітньо відомий співак у молоді роки жив у Полтаві. На все життя Іван Семенович запам'ятав, як ходили на Різдво колядувати до Володимира Галактіоновича. Видатний письменник вразив молодих артистів своєю невимушеністю, гостинністю і щирістю. Саме Козловському спало на думку з гуртом молодих парубків і дівчат поколядувати в оселі Короленка взимку 1920 року. Відомий співак згадував: «Нас 20–30, всі в яскравих костюмах… На мені блакитний жупан… з білим комірцем. І сьогодні я не стільки співак, скільки диригент нашого хору: це мене захоплює. На декількох розмальованих санчатах, із зіркою, йдемо ми в цю морозну ніч вулицями неосвітленого міста. Світла немає... ми співаємо весело… Під'їхали до засніженого будиночку Володимира Галактіоновича Короленка… Галас, сміх зникли. Ми тихесенько постукали. Жінка запитала (це була Євдокія Короленко): "Хто там?". Відкрила двері й запросила увійти. Молодь весело привітала господиню зі святом. Із зіркою в руках через кухню ми пройшли в інші кімнати. Уявіть картину: різдвяна

ніч, скромно облаштована кімната – робочий кабінет Володимира Галактіоновича. У кутку побіля вікна – висока полиця з книжками, поряд – письмовий стіл, завалений зошитами, рукописами, також з полицею для книжок. Тут, у кімнаті, – низенький столик, на ньому гасова лампа під картонним абажуром, від якої падає світло на шевське приладдя, на чоловіка, який схилившись сидить за столом. Він квапливо забиває цвяхи у підошви жіночих черевичок… У перший же момент, коли ми увійшли, Короленко перервав свою роботу… Я став обличчям до Короленка…Коли ми почали співати, зосереджено-діловий вираз обличчя письменника швидко змінився на допитливий та ласкавий. З-під густих навислих брів засвітилися очі. Недарма всі, хто знав письменника, відмічали особливу виразність його очей – блискучих, швидких, розумних, від погляду яких не могла сховатися жодна деталь людської натури. Усі учасники хору розуміли, для кого ми співаємо, й наші голоси звучали дзвінко… Короленко стояв просто, сховавши руки за фартух, стояв, нічого не промовляючи, а лише слухав, слухав. Це вміння слухати породжувало бажання співати. Відчуваючи цей особливий настрій, його захопленість музикою, ми співали краще й більше, ніж звичайно, і не одну колядку, як було заведено, а й інші народні пісні… Ми вийшли з дому Короленка іншими. Спілкування з ним налаштувало нас на щось серйозне, глибинне…» [1, с. 41].

Список бібліографічних посилань

1. Володимир Короленко і Полтава / [автор-упорядник Л. Ольховська]. Полтава : ФОП Говоров С. В., 2013. 64 с.
2. Кондрашова Г. З., Козлова Л. И., Ольховская Л. В. Полтавский литературно-мемориальный музей В. Г. Короленко : путеводитель. Харьков, 1987. 101 с.
3. Короленко В. Г. Собрание сочинений в 10-ти томах. Том 10: Письма 1879–1921. Москва, 1956. 717 с.
4. Малий П. Д. В. Г. Короленко й Україна. Львів, 1958. 190 с.
5. Ревегук В. Я., Кочерга Н. К. В. Г. Короленко. Громадська діяльність письменника (1917–1921 рр.). Полтава, 2014. 207 с.

УДК 02-051(477.54-25)(092)Габель"1849/1915"(045)

ОРЕСТ ГАБЕЛЬ – ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ, ФУНДАТОР БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ У ХАРКОВІ НА МЕЖІ XIX–XX СТОРІЧ

Телегіна Світлана Володимирівна,
бібліотекар інформаційно-бібліографічного відділу
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Розглянуто багатогранну діяльність Ореста Мартиновича Габеля – маловідомого на сьогодні громадського діяча, організатора бібліотечної справи, фінансиста кінця XIX – початку XX ст. Проаналізовано його внесок у створення Харківської громадської бібліотеки, роботу в Харківському товаристві грамотності, участь у благодійних та просвітницьких ініціативах. Розглянуто роль Габеля як родоначальника бібліотечної династії.*

Ключові слова: *Харківська громадська бібліотека, бібліотечна справа, Харківське товариство грамотності, громадська діяльність, бібліотечна династія, Орест Габель.*

Annotation. *The article describes the multifaceted activities of Orest Martynovych Gabel, a public figure, library science organiser, and financier of the late XIXth and early XXth centuries who remains little-known today. It analyses his contribution to the establishment of the Kharkiv Public Library, his work within the Kharkiv Literacy Society, and his participation in charitable and educational initiatives, also exploring Gabel's role as the founder of a library dynasty.*

Keywords: *Kharkiv Public Library, library science organiser, Kharkiv Literacy Society, community activity, library dynasty, Orest Gabel.*

Історія бібліотечної справи в Україні тісно пов’язана з діяльністю окремих ентузіастів, які, працюючи на теренах просвітництва, сприяли розвитку культури та освіти, становленню бібліотечної справи. Одним із таких діячів був Орест Октавіан Мартинович Габель (1849–1915) – учасник культурного та громадського життя Харкова кінця XIX – початку XX ст., організатор бібліотечної справи, яка стала основною в його тривалій просвітницькій діяльності.

Перші згадки про Ореста Габеля як організатора бібліотечної справи знаходимо у статті С. Шоломової щодо Харківської громадської бібліотеки [1], публікацій, що увійшли до видання «Бібліотека в

історичному просторі трьох епох: До 125-річчя Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка» [3]. Пізніше у біобібліографічному словнику «Правление Харьковской общественной библиотеки, 1885–1918» А. Шалигановою було оприлюднено першу розвідку про О. Габеля [4]. Досліджуючи архівні фонди, прижиттєві періодичні видання кінця XIX – початку XX ст. нам довелося ввести в обіг нові факти життя й діяльності Ореста Габеля та його родини. Останніми роками з'явилася низка розвідок і наукових публікацій доктора історичних наук О. Ніколаєнко [9], історика В. Мамона [7; 8], у яких автори приділяють увагу вивченню життя і долучення до різноманітних громадських ініціатив і акцій О. Габеля та членів його родини. На сьогодні окремі статті про Ореста Габеля є в українському й англомовному розділах Вікіпедії, регіональній електронній Бібліотечній енциклопедії Харківщини та Українській бібліотечній енциклопедії.

Орест (Октавіан) Мартинович Габель народився наприкінці 1849 року в містечку Волочиськ на Поділлі в польській родині австрійського підданого, аптекаря за фахом. Змалку зазнав матеріальних труднощів, пізніше був вимушений давати приватні уроки, працювати репетитором, аби здобути освіту. Після закінчення Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії навчався у вищих навчальних закладах Києва, Санкт-Петербурга та Одеси, проте не знайдено відомостей про закінчення жодного з них. У цілому цей період життя через відсутність достатньої інформації залишається мало вивченим.

Орест Габель брав активну участь у революційному русі, був причетний до діяльності народницьких гуртків, зокрема був одним із ватажків гуртка американців, члени якого планували перебратися до Америки і заснувати там землеробську комуну. Згодом з групою народників долучився до боснійсько-герцеговинського повстання. Його політичну діяльність супроводжували арешти, слідства, ув'язнення. Мав статус неблагонадійного. З 1878 року перебував на засланні в Іркутській губернії.

Після заслання у 1887 році разом з родиною переїздить до Харкова, який на той час стає важливим культурним та промисловим центром Російської імперії. Це приваблювало народників, які поверталися із заслання, оскільки їм заборонялося селитися у найбільш важливих містах на кшталт Санкт-Петербурга і Москви. Окрім того, у Харкові жив рідний брат Ореста – Станіслав Габель, бухгалтер Волго-Камського банку і активний громадський діяч. Як і брат, Орест став службовцем, працював

головним інспектором, а у 1903–1914 роках управителем місцевого представництва Варшавського страхового товариства.

Водночас активно залучався до громадського життя міста. У 1894 році став дійсним (а згодом довічним) членом Харківського товариства поширення у народі грамотності. Його внесок у роботу цього товариства був багатогранним: входив до складу правління, ревізійної комісії, вів бухгалтерію. Активно працював у комісії з організації сільських бібліотек, яких, у тому числі й за його участі в Харківській губернії було створено близько 500. Габель брав участь у роботі багатьох харківських товариств: історико-філологічного, взаємного кредиту, сприяння фізичному вихованню дітей, був товаришем голови батьківського комітету Третьої чоловічої гімназії.

Найбільший внесок Орест Габель зробив для становлення Харківської громадської бібліотеки (ХГБ, нині – ХДНБ ім. В. Г. Короленка). З 1893 року він входив до складу її правління, а з 1905-го був товаришем голови, залишаючись на цій посаді до кінця свого життя. Працював у багатьох бібліотечних комісіях, був ініціатором численних починань, що сприяли розвитку книгозбірні.

На думку Дмитра Багалія, голови Правління ХГБ у 1893–1906 рр., серед значущих й очевидних заслуг Ореста Габеля було налагодження в бібліотеці належного обліку. Як досвідчений фінансист і господарник він упроваджував раціональні підходи до фінансово-господарської діяльності бібліотеки, щорічно виступав зі звітними доповідями на зборах її членів, безпосередньо завідував бухгалтерією, вів інвентарну книгу бібліотечного майна, складав щомісячні касові звіти, здійснював контроль звітності кабінету для читання.

Також значні зусилля доклав до пошуку джерел фінансування бібліотеки. Організовував заходи зі збирання коштів на спорудження будівлі ХГБ за проєктом академіка Олексія Бекетова, порушував питання про виділення коштів на розвиток бібліотеки перед губернською земською управою, звертався з проханнями про пожертви до прогресивної інтелігенції міста, заможних харківців. За його ініціативи влаштовувалися музичні вечори, концертні виступи, прибуток від яких спрямовували в фонд будівництва бібліотеки. Під час зведення нового приміщення книгозбірні активно співпрацював у будівельній комісії, а також вирішував питання організації безперебійного постачання будматеріалів, організації будівельних робіт, брав участь у переведенні бібліотеки в нове приміщення.

Орест Габель активно долучався до всіх напрямів діяльності закладу. Проявив себе й у суто бібліотечні діяльності – формуванні та класифікації фондів, організації роботи з читачами. Його пропозиція маркування белетристики індексом «Б» полегшила пошук видань. Окрему увагу приділяв роботі з малозабезпеченими (так званого третього розряду) читачами, проводив аналіз причин крадіжок книжок, зробив розрахунки доцільності та ініціював переведення працівниць бібліотеки на платну основу. Пропозиції О. Габеля з впровадження іменних абонентних карток, створення рекомендаційних списків літератури сприяли ефективному обслуговуванню читачів. Також він доводив переконання про необхідність здійснення передплати журналів із безпосереднім урахуванням запитів передплатників бібліотеки.

Він особисто та його дружина Августина Станіславівна листувалися з книготорговими фірмами на предмет дешевшого придбання в них книг для книгозбірні та її філіалів. Не цурався займатися й фізичною працею – від знепилювання книжок до підготовки дефектних, пошкоджених примірників для палітурної майстерні.

Ініціативи О. Габеля виносилися на розгляд загальних зборів членів бібліотеки, де інколи мали чималий опір опонентів. Між тим, його рекомендації часто враховувалися у подальшій роботі книгозбірні.

Поляк за походженням, Орест Габель входив до української комісії й активно долучався до створення у 1906 році у ХГБ українського відділу та формування відповідного фонду. У контексті імперських заборон української мови ця діяльність була проявом культурного спротиву і досить сміливим кроком у бібліотечному русі Російської імперії.

Матеріали звітів ХГБ свідчать про досить активну діяльність О. Габеля як члена Правління бібліотеки, який долучався до ухвалення важливих управлінських рішень. Зокрема, до передачі фондів філіальних відділень ХГБ (з причини припинення царською владою їх діяльності) до бібліотеки Народного дому та Журавлівської читальні. Під час революції 1905–1906 рр. він з декількома особами продовжували займатися роботою бібліотеки, вирішенням її фінансових питань. Засідання Правління книгозбірні також подекуди мали місце у конторі представництва Варшавського страхового товариства, яке він очолював.

Орест Габель не припиняв громадської діяльності навіть попри складне особисте становище: смерть дружини (1907), травма і невдала хірургічна операція, внаслідок якої він пересувався на милицях. Під час Першої світової війни, як австрійський підданий, він взагалі був

відсторонений від служби, мав заборону на виїзд з Харкова, навіть на лікування. Між тим його громадянська активність тривала до останніх днів життя, завдяки чому він мав неабиякий авторитет серед громадськості Харкова.

Активно долучався до благодійництва. Особисто сам, члени його родини, очолюване ним представництво страхового товариства робили пожертвування грошима і книжками для ХГБ.

Його смерть 15 березня 1915 року була відмічена публікацією численних некрологів. На церемонії поховання були присутні численні громадські та наукові діячі міста на чолі з міським головою. Для вшанування пам'яті Ореста Габеля було запроваджено 10 безкоштовних абонементів для слухачок Вищих жіночих курсів, а також створено фонд його імені обсягом 600 рублів.

Орест Габель був родоначальником великої бібліотечної династії. Його дружина Августина Станіславівна також відіграла значну роль у розвитку ХГБ, її філіальних відділень. Родина Габелів виховала шістьох дітей: Людмилу, Олену, Валерію, Марію, Юрія та Маргариту. Усі вони присвятили себе бібліотечній, просвітницькій і громадській діяльності. За словами Дмитра Багалія, це була «видатна бібліотечна родина», яка зробила вагомий внесок у культурне життя Харкова, залишила слід у розбудові й становленні бібліотечної справи.

Орест Мартинович Габель – одна з ключових постатей у розвитку бібліотечної інфраструктури Харкова кінця XIX – початку XX ст. Його діяльність поєднувала професійний підхід до управління, глибоку соціальну відповідальність та прагнення до культурного розвитку міста.

На нашу думку, його багатоаспектний внесок має бути гідно оцінений і включений у загальноукраїнський контекст історії бібліотекознавства та громадського руху. Постать Ореста Габеля безпосередньо і представників його родини заслуговують на повернення в сучасний науковий і культурний дискурс. Архівні документи про життя і діяльність Ореста Габеля зберігаються у ХДНБ ім. В. Г. Короленка.

Список бібліографічних посилань

1. Шоломова С. Б. Харківська Громадська (Бібліотечна династія Габелів) // Вітчизна. 1986. № 9. С. 188–190.

2. Багалей Д. И., Миллер Д. П. История города за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год) : историческая монография : в 2 томах. Том 2 : XIX – начало XX века : репринтное издание. Харьков, 2004. С. 756.

3. Бібліотека в історичному просторі трьох епох: До 125-річчя Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Харків, 2011. С. 45, 83, 84.

4. Шалыганова А. Л. Правление Харьковской общественной библиотеки, 1885–1918 : биоблиографический словарь. Харьков, 2016.

5. Габель Орест-Октавиан Мартынович // Деятели революционного движения в России : био-библиографический словарь : от предшественников декабристов до падения царизма / Всесоюзное общество политических каторжан и ссыльно-поселенцев ; под редакцией Ф. Я. Кона, Б. П. Козьмина, В. И. Невского, И. А. Теодоровича ; составители: А. А. Шилов, М. Г. Карнаухова. Москва : Издательство Всесоюзного общества политических каторжан и ссыльно-поселенцев, 1929. Т. 2 : Семидесятые годы. Вып. 1 : А–Е. Стб. 141 : портр.

6. Телегіна С. В. Габель Орест (Орест-Октавіан) Мартинович // Українська бібліотечна енциклопедія / Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого. Київ, 2017. URL: https://ube.nlu.org.ua/article/Габель Орест (Орест-Октавіан) Мартинович (дата звернення: 25.09.2025).

7. Мамон В. Є. Життєвий шлях бібліотекаря Людмили Габель // Короленківські читання 2020. «Бібліотеки, архіви, музеї: історичний досвід та актуальні тенденції розвитку» : матеріали XXIII Всеукраїнської (з міжнародною участю) дистанційної науково-практичної конференції, присвяченої 190-річчю від часу заснування ХДНБ ім. В. Г. Короленка, м. Харків, 22–23 жовтня 2020 р. Харків, 2021. С. 244–251. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20067620 (дата звернення: 07.05.2026).

8. Мамон В. Є. Життєвий шлях бібліотекарки Марії Габель-Ющенко // Короленківські читання 2022. «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни» : матеріали XXV Всеукраїнської дистанційної науково-практичної конференції, Харків, 26–27 жовтня 2022 р. Харків, 2023. С. 94–101. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20067297 (дата звернення: 08.05.2026).

9. Ніколаєнко О. О. Участь родини Габель в громадському русі у Харкові наприкінці XIX – на початку XX ст // Науково-освітянська еліта та формування інтелектуального потенціалу української нації : матеріали III Всеукраїнської наукової конференції, (м. Харків, 28 березня 2025 р.) / Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди та ін. Харків, 2025. С. 248–257. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/18261 (дата звернення: 25.09.2025).

УДК 02-051(477)(092)Руссес:027.54(477.54-25)ХДНБ]:
027.625-053.2/.5(477)](045)

ТЕТЯНА РУССЕС І ДИТЯЧА КНИГА: БІБЛІОТЕКАРКА, КРИТИК, ПИСЬМЕННИЦЯ

Мамон Вячеслав Євгенович,
завідувач сектору інформаційно-
бібліографічного відділу
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Представлено постать Тетяни Дмитрівни Руссес (1887 – після 1959) – бібліотекарки та бібліографині ХДНБ ім. В. Г. Короленка, критикині та авторки дитячих творів. На основі архівних документів і публікацій розглянуто її внесок у розвиток дитячих бібліотек, створення бібліографічних покажчиків і методику роботи з дитячою літературою. Показано роль Руссес у формуванні професійного середовища Харкова та її значення для історії дитячого читання в Україні.*

Ключові слова: *Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка, дитячі бібліотеки, дитяча книга, бібліографія, бібліографічні покажчики, дитяче читання, критика дитячої літератури, бібліотекознавство, історія бібліотечної справи України.*

Abstract. *The paper presents the figure of Tetiana Dmytrivna Russes (1887–1950s), librarian and bibliographer of the V. G. Korolenko Kharkiv State Scientific Library, critic of children's literature and author of works for children. Based on archival documents and her publications, the study examines her contribution to the development of children's libraries, the creation of bibliographic indexes, and the methodology of working with children's books. The role of Russes in shaping the professional environment of Kharkiv and her significance for the history of children's reading in Ukraine are highlighted.*

Keywords: *Korolenko Kharkiv State Scientific Library, children's librarianship, children's literature, bibliographic guides, reading practices, literary criticism, library science, history of librarianship in Ukraine.*

Упродовж ХХ ст. у ХДНБ ім. В. Г. Короленка працювали десятки фахівців, які своєю щоденною працею формували інтелектуальний і культурний простір міста. Імена багатьох з них нині відомі лише вузькому колу дослідників, проте саме вони заклали основи бібліотекознавчої школи, бібліографічної культури й організації дитячого читання.

Повернення цих постатей із забуття є важливим не тільки для історії бібліотекознавства, але й для ширшого розуміння культурної пам’яті Харкова та України загалом: воно дозволяє показати, що інституційна спадщина трималася не лише на директивах згори, а й на конкретних людях, які мислили і створювали методики, тексти, видання.

Однією з таких постатей є Тетяна Дмитрівна Руссес (уроджена Каллістова; у документах початку ХХ ст. також Лебедєва) – бібліографиня, критик дитячої літератури, педагог і письменниця. Її біографія та доробок поєднують кілька взаємопов’язаних напрямів: розвиток дитячих бібліотек у Харкові 1930-х років, методичне осмислення ролі бібліотеки у вихованні, а також участь у літературному процесі як критика й авторки дитячих творів. Тетяна Руссес – приклад фахівчині, яка поєднала практичну, методичну й творчо-аналітичну роботу, створивши місток між бібліотекою, школою та сферою дитячої літератури.

Дослідження її біографії та спадщини спирається на кілька основних груп джерел. Передусім – це архівні матеріали: особова справа Руссес, що зберігається у фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка, де містяться відомості про її освіту, трудову діяльність і родинні обставини [1]. Важливим блоком джерел є її власні публікації: бібліографічні покажчики, статті в професійних і педагогічних журналах, рецензії на твори дитячої літератури та власні художні тексти. Третя група – наукові й довідкові праці, де ім’я Руссес згадується побіжно: дисертаційні дослідження про дитяче читання та бібліотеки [3, с. 119], біобібліографічні довідники і сучасні історіографічні розвідки про Бестужевські курси. В окремих випадках інформація про неї міститься і в путівниках архівів та описах рукописних фондів, що підтверджує наявність додаткових матеріалів для подальшого опрацювання. Нарешті, допоміжну роль відіграють літописи друку, бібліографічні покажчики й каталоги, які підтверджують факти публікації окремих текстів.

Усі ці матеріали створюють мозаїчну, але цінну картину, яка дозволяє реконструювати не тільки особисту біографію Руссес, а й ширший контекст становлення бібліотекознавчої думки та практики дитячого читання в Харкові першої половини ХХ ст.

Тетяна Дмитрівна Каллістова народилася в липні 1887 року в Миколаєві Херсонської губернії, члени родини якої були пов’язані зі службою на Чорноморському флоті. Батько, Дмитро Каллістов, син сільського священника, працював юрисконсультом флоту, а згодом, уже

після переїзду до Харкова, обіймав посаду завідувача канцелярії ВУЦВК. Серед членів родини були освічені та проєкційно орієнтовані на державну та інтелектуальну службу особи: старший брат, Микола Дмитрович Каллістов (1883–1917) – морський офіцер та історик флоту, автор наукових праць і художніх творів на морську тематику (зокрема повісті «Корвет "Флора"»), загинув під час революційних подій у Севастополі у вересні 1917 року, що стало для сім'ї травматичною подією. Середню освіту Тетяна здобула в Севастопольській жіночій гімназії, яку закінчила із золотою медаллю. У 1908 році родина переїхала до Санкт-Петербурга; тоді ж дівчина вступила на Бестужевські вищі жіночі курси (історико-філологічний факультет, група російської філології, підгрупа російської літератури). В академічних реєстрах випускниць вона зафіксована як *Лебедєва (уродж. Каллістова)* з роком випуску 1913; зміна прізвища, ймовірно, зумовлена першим шлюбом у студентські роки. Також додатково закінчила однорічні курси Петроградського навчального округу для підготовки вчителів і вчительок (1915–1916), за підсумками яких отримала звання вчительки середніх навчальних закладів. У документах 1920-х років вона вже фігурує під прізвищем Руссес, певно, його зміна викликана другим шлюбом [1].

На початку кар'єри Тетяна Дмитрівна працювала вчителькою літератури у школі № 8 Севастополя (вересень 1917 – червень 1921). У 1920 році її родина перебралася до Харкова (на той час – столиці УСРР), у червні 1921 року до Харкова приїхала й вона. Саме з цього моменту розпочинається етап, який сутнісно визначив її місце в історії соціального виховання та бібліотечної справи: Руссес працює секретарем Головного управління соціального виховання Народного комісаріату освіти Української СРР (червень 1921 – вересень 1931). Головсоцвих, як центральний орган позашкільної освіти, координував роботу клубних закладів, бібліотек, дитячих установ, дошкілля. Це була адміністративна «нервова система» великих експериментів 1920-х років у галузі соціального виховання [1]. Водночас з управлінською роботою Руссес займалася презентацією діяльності своєї організації у пресі. Показовою є її публікація в журналі «Радянська освіта» в рубриці «В Управлінні соцвиху», де наведено розлогий огляд розпоряджень та інструкцій щодо дитячих установ [5, с. 87–91].

У 1931 році Руссес переходить до Харківської Центральної бібліотеки юного читача, де впродовж вересня 1931 – серпня 1935 року

працює науковою співробітницею, методистом та бібліографом. У 1935 році бібліотеку переведено в приміщення щойно створеного Палацу піонерів; у серпні 1935 – січні 1936 року Руссес обіймає посаду вченого секретаря бібліотеки Палацу піонерів, що підкреслює її організаційні здібності й авторитет в інституції. Від січня 1936 до червня 1943 року працює науковою співробітницею дитячого філіалу ХДНБ. У другій половині 1930-х її робота неодноразово відзначалася керівництвом, а 1940 року обласний комітет Союзу політпросвітроботи відзначив її премією у 200 крб «за кращі показники соціалістичного змагання між бібліотекарями Харківської області». Одночасно Руссес підвищує свої професійні навички, у 1937 році вона закінчує вищі річні бібліографічні курси при Книжковій палаті України в Харкові.

Ключовим здобутком цього періоду стала участь у створенні серії «Питання дитячої книжки та дитячого читання» (1934–1935), випуски якої виходили щоквартально в Книжковій палаті й укладалася на матеріалах української та російської преси: художньої, педагогічної, бібліотечної та бібліографічної. Також окремим виданням вийшов покажчик літератури за 1934 рік «Питання дитячої книжки та дитячого читання» (Харків, 1935) [11], укладачем якого виступила Т. Руссес, а редакцію здійснила Розалія Борисівна Гуревич [3, с. 119]. Остання справедливо вважається однією з фундаторок харківської (та загалом української) бібліотекознавчої школи, тож співпраця з нею свідчить про високий професійний рівень Руссес і залучення до процесу формування бібліографічних стандартів і методики роботи з масивом дитячої літератури. Структура укладеного Руссес покажчика – алфавітний список авторів статей і рецензій, окремий перелік художньо-ілюстрованих дитячих книг з позначенням рецензій на ілюстрації – демонструє прагнення створити інструмент системної орієнтації у стрімко зростаючому потоці літератури 1930-х років. Як засіб бібліотечного забезпечення педагогічних завдань, ці покажчики виконували не лише облікову, а й виховну функцію: їхній довідковий апарат підтримував селекцію літератури для читання та гурткової роботи.

У методичних текстах Руссес цього періоду послідовно видно вміння поєднувати «бібліотечність» і «педагогічність» в одному практичному полі. У статті «Театр речей» вона обґрунтувала наочність і театралізовані практики як спосіб активізації читача [8]. Пізніше у спільній статті з Камерістою «Робота з книжкою у дитячому денному санаторії (З досвіду роботи в денному санаторії харківського міськпарку влітку 1934 р.)»

Руссес описує режим читання як лікувально-педагогічний інструмент, що включає індивідуальне консультування, а також добір літератури з урахуванням віку, стану здоров’я та інтересів. Окремо підкреслено використання «малих форм» гурткової роботи [6]. Обидва тексти фіксують методологічне ядро її підходу. Книга і читання для Руссес є подією взаємодії бібліотекаря, дитини та контексту, а «індивідуалізація» тут не риторичний троп, а робочий принцип.

У колі її інтересів була також проблематика взаємодії школи та бібліотеки. З автобіографічних матеріалів відомо про статтю Т. Д. Руссес «Батьки про дитяче читання». Вона зазначала, що цей текст опублікований в журналі «Бібліотека у соціалістичному будівництві» (1935, № 6). У наявній річній підшивці журналу статті виявити не вдалося, що може свідчити про неточність у назві видання чи датуванні (згадка зроблена через два десятиліття після подій). Тематика статті була безпосередньо пов’язана з методичною роботою Центральної бібліотеки юного читача, де Руссес працювала у 1931–1935 рр. Вона повідомляла, що текст було підготовлено на основі анкетування батьків читачів бібліотеки, метою якого було з’ясування, як організоване читання дітей у родинах, яку роль у виборі книжок відіграють самі батьки, які труднощі та очікування вони висловлюють щодо бібліотеки. Цю методичну лінію продовжує рукопис статті «Школа та бібліотека», надісланий у червні 1941 року до журналу «Начальная школа». Редакція повідомила, що матеріал буде надрукований у № 10/11, проте через війну (у 1941 р. вийшло лише вісім випусків, у 1942–1943 рр. журнал взагалі не друкувався) публікація, ймовірно, не відбулася. Водночас сама ідея статті є показовою: бібліотека не дублює школу, а доповнює її, організуючи читання як простір вибору, самостійної роботи й культурно-побутового досвіду [1].

У 1930-х роках Руссес також активно поєднувала бібліографічну діяльність з літературно-критичною практикою. У 1935 році в журналі «Жовтеня» було надруковано її оповідання «Змагання» (з ілюстраціями М. Корнєвої). У 1935 році з’являються її відгуки на твори Миколи Трублаїні, який на той час уже здобув популярність як автор пригодницьких оповідань і повістей морської тематики. Для Руссес ці тексти становили інтерес не лише як література для юних читачів, а й як приклад поєднання динамічного сюжету з елементами пізнавального матеріалу, що відповідало методичним завданням бібліотекаря. Її рецензії поєднували естетичну оцінку з аналізом виховного потенціалу твору та

його доступності для різних вікових груп – саме цього в 1930-х роках очікували від бібліотекаря-критика. Можливо, у цих рецензіях була й особиста зацікавленість Руссес, морська тематика у творчості Трублаїні перегукувалася з творчістю її старшого брата, Миколи Каллістова. Обидва автори – Трублаїні й Каллістов – писали про море як простір пригод, випробувань і формування характеру.

У 1940 році в журналі «За комуністичне виховання дошкільнят» (№ 1, с. 66–69) Руссес опублікувала статтю «Незвичайна книга для дошкільника» про книжку Бориса Житкова «Что я видел». У тексті акцентується на чесності спостереження й пізнавальній вартості книжки, що водночас стає своєрідною даниною пам’яті авторові, який невдовзі до того трагічно помер [7].

Друга світова війна перервала і травмувала життя Руссес. Під час німецької окупації дві її сестри померли з голоду; чоловік, який добровольцем пішов до Червоної армії, загинув 9 вересня 1943 року в бою під Полтавою. Дитячий філіал ХДНБ ім. В. Г. Короленка згорів, Руссес звільнили; вона виїхала до родичів у Київ, де в листопаді 1943 – березні 1944 року працювала консультанткою в бібліотеці Академії наук (нині НБУВ) [4, с. 56, 69]. У березні 1944 року за викликом ХДНБ ім. В. Г. Короленка вона повертається до Харкова, де працює у відновленому дитячому філіалі бібліографом. На квітень 1944 року зафіксована адреса проживання: Харків, вул. Дергачівська, 16. 5 вересня 1952 року Руссес подає заяву і звільняється «за власним бажанням у зв’язку з поганим станом здоров’я»; заява написана власноруч [1].

Повоєнний період позначений поверненням Руссес до критичної роботи в пресі. У газеті «Соціалістична Харківщина» та журналі «Советская Украина» вийшли друком кілька її рецензій на нові дитячі книги [9; 10]. Характер цих матеріалів свідчить про її позицію як бібліотекаря-критика»: література оцінюється крізь призму практичної користі для читача, педагогічної цінності та можливості використання у бібліотечній роботі.

Окремо треба згадати Руссес як авторку художніх творів для дітей. Після першої спроби у 1930-х рр., вона повернулася до цього напряму наприкінці 1950-х. У видавництві «Кримиздат» (м. Сімферополь) побачила світ її повість «Мальчики» (1959), видана накладом у 15 тис. примірників. Дослідниця О. Вахромеєва зазначає, що книжки «дитячої письменниці

Т. Д. Руссес» можна було зустріти майже в кожній шкільній бібліотеці СРСР.

Діяльність Руссес як критика дитячої літератури в поєднанні з її бібліографічною роботою показує важливу рису: для неї рецензія була не «особистою думкою», а інструментом професійної комунікації. Вона зв'язувала між собою автора, педагога, бібліотекаря і дитину-читача. У такій логіці рецензування відповідало тогочасному уявленню про дитячу книгу як засіб соціалізації, тому її тексти про Трублаїні та Житкова виконували подвійну функцію. По-перше, це була практична рекомендація для фахового середовища: що саме варто пропонувати читачам і за яких умов. По-друге, це було етичне пояснення: чому ця книжка важлива і як її доцільно читати. Цей підхід підсилювався тим, що Руссес сама писала для дітей. Оповідання «Змагання» та повість «Мальчики» засвідчують її розуміння того, як працюють сюжет і мова дитячого твору. Саме тому її рецензії можна трактувати як більш уважні до «внутрішньої кухні» письма і, відповідно, більш чутливі до авторського задуму.

Важливою частиною спадщини Руссес є мемуарні та архівні матеріали, зосереджені в її особистому фонді, що зберігається в Музеї історії Санкт-Петербурзького університету: там наявні автобіографія, спогади й портретні замальовки, тексти про К. І. Чуковського (статті та рецензії), дитячі оповідання та інші документи [2, с. 79]. На окрему увагу заслуговує записана нею автобіографія науковиці Н. П. Ярош, спеціалістки з класифікації кам'яного вугілля Донбасу. На момент написання Ярош була тяжко хворою, і Руссес фактично зберегла для наступних поколінь важливі свідчення про історію української науки [2, с. 76].

Матеріали щодо сімейної історії Каллістових – Руссес зафіксовані у фонді Рукописного відділу Інституту російської літератури (Пушкінський дім). Окремі документи, що стосуються Руссес, є у фондах Інституту літератури НАН України, що демонструє можливість подальших досліджень життя та творчості Руссес. Це особливо важливо з урахуванням того, що ми не знаємо точну дату її смерті.

Постать Тетяни Дмитрівни Руссес постає на перетині кількох історій – дитячих бібліотек, бібліографії, бібліотечної педагогіки, жіночої освіти, радянської культурної політики та літературного процесу в його «дитячому» сегменті. Її внесок полягав не лише в окремих публікаціях, а й у конструюванні інфраструктури професійного знання – серії покажчиків «Питання дитячої книжки та дитячого читання», методичні статті й

критика формували контур «інформаційної екосистеми» дитячого читання 1930-х років. Співпраця з Розалією Гуревич свідчить про її причетність до формування Харківської бібліотекознавчої школи, а пізніші рецензії та книжкові видання – про тривалу професійну впізнаваність. Наявні джерела дозволяють стверджувати, що Руссес була не «рядовою бібліотекаркою», а фігурою, яка поєднала практику, методику й рефлексію, забезпечивши стійку присутність бібліотеки в культурі дитячого читання.

Список бібліографічних посилань

1. Особова справа Т. Д. Руссес // Архів Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка. Опис 1. Справа 1. Особові справи звільнених працівників. Т. 1: А–Грінгауз. 1943–1955 рр.

2. Вахромеева О. Б. Университетский музей в СПбГУ как хранитель памяти о Бестужевских курсах // Вопросы музеологии. 2016. № 2 (14). С. 70–81.

3. Гордієнко А. І. Дитяча бібліотека як культуротворчий феномен: український досвід : дисертація ... кандидата культурології : 26.00.01 / Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2018. 285 с.

4. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, 1941–1964 / НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2003. 357 с. (Проект «Наукова книга»).

5. Руссес Т. Д. В Управлінні соцвиху // Радянська освіта. 1925. № 9. С. 87–91.

6. Руссес Т., Камеріста. Робота з книжкою у дитячому денному санаторії // Бібліотека у соціалістичному будівництві. 1935. № 3. С. 41–48.

7. Руссес Т. Незвичайна книга для дошкільника // За комуністичне виховання дошкільнят. 1940. № 1. С. 66–69.

8. Руссес Т. Театр Речей // Радянська освіта. 1929. № 6. С. 67–68.

9. Руссес Т. Заповітне слово // Соціалістична Харківщина. 1954. 28 серпня.

10. Руссес Т. Новые стихи для детей // Советская Украина. 1956. № 10. С. 179–180.

11. Питання дитячої книжки та дитячого читання : бібліографічний покажчик книг і журнальних та газетних статей за 1934 рік / Харківський палац піонерів і жовтенят ім. П. П. Постишева, Бібліотека ; склала Т. Руссес ; за редакції Р. Гуревич. Харків, 1935. 95 с.

12. Повисша М. Роль професора М. Л. Щукіна (1824–1924) у розвитку вищої технічної освіти жінок // Емінак. 2016. № 3 (3). С. 87–92.

УДК 792.072.2(477)(092)Інгор:027.1]:027.54(477.54-25)ХДНБ](045)

ОСОБОВИЙ АРХІВНИЙ ФОНД БОРИСА ІНГОРЯ В ХАРКІВСЬКІЙ ДЕРЖАВНІЙ НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ ім. В. Г. КОРОЛЕНКА: ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СКЛАДУ

Максимов Дмитро Володимирович,
бібліотекар науково-дослідного відділу
документознавства, колекцій
рідкісних видань і рукописів
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка,
Україна, м. Харків

Анотація. *Розглянуто життєвий та творчий шлях Бориса Інгоря – українського театрознавця, мистецтвознавця, художника-графіка, бібліофіла, педагога, фронтового журналіста, краєзнавця та дослідника книжкових знаків. Його життя і діяльність тісно пов'язані з Харковом, а особовий фонд зберігається в ХДНБ ім. В. Г. Короленка.*

Ключові слова: *Борис Лазаревич Інгор, книжковий знак, екслібрисний рух, Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка, журналістика, краєзнавство, колекціонування.*

Annotation. *The text is devoted to the life and creative path of Borys Inhor – a Ukrainian theatre scholar, art historian, graphic artist, bibliophile, educator, journalist, local historian, and researcher of bookplates. His life and professional activities were closely connected with Kharkiv, and his personal archival collection is preserved at the V. G. Korolenko State Scientific Library of Kharkiv.*

Keywords: *Borys Lazarovych Inhor, bookplate, ex libris movement, V. G. Korolenko State Scientific Library of Kharkiv, journalism, local history studies, collecting.*

ХХ століття подарувало Україні і Харкову зокрема чимало яскравих особистостей, чиї імена закарбовано в історії культури: одні – більше, інші – менше. Дехто з них з часом відійшов на другий план, залишившись поза увагою широкої публіки, хоча їхній внесок аж ніяк не втратив значущості. Серед таких постатей – Борис Лазаревич Інгор, харківський інтелектуал, що поєднав у своїй особі творчу, дослідницьку й педагогічну діяльність, український театрознавець, мистецтвознавець (зокрема, дослідник книжкових знаків), художник-графік, бібліофіл, педагог, фронтовий журналіст та краєзнавець.

Метою цієї роботи є ознайомлення з окремими сторінками його біографії, основними напрямами професійної діяльності та культурними зацікавленнями на підставі аналізу матеріалів особового архівного фонду Б. Л. Інгоря, що зберігається в ХДНБ. Наукова цінність зазначеного комплексу полягає в його джерельному потенціалі для вивчення харківського інтелектуального середовища ІІ половини ХХ ст., а також історії театрознавства, мистецтвознавства, бібліофільства в Україні. Хронологічні рамки цього дослідження охоплюють 1930–1980 рр., увагу насамперед зосереджено на післявоєнному періоді, коли відбулася інституційна і творча реалізація Інгоря як фахівця в різних галузях культури.

Борис Лазаревич Інгор (1918, м. Охтирка – 1985, м. Харків) походив з родини Лазаря Борисовича Інгоря, кустаря-шапкаря, а згодом робітника. Освіту здобув в Охтирці, де виявив ранню зацікавленість до малювання, плакатного мистецтва, літератури та театру [1]. У 1932–1933 рр. пережив Голодомор, про що свідчать спомини його шкільного приятеля. Ці обставини змусили молодого Інгоря в 1933 році розпочати трудову діяльність художником у місцевому клубі [2]. З 1939 до 1945 року служив у Червоній армії, у т. ч. як фронтовий художник і співробітник військової преси, у роки війни його малюнки публікувалися в фронтових газетах [3].

Нагороджений орденом Червоного Прапора, медалями «За оборону Ленінграда» та «За перемогу над Німеччиною» [1]. Пізніше був членом Українського театрального товариства, клубів «Краєзнавець», аматорів книги, екслібрисистів [4].

Після війни навчався у Харківському театральному інституті (1945–1950), паралельно працюючи в газеті «Соціалістична Харківщина». З 1950 року обіймав низку культурно-адміністративних посад, зокрема був художнім керівником Дрогобицької обласної філармонії [5]. У 1952 році повернувся до Харкова, де розгорнув активну професійну діяльність: працював художником в редакції газети «Красное знамя», науковим співробітником Харківського художнього музею, педагогом у Харківському театрі ляльок, викладачем історії мистецтв, редактором та художником Харківської студії телебачення [1]. Був активним учасником інтелектуального та мистецького середовища міста.

Б. Л. Інгор – автор численних рецензій, театральних оглядів і художньо-критичних статей, виступав на краєзнавчих читаннях у ХДНБ [4]. Його дослідницькі інтереси охоплювали історію театру, преси, образотворчого мистецтва. У творчому доробку – понад 50 публікацій [6].

Його ім’я й нині часто згадується в середовищі колекціонерів екслібрисів та бібліофілів.

Фонд Бориса Лазаревича Інгоря у ХДНБ ім. В. Г. Короленка (ф. № 7) створено на основі його архівних матеріалів, а також книг, брошур, колекції екслібрисів з особистої бібліотеки. Він структурований за такими розділами: біобібліографічні матеріали, листування, книги з дарчими написами й особиста колекція [7]. У згаданий біобібліографічний розділ внесено матеріали про Бориса Лазаревича, написані ним самим та його друзями; статті в періодиці за його авторства, а також біографічні матеріали, зібрані Б. Л. Інгорем про життя і діяльність відомого українського радянського журналіста та політичного діяча Івана Дем’яновича Шевченка (1901–1969) [7].

Наступний розділ фонду містить листування, це рукописні та машинописні документи. Тут можна знайти листування з українським поетом Миколою Нагнибідою, мистецтвознавцем П. О. Білецьким, літературознавцем і критиком В. Т. Романенком, книгознавцем, філологом та педагогом І. Я. Кагановим, колекціонером-філокартистом Н. С. Тагріним, бібліофілами О. Г. Ласунським, Є. Д. Петряєвим та ін. Окрім того, листування рясніє додатками, серед яких фотографії, численні запрошення (на засідання книжкових клубів у різних містах СРСР) та газетні вирізки (загалом присвячені творчості фігурантів переписки) [7]. Привертає особливу увагу листування Б. Л. Інгоря з видатним українським письменником Олесем Гончаром. Зокрема в одному з листів Олесь Терентійович описує свої враження під час відкриття пам’ятника Тарасу Шевченку в Харкові 24 березня 1935 року [8].

Книжкова колекція фонду Б. Л. Інгоря містить книги з дарчими написами. Серед творів художньої літератури – книги М. М. Безхутрого, І. Л. Муратова, М. Л. Інгоря (брата Бориса Лазаревича), а також інших авторів. До біографістики належать книги Г. М. Гельфандбейна, А. М. Адміральського, М. В. Чернова; відзначимо також мистецтвознавчі праці І. М. Блюміної, А. М. Народицького, А. В. Німенeнка тощо [7]. До книг додані газетні вирізки про творчість авторів або матеріали, пов’язані з героями чи темою книги. До книги Г. І. Ігнатова вкладено екслібриси Геннадія Ігнатова та Ф. Ю. Маківчука авторства М. Литвинова, до книги Володимира Глотова «У строю та в запасі» – його екслібрис [7].

В окремий підрозділ також винесена особиста колекція екслібрисів, створених і зібраних Б. Л. Інгорем, що налічує 228 книжкових знаків. Значна частина цієї добірки присвячена пам’ятним подіям, зокрема

100-річчю від дня народження Рокуелла Кента. До неї також увійшли екслібриси, виготовлені для тематичних книжкових колекцій, зокрема «Україніана», колекція видань з історії мистецтв. Помітне місце займають роботи, пов'язані з відомими колекціонерами-екслібрисистами і популяризаторами книжкового знаку Н. А. Никифоровим та Е. Д. Гетманським. Частина екслібрисів мають автографи дарувальників [9].

Зібрані в архівному фонді і схарактеризовані нами документи свідчать не лише про особливості професійної роботи Б. Л. Інгоря, але й про його глибоку вкоріненість у культурне середовище міста, неабиякий інтерес до багатьох фігур харківського культурного простору. Отже, особовий фонд Б. Л. Інгоря в ХДНБ ім. В. Г. Короленка становить цінну джерельну базу для подальших студій у галузі біографістики, історії мистецтва, театрознавства, а також інтелектуального життя нашого регіону у радянську добу.

Список бібліографічних посилань

1. Автобиографии Бориса Лазаревича Ингоря (1952–1971) // Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Архівний ф. 7. Од. зб. Р-36.

2. Гельфандбейн Г. М., Стрельцов І. Про Бориса Лазаревича Інгоря : спогади // Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Архівний ф. 7. Од. зб. Р-367.

3. Титов Я. В. Письма к Б. Л. Ингорю (1942–1943) // Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Архівний ф. 7. Од. зб. Р-365.

4. Інгор Борис Лазарович // Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка : [сайт]. Ресурси. Вебресурс «Краєзнавство». URL: https://kray.korolenko.kharkov.com/klub-kraeznavec/personalni-storinky/13.html (дата звернення: 29.07.2025).

5. Кремерман С. Операция «Портрет» // Дайджест Е / Харьковский музей Холокоста. 2005. № 4. URL: http://holocaustmuseum.kharkov.ua/didgest-e/didgest-2005/4-2005/index.html (дата звернення: 29.07.2025).

6. Інгор Борис Лазарович (1918–1985) : список публікацій // Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка : сайт. Ресурси. Вебресурс «Краєзнавство». URL: https://kray.korolenko.kharkov.com/kk_members/FILE00000000004.pdf (дата звернення: 29.07.2025).

7. Особовий архівний фонд Б. Л. Інгоря у ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Ф. 7. Оп. 1. Архівні документи 1952–1985 рр. / укладач опису В. Г. Биков ; електронна версія Д. В. Максимова // Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка : сайт. Ресурси. Архівні фонди, документні пам'ятки національного та світового значення / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. [Харків, 2026].

18 с. URL : https://library.korolenko.kharkov.com/wp-content/uploads/2026/01/inhor-b.l.-_osobovyj-fond.pdf (дата звернення: 05.05.2026).

8. Гончар О. Листи до Бориса Лазаревича Інгора (1978–1984) // Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Архівний ф. 7. Од. зб. Р-192.

9. Колекція екслібрисів, зібрана Б. Л. Інгорем // Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Архівний ф. 7. Од. зб. Р-35.

УДК 271.4(=161.2)-051:94(477.86)"1860/1950"(092)Гоїв](045)

СПІВЗАСНОВНИК СНЯТИНСЬКИХ ЧИТАЛЕНЬ ІВАН ГОЇВ (1860–1950)

Бойда Андрій Васильович,
аспірант Карпатського національного
університету ім. Василя Стефаника
Україна, м. Івано-Франківськ

Анотація. *Розглянуто основні віхи життя та діяльності українського громадсько-культурного та церковного діяча Івана Григоровича Гоїва (1860–1950). Дано оцінку його здобуткам на культурно-громадській ниві в місті Снятин на Коломийщині, де діяч провів більшу частину свого життя і був похований. Надано пропозиції щодо подальшого вшанування пам'яті діяча.*

Ключові слова: *Гоїв І. Г., товариство Скала, товариство Просвіта, читальня, Українська греко-католицька церква (УГКЦ), дяки, Снятин, Покуття.*

Annotation. *The article explores the key stages in the life and work of Ukrainian public, cultural, and church figure Ivan Hryhorovych Hoiv (1860–1950). It assesses his contribution to the cultural and civic life of the town of Sniatyn in the Kolomyia area, where he spent most of his life and was also buried. The article also outlines proposals for further commemorating his legacy.*

Keywords: *Hoiv I. G., Skala Society, Prosvita Society, community reading room, Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC), church cantors, Sniatyn, Pokuttia.*

У покутській візії біографістики завжди можна знайти ті цікаві біографії, які, на жаль, втрачаються з часом. Однак, якщо на ту чи іншу постать знаходиться свій біограф, то така біографія отримує нове дихання та стає знову актуальною. Серед таких постатей є дяк церкви Чуда Святого Архистратига Михаїла, касир міщанської каси «Прут», страховий агент товариства «Дністер», організатор церковного та міщанських хорових

колективів, співзасновник читалень товариств «Просвіта» та «Скала» Іван Григорович Гоїв (1860–1950).

Огляд його біографії – це спроба докласти певних зусиль для пошани його праці на просвітницькій ниві українства на Покутті, а також виправити деякі описки та недоліки попередніх публікацій про цю постать.

Іван Гоїв народився в 1860 році в невеличкому містечку Куровичі Перемишлянського повіту королівства Галичини і Лодомерії Австро-Угорської імперії (зараз село у Глинянській ОТГ Львівського району Львівської обл.) у родині Григорія та Євдокії Гоївих. Члени цієї греко-католицької родини були глибоко віруючими. У родині була також донька, яка згодом вийшла заміж за поляка, тому Іван Григорович залишався єдиним спадкоємцем свого незаможного роду. Саме через смерть батька наприкінці 1870-х рр. Івану Гоїву довелось залишити навчання у Львівській духовній семінарії. Замість того, щоб стати греко-католицьким священником й осісти десь в рідних краях, І. Гоїв в 1880 році прибув до Снятина на запрошення місцевого пароха о. Теофіла Кобринського [3, с. 196–198].

Швидко опановуючи нотну грамоту, маючи гарний голос та вміння грати на скрипці, того ж року І. Гоїв стає піддячим Снятинської дяківської школи. Оскільки о. Т. Кобринський доволі важко захворів і не мав змоги повноцінно керувати курсом, його обов’язки на себе взяв саме Іван Гоїв. Опісля смерті о. Теофіла 14 березня 1882 року Гоїв стає повноцінним керівником дяківської школи. Окрім того, що цей заклад готував майбутніх дяків для громад Української греко-католицької церкви (УГКЦ), вагомою була підготовка диригентів та співців для хорів для парафій довкола Снятина [2, с. 18].

Згодом Гоїв облаштував і особисте життя. Познайомившись з юною донькою мірника Снятинського магістрату Семена Захаркевича Анною (1871–1953), між ними спалахує щире кохання. За благословенням батька молоді люди одружилися 1887 року. Через рік у них народилася донька Ольга (1888–1978), згодом ще двоє дочок – Євгенія та Клаудія (померли в 1894 р.), а невдовзі – син Юліан-Володимир (1894–1937), донька Наталія (1896–1993), сини Євген-Роман (1899–1953), Омелян-Олександр (1901–1988) та Зенон-Ярослав (1906–1994) [3, с. 197].

2 вересня 1890 року Іван Гоїв став керівником міщанського хору при Руській (українській) міщанській читальні в Снятині. 5 грудня того ж року на соборнім зібранні дяків Станіславівської єпархії в Снятині в

Михайлівській церкві була створена каса взаємодопомоги дякам, яку очолив Іван Гоїв. Оскільки хорова діяльність вимагала посиленої підготовки, для допомоги з підготовки нот для виконання різних композицій Гоїв залучав гімназиста, а згодом студента-філософа цісарсько-королівського університету у Львові ім. Франца І Семена (Сеня) Горука (1873–1920) [1, с. 133]. Дружба між Гоївим та на 13 років молодшим за нього чоловіком активно тривала аж до 1916 року. Збережений епістолярій у ф. 385. Горук Сень – отаман УСС в ЦДІАЛ відображає період 1900–1916 рр. Так, тут переважно листи, вітальні листівки дяка І. Гоїва до С. Горука і лише одна чернетка листа отамана до свого приятеля за серпень 1915 року. У них простежується взаємоповага між цими двома снятинцями, присутня щира зацікавленість життям один одного, є багато порад і спроб поцікавитись можливістю для зустрічі [7, арк. 22–25].

У 1900–1903 рр. Іван Гоїв брав активну участь як співзасновник у створенні філії товариства «Боян». Хор цього товариства під його керівництвом 17 грудня 1903 року на концерті в Чернівцях виконав багато композицій перед гостями ювілею з нагоди 35-річчя діяльності Миколи Лисенка. Оксамитовий баритон Івана Гоїва так вразив своїм співом наддніпрянського композитора Миколу Лисенка, що той подарував йому ноти до пісні «Ой зійди, зійди, ясен місяцю» зі своїм автографом. У 1960-х рр. ці ноти були подаровані донькою Івана Гоїва Ольгою Івано-Франківському краєзнавчому музею (ІФКМ), де зберігаються й нині. У 1909 році Іван Гоїв став одним зі співзасновників читальні товариства «Просвіта». У середині 1930-х рр. він стає співзасновником читальні товариства «Скала», яке діяло на противагу «Просвіті» в Снятині [3, с. 198–200].

Єдина докладна згадка про діяльність І. Гоїва у «Скалі» міститься в номері часопису «Правда» від 4 червня 1939 року, де повідомлялося, що 18 травня у церкві Чуда Святого Архистратига Михаїла відбулися щорічні загальні збори парафіяльної читальні товариства «Скала». Зібрання відкрив настоятель храму о. М. Фелицький, головою зборів обрано І. Гоїва. Було заслухано звіт діяльності виділу товариства за період від 15 серпня 1938 р. до 18 травня 1939 р., а також обговорено питання передплати церковно-релігійних видань, зокрема Станіславівської єпархії ГКЦ, сплати членських внесків та створення смичкового оркестру під керівництвом І. Гоїва. Через несвоєчасну сплату внесків коштів вистачило лише на закупівлю книжок і виготовлення печатки організації у Снятині. Під час

зборів о. М. Фелицький записав 87 нових членів. Новообране керівництво читальні доручило Іванові Гоїву обов'язки заступника голови та організаційного керівника читальні «Скала» у Снятині. Зібрання завершилося виконанням пісні «Под Твою Милость» і було закрите о. М. Фелицьким [5, с. 5].

Остання згадка про Івана Гоїва у пресі датується 10 лютого 1942 року, коли в № 28 газети «Львівські вісті» було поміщене оголошення: «Хто знав би щось про Юліана і Омеляна Гоїва, які від світової війни були в Харківщині зволить повідомити батька Івана Гоїва, Снятин. вул. Базарна 88» [6, с. 4]. Батько обох галицьких старшин, які опинилися в УРСР у 1920-х рр. і були репресовані НКВС у 1937 та 1941 рр. відповідно, зміг дізнатися про долю своїх репресованих синів лише після 1945 року [4, с. 146].

Не дочекавшись ані старшого (загинув 10 грудня 1937-го в Харкові), ані молодшого (відбував табірні роботи та заслання в Казахстані та Сибіру до листопада 1955 р.), Іван Гоїв помер у Снятині в 1950 році [3, с. 200]. У 1953 році не стало його дружини Анни. Їх обох було поховано на міському цвинтарі. Могили збережені, але наразі потребують реставрації.

Отже, життя і діяльність співзасновника снятинських читалень Івана Григоровича Гоїва (1860–1950) було сповнене численних злетів у громадсько-культурній ниві і водночас багатьох трагедій в особистому житті. Так, він зробив у Снятині великий внесок у громадсько-культурне українське життя міста, розбудив у його жителів багатий творчий потенціал. Увесь культурно-творчий спадок Івана Гоїва та його родини має бути вшанований у Снятині в меморіальних таблицях, назвах вулиць та в інший спосіб.

Список використаних джерел

1. Бажанський М. Вічно житимуть… Постаті від зарання історії, аж до найновіших часів : біографічний словник. Детройт, 1984. 525 с.

2. Базалі Я. Свідома Родина (у двадцятиліття смерті Івана Ґоїва). Снятин, 1972. Частина 7. С. 18–20.

3. Бойда А. Родина Гоїв у суспільно-політичних процесах в Україні наприкінці XIX – в першій половині XX ст. // Володимир Грабовецький – історик України : колективна монографія / за редакції І. Цепенди, І. Райківського, О. Єгрешія. Івано-Франківськ, 2025. С. 196–208.

4. Бойда А. Участь Василя Порайка та братів Гоївих в роботі секції Українського Студентського Союзу в м. Снятин (1911–1921) // Галичина. 2024. Частина 37. С. 140–149.

5. Зі Снятина // Правда. 1939. 4 червня. С. 5.
6. Хто знав би щось про Юліана і Омеляна Гоїва // Львівські вісті. 1942. № 28. С. 4.
7. ЦДІАЛ (Центральний державний історичний архів України). Ф. 385. Горук Сень – отаман УСС. Оп. 1. Спр. 19. Листи та поштові листівки від Глібовицького С., Глушкевичів: Андрія, Євгена і Зенона та Гоїва І. 25 арк.

УДК 930.253:72.071.1(477)Лейбфрейд]:027.54(477.54-25)ХДНБ](045)

ОСОБОВИЙ АРХІВНИЙ ФОНД УКРАЇНСЬКОГО ВЧЕНОГО І ПЕДАГОГА, АРХІТЕКТОРА ТА ІСТОРИКА АРХІТЕКТУРИ, КРАЄЗНАВЦЯ ОЛЕКСАНДРА ЛЕЙБФРЕЙДА

Ісаєнко Ольга Ярополківна,
завідувач науково-дослідного відділу
документознавства, колекцій
рідкісних видань і рукописів
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Охарактеризовано зміст та розкрито особливості складу особового архівного фонду Олександра Юрійовича Лейбфрейда – багатогранної постаті в історії Харкова: архітектора, педагога, історика, художника та краєзнавця. Висвітлено творчий шлях фондоутворювача. Особливу увагу приділено рукописам та унікальному зібранню фотографій з подорожей, на яких зафіксовано пам'ятки європейської та регіональної архітектурної спадщини.*

Ключові слова: *Лейбфрейд О. Ю., особовий фонд, архітектурна спадщина, документ, склад, колекція, історія Харкова, іконографічні джерела, Спілка архітекторів України.*

Annotation. *The personal archival fund of Oleksandr Yuriyovich Leibfreid content is characterized and its features of the composition are revealed. Leibfreid O. Yu. is a multifaceted figure in the history of Kharkiv: architect, teacher, historian, artist and local historian. The creative path of the fund founder is highlighted. Special attention is paid to manuscripts and a unique collection of travel photos, which record monuments of European and regional architectural heritage.*

Keywords: *Leibfreid O. Yu., personal fund, architectural heritage, document, composition, collection, history of Kharkiv, iconographic sources, Union of Architects of Ukraine.*

У кожному місті є люди-легенди: ними захоплюються за життя, пишаються після їх смерті, про них згадують довгі роки. У цьому плані Харкову дуже щастило протягом усього перебігу його історії. Кожен харків'янин може легко згадати декілька прізвищ тих, про кого йому розповідали представники старшого покоління родини, а також назвати імена своїх сучасників – тих, спогади про кого є безпосередньо частиною вже його днів. Саме такою людиною в другій половині XX ст. був Олександр Юрійович Лейбфрейд.

Особистість такого масштабу зазвичай залишає нащадкам велику кількість документів для дослідження, і для опрацювання зручно, коли вони знаходяться в єдиному комплексі. На жаль, зі спадком Олександра Юрійовича все не так гладко: як людина відома і дуже товариська, він щедро ділився різними матеріалами з багатьма людьми та установами. Навіть у ХДНБ ім. В. Г. Короленка зберігаються не лише архівний фонд (у науково-дослідному відділі документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів), про який йдеться, а й комплект документів, який Олександр Юрійович, один із найактивніших учасників клубу «Краєзнавець», особисто подарував відділу «Україніка» ім. Т. Г. Шевченка [8].

Життєвий шлях та фахові уподобання відомого слобожанського краєзнавця певною мірою були визначені ще від народження, оскільки він з'явився на світ 3 жовтня 1911 року в родині добре знаного місцевого інженера-будівельника Юрія Марковича Лейбфрейда [2]. Одна з одиниць описуваного архівного фонду складається з титульних аркушів видань з будівництва, які надписали автори-учні своєму вчителеві та наставнику. Майже усі вони (їх понад 50) свідчать про глибоку вдячність та повагу [7]. Не дивно, що Олександр ще з дитинства занурився в атмосферу професійного середовища, а щоденні розмови батька з колегами про будівництво й архітектуру сприяли формуванню його перших уявлень про майбутній фах. Уже в юнацькому віці він визначився зі своїм вибором і пройшов навчання в будівельній профшколі, а згодом на архітектурному факультеті Харківського інженерно-будівельного інституту. Щоб не втрачати рік і вступити зразу після закінчення школи, він навіть підробив свідоцтво про народження, тому в офіційних документах зафіксовано 1910 рік [3]. Досвід студента швидко переріс у професійну діяльність: куратор його випускного проєкту видатний архітектор В. І. Богомолов настільки повірив у здібності учня, що передав йому керівництво архітектурною майстернею і залучив до роботи в оргкомітеті зі скликання

1-го з'їзду архітекторів України (до речі, Олександр Юрійович був його наймолодшим учасником). У подальші роки він буде активним членом правління Харківської організації Спілки архітекторів та делегатом численних наукових форумів.

Основна творча та професійна діяльність О. Ю. Лейбфрейда пов'язана з Промбудпроєктом – інститутом, де він пройшов шлях від молодшого інженера до головного архітектора. Брав активну участь у післявоєнній відбудові та відновленні рідного міста. Протягом своєї кар'єри розробив більше ста проєктів будівель, сорок з них реалізовані в різних містах тогочасного СРСР та за кордоном. Паралельно займався педагогічною діяльністю, викладав у alma mater – Харківському інженерно-будівельному інституті. Тут здобув науковий ступінь кандидата архітектури, звання доцента, займався педагогічною діяльністю до моменту виходу на пенсію у 1986 році. Однак заслужений відпочинок не сповільнив його творчої активності: Олександр Юрійович продовжував краєзнавчі дослідження, готував наукові публікації, брав участь у теле-, радіопередачах, виступав на конференціях і семінарах, консультував молодих архітекторів та активно співпрацював з науковими установами і закладами культури Харкова. Він є автором численних путівників, серед яких «Харьков. Архитектура, памятники, новостройки» [10], та улюбленої книги багатьох харків'ян «Харків. Від фортеці до столиці» [1], одним зі співпроєктантів меморіалу в Дрогобицькому Яру, реалізованого вже на початку нового тисячоліття [2; 10].

Як уже згадувалося, Олександр Юрійович був читачем і справжнім другом нашої книгозбірні. Після прийняття рішення виїхати з родиною сина до Ізраїлю, значну частину свого архіву він передав на зберігання у ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Саме ці документи й склали згодом особовий архівний фонд № 45.

Усе життя О. Ю. Лейбфрейд ретельно досліджував історію архітектури рідного міста: збирав, опрацьовував та систематизував матеріали з цієї тематики, саме вони в основному лягли в основу першого розділу фонду «Творчі рукописи». Тут представлено дослідження з історії окремих будівель, зокрема такої всесвітньовідомої, як Держпром, а також систематизовано відомості про їх творців – архітекторів Харкова [4].

Структура фонду не зовсім класична, у ньому відсутні біографічні документи, а найбільша його складова – це фотодокументи та малюнки. Олександр Юрійович перш за все був архітектором, але протягом життя за першої можливості він брав до рук мольберт або фотоапарат. Це майже

єдиний з архівних фондів, що зберігаються у ХДНБ ім. В. Г. Короленка, який містить не лише світлини, а й численні негативи, що надає йому додаткових переваг. Вони суттєво підвищують наукову та архівну цінність фонду, адже є безумовним доказом автентичності та за потреби надають більш широкі можливості для оцифрування. Оскільки за часів життя дослідника ще не було таких технічних можливостей, як нині, тим ціннішими є документи його фонду. Лейбфрейд фотографував як документи, з якими працював, так і більшість об'єктів, що входили до сфери його інтересів, тому не лише творчі рукописи, а й матеріали за різними темами, зібрані дослідником (ще один розділ фонду), містять численні фото. Хочеться особливо підкреслити не лише ілюстративний ряд, а й ретельну систематизацію та атрибуцію. Якщо десь наведено фото іншого автора, то про це вказується з максимальною кількістю можливих даних.

Фонд Лейбфрейда складається з матеріалів, що відображають різні грані його особистості, уподобання, інтереси та навіть життєвий шлях. У його складі, наприклад, є документи з історії архітектурного факультету ХІБІ [9], зі створення Спілки архітекторів України. Відображено і зв'язок з ХДНБ ім. В. Г. Короленка – дослідження будівництва, відновлення та проєкт розширення її будівель [6]. До речі, про атрибуцію: на цьому документі наприкінці зазначено, що він надрукований і оформлений автором 1986 року у двох примірниках: перший – у ХДНБ, другий – в автора.

Найбільший розділ фонду – візуальний. До нього увійшли фото, зроблені О. Ю. Лейбфрейдом під час численних мандрівок і подорожей. Назва теж авторська – «По містах та країнах». Фотознімки колекції, наклеєні на окремі пронумеровані аркуші (більшість з підписами), зберігаються в теках з грубого картону, створених та оформлених самим укладачем. Якщо це серія, відзнята під час туристичної подорожі (Італія, 1965), то до першого зібрання додається карта маршруту [10]. Розділ включає виключно чорно-білі світлини, зняті у 1950–1987 рр., та дві коробки негативів до них. Ці матеріали представляють безумовну цінність для дослідників, адже є унікальною фіксацією інформації про об'єкти, які упродовж часу могли бути як відреставровані, реконструйовані або перебудовані, так і втрачені. За цей проміжок часу на історичному шляху зникли навіть держави (зокрема Чехословаччина), а згадка про них залишається у матеріалах фонду. Це не просто туристичні фото, а своєрідна капсула часу з експертним художнім баченням.

Окремі одиниці розділу присвячені не лише регіонам (Сумщина чи Західна Україна), але й окремим містам чи об’єктам, якщо вони мають суттєву архітектурну складову, що зацікавила дослідника. Європейські столиці представляють Рим, Париж, Рига, Таллінн, серед регіональних слобожанських пам’яток – Наталівка, Старий Мерчик.

Особовий архів Олександра Юрійовича Лейбфрейда – своєрідний ключ, що відкриває «лабораторію дослідника»: логіку пошуку, методи атрибуції та ціннісні пріоритети вченого та робить з нього об’єкт культурної спадщини, у першу чергу Слобожанщини.

Список бібліографічних посилань

1. Лейбфрейд А. Ю., Полякова Ю. Ю. Харьков. От крепости до столицы: Заметки о старом городе. Харьков, 1998. 335 с.
2. Александр Юрьевич Лейбфрейд : [сайт]. URL: https://lnk.ua/9erX0gWNp (дата звернення: 20.09.2025).
3. Полякова Ю. Одна из легенд Харькова // Время. 2010. 2 октября.
4. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Архівний ф. 45. Оп. 1. URL: https://library.korolenko.kharkov.com/wp-content/uploads/2025/10/osobovyj-fond-lejbfrejd-o.j..pdf
5. Там само. Од. зб. Р-931.
6. Там само. Од. зб. Р-936.
7. Там само. Од. зб. Р-941.
8. Там само. Од. зб. Р-948.
9. Там само. Од. зб. Р-955.
10. Харьков: архитектура, памятники, новостройки : путеводитель / [авторский коллектив: Б. Г. Клейн, И. Н. Лаврентьев, А. Ю. Лейбфрейд и др. ; составители: А. Ю. Лейбфрейд, В. А. Реусов, А. А. Тиц]. 2-е издание, исправленное и дополненное. Харьков, 1987. 152 с.

УДК 821.161.1’06.09Короленко:34(=411.16:477)](045)

ВОЛОДИМИР КОРОЛЕНКО – ПРАВЕДНИК УКРАЇНИ

Вечерок Ольга Миколаївна,
науковий співробітник
Полтавського літературно-меморіального
музею В. Г. Короленка,
кандидат філологічних наук
Україна, м. Полтава

Анотація. *Досліджено один з аспектів правозахисної діяльності В. Г. Короленка, а саме – боротьба проти антисемітизму і захист єврейського населення, яке в Російській імперії потерпало від утисків, погромів, безпідставних звинувачень у «ритуальних вбивствах».*

Ключові слова: *Короленко В. Г., євреї, антисемітизм, правозахисна діяльність.*

Annotation. *The proposed article examines one aspect of V. G. Korolenko’s human rights activities, namely the fight against anti-Semitism and the protection of the Jewish population, which in the Russian Empire suffered from oppression, pogroms, and unfounded accusations of «ritual murders».*

Keywords:*. Korolenko V. G, Jews, anti-Semitism, human rights activities.*

Як відомо з історії, єврейський народ протягом багатьох віків терпів поневіряння, а часто й знущання з боку інших народів. У Російській імперії так зване «єврейське питання» набуло особливої актуальності на межі XIX–XX ст. У незакінченій повісті «Брати Мендель» Короленко згадує часи свого дитинства (середина XIX ст.), коли для єврейського населення існувала «межа осілості», тобто євреям дозволялося жити лише на певній території і зазвичай у невеликих містечках. Одним з таких і було Рівне, де пройшли гімназичні роки письменника. Проте жилося їм на той час досить спокійно: «Тоді ще не було того, що ми тепер називаємо антисемітизмом, хоча не було і єврейського рівноправ’я. Межа осілості існувала як даний факт, непорушний і такий, що не підлягає критиці. <…> Про зміну становища євреїв ніхто й не думав. У тому числі – самі євреї. <…> Не було протесту з одного боку, не було прямої ворожості з іншого. Але в цьому спокої, під цим не тільки невирішеним, але навіть не поставленим ще для жодної зі сторін "питанням" дрімали можливості і

того й іншого: і активної ворожнечі, і протесту, і вимог рівноправ'я, і ... погромів» [1, с. 410–411].

Початок XX ст. ознаменувався загостренням єврейського питання і погромами. Короленко належав до людей, для яких, за його висловом, релігійна і національна терпимість є органічною частиною загального складу переконань, тому єврейське питання не могло залишити його байдужим. Антисемітизм в Російській імперії набув поширення, як він вважав, завдяки підтримці уряду, і зі свого боку доклав чимало зусиль, щоб запобігти цьому явищу і як письменник, і як публіцист, і як правозахисник. У 1903 році Короленко приїздить з журналістським розслідуванням у Кишинів, де стався єврейський погром, під час якого кілька людей були забиті до смерті. Результати свого розслідування він виклав у нарисі «Будинок № 13». Погром був здійснений 6 квітня, на Великдень. Незадовго до цього, 9 лютого, у Дубоссарах було вбито хлопчика-християнина і пішли чутки про «ритуальне» вбивство, нібито вчинене євреями до свята Песах.

Через хворобу і смерть матері Короленко зміг приїхати до Кишинева тільки через два місяці після погрому. На місці трагедії він застав таку картину: «Двір ще носить виразні сліди погрому: весь він усіяний пухом, уламками меблів, уламками розбитих вікон та посуду та обривками одягу. Достатньо поглянути на все це, щоб уявити картину дикої жорстокості: меблі поламані на дрібні тріски, посуд розтоптаний ногами, одяг подертий на шматки; в одному місці ще валяється відірваний рукав, в іншому – обривок дитячої кофтини. Рами з вікон зірвані, двері розбиті, подекуди виламані косяки висять у чорних западинах вікон, наче перебиті руки. <…> Важко уявити, що ще недавно в руїні, яку ми розглядаємо, текло звичайне мирне життя» [3, с. 409]. У кутку двору – на місці вбивства одного з мешканців будинку – ще залишалася велика пляма засохлої крові.

Будинок № 13 знаходився в передмісті Кишинева і складався з семи квартир, у яких скупчено тіснилися вісім єврейських сімей, всього близько 45 осіб (з дітьми). У місті погроми почалися 6 квітня. Ходили чутки, що напередодні якийсь впливовий антисеміт заготував цілу партію дрючків з крюками, які потім роздавали погромникам. У передмісті ніч пройшла спокійно, настав ранок, близько десятої години з'явився городовий – «бляха № 148», який «по-дружньому» порадив усім євреям сховатися по квартирах і не виходити на вулицю. В іншому передмісті місцевий городовий також неофіційно, «як добрим сусідам», розповів, що в місті

погром йде з усе більшою жорстокістю і в присутності… поліції. А губернатор, начебто, чекає якогось наказу, після якого буде наведено «порядок».

«Городовий "бляха № 148" <…> не міг дати іншої поради, крім: "Гей, жиди, ховайтеся по хатах і сидіть тихо!" <…> Віддавши своє доброзичливе розпорядження, сів на тумбу, тому що йому явно більше нічого не залишалося робити, і, кажуть, просидів тут увесь час як незамінна натура для якогось скульптора, який би хотів виліпити емблему найбільшого з християнських свят у місті Кишинів. А поряд за кілька кроків від цього філософа, – трагедія єврейських халуп розгорталася у всьому своєму стихійному жахітті» [3, с. 414].

Короленко описує картину трагедії зі слів свідків (а їх було немало!), які байдуже спостерігали за знущаннями над єврейськими родинами, серед яких були жінки й діти. «А тепер потрібні будуть роки, щоб хоч як-небудь згладити підлий спогад про те, що сталося, такою брудно-кривавою плямою лягло на "совість кишинівських християн"... І не тільки на совість тих, які вбивали самі, а й тих, які підбурювали до цього людиноненависництвом і мерзенною брехнею, які дивилися і сміялися, які вважають, що винні не вбивці, а вбиті, які вважають, що можуть існувати загальна безвідповідальність і загальне безправ'я...», – констатує Короленко, завершуючи розповідь про цю криваву трагедію [3, с. 420].

У 1905 році, коли після царського маніфесту країною теж прокотилася хвиля єврейських погромів, очікувався погром і в Полтаві. Протягом трьох діб Короленко стримував оскаженілий натовп, який зібрався на базарній площі, і силою переконання йому вдалося запобігти трагедії.

«Справа Бейліса» – так називається цикл статей, присвячених гучному процесу, що проходив у 1913 році в Києві проти єврея Менделя Бейліса, якого звинувачували у вбивстві християнського хлопчика Андрія Ющинського. Місцеві чорносотенні організації та юдофобська преса одразу ж оголосили це загадкове вбивство «ритуальним», бо нібито для випікання маци євреї використовують кров «християнських немовлят».

Слідство, що тяглося два роки, залишило без уваги всі докази проти справжніх злочинців. Чорносотенці вели погромну агітацію, єврейське населення було дуже стурбоване, і на Короленка сипався град листів з проханнями виступити на суді захисником Бейліса. Процес розпочався 16 вересня. Незадовго до цього Короленко переніс тяжку форму грипу з

ускладненнями, тому лікарі категорично заборонили йому брати участь у процесі. Проте 12 жовтня разом з дружиною Євдокією Семенівною він виїжджає до Києва, де до них приєдналися старша донька Софія та її подруга Марія Кривинська.

Процес тривав 34 дні, увесь цей час Короленко брав участь у нарадах адвокатів, написав звернення «З приводу кривавого наклепу на євреїв», яке підписало багато письменників і громадських діячів. Проте вирок очікувався обвинувальний, готувалися єврейські погроми. У статті «Панове присяжні засідателі» Короленко звертає увагу на склад присяжних, з яких семеро були селяни, троє міщан і два чиновники, у той час як до розгляду інших, менш резонансних справ, залучалися навіть професори. За цю статтю на випуск газети було накладено арешт, а редактор і сам автор були притягнуті до суду. Судова справа, яка загрожувала Короленкові ув'язненням, тяжіла над ним аж до Лютневої революції.

Того дня, коли мав оголошуватися вирок присяжних, Євдокія Семенівна залишилася вдома, а Володимир Галактіонович разом зі Софією пішли до суду. Вирок був виправдувальний! Свої враження після проголошення вироку Короленко згодом опише в статті «Присяжні відповіли»: «Розноситься блискавкою звістка, що Бейліс виправданий. Раптом обличчя вулиць змінюється. Видно численні купки народу, які вітають один одного. Росіяни і євреї зливаються у спільній радості. Погромна пляма біля собору одразу втрачає своє похмуре значення» [2, с. 655–656].

Марія Кривинська, яка весь цей час перебувала поряд, згадує один яскравий епізод: «Не можу забути одного відвідувача... Якийсь неймовірно худий і довготелесий яскраво-рудий студент-єврей», почувши, що Бейліс виправданий, «рухнув перед Володимиром Галактіоновичем на коліна, схопив його руку і, цілуючи її, обливаючись сльозами, пробелькотів: "Це найщасливіший день у моєму житті"» [4, с. 528]. А коли наступного дня Короленко з дружиною вийшли в місто, на Хрещатику їх оточив величезний натовп і влаштував їм гучну овацію, зупинивши навіть трамвайний рух.

За самовіддану і жертовну боротьбу В. Г. Короленка з антисемітизмом у 1998 році Єврейська рада України присвоїла йому звання «Праведник України» (цей документ зберігається у фондах музею).

Список бібліографічних посилань

1. Короленко В. Г. Братья Мендель // Собрание сочинений в 10-ти томах. Москва, 1956. Том 2; Короленко В. Г. Дело Бейлиса // Собрание сочинений в 10-ти томах. Москва, 1956. Том 9. С. 638–656.

2. Короленко В. Г. Дом № 13 // Собрание сочинений в 10-ти томах. Москва, 1956. Том 10. С. 406–422.

3. Кривинская Л. Л. Из воспоминаний о В. Г. Короленко // В. Г. Короленко в воспоминаниях современников. Москва : Гослитиздат, 1962. С. 515–546. (Серия литературных мемуаров).

УДК 027.7(477.54-25):025.2]"172/175"(091)(045)

БІБЛІОТЕКА ХАРКІВСЬКОГО КОЛЕГІУМУ: ГЕНЕЗА ТА ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП ФОРМУВАННЯ КНИЖКОВОГО ФОНДУ (кінець 1720-х – 1750-ті рр.)

Лосієвський Ігор Якович,
завідувач сектору науково-дослідного відділу
документознавства, колекцій
рідкісних видань і рукописів
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка,
доктор філологічних наук, професор,
заслужений працівник культури України
Україна, м. Харків

Анотація. *Про генезу та початковий етап формування бібліотеки Харківського колегіуму (кінець 1720-х – 1750-ті рр.), її фондоутворювачів – єпископа Єпіфанія Тихорського, представників відомого слобідсько-українського роду Квіток, визначного церковного і освітнього діяча, письменника Йоасафа Горленка та ін.; приєднану до бібліотеки частину унікального книжкового зібрання Стефана Яворського. Схарактеризовано книги з первинного складу колегіумської бібліотеки – з числа тих, котрі зберігаються в колекції ХДНБ ім. В. Г. Короленка, власницькі та дарчі написи, маргіналії на примірниках. Крім друкованих, використано архівні джерела XVIII–XIX ст.*

Ключові слова: *бібліотека Харківського колегіуму, фондоутворювач, колекція, видання, примірник, власницький / дарчий напис, маргіналії, каталог.*

Annotation. *Dedicated to the genesis and initial stage of formation of the Kharkiv Collegium library (late 1720s–1750s), its fund founders – Bishop Epiphanius Tyhorsky, representatives of the famous Slobodsk-Ukrainian Kvitka family, prominent church and educational figure, writer Yoasaph Gorlenko, etc.; part of the unique book collection of Stefan Yavorsky attached to the library. Books from the original composition of the collegium library – from those stored in the collection of the KhSNL, ownership and donation inscriptions, marginalia on copies are characterized. In addition to printed sources, archival sources of the 18th-19th centuries were used.*

Keywords: *library of the Kharkiv Collegium, fund, fund founder, collection, edition, copy, ownership / donation inscription, marginalia, catalog*.

Як відомо, Харківський колегіум, створений у 1726 році на основі бєлгородської слов'яно-латинської школи і призначений для навчання дітей різних станів – духовенства, козацтва, шляхти, міщан (у комплексі Свято-Покровського училищного монастиря) – є першим вищим духовно-просвітницьким навчальним закладом Слобідської України [11; 22; 24]. Склад майбутньої бібліотеки колегіуму значною мірою визначався комплексом навчальних дисциплін, спочатку досить обмеженим: поетика, риторика, філософія, богослов'я, церковнослов'янська та латинська мови, арифметика, нотний спів. За основу викладання дисциплін було взято досвід Києво-Могилянської академії (КМА). Згодом коло предметів, котрі вивчалися в колегіумі, стало ширшим: було додано повний курс математики, включаючи геометрію, грецька, російська, французька, німецька мови тощо.

Книги бібліотеки колегіуму зберігалися в окремому приміщенні у скринях та шафах поруч з іншими матеріальними цінностями та грошима – скарбницею колегіуму. Була постійна посада «бібліотекаря», «книгохранителя», яку займав один із викладачів, поєднуючи її з обов'язками скарбника.

Реконструкція і наукове розкриття бібліотеки Харківського колегіуму, книги якої складали коло читання великого українського філософа і поета Григорія Сковороди, базуватимуться в майбутньому на дослідженні основної її частини, котра нині зберігається у фондах ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна [2; 9; 10; 16; 17], співробітниками якої виявлено 811 примірників видань (за хронологією виходу друків ця колекція починається з палеотипів), і другої, меншої її частини, що складає колекцію ХДНБ ім. В. Г. Короленка [12; 14; 18], де виявлено 91 примірник видань ІІ половини XVI–XVIII ст., чия належність до першої бібліотеки Харкова підтверджується різними провенієнціями, насамперед, записами:

«Съ книгъ Библіотеки Харковского коллегіумъ» або латиною «Ex Bibliotheca Collegii Charcovensis», «Ex libris Collegii Charcovensis» (з деякими граматичними погрішностями в кириличних та латинських написах: библиотеки, бібліотеки, Charkowensi тощо). Є варіанти подібних написів, де вказується, що книга надходить чи належить до зібрання «Библіотеки Академіи Харковской» або навіть до «Библіотеки Харковской» (і латинський еквівалент «Bibliotheca Charcovensi»), тобто книгозбірня названа міською. Серед цих примірників збереглися десятки книжкових пам'яток з числа перших і ранніх надходжень. Подальшій пошуковій роботі сприятиме наявність цінних архівних джерел, насамперед рукописних каталогів та реєстрів бібліотеки колегіуму (пізніше – духовної семінарії) [4–7; 21; 23]. Особливе значення має «Реестръ книгъ, находящыхся въ Библіотеке Харковскога Коллегіумъ», укладений не пізніше 1753 року за наказом ректора колегіуму Гедеона Антонського, з графою про джерела надходження томів «Отъ кого наданний» та додатками наступних років [23].

І природно, що одним із перших фондоутворювачів – дарувальників бібліотеки цього навчального закладу став його засновник – єпископ Бєлгородський та Обоянський Єпіфаній Тихорський, вихованець КМА (середина XVII ст. – 1731). Книжкові дарунки надходили від Єпіфанія з II половини 1720-х рр., серед них чимало кириличних друків, а згідно з його духовною, колегіуму було заповідано ще 83 книги, переважно видання латинського шрифту, і не тільки богословські, котрі складали більшість, але й світського змісту: з філології, історії, медицини. У лютому 1732 року колегіум отримав цей дар, однак не в повному обсязі, без 37 примірників [22, с. 117].

Деякі дарунки Єпіфанія Тихорського тепер у колекції ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Найцінніший – примірник острозького видання *Маргарит* Іоанна Златоуста 1595 року з дарчим написом латиною (1728) Єпіфанія Тихорського на титульному аркуші, з вказівкою, що книга приєднується до «Бібліотеки Харківської» («Bibliothecae Charcovensi»). На примірнику *Книги житій святих* Дмитра Туптала (Київ, 1689) латинський напис-автограф Єпіфанія про приєднання його до «Бібліотеки Колегіуму Харківського» («Bibliotheca Collegii Charcoviensis»), нижче іншою рукою вказано дату передачі або надходження книги до бібліотеки колегіуму – вересень 1731 р. (архієрей помер 13 липня того року).

Книги зі своїх бібліотек передавали і наступні бєлгородські архієреї, починаючи з Досіфея Богдановича-Любимського (на початку 1730-х рр.) і

до Йоасафа Миткевича наприкінці 1750-х рр. Останній залишив на форзаці примірника видання *Катехизм* (Могільов, 1757) такий напис: «Въ Харковское Коллегіумъ для чтенія и изученія 1759 сентября 4 дня Єпи(ско)пъ Іоасафъ» (нині у фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка). Серед дарувальників – відомий церковний та освітній діяч, письменник, проповідник, бєлгородський єпископ Іоасаф Горленко (книги від нього надходили наприкінці 1740-х і протягом 1750-х рр.), котрий був також користувачем-абонентом. За його замовленнями книги латинською та церковнослов'янською мовами надсилалися до бєлгородської резиденції архієрея. Іоасаф Горленко передав колегіумській бібліотеці десятки друків, останні три книги з його зібрання надійшли вже після його смерті [23, арк. 31 зв. – 33 зв.]

Дарували книги й інші священнослужителі та представники світської влади, зокрема міської, ректори, одночасно архімандрити училищного монастиря (наприклад, Гедеон Антонський, ректор у 1744–1753 рр., передав не тільки друки, але й багато рукописів); префекти, викладачі та студенти колегіуму, харківці – представники різних верств населення, а також мешканці інших міст. Чимало дарувальників польського походження, наприклад, з родів Вачковських, Квятовичів, Слотвіньських, Сулятицьких [23]. (Не будемо тільки забувати, що йдеться про польське коріння православних родин, наприклад, другим ректором колегіуму в 1730–1737 рр. і одним із дарувальників був Митрофан Слотвинський). Крім того, від викладачів і студентів надходили рукописні підручники, збірники «слів» і повчань, трактати, дисертації, конспекти лекцій з теології, філософії, риторики, поетики, літературно-художні твори, зокрема панегірики церковним ієрархам. Серед викладачів і студентів були і поети, один з перших – «авдитор риторского ученія» Ілля Филипович, автор великого за обсягом панегіричного твору 1727 р., написаного прозою і силабічними віршами «високого штилю» і присвяченого Єпіфанію Тихорському та заснованому ним колегіуму. У цьому рукописі, переданому до колегіумської бібліотеки, 58 сторінок з ілюстраціями. Нововідкритий «дом мудрості» метафорично прославляється автором як просвітницький заклад: «Днесь паче Украйно светися…» [11, с. 32–37]. Того року в Харківському колегіумі навчалося вже 420 студентів.

Практикувалася закупівля книг. Наступник Єпіфанія Тихорського архієпископ Досіфей інформував 29 жовтня 1732 року синодальне начальство, що «…въ дополненіе библіотеки много еще надобно казны» [24, с. 25]. Серед джерел комплектування первинного фонду колегіумської

бібліотеки були й офіційні імперські установи, наприклад, Московська друкарська контора. Відомо, що у 1743 році через цю контору колегіумом було закуплено 86 книжок [22, с. 119]. Уже в перші роки свого існування чимало книг було придбано колегіумом за кордоном.

Судячи з провенієнцій на примірниках з колекції ХДНБ ім. В. Г. Короленка, до середини XVIII ст. у складі колегіумської бібліотеки вже були видання творів Мелетія Смотрицького – видатна польськомовна пам'ятка української полемічної православної літератури *Тренос* (Вільно, 1610) та славнозвісна *Граматика* (на титулі: *Грамматіки славенския правилноє синтагма.* Єв'є, 1618), київські лаврські видання, що є визначними пам'ятками кириличного друку: *Бесіди на 14 посланій апостола Павла* Іоана Златоуста (1623), *Поученія* авви Дорофея (1628), *Новий Завіт … и при нем Псалтир* (1692), *Алфавіт духовный в ползу іноком и мірским…* Ісаії Копинського (1710), *Катихисис…* (1712), *Діалогізм духовний…* Варлаама Голенковського (1714) та інші українські стародруки. Серед них і польськомовний *Багатий сад…* (Київ, 1705–[1706]) – видання документально-художнього твору поета Яна (Івана) Орновського про Слобідську Україну та славетний рід полковників Донців-Захаржевських, прикрашене вишуканими бароковими гравюрами Івана Щирського (одне з ранніх надходжень до бібліотеки колегіуму, занесене вже до першого її реєстру, на жаль, без згадки про дарувальника [23, арк. 20 зв.]). Були в бібліотеці й рідкісні московські друки XVII ст., російські видання кириличного та нового, «гражданського», шрифту.

Надійшли книги з раннього родинного зібрання Квіток. До першого бібліотечного реєстру внесено 16 таких дарунків – видань різних форматів: 2^0, 4^0, 8^0 та 12^0 [23, арк. 3 зв., 4 зв., 18–20 зв., 23, 26 зв.]. Книги належали представниками двох поколінь цього відомого слобідсько-українського козацько-старшинського роду [20, с. 13–15], з якого походив і класик української літератури Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, і були ними придбані наприкінці XVII ст. – у першій третині XVIII ст. [8; 15]. Після смерті останнього власника – двадцятип'ятирічного Василя Григоровича Квітки (1709–1734) – книги було передано до бібліотеки Харківського колегіуму, розташованого в кількох десятках метрів від місця його поховання в Покровському храмі.

Серед виявлених у фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка книг з родинної бібліотеки Квіток є пам'ятки українського друку XVII – початку XVIII ст., книжкової графіки доби бароко [3, №№ 583, 781, 830, 848, 911].

Родинна книжкова реліквія, яка передавалася від батька до сина, а пізніше – останнім до молодшого брата, – чернігівське видання 1707 року монументального поетичного твору Іоана Максимовича *Богородице Діво, книга нареченна, от Троицы пресвятыя пред віки сложенна…* У книзі на звороті 300 аркуша знаходимо цікаві недатовані записи – дарчий напис харківського городничого Тимофія Голуховича «Господину Полковнику Харковскому Григорію Семеновичу Квѣтцѣ Афонасіеву» та власницький і пам'ятний запис «Іоана Квѣтки Полковниченка Харковского», що засвідчує: книга «дана ему отъ Родителя въ благословеніє для наученія въ Києвъ вѣршовъ славенскихъ, сложающихся въ славномъ градѣ Чернѣговѣ, въ Коллегіумъ также Чернѣговскомъ...».

У першому написі йдеться про Григорія Семеновича Квітку (1670–1734), полковника Харківського слобідського полку, сина харківського полкового судді Семена Опанасовича (Афанасійовича) Квітки. Другий напис – автограф Івана Григоровича Квітки (1706–1751), наказного полковника Харківського слобідського полку, полковника Ізюмського слобідського полку, одного з синів Г. С. Квітки. Згодом Іван Квітка передав цю книгу своєму молодшому брату Василю. Скоріше за все, і серед інших книг, що йому належали, були дарунки від рідних. Усі вони мають напис латиною «Ex libris seu ex bibliotheca Basilij Kwitka» та латинські записи в різних варіантах про передання книги до бібліотеки Харківського колегіуму. У записі на берегах ненумерованого 2 аркуша примірника книги *Богородице Діво…* йдеться про передачу до «Харківської бібліотеки» («Bibliothecae Charcoviensi»), отже, і це формулювання віддзеркалює ставлення сучасників до цієї книгозбірні як першої міської бібліотеки.

Зберігся й примірник видання твору Іоана Максимовича *Молитва Отче наш… на седм Богомыслей расположенна* (Чернігів, 1709). Є латинський запис на ненумерованому 2 аркуші про передання цієї книги після смерті Василя Квітки до бібліотеки Харківського колегіуму, датований 27 лютого 1735 року.

Провенієнції свідчать: до Василя Квітки надійшла також й книжка, що належала його брату Роману Григоровичу Квітці, харківському полковому судді, золочівському сотнику, точні дати життя якого залишаються невідомими. Його власницький напис знаходимо в білоруському виданні твору українського письменника та церковного діяча, проповідника і педагога Йоаникія Галятовського *Небо новоє, з новыми звездами сотворенноє…* (Могільов, 1699). У колекції ХДНБ

ім. В. Г. Короленка знаходиться й богословський трактат видатного письменника і церковного діяча Сильвестра (у миру – Стефана-Адама) Косова *Краткое поученіє о седми сакраментах, или Таинах церковних…* (Чернігів, 1716). Цей надзвичайно популярний твір неодноразово видавався протягом XVII ст.; примірник має власницький напис Василя Квітки і запис про передачу книги до бібліотеки колегіуму.

А найдавнішим українським друком з бібліотеки Квіток (у колекції ХДНБ) є історіографічна праця *Синопсис… о первоначалных князех Богоспасаємого града Кієва…* (Київ, друкарня Києво-Печерської лаври, близько 1681, на титульному аркуші 1680), створена як зведення багатьох історичних джерел архімандритом Лаври Інокентієм Гізелем та підлеглими йому монахами. У фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка зберігається ще одне визначне лаврське видання – *Тріодіон…* (Тріодь цвітна) 1702 року з ілюстраціями Леонтія Тарасевича та інших видатних граверів. У XIX–XX ст. цей примірник з двома власницькими написами Василя Квітки зберігався в харківському Свято-Покровському монастирі, у храмовому зібранні, потім – у Єпархіальному музеї, а пізніше, як і стародруки з бібліотеки семінарії, надійшов до харківського Музею українського мистецтва. Є в колекції Квіток і російське видання *Географіа генералная…* (Москва, 1718) – переклад фундаментальної праці нідерландського вченого Бернгарда Варена, основоположника географії як наукової дисципліни. Примірник ХДНБ з пам’ятним записом Івана Квітки на звороті титулу – про купівлю ним цієї книги безпосередньо на Друкарському Дворі у серпні 1722 року, із зазначенням ціни: «…а далъ я за нея 3 рублѣ». Подібні записи – важливі джерела з історії книготоргівлі першої чверті XVIII ст.

До бібліотеки Харківського колегіуму надійшли європейські видання XVII – початку XVIII ст., що належали Василю Квітці, зокрема латинська *Біблія, Євангеліє* та ще декілька книжок польською, трактати видатних німецьких учених Атанасія Кірхера *Велике мистецтво пізнання…* (латиною) та Йоганна Бехера *Металургія…* (німецькою), багатомовний словник італійського лексикографа Амброзіо Калепіно [23, арк. 3 зв., 4 зв., 20 зв., 23, 26 зв.]. У колекції ХДНБ ім. В. Г. Короленка – примірник першого перекладу (Краків, 1611) грунтовної *Хроніки у XXX книгах* Марціна Кромера – видатного польського історика та дипломата XVI ст. (оригінал написаний латиною). До Василя Квітки одним з власників цієї книги був полковник Михайло Василевич (Васильович), племінник гетьмана Івана Самойловича, про що свідчить його власницький напис.

Щодо польських книжок, треба враховувати: легендарний родовід Квіток виводить їх зі стародавньої польської шляхти. Крім того, польська була однією з літературних мов в Україні і на початку XVIII ст.

На жаль, біографічних відомостей про Василя Квітку майже не залишилося, однак тепер ми знаємо, що саме до нього надходили книжки, які належали іншим членам родини. У його власницьких написах і в пам'ятних написах про нього на цих книгах йдеться про «бібліотеку Василя Квітки», отже, його можна вважати одним із перших слобідсько-українських бібліофілів. Зібрана ним бібліотека, хоча й невелика за обсягом, містила видання текстів Святого Письма, книги з патристики, агіографії і теології, філософії, мовознавства, історіографії, географії, фізики та хімії, поетичні і прозові твори, книги повчального характеру. Це друки церковнослов'янською мовою в українській редакції, латинською, німецькою, російською та польською, а також згаданий вище словник восьми мовами.

Визначною подією в історії бібліотеки Харківського колегіуму на початковому етапі її формування стало надходження книжкового зібрання Стефана Яворського (1658–1722) – видатного церковного діяча, теолога, педагога, письменника, вихованця, пізніше – професора КМА, президента Слов'яно-греко-латинської академії у Москві, екзарха і «місцеблюстителя патріаршого престолу» (після відміни патріаршества), президента Синоду. Він був автором багатьох відомих творів, зокрема латинської елегії «Слізне з книгами прощання» (1721), яку й присвячено «улюбленому дітищу» – власній бібліотеці. 1732 року зібрання Стефана Яворського, згідно з указом імператриці Анни Іоанівни (прийнятим 1731 р. за клопотанням архієпископа Досіфея і сприянням Феофана Прокоповича), було передано до Харківського колегіуму. У кожній книжці було зроблено пам'ятний напис латиною про її надходження. За даними рукописного каталогу бібліотеки, укладеного власником у 1721 році, до його зібрання належало 609 книг, переважно латинського шрифту, зокрема польські, і тільки 88 кириличних друків. До цифри загальної кількості входить і близько трьох десятків рукописних пам'яток [19]. Домінують тут Святе Письмо, патристика, пізня теологічна література, однак чимало книг зі світської філософії, історії, інших галузей знань, є літературно-художні видання (починаючи з античної літератури). З різних обставин до колегіуму це зібрання надійшло в неповному обсязі.

Сьогодні найбільша виявлена частина бібліотеки Стефана Яворського зберігається в ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна – 307 примірників

(за даними укладеної співробітниками картотеки). У колекції ХДНБ ім. В. Г. Короленка комплекс друків з цього зібрання складає 41 примірник. Серед них є видатні українські пам'ятки XVI–XVII ст. кириличного і латинського шрифтів – видання творів, написаних староукраїнською і старопольською мовами, видані в Острозі, Рохманові, Києві та Новгороді-Сіверському. Це твори Василя Малюшицького (Суразького), Кирила Транквіліона-Ставровецького, Йоаникія Галятовського, Інокентія Гізеля, Лазаря Барановича. Справжніми раритетами є *Книжиця о єдіной істинной православной вере…* Василя Суразького (Острог, 1588), *Євангеліє учителноє* Кирила Транквіліона-Ставровецького (Рохманів, 1619), *Мир с Богом чоловику, или Покаяніє святоє* Інокентія Гізеля (Київ, друкарня Лаври, 1669).

Є в колекції Стефана Яворського ХДНБ ім. В. Г. Короленка й польські книги XVI – початку XVIII ст., які вийшли з друкарень Кракова, Варшави, Познані, Каліша, Любліна, Вільна (до речі, у колекції – тільки фрагменті його зібрання – майже всі видання латинського шрифту є польськими за походженням та мовою або згаданими вище польськомовними українськими). Тут знаходимо *Біблію* (Краків, 1599), книги видатного польського богослова, письменника, агіографа, провідного діяча Контрреформації в Речі Посполитій Петра Скарги у прижиттєвих виданнях (1577–1610 рр.; зауважимо, що примірники інших видань його творів з цього зібрання нині зберігаються в університетській бібліотеці), з численними маргіналіями Стефана Яворського полемічного характеру [13]; твір відомого теолога, історика, письменника-полеміста і педагога українського походження Теофіла Рутки *Герби, або Знаки істинної Церкви* (Люблін, 1696), а також праці багатьох інших польських авторів у виданнях початку XVII ст., зокрема найвідоміших теологів і проповідників – львів'янина Фабіана Бірковського і Томаша Млодзяновського [18].

Відзначимо видатну пам'ятку світської польської літератури – перше видання великої історичної поеми-хроніки Самуеля Твардовського, поета, військового та дипломата (близько 1595–1661) *Wojna domowa z kozaki y tatary, moskwa, potym szwedami y z węgry* (Внутрішня війна з козаками і татарами, москвою [тобто московитами], потім шведами та з угорцями. Каліш, 1681).

На титулах, фронтиспісах, аркушах та форзацах примірників – власницькі та пам'ятні написи, маргіналії (зокрема біблійні цитати, оригінальні поезії, полемічні нотатки) Стефана Яворського 1680 – початку

1720-х рр. латиною, польською і церковнослов'янською мовами, значна частина цих провенієнцій уже надрукована [1, с. 144–148]. На деяких форзацах збереглися укладені Яворським рукописні тематичні покажчики до текстів книг. Власницькі записи із зазначенням місця і дати придбання книги є цінним біографічним джерелом. Наприклад, на 4-му томі *Проповідей…* Т. Млодзяновського (Познань, 1681) з колекції ХДНБ ім. В. Г. Короленка знаходимо пізній власницький запис латиною з короткими спогадами: «З книг Стефана Яворського, куплена в Познаню 1688 [року] по завершенню курсу теології».

Особливе значення має наявний у колекції ХДНБ неповний примірник виданого у Києво-Печерській лаврі 1698 р. прозового панегірика Стефана Яворського *Виноград Христов…* з латинським власницьким написом автора 1700 р. Це єдиний відомий нам випадок власницького напису Стефана Яворського на примірнику видання свого твору. Панегірик присвячений одруженню ніжинського полковника Івана Обидовського, племінника гетьмана Івана Мазепи, з дочкою Василя Кочубея Ганною.

Серед надходжень до колегіумської бібліотеки 1750-х рр. – передане за указом імператриці Єлізавети Петрівни книжкове зібрання Іакова Блонницького (у додатках до першого реєстру бібліотеки колегіуму знаходимо реєстр книг «бѣжавшего изъ Святогорского Успенского монастыря іеромонаха Іакова Блонѣцкого»), що містить багато рідкісних іноземних видань, переважно латиною, зокрема твори Еразма Роттердамського [23, арк. 28–31].

Іаков Блонницький (1711–1774) – видатна постать в історії православної церкви та вітчизняної науки, один із найталановитіших вихованців КМА. Український учений-філолог, лексикограф, укладач граматик грецької та церковнослов'янської мов (де московські цензори знаходили у формулюваннях незрозумілі їм українізми) і численних словників, а також перекладач і педагог, який зазнав репресій від російської влади. Його перебування у Святогорському монастирі фактично було засланням із забороною богослужіння, але він не підкорився світській та церковній владі і 1751 року здійснив втечу («хоженіє») на Афон, де у Зографському болгарському монастирі почав займатися дослідницькою діяльністю – звірянням слов'янських книг з грецькими першоджерелами, склав грецько-слов'янський та слов'яно-грецько-латинський словники. Після втечі влада оголосила про його розшук, повсюди були розіслані прикмети Блонницького. Згодом був прощений і повернувся на

батьківщину, йому вдалося навіть повернути частину конфіскованих книг [23, арк. 31], однак нагляд за вільнодумцем продовжувався до кінця його життя. Яків Блонницький помер і був похований на батьківщині, у Києві.

Список бібліографічних посилань

1. Автографи діячів науки і культури на книгах із фондів ХДНБ ім. В. Г. Короленка : тексти, факсимільні, біобібліографічні матеріали / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка ; упорядник І. Я. Лосієвський. Харків, 2008. 324 с. (Харківські колекції ; випуск 1).

2. Журавльова І. К. Особиста бібліотека Стефана Яворського в фондах ЦНБ Каразінського університету: історія, дослідження, реконструкція // Круглий стіл «Особові фонди вчених в архівних, музейних та бібліотечних установах України: проблеми формування, забезпечення збереженості та особливості введення до наукового обігу» : (до 55-річчя ЦДНТА України) : (до Міжнародного тижня архівів), Музей археології ХНУ імені В. Н. Каразіна, 14 червня 2024 р. : програма / Центральний державний науково-технічний архів України, кафедра історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 5 слайдів (pdf). URL: http://historiography.karazin.ua/resources/files/20240638224938_fbd603e2a32.pdf (дата звернення: 15.09.2025).

3. Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д. Пам’ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні : у 2 книгах. Львів, 1981–1984.

4. Каганов И. Я. Каталог библиотеки Харьковского коллегиума 1769 года: (из истории украинской книжной культуры XVIII ст.) // Книга: исследования и материалы. Москва, 1962. Сборник 6. С. 105–122.

5. Каталог бібліотеки Харківського колегіуму 1769 р. // ЦДІА України. Ф. 1973. Оп. 1. Спр. 2145.

6. Каталог бібліотеки Харківського колегіуму початку XIX ст. // ЦДІА у Санкт-Петербурзі. Ф. 834. Оп. 3. Спр. 3325.

7. Каталог книг та рукописів бібліотеки Харківської семінарії першої половини XIX ст. // ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Відділ книжкових пам’яток, цінних видань і рукописів. Шифр 1796 / с.

8. Книжки із бібліотек представників роду Квіток в фондах Харківської державної бібліотеки імені В. Г. Короленка : [опис І. Я. Лосієвського] // Історія роду Квіток / А. Ф. Парамонов. Харків, 2013. С. 131–145.

9. Кононенко И. И. Харьков и личная библиотека Стефана Яворского // Бібліотечний форум України. 2005. № 1. С. 11–13.

10. Кононенко І. І. Бібліотека Стефана Яворського: з досвіду її пошуку та перспективи реконструкції // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2003. Випуск 10. С. 187–192.

11. Лебедев А. С. Историческіе разсканія в южнорусских архивах. Выпуск 1: Харьковскій коллегіум как просвѣтительный центр Слободской Украйны до учрежденія в Харьковѣ университета. Москва, 1886. 103 с.

12. Лосиевский И. Я. Славянские книги в библиотеке Стефана Яворского: [коллекция в фонде ХГНБ] // Книга в меняющемся мире : седьмая научная конференция по проблемам книговедения. Секция истории книги (до начала XX в.) : тезисы докладов. Москва, 1992. С. 33–34.

13. Лосієвський І. Я. Видання творів о. Пьотра Скарги в колекції стародруків Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка // Українська перспектива літературної творчості о. Петра Скарги : збірник статей. Харків, 2013. С. 78–94.

14. Лосієвський І. Я. Особисті бібліотеки видатних вчених і письменників у фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка // Короленківські читання : матеріали науково-практичної конференції, м. Харків, 8 жовтня 2003 р. / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Харків, 2003. С. 33–46.

15. Лосієвський І. Я. Реконструкція українських приватних зібрань XVIII ст. (на прикладі книжкової колекції Квіток у ХДНБ) // Пам’ятки писемності та культури: вивчення, збереження, популяризація : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Одеса, 13–14 грудня 2023 р. / Одеська національна наукова бібліотека. Одеса, 2024. С. 34–41. URL: https://odnb.odessa.ua/ONNB_ec/NashiVid/543893.pdf (дата звернення: 15.09.2025).

16. Луцкая Ф. И., Мазманьянц В. К. Судьба библиотеки Стефана Яворского // Книга: исследования и материалы. Сборник 70. Раздел 6: Библиофилия. Москва, 1995. С. 194–199.

17. Луцька Ф. Й., Мазманьянц В. К. Бібліотека С. Яворського у книжкових фондах Харківського університету // Філософська думка. 1986. № 4. С. 82–86.

18. Маркман Н. В. Книги з бібліотеки Стефана Яворського у фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2003. Випуск 10. С. 181–187.

19. Маслов С. И. Библиотека Стефана Яворского. Киев, 1914. 66, LXXXVIII с.

20. Парамонов А. Ф. Історія роду Квіток. Харків, 2013. 152 с.

21. Посохова Л. Ю. Невідомий каталог бібліотеки Харківського колегіуму 1823 р. // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія «Історія». Випуск 61. Харків, 2022. С. 164–181.

22. Посохова Л. Ю. Харківський колегіум XVIII – перша половина XIX ст.). Харків, 1999. 168 с.

23. Реестръ книгъ, находящыхся въ Библіотеке Харковскога Коллегіумъ. Харків, не пізніше 1753 р., з дод. наступних рр. // ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Відділ книжкових пам’яток, цінних видань і рукописів. Шифр 1817 / с.

24. Стеллецкий Н. С. Харьковскій коллегіум до преобразованія его в 1817 году. Харьков, 1895. 219 с.

УДК 025.7/.9:09]:027.54(477.54-25)ХДНБ](045)

ОРГАНІЗАЦІЯ КОМПЛЕКСНОГО (КОЛЕКЦІЙНОГО) ЗБЕРІГАННЯ ДОКУМЕНТНИХ ПАМ'ЯТОК У ФОНДАХ ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ім. В. Г. КОРОЛЕНКА

Лосієвський Ігор Якович,
завідувач сектору науково-дослідного відділу
документознавства, колекцій рідкісних видань
і рукописів Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка,
доктор філологічних наук, професор,
заслужений працівник культури України;
Биков Володимир Георгійович,
завідувач сектору науково-дослідного відділу
документознавства, колекцій рідкісних видань
і рукописів Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Розглянуто значення спеціалізації фондової роботи з пам'ятками друку та писемності в наукових бібліотеках, її принципи та проблемні питання; про організацію комплексного (колекційного) зберігання документних пам'яток у ХДНБ ім. В. Г. Короленка.*

Ключові слова: *колекція, документна пам'ятка, видання, примірник, рукописна книга, архівний документ, автограф, інскрипт, довідково-бібліографічний апарат, електронні ресурси.*

Annotation. *Dedicated to the significance of the fund work specialization with monuments of printing and writing in scientific libraries, its principles and problematic issues; on the organization of complex (collection) storage of documentary monuments in the KhSL.*

Keywords: *collection, documentary heritage object, edition, copy, manuscript book, archival document, autograph, inscription, reference and bibliographic apparatus, electronic resources.*

Спеціалізований підхід у фондовій бібліотечній роботі до рідкісних та цінних видань, рукописних книг, архівних документів та їх комплексів, що формуються та зберігаються у бібліотеках та архівах, має багатовікову

історію [2; 3; 6; 7] і в сучасному його осмисленні будується на принципах історизму та культурної цінності. Такі об'єкти визначаються як пам'ятки історії та культури національного і світового значення, котрі потребують особливих умов збереження і використання. Це поєднується з принципом забезпечення доступності для користувачів, однак пріоритетним є збереженість оригіналів, у більшості випадків користувачів цілком задовольняють якісні повнотекстові цифрові копії.

Втілюється також принцип колекційної належності пам'яток, котра визначається за результатами документознавчої експертизи. Колекції пам'яток друку та писемності в наукових бібліотеках, а це можуть бути комплекси документів, які формуються співробітниками за видовими та іншими ознаками, або приватні колекції, що надійшли до фондів як документні комплекси певної структури, але часто потребують упорядкування, інколи й часткової деструктуризації, переведення частини документів в інші зібрання та колекції або в загальні фонди, якщо їх наукова, історико-культурна цінність нижче за пам'ятковий рівень (такі дії узгоджуються с власниками).

Отже, структура фонду документних пам'яток, котрий є найціннішою частиною фондів наукової бібліотеки, передбачає системно вибудований комплекс колекцій [4], як правило, відокремлений від інших бібліотечних фондів, розташований в ізольованому спеціалізованому приміщенні.

Такі умови забезпечені для фонду документних пам'яток (ФДП) ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Нині в ньому до 83 тис. одиниць, переважна їх більшість розміщена в єдиному форматно-топографічному порядку за шифрами, присвоєними відділом наукової обробки документів і організації алфавітних каталогів та відділом літератури іноземними мовами та міжнародних зв'язків бібліотеки. Основну частину періодичних видань та продовжуваних видань розміщено окремим єдиним комплексом за алфавітом назв, роками і номерами (томами, випусками, частинами).

Належність пам'яток до певної колекції відображена у довідково-бібліографічному апараті науково-дослідного відділу документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів (НДВК): картковому хронологічному каталозі рідкісних видань, спеціальних картотеках, бібліографічних списках та паспортах колекцій [5], описах архівних фондів, зокрема електронних. Наприклад, колекцію книг з автографами і екслібрисами та колекцію факсимільних видань пам'яток писемності та друку розміщено в єдиному форматно-топографічному порядку,

належність документів до них закріплена тільки в довідково-бібліографічному апараті (спеціалізовані картотеки, друкований покажчик книг з автографами та його електронна версія на сайті ХДНБ). Однак особливо цінні книжкові автографи потребують комплексного зберігання у сейфах (про що йтиметься далі), а частина колекції факсимільних видань була використана при організації постійної експозиції з історії писемності та книгодрукування в читально-експозиційному залі ім. академіка Дмитра Багалія при НДВК.

Окремі документи, групи та колекції документів згідно з Положенням про ФДП перебувають на режимі колекційного (комплексного) зберігання на полицях; особливо цінні та унікальні документи – на режимі спеціального колекційного зберігання у сейфах, що фіксує мапа «ФДП. Розміщення зібрань». У межах указаних комплексів документи розміщуються за шифрами, періодичні видання, що належать до конкретних колекцій та архівних фондів, – за алфавітом назв, роками і номерами (томами, випусками, частинами).

Серед пам’яток друку та писемності, архівних документів, які перебувають на режимі колекційного (комплексного) зберігання на полицях, – мініатюрні видання (особливо цінні з них, зокрема ельзевіри, в окремій шафі), друки в унікальних оправах, котрі є видатними творами книжкового мистецтва. Великі за обсягом колекція рукописних книг та колекція архівних документів (тих, котрі не належать до певних архівних фондів у складі ФДП) розміщені єдиним окремим комплексом, колекційна приналежність документів зафіксована у довідково-бібліографічному апараті НДВК. Так само розміщено колекцію друків з бібліотеки Харківського колегіуму XVIII ст., колекції книг з особистих книжкових зібрань видатного українського філософа, поета, релігійного письменника та церковного діяча, педагога та бібліофіла Стефана Яворського (1658–1722), вихованця, а пізніше професора КМА; визначного поета і перекладача, вченого-українознавця Миколи Гнєдича (1784–1833), з козацько-шляхетського роду Гніденків, вихованця Харківського колегіуму; видатного письменника, історика й етнографа, українознавця Григорія Данилевського (1829–1890), з козацько-старшинського роду Слобожанщини; видатного українського вченого, засновника нових напрямів у фізіології та ендокринології, автора праць з філософії науки, освітнього діяча Василя Данилевського (1852–1939), випускника медичного факультету Харківського університету, та група інших колекцій, що мають особливе наукове, історико-культурне значення.

А в колекції періодичних та продовжуваних видань також є відокремлена складова – комплекс українських і російських антиурядових сатиричних журналів 1905–1911 рр. Крім того, значна частина періодичних видань є складовою бібліотеки Григорія Данилевского.

Окремим комплексом розміщено у фондосховищі і колекцію рідкісних та цінних видань XIX–XXI ст. з історії писемності, документознавства, архівознавства, книгознавства (теорії та історії книги, книгодрукування, мистецтва книги, бібліографії рідкісних та цінних видань); про екслібриси, поштові та грошові знаки, з фалеристики.

За останнє десятиліття на основі результатів дослідження фондів ХДНБ ім. В. Г. Короленка у координації з відділами наукової організації і використання основного фонду та наукової обробки документів і організації алфавітних каталогів було значно розширено колекцію цінних нотних видань XIX–XX ст., сформовано нову колекцію – цінних плакатів та афіш XX ст., розпочато роботу зі системного розширення колекції рідкісних і цінних харківських видань XIX – початку XX ст. Вказані колекції також розміщено в фондосховищі окремими комплексами. Водночас колекція пам’яток юридичної науки Харківщини XIX – початку XX ст., що формується з 2023 року (у фондах основного зберігання атрибутовано 425 видань), буде підрозділом колекції харківських видань: або виділеною – за місцем розміщення, її частиною, або буде розміщена за єдиним форматно-топографічним порядком у межах колекції за шифрами, а колекційну приналежність друкованих документів до пам’яток юридичної науки Харківщини буде вказано у довідково-бібліографічному апараті НДВК (спеціальна картотека, електронний бібліографічний список).

Варто зауважити, що це проблемні питання, особливо для великих універсальних наукових бібліотек, де створюються сотні книжкових колекцій (зокрема видатних діячів науки і культури), розміщених окремими комплексами, адже значно ускладнюються облікові та пошукові роботи в таких фондах, особливого значення набуває фіксація колекційності кожної пам’ятки в усіх довідково-бібліографічних системах бібліотеки. Це шлях до уникнення подібних ускладнень. По деяких колекціях переведення на режим комплексного зберігання є не обов’язковим, потрібно уникати надмірної структуризації в розміщенні пам’яток. Наприклад, у ХДНБ ім. В. Г. Короленка в єдиному форматно-топографічному порядку розставлені у спеціалізованому фондосховищі ФДП колекції прижиттєвих видань творів класиків науки і літератури,

картографічних, образотворчих, нотних видань, книжкових пам’яток, у яких відображено основні етапи становлення української та світової книги для дітей, для широкого кола читачів. Переважна більшість примірників видань з колекцій книг з автографами та екслібрисами тощо. Документи ФДП, котрі не перебувають у сейфах, зберігаються в футлярах і теках різних форматів.

Архівні фонди особового походження (особові фонди) розміщуються окремим комплексом за алфавітом прізвищ фондоутворювачів; архівні фонди офіційного походження – за алфавітом назв установ та організацій-фондоутворювачів, що також відображено у мапі «ФДП. Розміщення зібрань». У межах кожного архівного фонду документи розміщуються відповідно до опису фонду за шифрами. Частина описів вже мають електронні аналоги, репрезентовані на сайті ХДНБ ім. В. Г. Короленка (див. «Архівні фонди»).

У ХДНБ ім. В. Г. Короленка створено чимало особових архівних фондів, що мають у своєму складі колекції книг з дарчими написами авторів, архівні колекції цінних матеріалів. Наприклад, складовою особового архівного фонду видатного українського поета Ігоря Муратова (1912–1973) є колекція примірників видань з автографами письменників Івана Багмута, Івана Виргана, Наталі Забіли, Романа Лубківського, Миколи Нагнибіди, Петра Панча, Леоніда Первомайського, Михайла Стельмаха та багатьох інших. В особовому фонді визначного мистецтвознавця Павла Жолтовського (1904–1986) – архівна колекція цінних матеріалів з історії української гравюри; в особовому фонді літературознавиці та книгознавиці, першої завідувачки відділу рідкісних видань і рукописів книгозбірні Маргарити Габель (1893–1981) – колекція цінних архівних матеріалів з історії бібліотеки.

Крім того, у фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка створено й такі особові архівні фонди, котрі майже цілком складаються з колекцій харків’ян-фондоутворювачів. Це особовий фонд професора Олексія Горілого, що містить колекції античних і середньовічних пам’яток – давньогрецьких текстових і фігурних керамічних клейм IV–II ст. до н. е., язичницьких фігурних підвісок, християнських текстових і фігурних металопластичних реліквій, починаючи з X ст., пам’ятних медалей, поштових листівок з портретами і автографами видатних діячів мистецтва. В особовому фонді доцента Євгена Стефановського – зібрана ним багатотисячна колекція малої книжкової графіки – екслібрисів роботи українських та іноземних художників; в особовому фонді краєзнавця

Олександра Сарани – колекція альбомних дарчих і пам'ятних записів видатних діячів вітчизняного і світового мистецтва XX ст. (сотні автографів у 25 альбомах).

Перелічимо колекції пам'яток друку та писемності, які є унікумами або надзвичайно цінними пам'ятками культури національного та світового значення і перебувають на режимі спеціального колекційного зберігання (у сейфах). Це інкунабули, палеотипи, федоровські першодруки та інші українські видання II половини XVI ст., прижиттєві видання творів Т. Г. Шевченка, зокрема з автографом поета; книги з автографами найвидатніших діячів науки та культури, серед яких історики Дмитро Багалій і Владислав Бузескул, етнограф і літературознавець Микола Сумцов, письменники Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький (три дарунки автора Харківській громадській бібліотеці), Михайло Старицький, Марко Кропивницький, Гнат Хоткевич.

У сейфах зберігаються книги з особового зібрання великого українського вченого-мовознавця та письменника, церковного ієрарха, культурного й освітнього діяча Мелетія Смотрицького (близько 1577–1633) з численними власницькими написами і маргіналіями (зауважимо, що це найбільший у світі комплекс збережених його автографів); пам'ятки писемності XIV–XV ст., починаючи з пергаменної *Мінеї на грудень* 1390-х рр.; найцінніші вітчизняні та іноземні пам'ятки друку та книжкового мистецтва II половини XVI–XX ст.

Дані по кожному комплексу пам'яток і кожному примірнику, що належить до нього, викладені в довідково-бібліографічному апараті НДВК (алфавітний і хронологічний каталоги рідкісних видань, спеціалізовані картотеки, електронні матеріали по колекціях для Державного реєстру національного культурного надбання, електронні бібліографічні списки) та безпосередньо у фондосховищі – в обліково-охоронній індикаторній системі «Колекції».

Спеціалізована система захисту колекцій документних пам'яток у бібліотеках, архівах та музеях України – одне з найважливіших завдань культурної роботи в умовах воєнного часу, котре стоїть перед співробітниками установ і уповноваженими представниками влади і за ситуацією передбачає не тільки переміщення таких комплексів у цілком захищені місця в межах цих установ, але й евакуацію. Отже, обліково-охоронну документацію з особливо цінних колекцій необхідно формувати і перевіряти заздалегідь разом з іншими важливими заходами [1; 6]. Серед них надзвичайно актуальною є системна робота зі створення електронних

копій пам’яток. Потрібні її активізація і розширення за технічними можливостями установи-фондоутримувача. Майже всі рукописні та друковані унікуми і найцінніші раритетні видання з колекцій ХДНБ ім. В. Г. Короленка уже репрезентовані повнотекстовими цифровими копіями.

Список бібліографічних посилань

1. Бодак О. П., Коваль Т. В., Корчемна І. С. Діяльність Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: в умовах воєнного стану // Бібліотечний вісник. 2023. № 3. С. 36–48.

2. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті / НАН України. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут рукопису. Київ, 2009. 530 с.

3. Ковальчук Г. І. Книжкові пам’ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах / НАН України. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут української книги. Київ, 2004. 644 с.

4. Лосієвський І. Я. Комплексне зберігання книжкових пам’яток у фондах наукових бібліотек // Збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів України: нова політика і нові технології : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (20–22 листопада 2006 року) : до 120-річчя ХДНБ ім. В. Г. Короленка / Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Харків, 2007. С. 92–102.

5. Лосієвський І. Я. Паспортизація бібліотечних колекцій та зібрань у системі обліково-охоронних заходів // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2010. Випуск 28. С. 249–265.

6. Матяш І. Б. Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку. Київ, 2012. 515 с.

7. Муха Л. В. Бібліотечні книжкові колекції та зібрання: походження, історія, реконструкція / НАН України. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Київ, 1997. 52 с.

8. Солоіденко Г. І., Кулаковська Т. Л. Збереження бібліотечного фонду – пріоритетний напрям діяльності бібліотек наукових установ НАН України в умовах воєнного часу // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2023. Випуск 68. С. 261–273. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2023_68_20 (дата звернення: 16.09.2025).

УДК 004.774:[912.43:94(477)"14/19"]:027.54(477.83-25)ЛННБ](045)

«IMAGO UCRAINÆ НА КАРТАХ XV–XX ст.»: ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА КАТАЛОГІЗАЦІЇ ЦИФРОВОЇ КОЛЕКЦІЇ ЛЬВІВСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ім. В. СТЕФАНИКА

Мельник-Хоха Галина Ярославівна,
науковий співробітник Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника;
Попадюк Надія Ігорівна,
науковий співробітник Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, кандидат філософських наук, доцент
Україна, м. Львів

***Анотація**. Розглянуто особливості проєктної діяльності ЛННБ України ім. В. Стефаника, проаналізовано особливості процесу формування та каталогізації цифрової колекції «Imago Ucrainæ на картах XV–XX ст.». Цифрова колекція, створена в межах конкурсної програми «Культура під час війни» за підтримки Українського культурного фонду, включає 60 картографічних документів і надає вільний, необмежений доступ до їхніх цифрових копій.*

***Ключові слова**: проєктна діяльність, цифрова колекція, ЛННБ України ім. В. Стефаника, Український культурний фонд, картографічні джерела, оцифрування.*

***Annotation.** The abstract examines the features of the project activities of the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv and analyzes the process of forming and cataloging the digital collection «Imago Ucrainæ on maps of the 15th–20th centuries». The digital collection, created under the competitive program «Culture during War» with the support of the Ukrainian Cultural Foundation, includes 60 cartographic documents and provides free, open access to their digital copies.*

***Keywords**: project activity, digital collection, Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv, Ukrainian Cultural Fund, cartographic sources, digitization.*

Проєктна діяльність є одним із ключових напрямів інноваційної роботи Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. Протягом 2021–2024 рр. бібліотека брала активну участь в національному проєкті «Велике будівництво» (2021), а також у грантових

програмах за підтримки Українського культурного фонду, зокрема «Культурна спадщина» (2023, 2024) [1]. Ці ініціативи забезпечили створення нових електронних продуктів у загальнодоступній електронній інфраструктурі книгозбірні.

Цифрова колекція «Imago Ucrainæ на картах XV–XX ст.», реалізована у межах проєкту та конкурсної програми «Культура під час війни» за підтримки УКФ, має на меті візуалізувати 500-літній процес формування українських земель (1493–1992 рр.), а також документально підтвердити територіальну цілісність та суб'єктність України як суверенної і незалежної держави.

Ключовим результатом проєкту є цифрова колекція «Imago Ucrainæ на картах XV–XX ст.» [4]. Електронний ресурс містить оцифровані копії картографічних документів. Сформована проблемно-орієнтована база даних налічує 60 бібліографічних описів карт та інших картографічних джерел різних історичних періодів.

Діджиталізація цих ресурсів охоплювала повний цикл робіт: створення, обробку, зберігання, каталогізацію та забезпечення загального доступу. Оцифрування картографічних матеріалів проходило відповідно до єдиних стандартів та узгодженої політики бібліотеки. Зважаючи на різноманітність форматів, необхідність фіксації дрібних деталей, а також потребу у зведенні фрагментів і корекції кольору, під час сканування застосовувалася різна роздільна здатність: для планетарних сканерів (Ultra, Dragon) – від 300 до 400 пікселів на дюйм (зокрема, близько 386 ppi для Ultra); для інших сканерів, залежно від специфіки джерел – від 300 до 2400 пікселів на дюйм.

Формат запису страхових копій зображень у вихідному та базовому варіанті: TIFF, у деяких випадках також застосовувалась передача даних у форматі JPEG з рівенем стиснення від 85 до 98. Для представлення колекції в електронному каталозі ЛННБ України ім. В. Стефаника оцифровані зображення попередньо конвертувалися у формат *.pdf. Лінкування описів колекції з електронним ресурсом забезпечено шляхом створення метаданих у Системі ALEPH (у форматі MARC21) та додавання до них унікальних ідентифікаторів (URL).

Зберігання цифрових копій забезпечується на кластері серверів, розташованому у власному центрі обробки даних (Data Center) ЛННБ України ім. В. Стефаника. Для представлення та організації колекції застосовується автоматизована інтегрована бібліотечна система (АБІС) Aleph для ведення електронного каталогу, а також платформа електронної

бібліотеки (Digital Library), що надає прямий доступ до оцифрованих рідкісних видань, рукописних та картографічних документів. Це програмне забезпечення, як частина відкритого електронного архіву, забезпечує процеси накопичення, індексації, пошуку та розповсюдження цифрових ресурсів, гарантуючи необмежений доступ користувачів до колекції.

Каталогізація є одним із найбільш складних та відповідальних етапів формування колекції, оскільки вимагає точного бібліографічного та технічного опису кожного примірника та його цифрової копії. Цей процес охоплює складання вихідних відомостей у форматі MARC21, предметизацію в структурі заголовків Системи Aleph та індексацію за УДК. Особлива увага приділялася формуванню розширених метаданих, що містять таку важливу інформацію, як дані про авторів-картографів, друкарів, техніку виготовлення, масштаби, мову та інші специфічні характеристики.

Каталогізація картографічних документів має такі ключові особливості:

– багатомовність назв. Назви карт часто подаються паралельно латинською, німецькою, французькою чи іншими мовами. Це дає можливість використовувати їх як пошукові заголовки, що розкривають первинний зміст документа;

– детальний опис фізичних характеристик. Опис включає метод виготовлення (мідьорит, ксилографія), тип зображення рельєфу (малюнковий), а також вказівку на ручне розфарбовування та точні розміри. Це відображає унікальність кожного примірника;

– інформація про походження (семантичний шар). Додаються дані про походження документа, зокрема вказівка на атлас чи інкунабулу, з якої походить карта (наприклад: *З атласу Claudius Ptolemaeus. Geographia*). Це визначає її місце в історії видавничої справи;

– ієрархічна предметна каталогізація. Сучасна каталогізація включає ієрархічні предметні заголовки, структуровані за темами та регіонами (наприклад: *Таврія (Південна Україна) – Карти, загальногеографічні – Ранні роботи до 1800*). Це дозволяє легко класифікувати та шукати документи за їхнім змістом, створюючи повний і багатогранний образ кожного запису.

Таким чином, семантичний опис картографічних документів відзначається багатошаровістю, що виходить далеко за межі традиційних

бібліографічних даних, надаючи глибоке уявлення про історичне та матеріальне значення кожного примірника. Використання АБІС Aleph забезпечує додаткову функціональність, надаючи надійну платформу для зберігання, індексування та пошуку структурованих записів.

Електронний каталог ЛННБ України ім. В. Стефаника надає користувачам широкі можливості роботи з цифровою колекцією. Пошук здійснюється як у простому, так і в розширеному режимі. Користувач може використовувати такі ключові поля для фільтру: автор, назва, видавець, предмет, місце видання та видавництво, а також обмежувати хронологічні межі представлених картографічних документів. Результати пошуку можна сортувати за поєднанням кількох параметрів, зокрема за автором та роком видання, за назвою та роком, а також за різними комбінаціями цих полів. Додатково доступні функції вибору перегляду формату бібліографічних записів, зокрема табличний або три варіанти спискового представлення з різною повнотою даних; стандартний, каталожна картка, посилання, MARC-коди для повного перегляду запису.

Таким чином, завдяки стандартизованим описам картографічні документи стають частиною глобального інформаційного простору. Це гарантує їхню доступність для дослідників, істориків та всіх зацікавлених осіб у різних країнах світу.

Стандартизація даних дозволяє легко імпортувати їх в інші системи, успішно індексувати пошуковими сервісами та використовувати для створення нових інформаційних ресурсів. Це значно сприяє широкому поширенню та використанню культурної спадщини.

Вільний доступ до цифрової колекції «Imago Ucrainæ на картах XV–XX ст.» забезпечується двома взаємодоповнюючими способами, що задовольняють різні потреби користувачів. Прямий перехід до електронного каталогу Бібліотеки Стефаника за посиланням: http://aleph.lsl.lviv.ua:8991/F/?func=find-c&local_base=eimagoucr&ccl_term=wrd%3Dalldocuments, яке веде безпосередньо до повного переліку всіх записів, що забезпечує пошук і бібліографічні дані.

Доступ через інформативну вебсторінку проєкту, розміщену на головній вебсторінці установи, яка легко ідентифікується завдяки розробленому фірмовому логотипу: https://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/grantovyj-proyekt-kolektsiya-imago-ucrainae-na-kartah-xv-xx-st/. На цій сторінці подано ширше представлення проєкту та ознайомлення з контекстом, а також наведено посилання на колекцію, що є особливо корисним для широкої аудиторії.

Обидва шляхи доступу інтегровані в електронну інфраструктуру бібліотеки та забезпечують інтероперабельність та відкритість даних. Таким чином, Бібліотека Стефаника не лише зберігає цінні документи, але й активно сприяє їхньому поширенню та науковому використанню, повністю відповідаючи сучасним принципам відкритої науки та доступу до знань.

Отже, цифрова колекція «Imago Ucrainæ на картах XV–XX ст.» – це багатофункціональний інструмент аналізу, що виходить далеко за межі звичайного відтворення фізичних карт. Вона відкриває унікальні можливості для детального наукового вивчення того, як європейські та українські картографи відображали українські землі протягом століть. Колекція є цінним джерелом для історії картографії, а також дослідження культурних і геополітичних уявлень про Україну в різні історичні епохи. Очікується, що вільний доступ до цього контенту стимулюватиме наукові дискусії, збагатить освітні програми та сприятиме глибшому розумінню географії й історії України. Зрештою, проєкт слугує важливій меті формування історичної пам’яті та зміцнення української ідентичності серед широкої аудиторії.

Список бібліографічних посилань

1. Мельник-Хоха Г. Я., Зубко Н. Н. Гранти УКФ як передумова реалізації проєктів із збереження книжкової спадщини // Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек : матеріали Міжнародної наукової конференції (3–5 жовтня 2023 р.). Київ, 2023. С. 76–79.

2. Шаповалов Д. О. Цифровий архів Національної наукової медичної бібліотеки України як виклик та орієнтир для трансформації бібліотечної освіти // Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі : восьма міжнародна наукова конференція. Київ, 2025. С. 77–79. Електронний аналог: URL: https://emed.library.gov.ua/naukovi-pratsi-spivrobitnykiv/tsyfrovyy-arkhiv-natsionalnoi-naukovoi-medychnoi-biblioteky-ukrainy-iak-vyklyk-ta-oriientyr-dlia-transformatsii-bibliotechnoi-osvity-2 (дата звернення: 18.08.2025).

3. Медведь М. М. Цифрова колекція як механізм збереження краєзнавчого фонду університетської бібліотеки // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Бібліотечна наука і практика в умовах воєнного стану. Київ, 2024. С. 274–286. DOI: https://doi.org/10.15407/np.72.274 (дата звернення: 18.08.2025).

4. Fershtei V., Mudrokha V., Popadiuk N., Melnyk-Khokha G. Project-Innovation Activity in The Vasyl Stefanyk National Scientific Library Of Ukraine in Lviv // IEEE 16th International Conference on Computer Sciences and Information Technologies. 2021.

Volume 2. P. 391–394. DOI: https://doi.org/10.1109/CSIT52700.2021.9648819 (дата звернення: 18.08.2025).

5. Socio-cultural challenges in collections digital infrastructures / Humbel M., Nyhan J., Pearlman N. et al. // Journal of Documentation. 2025. Volume 81, No. 1. P. 56–85. DOI: https://doi.org/10.1108/JD-12-2023-0263 (дата звернення: 18.08.2025).

6. Melnyk-Khokha G. The role of metadata in the organization of access to the digital collections of the electronic library // Bulletin of the Book Chamber. 2024. No. 5. P. 24–32. DOI: https://doi.org/10.36273/2076-9555.2024.5(334).24-32 (дата звернення: 18.08.2025).

7. Seegel S. Rescuing Ukrainian agency, expertise, and patronage: on the historical cartography of Ukraine and maps in times of war. // Geografiska Annaler: Series B, Human Geography. 2025. 107 (1). P. 4–15. DOI: https://doi.org/10.1080/04353684.2025.2458907 (дата звернення: 18.08.2025).

УДК 655.4(477)(091)"192/193"(045)

УКРАЇНСЬКІ ВИДАВНИЦТВА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ 1920–1930-х РОКІВ (на матеріалах фонду рідкісних і цінних документів Науково-технічної бібліотеки КПІ ім. Ігоря Сікорського)

Мірошниченко Марина Олексіївна,
провідний бібліограф
Науково-технічної бібліотеки
Національного технічного університету
України «Київський політехнічний
інститут ім. Ігоря Сікорського»
Україна, м. Київ

Анотація. *На матеріалах колекції «Україномовна науково-технічна література 1920–1930-х років» прослідковано діяльність вітчизняних видавництв науково-технічної літератури, проаналізовано характер друкованої продукції, динаміку випуску видань і надходження їх до бібліотечного фонду.*

Ключові слова: *Київський політехнічний інститут, україномовна література 20–30-х років XX ст., українські видавництва, науково-технічна література, історія видавничої справи, рідкісні і цінні видання, Науково-технічна бібліотека КПІ ім. Ігоря Сікорського.*

Annotation. *Using the materials of the collection «Ukrainian Scientific and Technical Literature of the 1920s–1930s», the activities of domestic publishing houses of scientific and*

technical literature are traced, the nature of printed products, the dynamics of the publication of publications and their inward movement into the library collection are analyzed.

Keywords: *Kyiv Polytechnic Institute, Ukrainian-language literature of the 20s–30s of the 20th century, Ukrainian publishing houses, scientific and technical literature, history of publishing, rare and valuable publications, Scientific and Technical Library of the Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute.*

Колекція україномовних видань 1920–1930-х років Науково-технічної бібліотеки Київського політехнічного інституту (НТБ КПІ) нараховує близько 650 примірників. Це унікальний масив книжкових пам’яток, що зберігся в складний історичний період. Тематика, географія, перелік авторів і типів видань розкривають інколи маловідомі факти вітчизняної видавничої справи. Дослідження видань цього періоду тривають в бібліотеці три роки і перші результати викладені в окремих публікаціях [1; 2]. Переважна більшість видань надрукована в українських видавництвах, що діяли в Харкові, Києві, Одесі, Дніпропетровську, Львові. Деякі з них існують і сьогодні, інколи під іншою назвою. Саме вітчизняні видавництва в міжвоєнний період стали предметом цієї доповіді. Дослідження відбувалося шляхом виявлення історичної інформації про видавництва, які випускали літературу науково-технічного спрямування, вивчення і аналіз знайдених у фонді бібліотеки документів.

Історія видавничої справи в Україні перших років радянської влади представлена в багатьох публікаціях, переважно періоду 1920–1930-х років. Вони зберігаються в бібліотечних фондах, їх цитують сучасні дослідники вітчизняної книговидавничої справи, зокрема М. Тимошик у навчальному посібнику «Історія видавничої справи» [3], Т. С. Гринівський у статті «Видавнича справа в Україні початку ХХ століття» [4] та М. Андрійчук у статті «Видавнича справа у підрадянській Україні в міжвоєнний період» [5]. Саме цими роботами користувався автор при підготовці матеріалу.

Історичні факти демонструють непростий стан україномовного книговидавництва на початку ХХ ст. Після революції 1905 року відбулося послаблення цензури, а 1906 року було дозволено використовувати власний фонетичний правопис [6]. До Жовтневого перевороту видання українською мовою якщо й друкувалися, то це здебільшого твори художньої літератури, суспільно-політична періодика та підручники української мови. Уся література науково-технічного спрямування видавалася російською мовою.

Ситуація почала мінятися вже в часи Української Народної Республіки (УНР). На кінець 1917 року на території України діяло 78 державних і приватних видавництв; було надруковано 1373 назви видань, з них – 747 українською мовою (54,4%), більше половини [6]. Також книги видавали численні товариства, громадські об'єднання та організації, навчальні заклади тощо. У 1918 році при Міністерстві народної освіти виділено окремо видавничий відділ.

Питання активної українізації всіх сфер життя постало після прийняття в 1923 році більшовицькою владою декретів «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних та культурно-освітніх установ» та «Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвиткові української культури». З позитивних наслідків цього історичного процесу можна назвати формування української науково-технічної термінології і активний випуск наукової і технічної літератури українською мовою. І хоча підтримка української мови тривала лише 10 років (а насправді до 1926 р.), цей період став важливим для розвитку україномовного книгодрукування, видавничої справи. Хоча матеріальна-технічна база видавництв була застарілою, відчувалася нестача кваліфікованих фахівців, дефіцит паперу, суворо регламентовані більшовицьким керівництвом плани публікацій і дозволених авторів, а згодом жорстокі репресії і закриття окремих видавництв та їхніх філій в Україні.

У джерелах, присвячених видавничій справі в ці два десятиліття, інформація в основному подана стосовно друку художньої та суспільно-політичної літератури, а ситуацію з випуском науково-технічної літератури висвітлено недостатньо. Окремих досліджень немає. Найбільш точну інформацію можна знайти в праці Книжкової палати України «Історія видавництв України. Державні видавництва України. 1917–2007» [7]. Видавництва, що згадуються в переліку, широко представлені в колекції «Україномовні видання 1920–1930 рр. у фонді рідкісних і цінних документів НТБ КПІ ім. Ігоря Сікорського». Далі подано назви видавництв з доступними фактами про діяльність, зміну назви, загальну кількість видань цього видавництва в бібліотечному фонді в досліджуваний період, кількість українською мовою, хронологічні рамки і приклади видань (для розуміння тематики, типів і видів видань).

Отже, у травні 1919 року з'явилося Всеукраїнське видавництво (Всевидав), яке протягом років змінювало назву і більш відоме як Державне видавництво України – ДВУ (центральне відділення знаходилось у Харкові, філії діяли в Катеринославі (?), Одесі, Києві,

Москві та Ленінграді). У 1920-ті рр. ДВУ випускало українською мовою підручники з різних технічних дисциплін, практичні посібники та збірники завдань, переклади творів іноземних авторів, довідкові видання, зібрання креслень, біографії вчених. Загалом україномовних видань цього десятиліття у фонді бібліотеки налічується 85 назв і 52 з них – книги Держвидаву України.

Окрім абревіатури ДВУ, в означені два десятиліття у вихідних даних бібліотечних видань зустрічаються такі: Державне видавництво України (41 видання, усі українською, 1925–1932 рр.), Держвидав (9 видань, 8 – українською мовою, 1926–1931 рр.), Держвидав Укр. (3 видання, усі українською, 1928–1936 рр.), Держвидав України (32 видання за 1926–1938 рр., усі україномовні).

Тридцяті роки XX ст. для видавничої справи, як і для всієї економіки України, стали часом постійних реорганізацій, змін назв та підпорядкування. На базі ДВУ було створено і діяло протягом 1930–1934 рр. Державне видавниче об’єднання України (ДВОУ), до якого входили видавництва, поліграфічні підприємства, організації зі збуту видавничої продукції, галузеві навчальні заклади [8]. Видань від ДВОУ налічується 40, з них 34 українською мовою, видані протягом 1928–1934 рр.

Нагальна потреба у великій кількості технічної літератури активізувала роботу спеціальних технічних видавництв. Для координації їхньої діяльності в 1931 році було створено Об’єднання науково-технічних видавництв УСРР (ОНТВУ), до якого входили Будвидав, Вугілля і руда, Енерговидав, Кокс і хімія, Легка індустрія, Машбудвидав, Сталь, Техно-теоретичне видавництво, Транспорт і зв’язок. Книги всіх перелічених видавництв представлені в колекції україномовних видань 1920–1939 рр.

Окремо треба сказати про Техно-теоретичне видавництво: засноване 1930 року в Харкові, воно з 1935-го працювало в Києві; у 1930–1931 рр. – у складі ДВОУ, у 1931–1932 рр. – у складі ОНТВУ; з 1933 р. – Державне технічне видавництво України, а нині це видавництво «Техніка».

Також у колекції зустрічаються видання видавництв «Українська академія наук», «Держсільгоспвидав», «Радянська школа», «Пролетар», «Український робітник», «Господарство України» та ін.

Окрім державних видавництв, науково-технічну літературу випускали і вищі навчальні заклади, зокрема Київський політехнічний інститут (з 1934 р. – Київський індустріальний інститут). Ось перелік підрозділів вишу, які зустрічаємо у вихідних даних багатьох видань:

Друкарня КПІ, Науково-дослідна кафедра теплотехніки, Київське енергобюро, Каса взаємодопомоги студентів КПІ, Механічний гурток Київського машинобудівного інституту, Київський енергетичний інститут та його Енергогурток, Київський індустріальний інститут.

Видавнича діяльність в КПІ була від самого початку діяльності інституту. Особливо це стосувалося роботи різних студентських гуртків, у складі яких діяли видавничі комісії. Напрацьований досвід використовувався і в 1920–30-ті рр.

В історичних документах зустрічається інформація про перші спроби створення української наукової термінології студентами – членами агрономічного гуртка сільськогосподарського відділення ще у 1905–1906 рр. Уже 1923 року в інституті було створено термінологічно-перекладовий гурток, справою якого стало формування української наукової термінології. Члени гуртка співпрацювали з Інститутом наукової мови Української академії наук, перекладали українською окремі навчальні матеріали, збирали термінологічний матеріал, організували вивчення української та іноземних мов [8].

Каса взаємодопомоги студентів КПІ та КСГІ була створена 1922 р. як Бюро допомоги при кооперативі «Політехнік», у складі якого існувала видавнича комісія «для друкування дешевих підручників» [9].

Значна частина робіт, виданих підрозділами інституту, є літографіями 1923–1928 рр. – 20 примірників. Окрім інформаційної, вони мають історичну цінність і входять до складу спеціальної бібліотечної колекції «Літографовані видання». За тематикою означений масив літератури складається з наукових робіт, навчальних і практичних посібників, довідників, словників, керівництв до користування і стосується різних науково-технічних дисциплін та галузей промисловості.

Приведемо загальну статистику поповнення фонду за досліджуваний період: усього видань різними мовами – 13 657 назв, україномовні складають 650 назв. За перше десятиліття – 106 україномовних видань; 1931 р. – 126 видань; 1932 р. – 114 видань; 1933–1939 рр. у середньому до 40 видань; 1939 р. – 14 видань. Для порівняння подаємо статистичні дані випуску україномовних видань по всіх українських видавництвах: 6394 (79% загальної кількості видань усіма мовами) у 1930 р. і 1895 (43%) – у 1939 році [5].

1934 року було ліквідовано Державне видавниче об’єднання України (ДВОУ), і місцеве книговидання зменшилося до мінімуму. На 1940 рік залишилося 14 видавництв, які були повністю контрольовані партійними і

державними органами. Значна частина видавців, редакторів, керівників підприємств були репресовані. Відбулося також розділення видавничих і друкарських підприємств.

Досліджуючи масив документів 1920–30-х рр. не можна не звернути увагу на загальний вигляд видань. Як правило, вони мають скромну палітурку з використанням недорогих матеріалів: тканини, паперу, картону, коленкору. Кольорова гама приглушена: сірий, коричневий, синій. Папір поганої якості – кислотний, що погано зберігається (масово почав використовуватися наприкінці XIX – на початку XX ст.). Ілюстровані видання теж досить стримано і не яскраво, але водночас виконані в дусі художних стилів, що панували в той час: з елементами конструктивізму, модернізму та арт-деко. У цьому сенсі деякі видання є пам’ятками поліграфічного мистецтва, але в цілому якість видань демонструє непрості економічні умови, у яких функціонували українські видавництва і друкарні. Матеріальна база підприємств зазвичай була застарілою, що залишилася ще з початку XX ст., сильно відчувався дефіцит паперу, який, як правило, розподіляли за політичним принципом – для друку агітаційних матеріалів і видань [10].

Список бібліографічних посилань

1. Мірошниченко М. О. Дослідження фондів університетської бібліотеки: україномовні видання 1920–1930-х рр. у фонді рідкісних і цінних видань Науково-технічної бібліотеки КПІ ім. Ігоря Сікорського // Двадцять восьма Всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів за темою: «Історія науки і техніки у кризові періоди суспільного розвитку» : матеріали конференції, м. Київ, 14 квітня 2023 р. Київ, 2023. С. 197–199.

2. Мірошниченко М. О. Україномовні видання 1920–30-х рр. у фондах НТБ // Київський політехнік. 2024. № 19/20. Електронний аналог: URL: https://kpi.ua/2024-kp19-ntb (дата звернення: 06.09.2025).

3. Тимошик М. С. Історія видавничої справи : підручник для студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за спеціальностями «Журналістика» і «Видавнича справа та редагування». Київ, 2007. 496 с.

4. Гринівський Т. С. Видавнича справа в Україні початку XX століття. URL: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1884 (дата звернення: 06.09.2025).

5. Андрійчук М. Видавнича справа у підрадянській Україні в міжвоєнний період // Технологія і техніка друкарства. 2015. № 1. С. 103–115. Електронний аналог: URL: https://ttdruk.vpi.kpi.ua/a rticle/view/43283/39753 (дата звернення: 06.09.2025).

6. Українізація // Енциклопедія українознавства. Словникова частина : [в 11 т.]. Кн. 2: Доповнення і виправлення / Наукове товариство ім. Шевченка; головний

редактор А. Жуковський. Париж–Нью-Йорк, 1995. С. 3327–3329. URL: https://archive.org/details/eu0t0/EU_T_9_T_Kh/page/n125/mode/1up?view=theater (дата звернення: 08.09.2025).

7. Історія видавництв України. Державні видавництва України. 1917–2007 / Книжкова палата України імені Івана Федорова. URL: http://www.ukrbook.net/elektr_publ/istor_vydav.pdf (дата звернення: 08.09.2025).

8. Палій Д. «Дніпро» – 100 літ у річищі художньої літератури // Chytomo: портал про культуру читання і мистецтво книговидання. URL: https://chytomo.com/dnipro-ponad-100-lit-u-richyshchi-khudozhnoi-literatury (дата звернення: 06.09.2025).

9. Київський Політехнічний і Київський Сільсько-господарський інститути. XXV років, 1898–1923 : ювілейний збірник. Київ, 1924. С. 68. URL: https://dil.kpi.ua/dlibra/publication/537/edition/489/content (дата звернення: 06.09.2025).

10. Тимошик М. С. Еволюція видавничої мережі радянського типу. URL: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=152 (дата звернення: 06.09.2025).

УДК 09:004:025.7/.9](477)(045)

ПРОБЛЕМАТИКА СТВОРЕННЯ ЦИФРОВОЇ КОЛЕКЦІЇ УНІКАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ З БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ніколайчук Антон Петрович,
аспірант
Київського національного
університету культури і мистецтв
Україна, м. Київ

Анотація. *Розглянуто проблематику формування цифрових колекцій унікальних документів з бібліотечних фондів на сучасному етапі. Окреслено перспективи створення колекції унікальних документів національної цифрової бібліотеки України.*

Ключові слова: *унікальні документи, бібліотечні фонди, цифрова бібліотека, оцифрування, цифрова колекція.*

Annotation. *The issues of forming digital collections of unique documents from library holdings at the present stage are considered. The prospects for creating a collection of unique documents of the national digital library of Ukraine are outlined.*

Keywords: *unique documents, library holdings, digital library, digitization, digital collection.*

В умовах воєнного стану однією з актуальних та нагальних є проблематика збереження культурних цінностей, до яких належить, зокрема, і документальна культурна спадщина – «старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції, а також манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції» [3]. У фокусі уваги цієї розвідки – унікальні документальні пам'ятки, що позиціонуються як «єдині у своєму роді серед особливо цінних документів» [4, с. 88], мають велику історико-культурну цінність та важливе значення в процесі формування та посилення національної свідомості. Унікальність подібних документів, що зберігають переважно в архівних, бібліотечних та частково музейних установах, історична, соціокультурна, консолідуюча значущість зумовлюють необхідність їх оцифрування та надання широкого доступу до користувачів цифрових бібліотек.

Інноваційні елементи сервісу цифрової бібліотеки можна виділити в одному з найкращих визначень цифрової бібліотеки, яке дали ранні розробники цифрових бібліотек наприкінці 1990-х років. Відповідно до нього, концепція цифрової бібліотеки – це не цифрова колекція, оснащена інструментами управління інформацією, швидше, це простір, який об'єднує колекції, сервіси та людей для підтримки всього життєвого циклу створення, використання та збереження даних, інформації та знань [7]. Це визначення визначає основні компоненти цифрової бібліотеки: цифрову колекцію, сервіси для користувачів та віртуальний простір, який цифрова бібліотека прагне організувати.

Станом на середину 2020-х рр. розвиток бібліотек відбувається відповідно до сучасної концепції, що підкреслює їх активну роль у контексті функціонування закладів, у створенні культури та її збереження. У сучасному бібліотечному просторі (бібліохаби, оціуми та ін.) особливого значення набуває питання організації та надання доступу до унікальних інформаційних ресурсів засобами цифрових мереж. Варто зазначити, що подібні ініціативи активно впроваджуються різноманітними архівними установами та музейними закладами України [5, с. 65]. Наголошуючи на важливості оцифрування документної спадщини як важливого складника бібліотечно-інформаційного виробництва, науковці акцентують увагу на можливостях, які забезпечує оцифрування документної спадщини і формування цифрових колекцій. Так, наприклад, М. Шевченко серед

іншого називає «збереження крихких оригіналів рідкісних і цінних документів та унікальних примірників через вилучення їх з активного обігу та використання цифрових копій; отримання доступу до вмісту великоформатних документів або документів застарілих форматів; забезпечення онлайнового транскордонного доступу до цифрових копій широкому загалу, зокрема й людям з інвалідністю, задля оперативного та повного задоволення їхніх освітніх, наукових та інших інформаційних потреб; популяризація історичних і культурних здобутків України; довготривале цифрове збереження документної спадщини для прийдешніх поколінь тощо» [6, с. 2–3].

З початком активної фази російсько-української війни (з 24 лютого 2022 р.) процес оцифрування унікальних документів з бібліотечних фондів України, розпочатий у 2000–2010 рр., суттєво активізувався. Так, наприклад, у 2023 році співробітниками Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського було розпочато оцифрування рідкісних книг та періодики (загалом 103 тис. документів, багато з яких є унікальними, зокрема видання XVIII–XIX ст.) [1]. Початок повномасштабного вторгнення російських військ на територію України зумовив доцільність зміни стратегії оцифрування Одеської національної наукової бібліотеки, що розпочалося ще в 2001 році. Наразі перевага надається раритетним, унікальним, цінним, рідкісним документам та старовинним виданням, аналогів яких не існує, доступ до них надається на офіційному вебсайті закладу в розділі «Скарби України» [2].

В умовах російсько-української війни, коли документальні бібліотечні фонди опинилися під загрозою знищення, особливо актуальним є створення єдиного цифрового бібліотечного простору, у якому було б зібрано колекцію унікальних документів, оцифрованих українськими бібліотеками. За ініціативи ВГО УБА та підтримки МКСК України і ЮНЕСКО було підтримано грантовий проєкт національної цифрової бібліотеки України, що поєднує електронні ресурси, створені інститутами національної пам’яті. Мова йде про створення цифрової колекції унікальних документів української цифрової бібліотеки, представленої на спеціальному порталі, що являє собою агрегатор цифрових репозиторіїв, розміщених по всій території України, що належать різноманітним бібліотекам, включно з МКСК України, Міністерства освіти та науки України, а також місцевих органів влади, фондів та українських культурних інститутів. Перспективи подальших

наукових досліджень означеної проблематики пов’язані з питаннями модернізації процесу оцифрування унікальних документів з бібліотечних фондів.

Список бібліографічних посилань

1. Бондаренко В., Пархоменко Л. У Полтаві оцифровують рідкісні видання: як це відбувається. Суспільне Полтава. 2023. URL: https://suspilne.media/poltava/401024-u-poltavi-ocifrovuut-ridkisni-vidanna-ak-ce-vidbuvaetsa/ (дата звернення: 05.09.2025).

2. Волкова К., Глечик О. «Полум’я, вода та мідні труби»: як і чому оцифровують архіви та книжки. Суспільне Одеса. 2024. URL: https://suspilne.media/odesa/760385-poluma-voda-ta-midni-trubi-ak-i-comu-ocifrovuut-arhivi-ta-knizki/ (дата звернення: 13.09.2025).

3. Про культуру : Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 24. Ст. 168.

4. Рибачок О. М. Документальна спадщина як складова культурних цінностей і культурної спадщини // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2017. № 2. С. 81–91.

5. Рудь А. О. Цифровий фонд користування документами в Україні: завдання та шляхи реалізації // Інформаційні технології і системи в документознавчій сфері. 2024. С. 65–67.

6. Шевченко М. О. Оцифровування фондів бібліотек України : дисертація … доктора філософії за спеціальністю 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа / Харківська державна академія культури. Харків, 2022. 267 с.

7. Tammaro A. M. Biblioteca digitale per l’informatica umanistica. 2010. URL: https://www.researchgate.net/publication/42335803_Biblioteca_digitale_per_l'informatica_umanistica (дата звернення: 17.09.2025).

УДК 09:021:025.7/.9](091)(045)

МІСЦЕ І ЗНАЧЕННЯ ЦИМЕЛІЙ У ФОНДАХ ТА ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК

Соколов Віктор Юрійович,
головний бібліотекар науково-дослідного
відділу Національної бібліотеки
України ім. Ярослава Мудрого,
кандидат історичних наук, доцент
Україна, м. Київ

Анотація. *Охарактеризовано сутність і значення терміна «цимелії». Проаналізовано основні ознаки, види та цінність цимелій, зокрема, тих, що зберігаються в бібліотеках. Окреслено особливості збереження цимелій у бібліотечних фондах та умов користування. Визначено місце, важливість вивчення та колекціонування цимелій в діяльності бібліотек.*

Ключові слова: *бібліотека, рідкісна та цінна книга, стародруки, рукописи, колекції, книжкові пам'ятки, фонд рідкісних і цінних видань, цимелія, раритет.*

Annotation. *The essence and significance of the term «cimelia» are characterized. The main features, types and value of cimelia, in particular those stored in libraries, are analyzed. The features of the preservation of cimelia in library collections and the conditions of use are outlined. The place and importance of studying and collecting cimelia in the activities of libraries are determined.*

Keywords: *library, rare and valuable book, old prints, manuscripts, collections, book monuments, fund of rare and valuable publications, cimelia, rarity.*

Цимелії (від середньовіч. (VI–X ст.) лат. «cimelium» – дорогоцінна річ, скарб, цінний предмет тощо; від давньогрец. «κειμήλιον» (keimélion) – коштовність, дорогоцінний предмет, священна реліквія) – коштовне або дорогоцінне майно (зокрема, предмети посуду, дорогий одяг або інші речі в імператорській чи королівській скарбниці чи в скарбниці при церкві); скарб; найцінніші предмети мистецтва чи антикваріата в музеях чи історичних, археографічних або особових колекціях (у множині – сукупність таких предметів; скарби; коштовності; дорогоцінності); рідкісні книги або збірка рідкісних друків [1, с. 436–437; 3, с. 410; 4, с. 90]. У загальному вжитку цей термін використовується для позначення найцінніших окремих предметів та речей колекції, які виділяються з-поміж решти інвентарю завдяки своєму винятковому значенню або віку,

історичній чи художній цінності, надзвичайній рідкості або особливо високій ринковій вартості. Цимелії (**Ц.**) переважно зберігаються в архівах, бібліотеках, музеях, скарбницях, в антикварних книгарнях, в особистих колекціях тощо (зокрема, так називають найцінніші окремі предмети з церковних та світських скарбниць, нумізматичних та інших колекцій).

У бібліотекознавстві та книгознавстві **Ц.** – це рідкісні та цінні рукописи, видання, документи, що мають виняткове, унікальне, музейне, історико-культурне значення. Зазвичай, у бібліотеці **Ц.** виокремлені із загальних фондів документів через необхідність їх особливого захисту, оскільки для користувачів вони доступні лише в особливих випадках для досліджень при відповідних умовах забезпечення зберігання. До **Ц.** належать рукописи, інкунабули, палеотипи, перші видання класичних творів, рідкісні, унікальні та цінні видання окремих відомих друкарень, видавництв, книжкові пам'ятки та друки палітурного та поліграфічного мистецтва тощо. До них, зазвичай, відносять окремі спеціалізовані бібліотечні фонди та книжкові колекції, наприклад, особові книжкові зібрання видатних письменників, учених, магнатів, історичні колекції та книгозбірні. **Ц.** переважно зберігаються у відділі рідкісних і цінних видань бібліотеки, де зосереджені видання перших періодів розвитку друкарства, проте до їх числа також можуть бути віднесені й пізніші видання (аж до сучасності), якщо вони мають виняткову поліграфічну, художню, змістовну чи іншу цінність або потребують особливих умов зберігання та захисту через їхню високу ціну (наприклад, факсимільні, бібліофільські, подарункові видання), їхнє походження або унікальний характер [5, с. 7]. У бібліотеці **Ц.**, як предмети особливої цінності, що відокремлені від загальних ресурсів установи, спеціально охороняються (зазвичай в окремому приміщенні) і виставляються як музейні експонати. Іноді в національній бібліографії завдяки **Ц.** створюються окремі розділи, подібно до розділів «рідкісна та цінна книга», «книжкові мініатюри», «інкунабули», «палеотипи» тощо. Французький книгознавець П. Брейя рекомендував створювати розділи під позначками: «R», «Res», «Rara», «Cimelia» у чотирьох або п'яти різних форматах. Він вважав, що бібліотекар також має добре знати, як поповнювати фонди рідкісних видань, зокрема – встановлювати зв'язки з бібліофілами, брати участь у книжкових аукціонах, знаходити меценатів та збирати кошти в усіх небайдужих до розвитку бібліотек та колекцій тощо [2].

В епоху Середньовіччя та раннього Нового часу в монастирських та інших бібліотеках **Ц.** (зокрема, цінні рукописи, видання, гравюри тощо)

часто зафіксовували з допомогою ланцюгів, закріплюючи їх до читального столу, щоб захистити від падіння чи крадіжки. Нині **Ц.**, що зберігаються у відділах рідкісних і цінних книг, як правило, надаються користувачам лише за умов наявності спеціального запиту та у спеціалізованих читальних залах. Доступ до них здійснюється переважно через альтернативні засоби та форми обслуговування, наприклад, у формі факсимільних видань, мікрофільмів, фотокопій, цифрових копій тощо. Особливо цінні експонати зберігаються в сейфах, наприклад, як унікальне Євангеліє, створене у 1188 році за замовленням герцога Саксонії та Баварії Генріха Лева (1129–1195), яке нині зберігається у спеціальному сейфі в бібліотеці імені барона Августа у Вольфенбюттелі та факсиміле якого доступне для публічного перегляду. Утім, до зазначеної бібліотеки Євангеліє потрапило відносно недавно. Загалом, після смерті Генріха Лева зазначений унікальний багато ілюстрований та прикрашений манускрипт тривалий час вважався загубленим. Лише у середині XIX ст. він був знайдений у Празі, а в 1861 році його придбав Георг V, король Ганновера, предком якого вважається Генріх Лев. Проте через п’ять років Георг V був позбавлений престолу та був змушений тікати до Австрії, куди взяв з собою манускрипт. Надалі слід реліквії знову було втрачено, але у 1983 році невідомий торговець виставив Євангеліє Генріха Лева на торги в аукціонному будинку «Sotheby's» у Лондоні. Манускрипт був проданий німецькому банкіру Герману Йозефу Абсу за 32,5 млн німецьких марок (11,7 млн дол.). Він брав участь в аукціоні від імені Німеччини (тобто власником стала Німеччина, оскільки у фінансуванні придбання брали участь федеральний уряд, уряди Баварії та Нижньої Саксонії, а також фонд «Прусська культурна спадщина»).

Отже, **Ц.** почали колекціонувати ще в давні часи, особливо з періоду Відродження та в Новий час. Наприклад, коли німецький історик, придворний бібліотекар і секретар принца Баварії Клеменса Франца Андреас Фелікс фон Ефель (Andreas Felix von Oefele) (1705–1780) під час однієї зі своїх наукових поїздок до Аугсбурга знайшов у бібліотеці невеличке видання, що називалося «Турецький календар», то він виявив, що це одне з перших видань Йоганна Гутенберга (1397/1400–1468), що повністю збереглося та датується з орієнтовною точністю – видання вийшло наприкінці 1454 року. Гутенберг надрукував так званий «Турецький календар на 1455 рік» як певний відгук на події, що надзвичайно хвилювали Європу, у той час, коли в травні 1453 року султан Мехмед II (1432–1481) після майже двомісячної облоги взяв

штурмом Константинополь (загибель колись всемогутньої Візантійської імперії справила величезне враження на сучасників першодрукаря). Календарна форма була використана Гутенбергом для того, щоб закликати до боротьби з турками всі політичні та військові сили Європи. З огляду на вищезазначене, мюнхенський бібліотекар Андреас Фелікс фон Ефель написав на першій сторінці наведеного календаря латинською мовою: «Книга ця – першокласна рідкість, яку треба зберігати серед цимелій бібліотеки».

Таким чином, **Ц.**, як дорогоцінні предмети, що мають важливе історичне та культурне значення, передаються з покоління в покоління або зберігаються в провідних бібліотеках, музеях і колекціях. До **Ц.** переважно відносять твори мистецтва, друкарства, ювелірні вироби та інші артефакти чи предмети виняткової цінності. Колекціонери можуть шукати **Ц.** через їхню рідкість і красу.

Термін **Ц.** іноді використовується як синонім поняття «раритет» (від лат. «rarus» – рідкісний, ізольований; нині поширений лат. термін «rarissimus» – найбільш рідкісний) та часто використовується для опису рідкісних або унікальних предметів, що мають символічне значення для певної культури чи суспільства. Охорона **Ц.** є важливою державною справою збереження національної культурної спадщини та історії. Утім, існує думка, що «в кожній бібліотеці є свої цимелії». У бібліотеках бібліографія **Ц.** переважно охоплює: стародруки, рідкісні та цінні видання та рукописи; а також нові видання, відібрані через їхню рідкість та за вищезазначеними критеріями; колекції рідкісних та цікавих речей, у т. ч. книжкові колекції національних бібліотек, музеїв тощо (наприклад, інкунабули, палеотипи, альдини, ельзевіри, колекції нелегальних видань, підпільної літератури, або колекції періодичних видань періоду Української революції 1917–1921 рр., нацистської окупації, колекція рідкісних листівок політичного змісту тощо).

Список бібліографічних посилань

1. Скалозуб О. Словник чужомовних слів, виразів і приповідок, що вживаються в українській мові. Коломия, 1933. 480 с.

2. Breillat P. Les reserves précieuses dans les bibliothĕques. Paris, 1965. 39 p.; Breillat P. Les reserves précieuses dans les bibliothĕques // Bulletin de l'Unesco a l'intention des bibliotheques. 1965. Volume XIX, № 4. P. 186–207; Breillat P. Les reserves précieuses dans les bibliothĕques // Bulletin de l'Unesco a l'intention des bibliotheques. 1965. Volume XIX, № 5. P. 270–283.

3. Cimelia // Encyklopedia wiedzy o książce / red naczelny Aleksander Birkenmajer, Bronisław Kocowski, Jan Trzynandlowski. Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1971. S. 410.
4. Cygańska J. Cimelia // Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego. Wrocław ; Warszawa ; Krakow ; Gdańsk, 1976. S. 90.
5. Kraus H.-P. Cimelia: A Catalogue of important illuminated and textual manuscripts published in commemoration of the sale of the Ludwig Collection. New York, 1983. Catalogue 165. 167 p.

УДК 099.4:027.2(477.53-25)](045)

ІСТОРІЯ ОДНОГО ВИДАННЯ З ФОНДУ ЦІННИХ ТА РІДКІСНИХ ВИДАНЬ БІБЛІОТЕКИ ім. М. А. ЖОВТОБРЮХА ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. В. Г. КОРОЛЕНКА

Тіткова Світлана Анатоліївна,
завідувач сектору відділу обслуговування
науковою та навчальною літературою
бібліотеки ім. М. А. Жовтобрюха
Полтавського національного педагогічного
університету ім. В. Г. Короленка;
Швидун Ірина Володимирівна,
завідувач сектору відділу обслуговування
науковою та навчальною літературою
бібліотеки ім. М. А. Жовтобрюха
Полтавського національного педагогічного
університету ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Полтава

Анотація. *Розглянуто результати дослідження рідкісних та цінних видань, які зберігаються у фондах бібліотеки ім. М. А. Жовтобрюха ПНПУ ім. В. Г. Короленка. Виокремлено та охарактеризовано низку видань, які перебували у книгозбірні полтавського Українського клубу та з роками потрапили до університетської бібліотеки. Акцентовано увагу на особливостях одного з видань, у якому вміщено детальні матеріали про розвиток навчальних закладів у Полтаві, зокрема приділено увагу Полтавській гімназії, методам викладання, роботі та життю вчителів, навчанню та побуту учнів, матеріальній базі навчального закладу.*

Ключові слова: *Полтавський Український клуб, конволют, бібліотечний фонд, печатки, рідкісні видання.*

Annotation. *This paper presents the findings of a study of rare and valuable editions preserved in the holdings of the Mykhailo Andriiovych Zhovtobriukh Library at Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University. The research identifies and characterises a number of publications that originally belonged to the collection of the Poltava Ukrainian Club and were subsequently incorporated into the university library. Particular attention is given to an edition containing extensive material on the development of educational institutions in Poltava during the nineteenth century. The analysis focuses on the Poltava Gymnasium – its pedagogical approaches, the professional activities and daily lives of teachers, the learning practices and routines of students, and the institution's material infrastructure.*

Keywords: *convolute, library collection, library holdings, library holdings, Poltava Ukrainian Club, seals, rare editions.*

У складний час війни, коли ворог руйнує не тільки промислові об'єкти, наші домівки, але і заклади культури, у яких зберігаються надбання нашого народу, у багатьох бібліотеках ведеться кропітка робота щодо збереження перлин фонду. З цією метою проводиться оцифрування рідкісних та цінних видань, здійснюється їх детальне вивчення, а результати досліджень стають джерельною базою для створення каталогів, бібліографічних покажчиків та цікавими матеріалами, які використовують у своїх статтях дослідники. Важливо зафіксувати історичні подробиці, що були знайдені під час роботи з виданнями, які є цінними для поповнення сторінок історії як певного регіону, так і всієї України.

Бібліотека ім. Михайла Андрійовича Жовтобрюха Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка (ПНПУ) має потужну колекцію рідкісних та цінних видань, що налічує понад 10 тисяч примірників. Серед них є книги та декілька журналів, які потрапили до університетської книгозбірні з полтавського Українського клубу, який працював у 1913–1919 рр. і був досить популярним серед української інтелігенції [9, с. 56]. Клубна бібліотека на ті часи вважалася досить великою – на її ошатних полицях містилося до 2000 примірників [Там само, с. 59]. Буремні події тих років спричинили розпорошування бібліотечного фонду клубної книгозбірні: невелика частина її видань нині зберігається в університетській бібліотеці ім. М. А. Жовтобрюха, інша, за словами краєзнавців, «зберіглася у збірках музеїв та обласної наукової бібліотеки» [3, с. 18]. Треба зазначити, що фонд бібліотеки ПНПУ має сторічну історію формування. Як зазначає директорка університетської

книгозбірні В. Орєхова: «Бібліотека одержала книги з різних ліквідованих і реорганізованих навчальних закладів: Полтавської Маріїнської жіночої гімназії, приватної гімназії Н. О. Старицької, Полтавського Петровського кадетського корпусу, Олександро-Миколаївської церковно-учительської школи, Полтавської вчительської семінарії та ін. На багатьох книгах збереглися написи (провенієнції) [4, с. 247], але основу університетського фонду заклала придбана та передана колекція цінних видань професора Київського університету П. Голубовського» [10, с. 10].

Звертаючись до видань з книгозбірні Українського клубу, треба сказати, що зараз в університетському фонді налічується 49 книг та 71 журнал, що колись належали клубу. Детальні дослідження цих видань вміщені в надрукованому в 2025 році каталозі «Видання з книгозбірні Українського клубу в Полтаві у фонді бібліотеки імені Михайла Андрійовича Жовтобрюха ПНПУ імені В. Г. Короленка». Авторами цієї книги є науковці університетської бібліотеки. Під час вивчення та систематизації рідкісних примірників клубного фонду, було встановлено наявність серед них дев'яти конволютів [2].

Особливо авторів каталогу зацікавили книги полтавських авторів: М. Гоголя, О. Грабина, П. Житецького, І. Зарецького, В. Милорадовича, Я. Демчинка, І. Курилова, В. Василенка та ін. Кропіткою та цікавою виявилася робота з детального вивчення коволюту, що містив дві праці П. І. Правдіна: «Письма педагога и примѣрная смѣта расходовъ для учителей Среднихъ Учебныхъ Заведеній» (видана 1886 р. полтавською друкарнею Н. Пигуренка (въ Кругл. переулкѣ, за Кадетск. Корпусомѣ) [9]) та «Полтавская гимназия 1808–1831 гг.». Упорядником цієї книги, що вийшла друком у полтавській друкарні «Электрическая типографія Г. И. Маркевича. Панскій рядѣ» у 1907 році [2], є викладач Полтавської гімназії В. Василевський. Обидві книги об'єднані в конволют, мають печатки «Полтавський Український клуб». А на титульній сторінці праці «Письма педагога…» міститься печатка «Библіотека В. И. Станиславскаго». На сьогодні залишаються загадкою мандрівки цих двох видань та питання без відповіді, хто й коли об'єднав їх у конволют?

Завдяки дослідженням згаданих книг ми більше дізналися про їх авторів. Зазначимо, що прізвище Правдін є одним із псевдонімів Петра Івановича Трипольського, математика, статського радника [1, с. 326]. Деякі його праці підписані псевдонімами З. П. Ольский, И. З. Ванновский,

Очевидец, Отщепенец та ін. «Письма педагога…» вважається однією зі змістовних та великих робіт П. Правдіна і були надруковані в «Южномъ Краѣ» [6, с. 83]. Багато років Петро Іванович Трипольський присвятив улюбленій праці – викладанню математики у Полтавській духовній семінарії (з 1879 до 1910 р.) [5, с. 210]. Також викладав математику в Полтавському жіночому єпархіальному училищі, арифметику – у Петровському кадетському корпусі у 1903–1905 роках. Знаходив час писати прозові твори та вірші.

Читаючи працю «Письма педагога…», ми заглиблюємось у розповідь автора колишньому однокурснику. Правдін висловлює свої думки щодо праці педагога, висвітлює радісні та сумні сторінки життя вчителя. З листів ми дізналися, що педагоги були малозабезпеченими. До того ж пише, що учні, коли навчалися, ставилися з повагою до вчителя, а після здобуття освіти проявляли неповагу та дозволяли собі поводитися нечемно. Автор ділиться зі своїм товаришем роздумами про ставлення батьків учнів до навчання, зокрема пише про нерозуміння необхідності вивчення певних предметів їхніми дітьми, висловлює свої думки щодо поблажливого ставлення деяких вчителів до лінкуватих дітей та критикує загальні тенденції освіти. Правдін пише про необхідність для вчителя бути послідовним та охайним, постійно удосконалювати навички педагогічної майстерності. У цих листах учитель висловлює любов та повагу до своєї професії, яка, попри складнощі, приносить радість та задоволення від результатів. Правдін із захопленням розповідає про своїх учнів, які отримали завдяки навчанню гарну роботу і стали поважними людьми, та з сумом згадує про тих, хто, усупереч зусиллям педагогів, вибрав хибний життєвий шлях. Далі автор листів приводить річний разрахунок витрат для вчителів. Судячи з цих даних, на заробіток педагога можна було жити досить скромно, але все ж таки він міг утримувати дружину і трьох дітей, оплачувати роботу двох служниць і навіть невелику суму відкладати [8].

Викладачі: *«1-й ряд* – А. Явойский, Д. Н. Нарцисов, св. О. А. Соколов, св. О. А. Юрикас, св. О. А. Каменский, епископ Иоанн, епископ Георгий, О. Г. Лисовский, О. А. Капустянский, св. И. Петровский, **П. И. Трипольский (Правдин)**, А. В. Андрущенко. *2-й ряд* – А. Колесников, М. И. Виноградов, С. И. Каменская, М. Л. Чубко, М. Г. Колядина, Л. Д. Прокофьева. *3-й ряд* – Э. В. Дамроф, Е. В. Анцыфрова, А. И. Соборницкая, В. Н. Галенковская. *4-й ряд* – М. И. Хилецкая, Е. И. Ницкевич, М. Ю. Леванская. *5-й ряд* – А. К. Кульчицкий» [2]

Особливо цікавою та загадковою стала праця викладача Полтавської гімназії В. Л. Василевського «Полтавская гимназія 1808–1831 г. (Очерки по архивнымъ даннымъ)», написана у 1905 році [7]. Це друга книга в конволюті. Вона знаходилася у фонді бібліотеки Українського клубу в Полтаві, про що свідчить печатка установи. На обкладинці видання Василевський поставив свій підпис і напис, від якого залишилися лише частини літер. Ймовірно, коли дві праці об’єднували в конволют для

придання їм одинакового формату обрізали верхню частину книги В. Василевського. Тому напис, на жаль, неможливо прочитати, але, порівнявши чорнила і почерк напису та підпису, ми зробили висновок, що вони належать В. Василевському.

Автор книги у своїй праці докладно розповідає про стан освіти на теренах України та характеризує методики навчання в гімназіях, педагогічну майстерність вчителя, наводить приклади поведінки педагогів. Також Василевський аналізує методики викладання різних дисциплін у гімназії та називає прізвища вчителів з предметів. У праці викладено історію створення навчальних кабінетів ботаніки, зоології, мінералогії, фізики тощо. У книзі піднімаються питання щодо проблем фінансування навчальних закладів, які й сьогодні залишаються актуальними.

Автор книги пише, що при Полтавській гімназії була бібліотека, яка поповнювалася необхідною літературою як за передплатою, так і за рахунок подарованих книг, газет та журналів [7, с. 118]. На 1810 рік вона налічувала 643 книги, а вже у 1829 р. – 1271 [Там само, с. 85–86]. При гімназії працювала книжкова крамниця (відкрита 1808 р.), метою якої було забезпечення необхідною літературою не тільки учнів навчального закладу, але й книжкових крамниць, що діяли при повітових училищах Полтавської губернії [Там само, с. 77].

Неодноразово автор наводить прізвища дарувальників, які сприяли розвитку матеріальної бази гімназії. З розповіді Василевського ми бачимо, скільки зусиль доклали ентузіасти, щоб у Полтаві відкрити гімназію для надання якісної освіти. Автор книги також згадує про велику біду, що спіткала навчальний заклад під час бурі влітку 1822 року. Стара дерев'яна будівля зазнала суттєвих руйнувань: було зламано димові труби, пошкоджено дах, стіни. Через руйнування гімназію було переведено в кам'яне двоповерхове приміщення [Там само, с. 90]. У додатках наведено іменний список особового складу Полтавської гімназії у 1808–1831 рр. та список учнів, які її закінчили [Там само, с. 91–96]. У таблиці додатку зафіксовано кількість учнів у Полтавській гімназії за період з 1808 по 1831 рік. Порівнюючи показники, ми бачимо, що їх кількість змінювалася, але Василевський наводить середнє число учнів по класах за цей період: перший – 39, другий – 21, третій – 13, четвертий – 2. При підведені підсумків у гімназії здобули освіту 1929 осіб [Там само, с. 97].

Також автор публікує листи директора гімназії І. Д. Огнєва до князя О. Куракіна. У додатку міститься переписка князя з власниками нерухомості з метою її купівлі для створення та розширення навчальних

закладів у Полтаві. Наприкінці книги є детальний зміст видання. На зворотній стороні обкладинки ми бачимо печатку Українського клубу в Полтаві, також вони є на деяких сторінках твору, так само, як і в першій книзі конволюта. Їх хаотичність розміщення свідчить про те, що в часи перебування цих видань у клубній книгозбірні, не було чітких стандартів щодо розміщення бібліотечних печаток.

Тож, вивчаючи рідкісні видання університетської бібліотеки, захоплюєшся кількістю справжніх таємниць, що приховують їх сторінки. Розгадуючи та досліджуючи цінні видання, усвідомлюєш та простежуєш столітню історію нашого навчального закладу та розвиток найстарішої бібліотеки Полтавщини.

Список бібліографічних посилань

1. Бояренцев С. М. История учебных заведений Полтавы до 1917 года. Полтава, 2013. 560 с.

2. Видання з книгозбірні Українського клубу в Полтаві у фонді бібліотеки імені Михайла Андрійовича Жовтобрюха ПНПУ імені В. Г. Короленка : дослідження, каталог / упорядники: С. Тіткова, І. Швидун, І. Лесунова ; Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка. Полтава, 2025. 46 с.

3. Мокляк В., Пустовіт Т., Супруненко О. Будинок Українського клубу в Полтаві: пам’ятка історії доби національного відродження та Української революції / Державний архів Полтавської області, Полтавський краєзнавчий музей ім. В. Кричевського. Полтава, 2016. 48 с.

4. Орєхова В. Перлини книжкового фонду бібліотеки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка // Рідний край : альманах Полтавського державного педагогічного університету. Полтава, 2011. № 2. С. 247–250. Електронний аналог: URL: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1734/1/Orekhova.pdf (дата звернення: 02.08.2025).

5. Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Первое дополнение к краткому биографическому словарю ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Репринтное издание. Харьков, 2009. 240 с.

6. Павловскій И. Ф. Первое дополненіе къ краткому биографическому словарю ученыхъ и писателей Полтавской губерніи съ половины XVIII вѣка. Издание Полтавской ученой Архивной Комиссіи. Полтава, 1913. 83 с.

7. Правдин П. И. Письма педагога... (Полтава, 1886) // Полтавская гимназия 1808–1831 г. (Очерки по архивным данным) / составитель В. Л. Василевский. Полтава, 1907. 120 с.

8. Правдин П. И. Письма педагога и примерная смета расходов для учителей средних учебных заведений. Полтава, 1886. 118 с. Конволют.

9. Пустовіт Т. Український клуб у Полтаві // Пам’ятки України. 2014. № 8. С. 56–63.

10. Щербаківський В. М. Український університет у Полтаві : спогади / передмова О. В. Супруненка, коментарі: В. В. Коротенко, О. Б. Супруненко ; Центр охорони та досліджень пам’яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації, Державний архів Полтавської області. Полтава, 1994. 40 с.

УДК 02(73):061.2:021.6]:005.745"1926"](091)(045)

З ІСТОРІЇ ВСТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗВ’ЯЗКІВ (Л. Б. Хавкіна і конференція Американської бібліотечної асоціації 1926 р.)

Ходарєва Юліана Владиславівна,
головний бібліотекар кабінету
бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Публікація присвячена 100-річчю від проведення конференції Американської бібліотечної асоціації у Філадельфії та Атлантік-Сіті. Розкрито хід наукового заходу, висвітлено участь відомої бібліотекознавиці Л. Б. Хавкіної.*

Ключові слова: *Американська бібліотечна асоціація (ALA), конференція 1926 р., Л. Б. Хавкіна, бібліотечна справа, міжнародне співробітництво.*

Annotation. *The publication is dedicated to the centenary of the American Library Association conference in Philadelphia and describes the course of the event, highlighting the participation of L. B. Khavkina.*

Keywords: *American Library Association (ALA), 1926 conference, L. B. Khavkina, librarianship, international cooperation.*

До власного 50-річчя Американська бібліотечна асоціація (ALA) набула того впливу та міжнародного значення, про які її члени на початку 1876 року навіть не мріяли. У той же час про амбітність її керівників свідчить той факт, що для відзначення першої «вагомої» дати був не лише створений організаційний комітет, але підготовчі роботи з організації урочистих заходів розпочалися за три роки – у квітні 1923 року. Організаційний комітет очолив представник Чиказької публічної

бібліотеки Карл Роден, а засідання відбувалися під час зимових та літніх конференцій. Усього було проведено сім засідань, на яких лунало чимало пропозицій щодо відзначення, однак не всі були остаточно прийняті та реалізовані.

Так, першочергова ідея провести міжнародну бібліотечну конференцію, виділити на 50-річчя 100 тис. доларів (і оплатити участь всіх міжнародних делегатів та представників) у результаті звузилася до більш скромних розмірів. За підсумками зборів зібрано 30 тис. доларів. Крім того, так і не був знятий навчальний фільм про бібліотечну справу і асоціацію. Серед затверджених пропозицій – проведення конференції, місцевої або пересувної виставки про важливість бібліотек, публікації, подібні до звіту федерального уряду США «Публічні бібліотеки у Сполучених Штатах». Для цього було створено три підкомітети: з конференції, виставки та публікацій, а також комітет для координації фінансування конференції.

Вільям Бішоп очолив комітет із привернення інтересу та участі іноземних бібліотекарів, Джозеф Л. Вілер опікувався виставковим комітетом, а Джордж Б. Утлі керував підготовкою публікацій.

Бібліотечна виставка передбачала наявність книжкової кімнати та інформаційного центру бібліотеки, а також додаткових бібліотечних експонатів. Остаточний макет виставки включав участь декількох підрозділів ALA, кожний з яких представив власну експозицію. Залучення американської та зарубіжної бібліотечної громадськості, книговидавців та дистриб'юторів книг виявилося достатньо плідним: для виставки в бібліотеці був оголошений збір пожертв у розмірі від 5 до 1000 доларів, а корпорація Карнегі подарувала 25 тис. доларів на новий каталог ALA.

Вагомими виявилися і підсумки діяльності комітету з підготовки видавничої продукції: крім нового каталогу асоціації, було розроблено велику кількість рекламних матеріалів, у т. ч. виготовлено альбом з матеріалами конференції 1876 року.

Порівнюючи кількість учасників з попередніми щорічними конференціями,[1] констатуємо їх збільшення вдвічі (а з деякими й більше), що пояснюється і значущістю конференції 1926 року і широким представництвом бібліотечних делегацій зі всього світу, серед яких була і

[1] У 1920 р. у Колорадо Спрінгз – 553; у 1921 р. у Свампскотт (штат Массачусетс) – 1,899; у 1922 р. у Детройті – 1839; у 1923 р. у Хот Спрінгс (штат Арканзас) – 693; у 1924 р. у Саратога-Спрінгс (штат Нью-Йорк) – 1188; у Сіетлі – 1066 [6].

яскрава представниця вітчизняного бібліотекознавства Любов Борисівна Хавкіна-Гамбургер. Загальна кількість зареєстрованих учасників – 2300, з яких 57 прибули з 23 країн.

Іноземні делегати виступали з доповідями на теми міжнародної кооперації, розповідали про стан бібліотечної справи в своїх країнах [2, с. 138]. Не стала винятком і Любов Борисівна, яка висвітлила досягнення вітчизняних книгозбірень 7 жовтня на окремому пленумі [10, с. 260]. Це була не перша професійна зустріч Любові Борисівни з американським бібліотечним світом. Під час навчання в літній школі в м. Олбані 1914 р., відвідуючи публічні книгозбірні, вона знайомилася з передовим досвідом кращих бібліотечних закладів США. Крім того, відвідала за спеціальним запрошенням Мелвіла Дьюї (тижневе перебування в Солт Лейк Сіті, де ним засновано Лейк Плесідський клуб), а також конференцію ALA [4], і те враження, яке вона справила на іноземних колег (залишилися спогади директора Нью-Йоркської публічної бібліотеки Е. Андерсена), було настільки сильним, що її знову запросили виступити на конференції 1926 року і не тільки сплатили всі витрати, пов’язані з перебуванням у США, як іншим делегатам, а й дорогу до Атлантік-Сіті й назад [1, с. 80].

Для проведення конференції було обрано два міста – Філадельфію та Атлантік-Сіті (штат Нью-Джерсі). Досить символічним було те, що саме в колисці зародження асоціації, місці проведення першої конференції 1876 року проходили ювілейні сесії (6 жовтня в Інституті Дрекселя), а основні сесії, де виступали іноземні делегати, – в Атлантік-Сіті.

У Філадельфії в цей час розпочала роботу Міжнародна виставка, присвячена 150-річчю американської революції, тому асоціація також демонструвала там експозицію (в Палаці освіти та соціальної економіки), що включала 80-футову карту системи публічних бібліотек Клівленда, друкарський верстат, на якому друкувалися списки книг і брошури, що роздавалися відвідувачам виставки. Модель бібліотеки включала 2000 книг для дорослих, 500 книг для дітей та 100 довідкових видань.

Конференція тривала протягом 4–9 жовтня 1926 року [3, с. 184]. Під час якої не лише йшлося про історію ALA, але й вшановувалися найстаріші учасники шляхом обрання їх віцепрезидентами. До них належали Річард Р. Боукер; Флоренс М. Кушинг; Мелвіл Дьюї; Чарльз Еванс; Вільям І. Фостер; Е. Фанні Вітні; Волтер Біско; Волтер Харден; Керолайн М. Хьюїнс.

Під час конференції висунуто концепцію міжнародної організації бібліотечних асоціацій, що спонукало до створення Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ (IFLA), а також було обрано нового президента ALA – канадця Джорджа Г. Локка з Публічної бібліотеки Торонто. Після завершення конференції близько 30 бібліотекарів з-за кордону були запрошені взяти участь в поїздці ALA з метою відвідування бібліотек у Вашингтоні (також відвідали Білий дім і Президента США Куліджа), Нью-Йорку, Філадельфії, Чикаго та Детройті. У складі цієї делегації була і Любов Борисівна, яка виступила з доповіддю в бібліотечних школах Колумбійського, Клівлендського, Чиказького університетів, Бруклінського інституту, в Американській бібліотечній школі в Парижі.

Отже, участь у міжнародній конференції ALA 1926 року вітчизняної бібліотекознавиці стала не лише підтвердженням існуючих міжнародних зв’язків між двома професійними бібліотечними спільнотами, але й дозволила презентувати досягнення та надбання вітчизняних книгозбірень на найвищому міжнародному рівні. Особисто для Любові Борисівни це ще й була можливість поновити особисті та професійні комунікації, розширити коло партнерів та друзів.

Іноземні делегати в Білому домі.
Архів Американської бібліотечної асоціації. 1926, жовтень.
Серед учасників поїздки (у центрі) – Л. Б. Хавкіна-Гамбургер

Список бібліографічних посилань

1. Дивногорцев А. Л. Прощание с Америкой в Атлантик-Сити: (к 130-летию со дня рождения выдающегося библиотековеда Л. Б. Хавкиной) // Библиотека. 2002. № 2. С. 79–81.

2. М. Ів. Бібліотечна конференція в Америці // Бібліологічні вісті. 1927. № 3. С.138–140.

3. Хавкина Л. Б. Юбилейный съезд Американской библиотечной ассоциации (A.L.A.). (По личным впечатлениям) // Библиотечное обозрение. 1927. Кн. I–II. С. 183–187.

4. Хроніка життя та діяльності // Актуальна спадщина Любові Борисівни Хавкіної : меморіальний проєкт / автор ідеї та координатор проєкту Н. І. Капустіна ; виконавці: Н. І. Капустіна, Ю. В. Ходарєва, О. В. Непочатова, Н. В. Петренко. Харків, 2021. URL: https://sites.google.com/view/havkina-150/hronika-zhyttya-ta-diyalnosti?authuser=0 (дата звернення: 27.08.2025).

5. A.L.A. Conference 1926 // Bulletin of the American Library Association. Volume 20, No. 5 (May, 1926). Pp 93-96 (4 pages). URL: https://www.jstor.org/stable/25686498?seq=1 (дата звернення: 10.08.2025).

6. Annual Conferences, 1920–1929. URL: https://www.ala.org/conferencesevents/past/pastannualconferences#1920s (дата звернення: 10.08.2025).

7. Foreign Delegates at the White House. The American Library Association Archives URL: https://archon.library.illinois.edu/ala/index.php?p=digitallibrary%2Fdigitalcontent&id=333 (дата звернення: 10.08.2025).

8. In the Archives: the 1926 ALA Conference : American Library Association Archives // University of Illinois Urbana-Champaign. University Library. URL: https://www.library.illinois.edu/ala/140-years-ala-conference-planners/7-1926-conference-sources/ (дата звернення: 10.08.2025).

9. Larry T. Nix. ALA's Jubilee, 1926. URL: https://libraryhistorybuff.blogspot.com/2011/09/alas-jubilee-1926.htm (дата звернення: 02.03.2025).

10. Mrs. L. Haffkin Hamburger. The Libraries in the Soviet Union // Bulletin of the American Library Association, Vol. 20, No. 10, Papers and Proceedings of the forty-eighth annual meeting of the American Library Association (October, 1926). PP. 260–264. URL: https://www.jstor.org/stable/25686570?seq=2 (дата звернення: 2.09.2025).

11. The 1926 ALA Conference : American Library Association Archives // University of Illinois Urbana-Champaign. University Library. URL: https://www.library.illinois.edu/ala/140-years-ala-conference-planners/6-1926-conference/ (дата звернення: 10.08.2025).

УДК 930.253(477)НАФ:002.1-028.26:004.67:025.171]:001.891(477:100)](045)

УНІКАЛЬНІ АУДІОВІЗУАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ ЯК ПОТЕНЦІАЛ МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Яцишин Юліана Ігорівна,
провідний архівіст відділу формування
Національного архівного фонду
електронними документами та електронними
інформаційними ресурсами
Центрального державного аудіовізуального
та електронного архіву,
студентка І курсу ІІ (магістерського) рівня вищої освіти
Київського столичного університету ім. Бориса Грінченка
Україна, м. Київ

Анотація. *Охарактеризовано унікальні аудіовізуальні документи НАФ як джерела для інтернаціанальних наукових досліджень та їх інтеграцію в міжнародний інформаційний та культурний простір.*

Ключові слова: *унікальні аудіовізуальні документи, Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів, міжнародна інтеграція, інтернет-портал «Європіана», портал «Архіви Європи».*

Annotation. *The unique audiovisual documents of the NAF are characterized as sources for international scientific research and their integration into the international information and cultural space.*

Keywords: *unique audiovisual documents, Central state audiovisual and electronic archive, international integration, a internet portal «Europeana», portal «Archives of Europe».*

Збереження культурної та історичної спадщини завжди було одним із ключових завдань кожної нації. Саме завдяки документам ми маємо можливість відновлювати події минулого, зберігати пам’ять про видатних постатей та краще розуміти власну ідентичність. У цьому контексті особливого значення набувають ті джерела, що відзначаються неповторністю й мають виняткову цінність для всієї спільноти, а саме – унікальні документи.

Положеннями Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» визначено, що до унікальних документів відносяться документи Національного архівного фонду, які становлять виняткову

культурну цінність, мають важливе значення для формування національної самосвідомості Українського народу і визначають його вклад у всесвітню культурну спадщину [3]. У свою чергу, віднесення архівних документів до унікальних здійснюється на підставі протоколу Центральної експертно-перевірної комісії відповідно до Положення про Центральну експертно-перевірну комісію Державної архівної служби України [4].

Серед унікальних особливе місце посідають аудіовізуальні документи з колекції ЦДАЕА, що мають не просто національне, а світове значення. Насамперед доцільно відзначити кінофільм, створений у 1986 році режисером Української студії хронікально-документальних фільмів В. Шевченком «Чорнобиль. Хроніка важких тижнів», знятий безпосередньо на місці подій, що відображає ключові аспекти подолання наслідків аварії на Чорнобильській АЕС включно з евакуаційними заходами та зведенням захисного укриття над 4-м енергоблоком. Ця кінострічка підкреслила свою значущість низкою відзнак, отриманих на національному та міжнародному рівнях [8].

У 2009 році до унікальних документів НАФ було включено фотонегатив «4-го розміру», на якому зафіксовано будівництво доменної печі № 1 металургійного заводу товариства «Уніон» у м. Макіївка, що датується 1898 роком. Значущість цього документа обумовлена його походженням, а саме – часом створення, він знятий в кінці XIX ст. та зберігається на рідкісному носії інформації (скло) [1].

У 2018 році перелік унікальних аудіовізуальних документів НАФ поповнився двома аудіовізуальними документами ЦДАЕА. Одним із ним став фотоальбом «Українські військові табори у містах Ліберці та Йозефіві (Чехословаччина)», що містить 276 фотопозитивів періоду 1918–1921 рр., які відображають культурну та просвітницьку діяльність вояків Української Галицької армії (УГА), а саме: навчання, дозвілля, побутові умови, види бараків та прилеглої території, портретні та групові знімки військових. Документ було включено до унікальних за трьома критеріями: походження, адже альбом було створено в період боротьби України за власну державність у 1918–1921 рр.; змісту – документ є цілісним та автентичним візуальним джерелом для вивчення історії інтернованих вояків УГА; зовнішніх ознак – містить низку особливостей щодо зовнішнього оформлення, зокрема відбиток тризуба, окрему сторінку посвятою Президенту Західноукраїнської Народної Республіки Є. Петрушевичу з нагоди 3-ї річниці відновлення Галицької держави [6].

Серед унікальних аудіовізуальних документів є також фотоальбом «Види міста Києва», що містить 46 фотопозитивів, створених у 1890-х рр., на яких зафіксовані види міста, зокрема Софіївська площа, Інститутська та Володимирська вулиці, пам'ятки архітектури, спорудження мостів. Характерними рідкісними особливостями є висока якість зображення та візуальна фіксація архітектурних пам'яток, що не збереглися до цього часу, а саме: Михайлівського Золотоверхого собору, Межигірського монастиря, будинку Міської думи тощо [2].

Інформаційний потенціал цих документів зумовлює потребу їх активного представлення в міжнародному культурному та науковому середовищі. Доступність унікальних документів широкому колу користувачів і дослідників за межами України підвищує цінність цих джерел й обумовлює необхідність включення українських документів до міжнародних онлайн-платформ, які формують єдину інформаційну мережу для збереження, дослідження, поширення історичної пам'яті та культурного надбання. Саме такі проєкти дають можливість представити документи на світовому рівні та відкрити абсолютно нові можливості для міждисциплінарних та культурних досліджень.

На сьогодні успішним прикладом такої інтеграції є портал «Архіви Європи» (Archives Portal Europe), що містить в собі архівну спадщину більше 30 європейський країн [9]. У червні 2025 року Україна, офіційним представником якої є Державна архівна служба України, також представила колекцію унікальних архівних документів НАФ у кількості 445 документів, серед яких, були й 4 аудіовізуальних документи. Це стало важливим кроком у включенні української документальної спадщини до європейського архівного простору та їх удоступнення для зарубіжних дослідників, освітян та широкої громадськості [5].

Іншою потенційно перспективною платформою є вебсайт «Європіана» (Europeana), що також має на меті об'єднувати та надавати доступ дослідникам до культурної спадщини країн Європи. На сьогодні на цій платформі Україна представлена лише документами громадської організації «Центр дослідження визвольного руху». [7, с. 10]. Утім, на нашу думку, унікальні аудіовізуальні документи є потенційно перспективними матеріалами для інтеграції в цей проєкт, адже становлять цінність не лише для формування національної пам'яті українців, а сприяють заповненню «білих плям» у світовій історії.

Таким чином, унікальні аудіовізуальні документи НАФ є не лише цінним надбанням України, а й джерелом для інтеграції в європейський

архівний простір. Їх доступність у глобальних цифрових проєктах сприятиме налагодженню діалогу між культурами, розширенню дослідницьких горизонтів та утвердженню ролі України як активного учасника міжнародної спільноти. Відтак приєднання унікальних аудіовізуальних документів НАФ до таких платформ, як «Архіви Європи» та «Europeana» є перспективними напрямами роботи в репрезентації української спадщини у світі та посилення позиції України у сфері культурної дипломатії.

Список бібліографічних посилань

1. Будівництво доменної печі № 1 металургійного заводу товариства «Уніон» у м. Макіївці, фотонегатив. Унікальні документи НАФ // Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів. URL: https://archives.gov.ua/?uniq=1&s=&r=177&a=9&f=1 (дата звернення: 22.09.2025).

2. Види міста Києва, фотоальбом. Унікальні документи НАФ // Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів. URL: https://archives.gov.ua/?uniq=1&s=&r=429&a=9&f=1 (дата звернення: 22.09.2025).

3. Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24.12.1993 № 3814-XII (зі змінами) // Верховна Ради України. Законодавство України : офіційний вебпортал парламенту України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text (дата звернення: 22.09.2025).

4. Положення про Центральну експертно-перевірну комісію Державної архівної служби України : затверджено наказом Міністерства юстиції України від 24.05.2012 № 779/5, зі змінами // Верховна Рада України. Законодавство України : офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0833-12#Text (дата звернення: 22.09.2025).

5. Українські архіви в єдиному європейському просторі // Державна архівна служба України : офіційний вебпортал органу виконавчої влади.. URL: https://archives.gov.ua/ua/2025/06/11/ukrayinski-arhivi-v-yedinomu-yevropejskomu-prostori/ (дата звернення: 23.09.2025).

6. Українські військові табори у містах Ліберці та Йозефіві (Чехословаччина), фотоальбом. Унікальні документи НАФ // Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів. URL: https://archives.gov.ua/?uniq=1&s=&r=430&a=9&f=1 (дата звернення: 22.09.2025).

7. Хромов А. Портал «Архіви Європи» та репрезентація України в європейському просторі оцифрованого культурного надбання // Архіви України. 2020. № 2. С. 7–16.

8. Чорнобиль. Хроніка важких тижнів, кінофільм. Унікальні документи НАФ // Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів. URL: https://archives.gov.ua/?uniq=1&s=&r=176&a=9&f=1 (дата звернення: 22.09.2025).

9. Archives Portal Europe. URL: https://www.archivesportaleurope.net/ (дата звернення: 23.09.2025).

СПИСОК АБРЕВІАТУР

БД– база даних

БФ – благодійний фонд

ВГО – Всеукраїнська громадська організація

ВПО – внутрішньо переміщені особи

ГО – громадська організація

ДАХО – Державний архів Харківської області

ЗВО – заклад вищої освіти

ЗМІ – засоби масової інформації

КЗК – комунальний заклад культури

КМА – Києво-Могилянська академія

КНУКіМ – Київський національний університет культури і мистецтв

ЛННБ України ім. В. Стефаника – Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника

МКСК – Міністерство культури і стратегічних комунікацій України

МКУ – Міністерство культури України

НАН України – Національна академія наук України

НАФ – Національний архівний фонд

НБ – Наукова бібліотека

НБУ – Національна бібліотека України

НБУ ім. Ярослава Мудрого – Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого

НБУВ – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

НІБУ – Національна історична бібліотека України

НПП – науково-педагогічні працівники

НСКУ – Національна спілка краєзнавців України

НТБ – Науково-технічна бібліотека

НТУ «ХПІ» – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

НЮУ України ім. Ярослава Мудрого – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ОННБ – Одеська національна наукова бібліотека

ОУНБ – обласна універсальна наукова бібліотека

ТГ – територіальна громада

УБА – Українська бібліотечна асоціація

УДК – Універсальна десяткова класифікація

УКФ – Український культурний фонд

УНР – Українська Народна Республіка

УПА – Українська повстанська армія

ХГБ – Харківська громадська бібліотека

ХДАК – Харківська державна академія культури

ХДНБ – Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка

ХНМУ – Харківський національний медичний університет

ХОВ УБА – Харківське обласне відділення ВГО «Українська бібліотечна асоціація»

ЦБС – Централізована бібліотечна система

ЦДАЕА – Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів

ЦДНТА України – Центральний державний науково-технічний архів України

ЦНБ ХНУ – Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Наукове видання

Короленківські читання 2025
«Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни»

Матеріали
XXVIII Всеукраїнської онлайнової
науково-практичної конференції,
присвяченої 195-річчю заснування ХДНБ ім. В. Г. Короленка

м. Харків, 22–23 жовтня 2025 року

Матеріали публікуються в авторській редакції

Відповідальна за випуск *Наталя Петренко*
Редактор *Алла Миколюк*

Формат 60×90/8. Ум. друк. арк. 54,0. Обл.-вид. арк. 24,2.
Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка
пров. Короленка, 18, м. Харків, 61005, Україна
E-mail: info@korolenko.kharkov.com